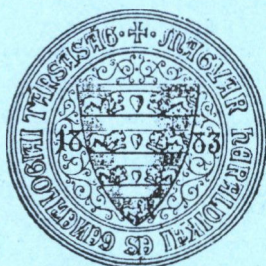

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

HETVENNYOLCADIK KÖTET
2005/1-2. Füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMV

E számunk szerzői

Jakó Klára, történész

Kávássy Sándor dr., egy. tan. (Debreceni Tanárképző Főiskola)

Mészáros Kálmán, tudományos munkatárs (Hadtörténelmi Intézet)

Miklósi-Sikes Csaba dr., múzeumigazgató (Sümegeg Városi Múzeum)

Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitkára

Rainer Pál, régész-múzeológus (Veszprém)

Rúsz-Fogarasi Enikő dr., egyetemi docens (Babeş-Bolyai Tudományegyetem – Kolozsvár/Cluj-Napoca)

Sas Péter dr., művelődéstörténész (MTA Irodalomtudományi Intézet)

Szálkai Tamás, demonstrátor (Debreceni Egyetem Történelmi Intézet)

Szluha Márton, nyugdíjas mérnök (Budapest)

Vajay Szabolcs dr., a Nemzetközi Heraldikai Akadémia tiszteletbeli elnöke (Svájc)

Vitek Gábor, levéltáros (Szekesfehérvári Városi Levéltár)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXVIII. évfolyam

2005/1-2. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATILA, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

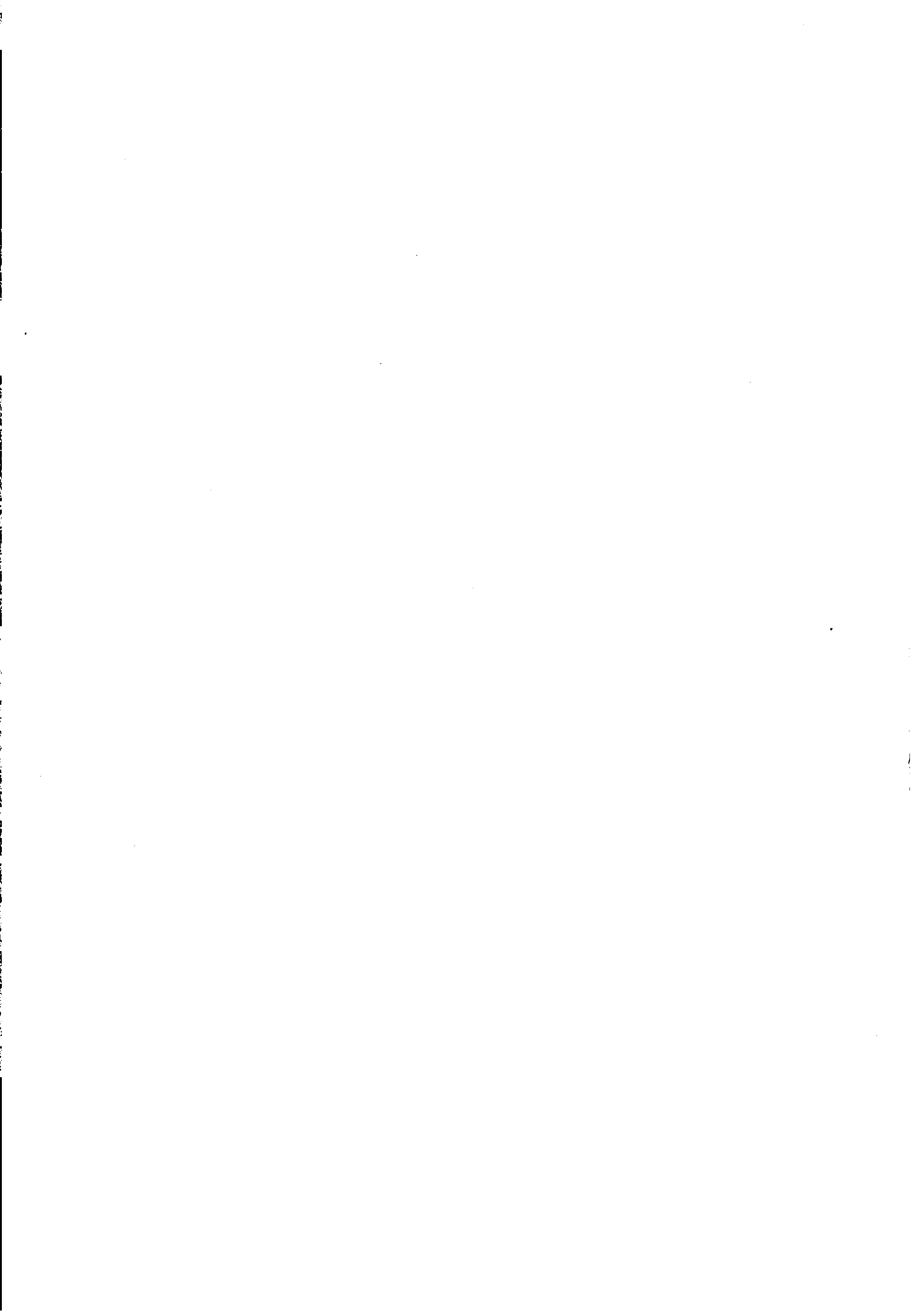
SZLUHA MÁRTON: Az Ajkay család	1
VITEK GÁBOR: „...Epigraphe: Fejér vármegye petsétje isnscripta esse visirut.”	15
VAJAY SZABOLCS: A csömöri Zay családról. A bárói nemzedékek, 16–17. század. Második közlemény	26
KÁVÁSSY SÁNDOR: Rokonság, család, tulajdon Szent István törvényeiben	42
MÉSZÁROS KÁLMÁN: Pest-Pilis-Solt vármegye kuruc alispánjai. Hozzászólás Horváth Lajos közleményéhez	52
PANDULA ATTILA: Gróf Gyulai Ignác (1763–1831) horvát bán sírfelirata Zágrábban	54

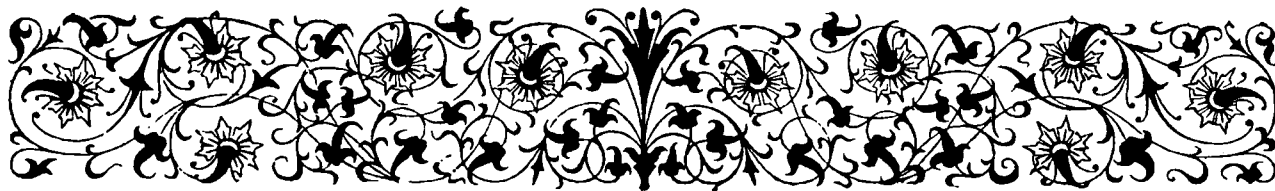
2. Kisebb rovatok

<i>Nekrológ.</i> In memoriam Muhoray György (1948–2005)	56
<i>Kiállítás.</i> Mógor Tamás címerkiállítása Pápán (Rainer Pál)	57

Könyvismertetés

VÁCLAV VOK FILIP: Einführung in die Heraldik. Historische Grundwissenschaften in Einzeldarstellungen Band 3. (Szálkai Tamás)	58
KÁROLY VEKOV: Locul de adeverire din Alba Julia. Secolele XIII–XVI. (Jakó Klára)	59
LIDIA GROSS: Confesiile medieltvale in Transilvania (secolele XIV–XVI.) Vallásos társulatok a középkori Erdélyben (XIV–XVI.) (Rüsz-Fogarasi Enikő)	60
SZLUHA MÁRTON: Nyitra vármegye nemes családjai. I. kötet A–K. (Pandula Attila)	61
Laudatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Szerk.: SURGAI HORVÁTH JÓZSEF, DEMETER ZSÓFIA, VIZI LÁSZLÓ TAMÁS, (Rainer Pál)	62
KISFALUDY LÁSZLÓ: A kispfaludi Kisfaludy család története. Régi magyar családok 2. (Miklós-Sikes Csaba).....	63
Hírek.....	65

AZ AJKAY CSALÁD

Az Ajkay család azon kevés középkori, sőt Árpád-kori eredetű család közé tartozik, amelyeknek szerencsés véletlen folytán megmaradt a levéltára. A Magyar Országos Levéltárban a P szekcióban, a kisebb családi levéltárak között P 681 számon őrzik a Thaly család levéltárát. Ezt Thaly Kálmán, a híres író és történész állította össze és helyezte el a levéltárban. Benne található Thaly nagyanyjának, Ságghai Sándor Eszter családjának a levéltára is.¹ A 17. században feltűró Ságghai Sándor-családból számos olyan kitűnő törökverő vitéz származott, aki a vitézi mesterség mellett szellemi adottságait is használva, a török idők bizonytalanságai ellenére szép vagyont gyűjtött. Ebben szerepet játszott a bátorság is, mertek kockáztatni, és a hódoltsági terület határán szereztek birtokokat, amelyek a felszabadító háborúk után jelentősen felértékelődtek. Mindenesetre elismeréssel állapíthatjuk meg, hogy a birtokokra vonatkozó okleveleket gondosan megőrizték. Miután szerzeményeik közé tartozott a Bakony déli lejtőjén, Veszprémtől mintegy 15 kilométerre nyugatra fekvő Ajka község (ma város), az Ajkay család ősi birtoka is, az Ajkay család középkori levéltára is megmaradt. Érdekességként említendő meg, hogy Sándor László ezredes, Ajka megszerzője a középkori okleveleket olvasgatva a 18. században megpróbálta összeállítani az Ajkayak családfáját. A levéltár több, kezétől származó, egymástól eltérő családfavázlatot tartalmaz, azonban ezek a kronológiai érzék teljes hiányát mutatják. Ha – természetesen azt – egy Jánosnak Gergely fia élt a 14. században, akkor azt összetéveszti a 16. századi azonos nevű személlyel. Az eredeti oklevelek azonban ma is olvashatók mind eredetiben, mind – kevesebb fáradsággal – kivonatosan a Mohács előtti gyűjteményben, és abból nehézség nélkül felvázolható a család története és családfája. A Magyar Országos

Levéltár diplomatikai levéltár (DL) mintegy 300 középkori, az Ajkay családról szóló oklevelet tartalmaz.² Természetesen a nyomtatásban megjelent levéltárak is sok adattal szolgálnak a családról.³

Az Ajkay család az Ajka nemzetségből származik. Mint *Karácsony János* A magyar nemzetségek c. átfogó munkájában megfogalmazza, a nemzetség megnevezés nem jelent többet, mint szó szerint „de genere”, azaz valamely korábbi ős nemzetségből eredő személyt.⁴ Nagyjából fogalmazhatunk úgy, hogy ez a vérségi viszonyok megadásának a családnevek általánossá válása előtti formája. Ha a nemzetségnek több faluból állt a birtoka, akkor birtokosztály után az egyes falvak birtokosai a saját birtokuk alapján eltérő neveket vettek fel. Például a Divék nemzetségből birtokaik alapján számos család (Bacskády, Majthényi, Motesiczky, Rudnay, Újfalussy stb.) származik. Az Ajka nemzetség azonban csak egyetlen, Ajka birtokát mondhatta magáénak, így a nemzetségből is egyetlen azonos nevű család származott. A község névadójának igen nagy valószínűséggel a nemzetség őst, Ajkát tekinthetjük. Amikor ugyanis 1284-ben a nemzetség 17 tagja családi örökösödési pert kezd, akkor mindnyájan Ajka „atavus” leszármazottainak vallják magukat. Az atavust dédapának, esetleg ükapának fordítva, az alapító ős, Ajka a 12. század közepén élhetett.⁵ Az első, oklevélben is nevével nevezett családtag, „Aychai” Lőrinc Ochuz (Atyuz) bán pristaldusa (poroszló).⁶ Még nagyobb ismertséget élvez Ajkai Alinka, Péter leánya, domonkos rendi apáca, ki 1270-ben vallomást tesz rendtársa, Árpádházi Margit hercegnő boldoggá avatási perében.⁷ 1228-ban Ajkai István özvegye a veszprémi káptalan előtt kiegészített a hitberről rokonával, Ajkay (!) Pózával.⁸ – Az első birtokosztályról szóló okleveles emlék 1239-ből ismeretes. Eykai István fia, Ehelleus, Sudán fiai, Domokos s

Péter, Crustol fia, Péter, Domsa és testvérei, Éles fia Máté és testvére, Pousa fiai, Marcell és Mihály, végül Ilárius fia, Péter osztoznak Ajka birtokán.⁹ Ebben az oklevélben már szerepelnek az említett 1284 évi birtokper egyes szereplői is. A család a későbbiekben nem nagyon lépi át a megye határát. Az oklevelekben három eltérő területre vonatkozó információk találhatóak.

Az első nagy terület a birtokügyeket öleli fel. Ebben osztályok, családon belüli eladások, elzalogosítások, az özvegyeknek járó hitbér kifizetése, birtokcserék, birtokperek, beiktatások szerepelnek. Az ajkai birtok nagyságáról tájékoztat egy 1488-ban történt beiktatás, amikor Imrének, a ma élő ágak őseinek özvegyét három alsóajkai és hat felsőajkai telek birtokába iktatják be.¹⁰ Ha figyelembe vesszük, hogy ekkor a középkor végére a család nagyjából már csak két ágon virágzik, akkor Ajka községet mintegy 20 telek nagyságúnak becsülhetjük, ami mintegy 600 hold szántót és a kapcsolódó réteket, legelőket stb. jelenti. A községet a Bakony végtelen erdeje övezi. A későbbiekben nem szereplő Alsó- és Felsőajka megnevezés valószínűleg családi osztály emlékét őrzi. Megállapíthatjuk még, hogy az Ajkay család a középkor végéig Ajka mellett csak a szomszédos Rendeken (ma Ajkarendek), 1304-ben vétel útján szerez birtokot.¹¹ Elismerésre méltó viszont, hogy a török időkig az ősi birtok egyetlen darabja sem kerül idegen kezekbe, ami szintén ritkaságszámba megy a családtörténetben.

A középkori oklevelek másik csoportja a különféle kriminalisztikai ügyeket tartalmazza. 1291-ben Marcel fiai, Benjamin és Pál megsebesítik Saul atyját, Pált, és vérdíjat fizetnek.¹² 1312-ben István fia, István az Acsády Benedek megöléséért járó vérdíj fizetésére haladékot kapott Károly királytól.¹³ 1348-ban Saul fia, Gergely fizetett 9 bécsi márka vérdíjat András fia, János szolgájának megöléséért.¹⁴ 1430-ban István fiai gyilkossági kísérletért panaszt tettek Tamás fia, Benedek ellen.¹⁵ Ugyanilyen panaszt tesz 1479-ben Ajkay Elek Imre Ajkay Lénárd és Benedek ellen.¹⁶ Gyakoriak a civódások a szomszédos lódi (akkor lövöldi, ma Városlőd) karthauzi kolostorral. Már 1388-ban ellentmond a család a kolostor Ajkán történő birtokba iktatásának.¹⁷ 1451-ben a kolostor befogadja Lénárd és Benedek három szökött jobbágját.¹⁸ Ennek hosszas per a következménye idézésekkel, 1459-ben tett tanúvallomásokkal stb. Még 1469-ben is panasszal élt Benedek a kolostor ellen.¹⁹ A viszály úgy látszik később egészen elfajult, mert 1501-ben

Imre fiai panaszt tettek a leveldi perjel ellen Péter testvérük megöletéséért.²⁰

A harmadik csoportba sorolhatók a család tagjainak hivatalos ügyekben való részvételét tárgyaló oklevelek. A már említett, az 1214. évben prisztalduš,⁶ Lőrinc, 1237-ben Domokos szolnoki comes megbízottja,²¹ 1297-ben András a szomszédos Henyéről származó Ladomér esztergomi érsek meghatalmazottja.²² 1329-ben Band comes hegyesdi várnagy,²³ 1350-ben Ajkai Syke veszprémi és pozsonyi kanonok, aki ajkai részét Pál fia Jánosnak zálogosította el.²⁴ A család emelkedését jelzi, hogy 1416-ban István fia, Miklós budai alvárnagy,²⁵ 1421-ben Péter veszprémi alispán és várnagy,²⁶ 1502-ben János megyei adószedő elszámolt a megyével a hadiadóval,²⁷ János 1506-ban abai,²⁸ Gáspár 1507-ben vázsonyi várnagy,²⁹ 1528-ban Ajkay Imre Choron András beiktatásánál királyi ember.³⁰

Az oklevelekből eleven és hű képet kapunk egy középkori nemesi család életéről, birtokviszonyairól, közszerepléséről, problémáiról. A családfa felrajzolása után azt is megállapíthatjuk, hogy a már a 13. században 17 családtaggal megjelenő igen népes család a középkor végére erősen megfogyatkozik, és gyakorlatilag immár csak két ágon virágzik tovább.

A következő korszak immár a török uralom miatti teljes gazdasági és társadalmi ellehetetlenülést mutatja. A hódoltság területre eső birtokról a család és a jobbágyok elmenekültek, a falu elnéptelenedett. Szerencsére Imre személyében kiemelkedő személy született a családban. Imre, aki 1528-ban Devecserben királyi emberként részt vett Choron András beiktatásánál, 1541-ben a megye alispánja.³¹ Mint tekintélyes ember lépte át a megye határát, és Viczay Vera személyében előkelő Sopron megyei családba házassodott, majd felesége birtokára, az ottani Ebergőcre költözött. Fia, Gergely soproni esküdt 1586-ban már Ebergőcön osztozott³² az anyai örökségen. Ambrus öccsével együtt Sopron megyébe nősült, és végleg elhagyta Veszprém megyét. Megkezdődött a használhatatlan ajkai birtokok elzalogosítása. Gergely soproni esküdt fiai, Gáspár és Ferenc 1617-ben Szabó alias Tompa Bálintnak és feleségének Benkő Katának, Bálint és Ajkay Kata leányának egy telket,³³ 1630-ban Gáspár Hatos Istvánnak egy további telket zálogosított el.³⁴ 1639-ben Pál, Mihály és János megosztottak a nagyrészt elzalogosított ajkai örökségen,³⁵ Pál 1648-ban további három ajkai telket elcserélte egy ebergőci kúriára.³⁶ Pál 1654-ben kelt végrendeletében elzalogosított ajkai örökségéről rendelke-

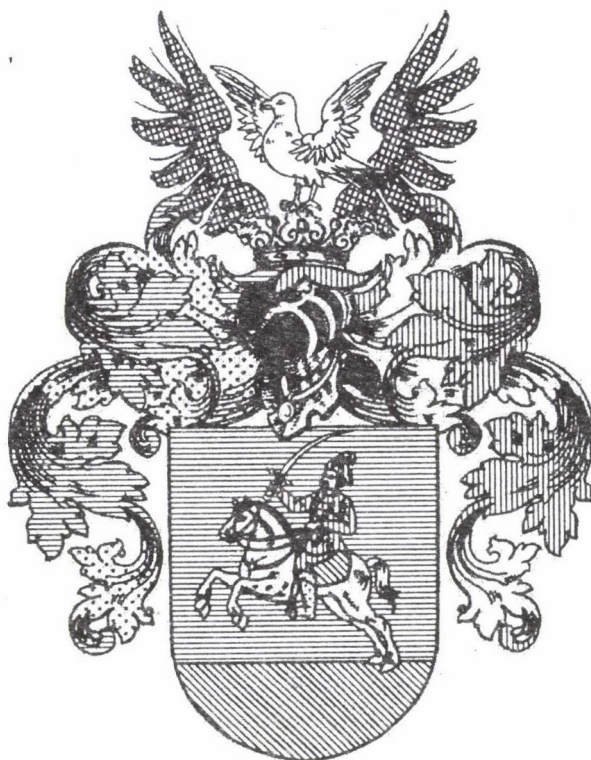
zett,³⁷ majd öccse, Mihály 1676-ban végrendeletében unokatestvérére, Ajkay Annára és férjére, Csákváry Márton hidvégi kapitányra hagyta ajkai részét,³⁸ akik 1695-ben a további ajkai részeket is megvették a többi rokontól.³⁹ Az elidegenítést megkoronázta János, mikor 1703-ban teljes ajkai örökségét örökáron Ságghai Sándor Lászlónak adta el.⁴⁰ Vele kihalt a Sopron megyébe költözött Gergely ága, és a továbbiakban csak Répceszemerére költözött öccse, Ambrus ága virágzott. A Répceszemerét 1738-ig anyakönyvező iváni plébánia 1735. évi családoszeírásában Ambrus, Mihály, Gáspár és Péter feleségeikkel és gyerekeikkel kerültek összeírásra,⁴¹ majd az 1737-ben alapított répceszemerei plébánia 1766. évi családoszeírásában Gáspár özvegye, Kiss Judit gyermekeivel, Éva, Mesterházi Nagy Adámné, Mihály felesége, Ferenc és családja, Dániel és anyja Csontos Zsuzsa, végül Borbála és Ferenc szerepelt.⁴²

A továbbiakban az immár teljesen Sopron megyei család szerényebb anyagi viszonyok között élt. Az 1754/55. évi országos nemesi összeíráskor ebben a megyében az Ajkay családból Gáspár, Péter és két Ferenc,⁴³ Vas megyében pedig az oda nősült György szerepelt.⁴⁴ Jobb módba kerültek viszont Gáspár és Kiss Judit gyermekei, akik előnyös házasságok révén meglehetősen jómódú birtokosok lettek, unokáik pedig Vas megyébe költöztek. Pál fiától született József Stettner Teréz révén Répcelakon, Pál pedig Mecséry Zsuzsa révén Pösen, végül János fiától való János Radó Júlia révén ugyancsak Répcelakon telepedett le. 1817. november 11-én Sopron vármegyétől nemesi bizonyítványt kaptak, amelyet 1817. február 20-án Vas vármegyében, majd 1839. július 1-jén Veszprém vármegyében hirdettek ki.⁴⁵ Utódaikat a táblák mutatják.

A családnév érdekesen alakult. A középkori oklevelek írásmódja változó, de Aycha, de Ayca, de Ayka, sőt de Oyka alakban is előfordult. Az általánosan használt forma de Ajka. Sopron megyében a 17. szá-

zadban, egy 1696-ban kelt oklevélen Aikai,⁴⁶ sőt a győri káptalan egy 1696-ban kelt oklevelén Ajkaj⁴⁷ alakban is írták a család nevét, de végül a ma is használt Ajkay alak állandósult.

A család mindig vörös ruhás, kardot tartó vitézt használt címerképül. A címeralak azonban helyenként gyalog, újabban pedig jobbra vágató fehér lovon látható. A sisak dísz: nyílt fekete sasszárnyak között kiterjesztett szárnyú fehér galamb. Takaró a szokásos kék-arany, vörös-ezüst.⁴⁸

Az Ajkay család címere (Zsigray Zsolt rajza)

Szluha Márton

JEGYZETEK

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) P 681 Thaly család levéltára.

² MOL Q 194 Thaly család Mohács előtti oklevelei. Diplomataikai levéltár (a továbbiakban: DL) 66077-66394.

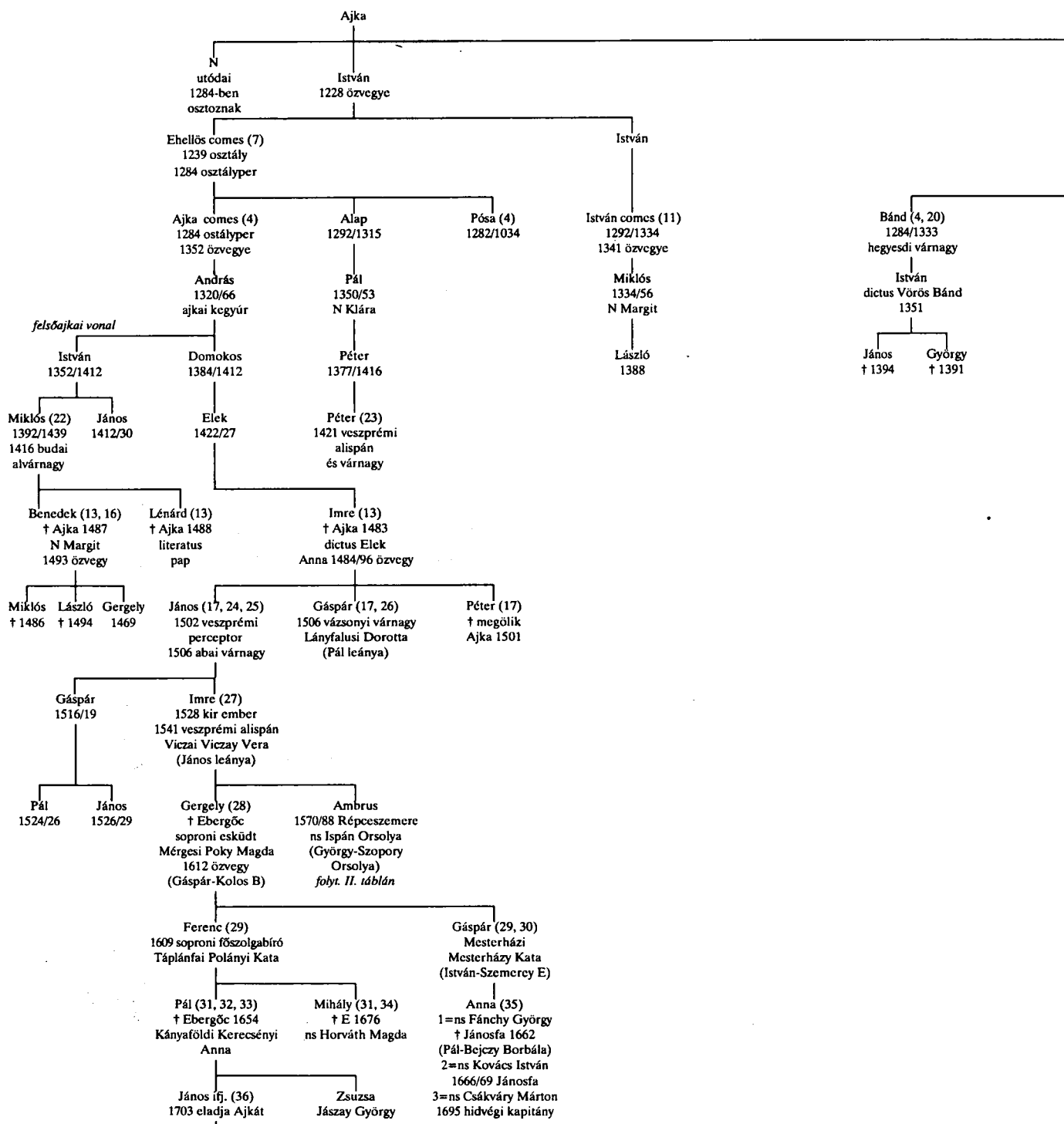
³ Pl. Árpádkori új okmánytár. Közzéteszi: *Wenzel Gusztáv* I–XII. Pest, Bp., 1860–1874. (a továbbiakban: Wenzel i. m.); *Hazai okmánytár*. Kiadják: *Nagy Imre, Pano Iván, Ráth Károly, Véghelyi Dezső* I–V. Győr, 1865–1873, *Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghelyi Dezső*. VI–VIII. Bp., 1876–1891 (a továbbiakban: Nagy i. m.).

⁴ *Karácsonyi János*: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900. (a továbbiakban: Karácsonyi i. m.). A Karácsonyi által közölt családfa nem egyezik a családi levéltár okleveleiből összeállított leszármazással. Ennek valószínű oka abban keresendő, hogy Karácsonyi nem ismerte e családi levéltár mintegy 300 eredeti oklevelét.

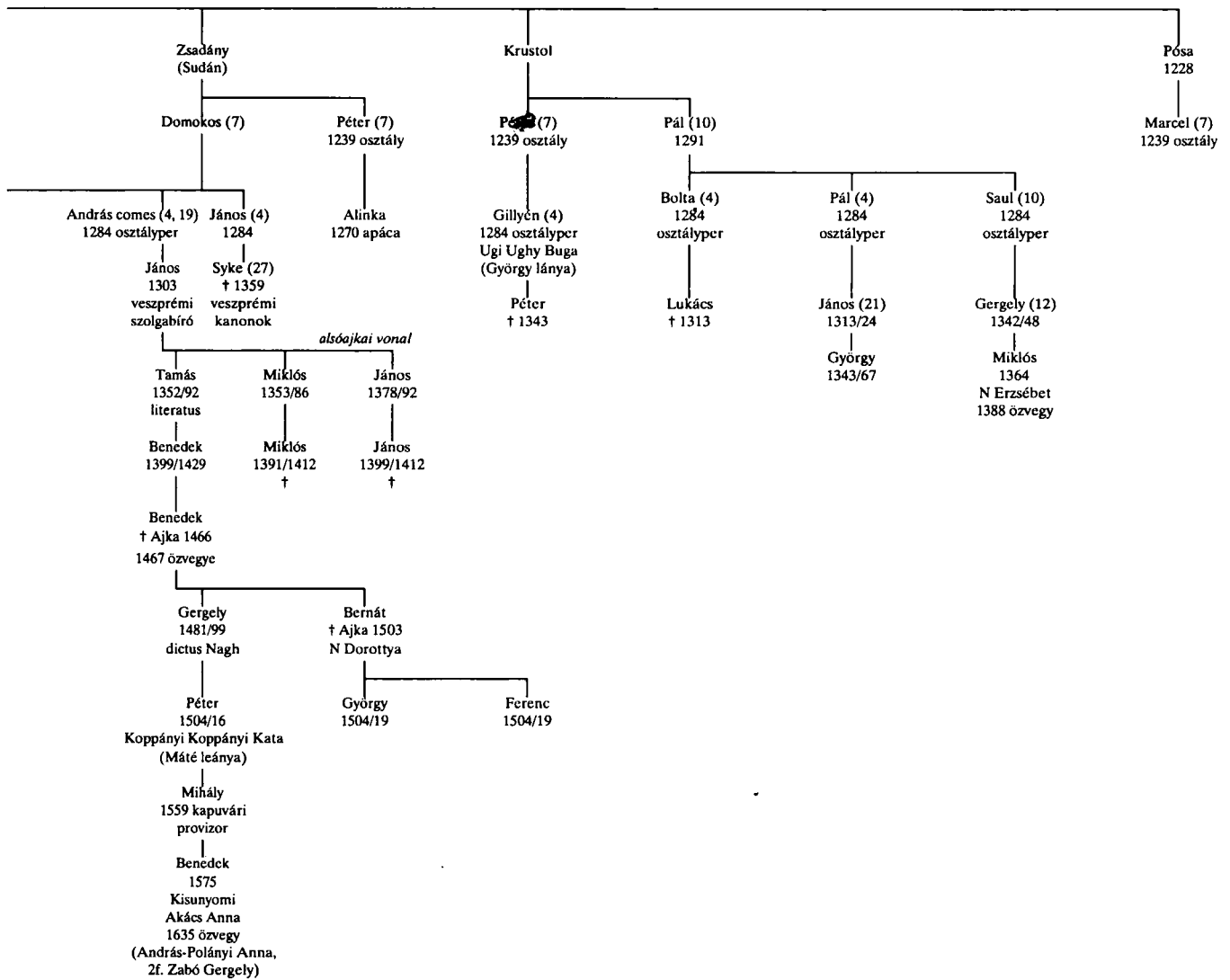
⁵ Wenzel i. m.: X. 421.

⁶ Nagy i. m.: V. 6.

⁷ Karácsonyi i. m.: 98.

I. tábla Az Ajkay család

Ambrus, ki az I. táblán
1570/88 Répceszemere
ns Ispán Orsolya
(György-Szopory Orsolya,
1 f. Cséry Demeter)

Péter
1609/15 Nagyvölcei
Makkoshetyei
Hettyes Priszka
(István leánya)

Ferenc
1653/91
ns Csupor Erzsébet
(János leánya)

Kata
1650
Vönöczki
Benkő Bálint

Ferenc
1690/1721

Ferenc
ns Tóth al Velekay
Orsolya 1741 özvegy

Mihály
† Répceszemere 1747
1 = ns Körösy Éva
(István leánya)
2 = Iván 1731. II. 8.
Gerencsér Mária
× 1706
† R 1776. XI. 15.

Gáspár
† R 1762
1754/55 Sopron vm.
ns Kiss Judit
1766 özvegy
(János-Simaházy Klára)
folyt. III. tábla

Erzsébet
× R 1722. IV. 18.
ns Tegye Imre
Répceszemere

Ferenc
× Répceszemere
(Iván) 1726. VI. 24.
† Répceszemere
1793. I. 24.
1754/55 Sopron vm.
1 = Reiss Ilona
2 = Füst Júlia

2/Erzsébet
= Nemeskér
1751. VI. 6.
ns Gecsényi Imre
Szilsárkány

Ferenc
× Répceszemere
(Nick) 1731. XI. 1.
† (Nagygeresd)
1790. X. 23.)
1754/55 Sopron vm.
= Répceszemere
1777. II. 10.
Répceszemeri
Szemersey Éva
× Répceszemere,
1758. XII. 23.
(László-Nagy Erzsébet,
2f. Deső Sándor)

Mihály
× R 1733. III. 24.
1735 kiskorú
Júlia
† R 1764. IV. 8.
1735 kiskorú
Borbála
× R 1736. IX. 9.
† R 1767. VII. 10.

1/Ferenc
× Répceszemere,
1756
† R 1817. IV. 6.
1 = R 1778. VI. 1.
ns Tóth Ilona
† R 1781. X. 27.
2 = R 1782. II. 5.
ns Molnár Éva
3 = Sibrik Júlia

Mihály
× R 1760. X. 26.
Kata
× R 1762. IV. 4.
† R 1763. II. 16.
2/György
× R 1764. III. 6.
† R 1764. II. 16.
György
× R 1768. V. 12.
† R 1773. XII. 15.
Júlia
× R 1771. IX. 23.

2/Pál
× R 1764. III. 28.
ns Bán Erzsébet
× 1775
† R 1835. IV. 4.

Róza
× R 1777. XI. 22.
János
× R 1781. XII. 12.
Mihály
× R 1785. IX. 19.
János
× R 1787. XII. 17.
† R 1788. I. 31.

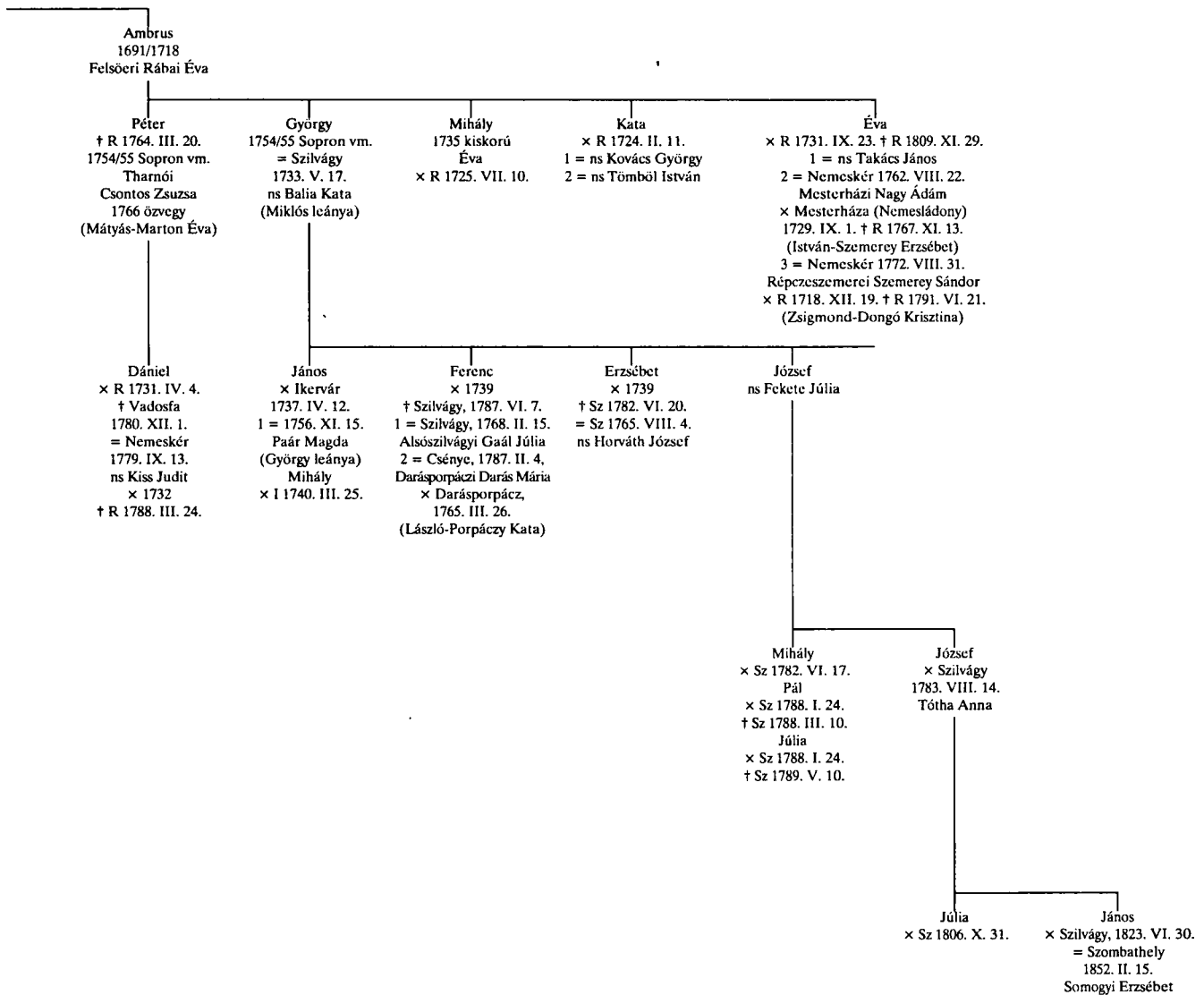
Anna
× R 1779. IV. 30.
= Nagygeresd
1790. II.

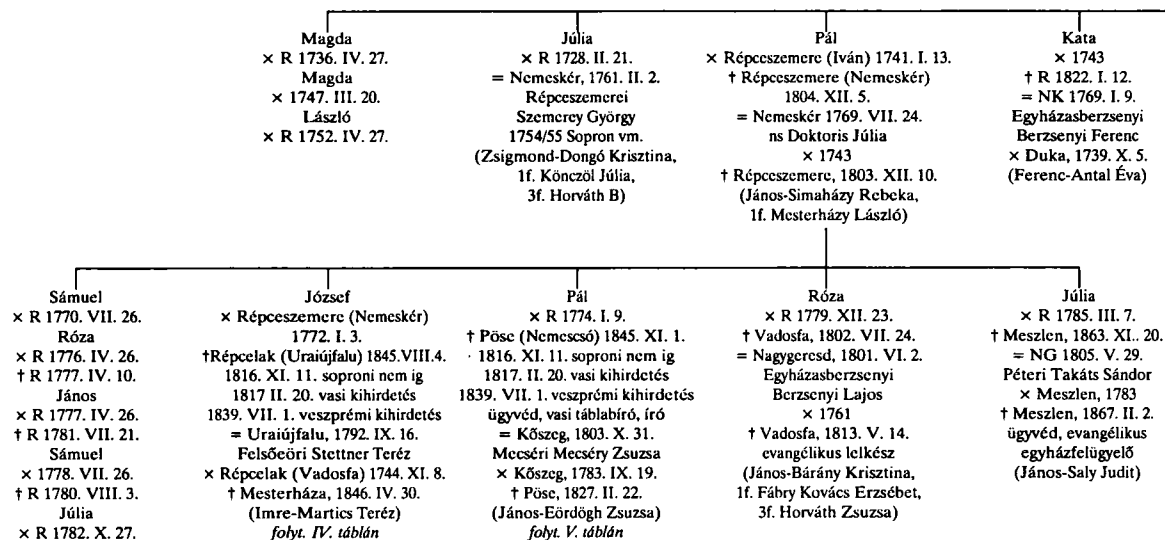
Roza
× R 1789. III. 1.
= NG 1808.8 II. 16.
ns. Bokor János
× Jánosfa 1780
(János-Simonyák Kata)

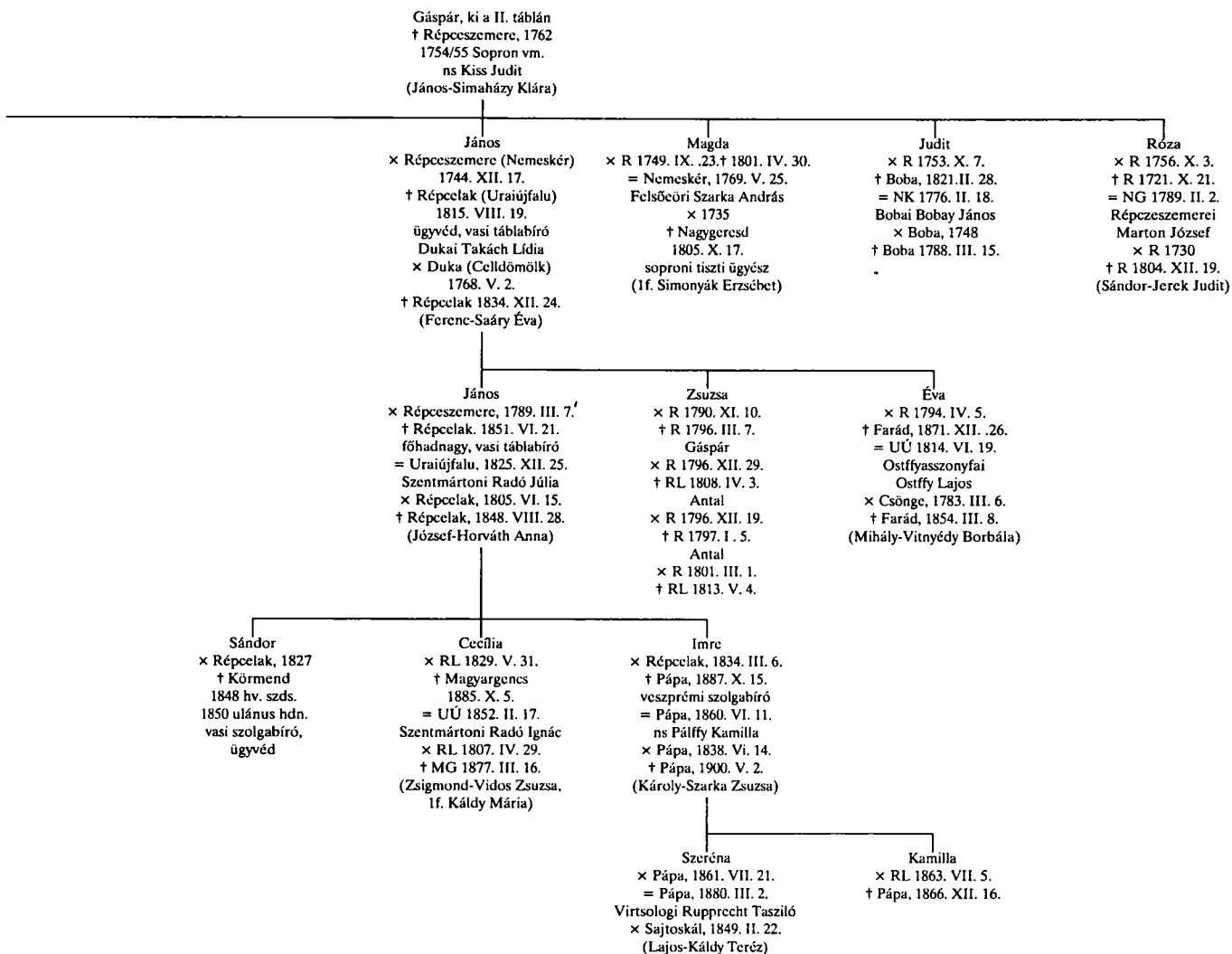
1/Magda
× R 1778. IX. 17.
Csitke István
2/Kata
× R 1783. I. 6.
Pál
× R 1783. X. 5.

3/Gáspár
× Répceszemere
1808. XII. 4.
= Vámoscsalád
1834. X. 26.
Varga Júlia

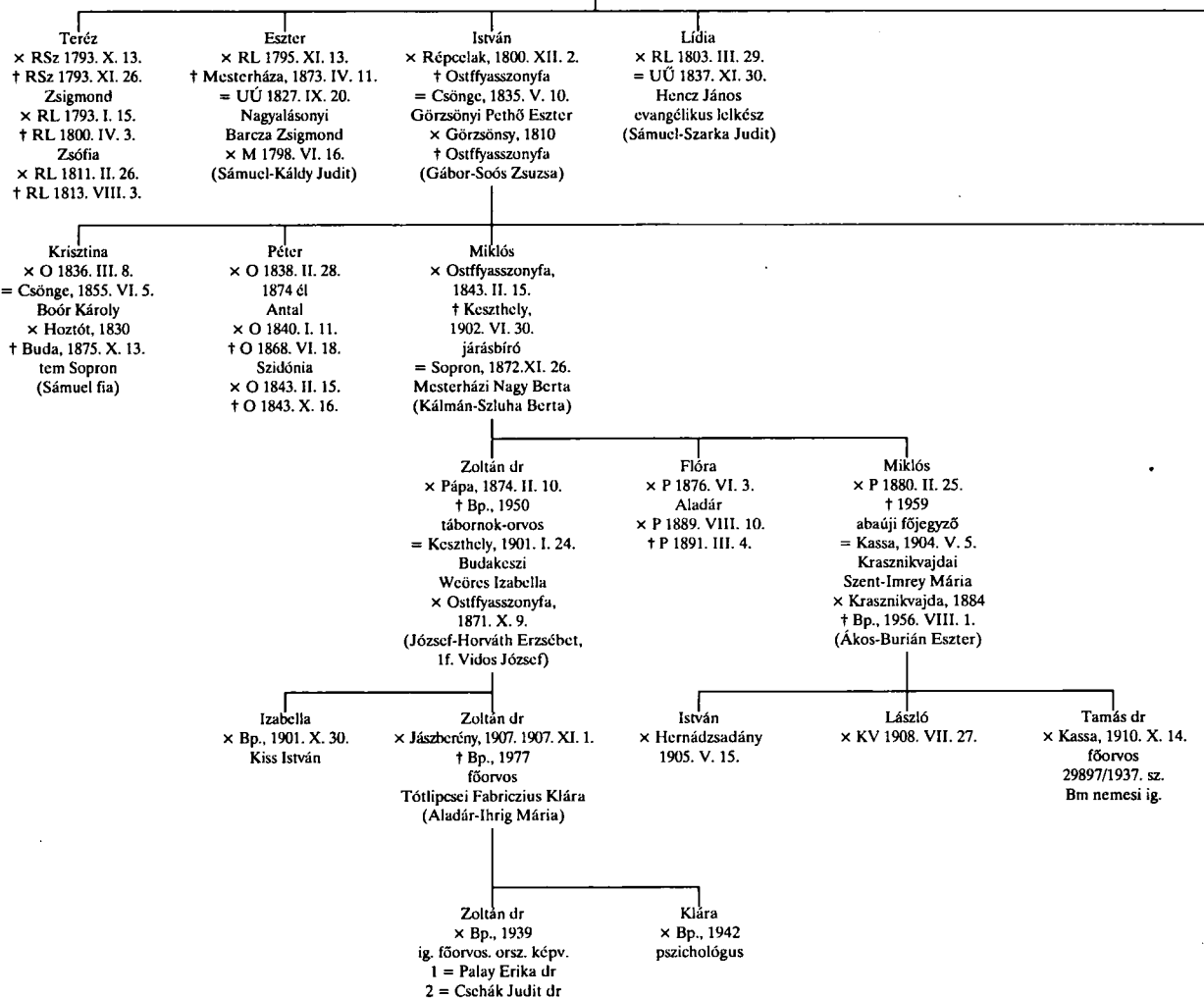
Gáspár
× R 1799. IV. 26.
† R 1800. XI. 27.
Júlia
× R 1799. IV. 26.
Júlia
× R 1800. X. 16.
† R 1800. XI. 23.
Júlia
× R 1804. II. 26.

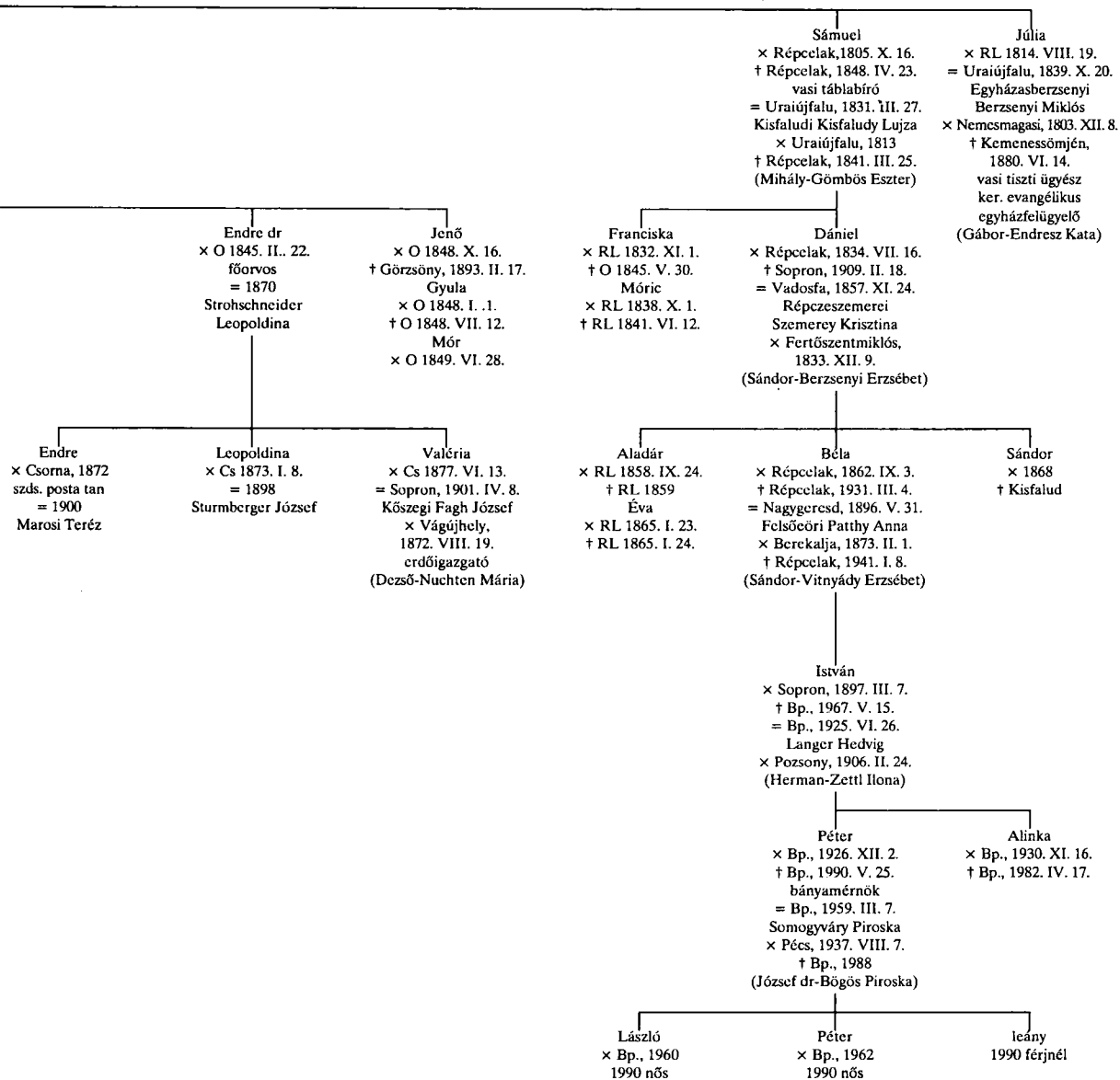

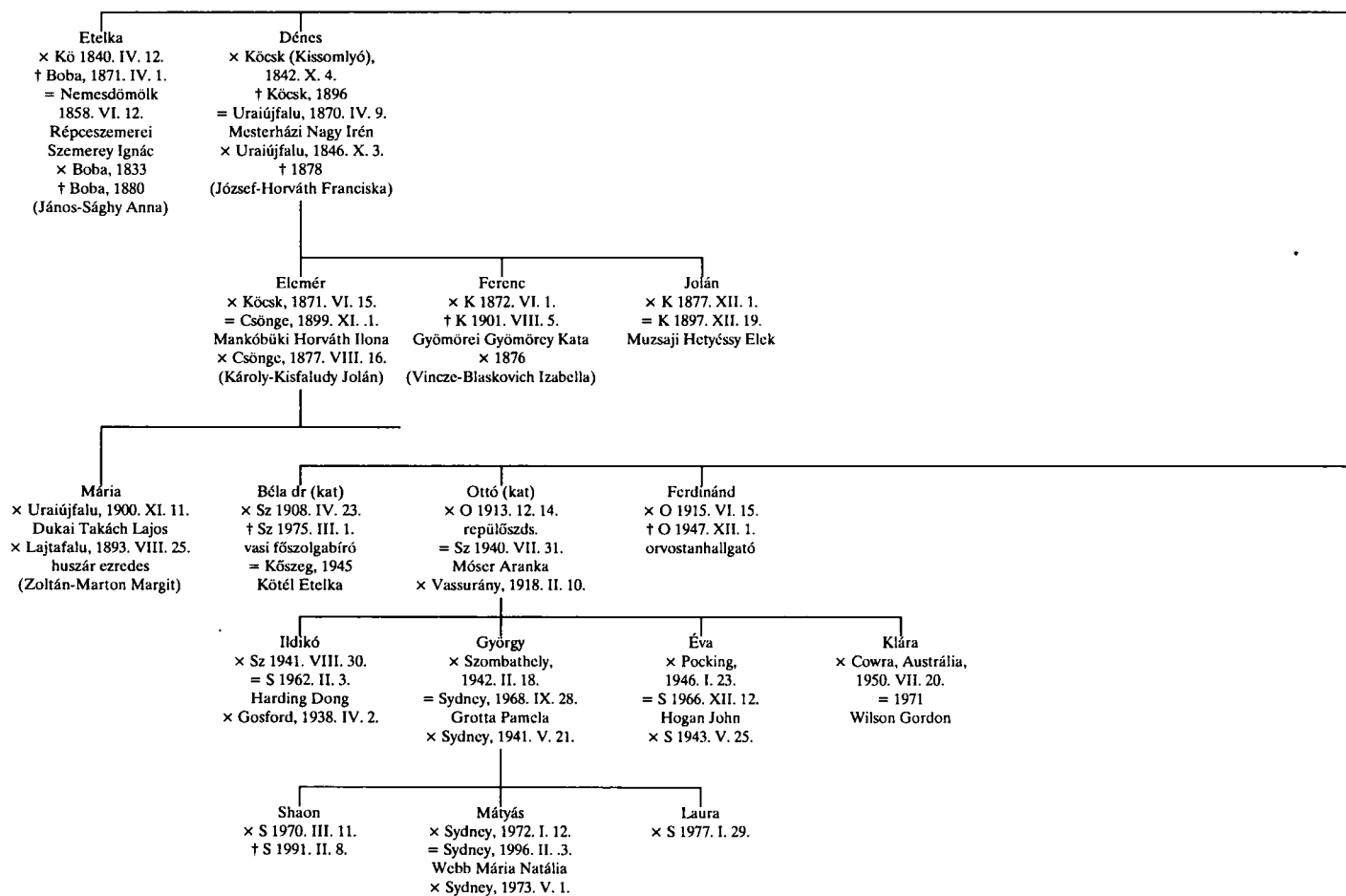

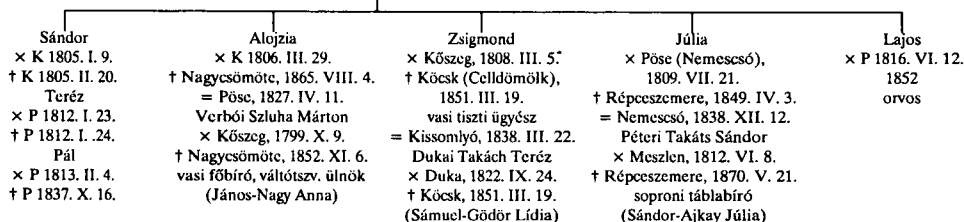
József, ki a III. táblán
 × Répcszemere (Nemeskőr) 1722. I. 3.
 † Répcclak (Uraiújfalu) 1845. VIII. 4.
 1816. XI. 11. soproni nemesi ig
 1817. II. 20. vasi kihirdetés
 1839. VII. 1. veszprémi kihirdetés
 soproni táblabíró
 = Uraiújfalu, 1792. IX. 16.
 Felsőcörsi Stettner Teréz
 × Répcclak, 1774. XI. 8.
 † Mesterháza, 1846. IV. 30.
 (Imre-Martics Teréz)

Pál, ki a III. táblán
 × Répceszemere (Nemeskür) 1774. I. 29.
 † Pöse (Nemesesó), 1845. XI. 1.
 1816. XI. 11. soproni nemesi ig
 1817. II. 20. vasi kihirdetés
 1839. VII. 1. veszprémi kihirdetés
 ügyvéd, vasi táblabíró, író
 = Kőszeg, 1803. X. 31.
 Mecséri Mecséry Zsuzsa
 × Kőszeg, 1783. IX. 19.
 † Pöse, 1827. II. 22.
 (János-Eördögh Zsuzsa)

Gyula
 × Kőcsk (Céldömölk),
 1844. XII. 25.
 † Sárvár, 1913. XII. 30.
 vasi árvaszéki elnök, orsz. képv.
 = Csöngye, 1874. IV. 30.
 Ostffyasszonyfai
 Ostffy Róza
 × Győr, 1848. X. 18.
 † Sárvár, 1932. V. 11.
 (Sándor-Ferenczy Mária)

Zoltán
 × Céldömölk, 1875. X. 30.
 † Bp., 1938. I. 13.
 huszár főhődn.
 = Szombathely, 1906
 Németh Anna (kat)
 × Szombathely, 1883. IV. 26.
 † Ostffyasszonyfa, 1950. III. 4.
 (Ferenc leánya)

Frigyes (kat)
 × O 1917. III. 21.
 = O 1943. III. 27.
 Virányi Aranka
 × Budafok, 1922. III. 18.

Aladár dr (kat)
 × Ostffyasszonyfa,
 1950. IV. 19.
 Kálmán Ottília
 × Ostffyasszonyfa,
 1929. XI. 30.

Alinka
 × O 1944. XI. 12.
 = Düsseldorf, 1980. XII. 16.
 Schröder Ervin
 × Alterode, 1930. XII. 30.

Frigyes
 × Ostffyasszonyfa,
 1948. IX. 16.
 = Willich, 1978. III. 23.
 Gáll Éva
 × Beeskéháza,
 1949. IX. 10.

Aladár
 × Céldömölk, 1953. VI. 15.
 1 = Bezenyecz, 1976. V. 15.
 Drobilics Ida
 2 = Bp., 1984. VII. 7.
 Samu Éva

Ferdinánd
 × C 1955. XI. 18.
 = Várpalota, 1975. X. 15.
 Mikle Kata
 × Várpalota, 1956. V. 17.

Zoltán
 × C 1964. X. 21.
 = Sárvár, 1989. III. 25.
 Boros Ibolya

1/Alexandra
 × Mosonmagyaróvár,
 1977. XII. 1.

2/Nikolett
 × Bp., 1984. VIII. 7.

Ádám
 × Bp., 1989. VIII. 30.

Tímea
 × Várpalota,
 1976. VIII. 5.
 = Várpalota,
 1994. IX. 10.
 Torma Attila

Beatrix
 × V
 1978. III. 27.

Krisztina
 × S
 1989. VI. 20.

Zoltán
 × Sárvár,
 1991. V. 5.

- 8 DL 66077.
 9 DL 66078.
 10 DL 66333.
 11 DL 66130.
 12 Nagy i. m.: III. 39.
 13 DL 66092 és Nagy i. m.: I. 126.
 14 DL 66134.
 15 DL 66252 és DL 66253.
 16 DL 66312 és DL 66313.
 17 DL 66195 és Nagy i. m.: IV. 224.
 18 DL 66268.
 19 DL 66274, DL 66275, DL 66294.
 20 DL 66358-66369.
 21 Wenzel i. m.: XI. 295.
 22 Wenzel i. m.: XII. 614.
 23 DL 66108.
 24 DL 66138.
 25 DL 66240, DL 66242.
 26 Nagy i. m.: IV. 279.
 27 DL 66367.
 28 DL 66383.
 29 DL 66384.
 30 MOL P108 Esterházy hercegi levéltár, Rep 36, Csobánc
- Fasc B.
- 31 MOL P 681 Thaly család levéltára, évrendezett iratok.
 32 Uo.
 33 Uo.
 34 Uo.
 35 Uo.
 36 Uo.
 37 Uo.
 38 Uo.
 39 Uo.

40 Uo.

41 MOL Mikrofilmtár, Iváni plébánia anyakönyvei. Az iváni római katolikus plébánia anyakönyvei 1697-ben kezdődnek, és szórványosan a környék, így Répceszemere lakóit is anyakönyvezték, közöttük az evangélikusokat is. A plébánia 1735-ben összeírta a területén élő családokat gyermekekkel együtt. Ebben az összeírásban az evangélikusok is szerepelnek.

42 MOL Mikrofilmtár, Répceszemerei plébánia anyakönyvei. A répceszemerei római katolikus plébániát 1737-ben alapították. Eleinte az evangélikusokat is itt anyakönyvezték. Így az 1766. évi családösszeírásban is szerepelnek.

43 Az evangélikus anyakönyveket az ún. artikuláris helységekben, így Sopron megyében Nemeskéren, Vas megyében pedig Nemescsóban vezették, azonban a távolabbi községeket a helyi plébános írta be. A 18. század hetvenes éveitől megszűnt az evangélikusok katolikusoknál történő kényszeranyakönyvezése. Ettől kezdve Nemeskéren vagy Nemescsóban anyakönyvezték a répceszemerei evangélikusokat. A Vas megyébe költözött családtagokat Celldömölk (egykor Nemesdömölk) és Kíssomlyó evangélikus parochiáin anyakönyvezték.

44. Ősi sopronmegyei nemzetségek. Előszó: Högyész Pál. Szerk.: Horváth László I–III. I. részt írta: Soós Imre. Sopron, 1941. 301. (A vonatkozó rész Soós Imre munkája.)

45: Vas vármegye 1754. évi nemesi összeírása. Bev.: Dr. Horváth Kálmán. Kiadja: Schneider Miklós. Szombathely, 1939. 22.

46 Palatinus József: Vasvármegyei nemes családok története. Szombathely, 1911. 7–16. A családtörténeti mű az Ajkay családfát a család által számon tartott, 1588-ban szereplő Ambrustól ismeri. Nyilvánvalóan feledésbe merült a család emlékezetében Ajka birtoklásának kora.

47 MOL P 681 Thaly család levéltára, évrendezett iratok.

48 Uo. Dr. Ajkay Aladár (Ostffyasszonyfa) személyes közlése.

„...Epigraphe: FEJÉR VÁRMEGYE PETSÉTJE inscripta esse visitur.”¹

azaz a címeres pecsét Fejér megyei ábrázolásának szfragisztikai, heraldikai és vexillógia összegezése

A tanulmány Fejér (vár) megye címeres pecsétjének hadi jelvényként szereplő, hatósági jogkört szimbolizáló, illetve díszítőelemként előforduló helyi – jelenleg ismert – ábrázolásainak historikus szintézisére vállalkozik. Az értekezés keretein belül, a címeres pecsét történeti változatainak – a tanulmány elsődleges céljának tekintendő – ismertetésén túlmenően sor kerül a vármegyei jelképet is magába foglaló, különböző fajtájú és típusú zászlós műtárgyak bemutatására, leírására, a zászlótulajdonoshoz kapcsolódó kútfők vázlatos ismertetésére.

II. József 1786-ban „függesztette fel” a vármegyék történetileg kiforrott hitelesítési gyakorlatát, amennyiben elrendelte: minden magyar vármegye Magyarország állami címerét alkalmazza az adott vármegye elnevezésének köriratával. Halálát követően azonban a vármegyék visszatértek eredeti címeres pecséteik használatához. A 19. század derekán – a magyar nyelv hivatalossá tételének több évtizedes folyamatával párhuzamosan – eredményes mozgalom indult a címeres pecsétek addigi latin köriratának magyar nyelvűre változtatásáért. Annak ellenére, hogy az 1550. évi országgyűlés biztosította a vármegyei pecsét-, illetve címerhasználatot, a 16. századból származó címerrel rendelkező vármegyék száma csekély. Túlnyomó többsége – az uralkodóhoz fordulva – egyrészt vagy a törökök kiűzését követően, vagy a 18. század első felében rendezte címerkérdését, másrészt vagy korábbi címeradományuk újbóli megerősítését kérték, vagy teljesen új címerért folyamodtak. Több vármegye nem címereslevelet, hanem – címerkép megjelenítésére is lehetőséget nyújtó – pecsét-használati jogot kapott. Ezek közé tartozott Fejér vármegye is, mint egykori hódoltsági terület. Sem cáfolni, sem bizonyítani nem tudjuk, hogy rendelkezett-e az 1688 előtti évszázadokból címeres levéllel, korábbi címerjoga és ez által címere sem ismeretes.²

1. ábra. Fejér vármegye 1694. évi pecsétjének papírfelzete

Gróf Esterházy Ferenc, az 1692-ben újjászervezett Fejér vármegye³ főispánja (1692–1733)⁴ szorgalmazta az uralkodónál a donatiót, egyben a vármegye régi jogaiba való visszahelyezéséért folyamodott. I. Lipót Ebersdorfbán, 1694. október 10-én adományozott címeres pecsétről (s nem címerről!) oklevelet a vármegyének, „SIGILLUM COMITATUS ALBENSIS” körirattal, a pecsét átmérője 60 milliméter. Arról, hogy ősi címerről – ti. Szent Istvánt és a gyermek Jézus Krisztust karján tartó Szűz Máriát ábrázoló pajzsról – van-e szó, amely egy korábban adományozott, illetve használt címer megújítása lett volna – bár ezt a tényt az adománylevél egyébként nem hagyta volna említés nélkül –, a diploma nem tesz említést. A kihirdetéséről szóló nemesi közgyűlési jegyzőkönyvi bejegyzés 1695. január 12-én történt meg. A címeres pecsétadomány eredeti példánya nem maradt fenn.⁵

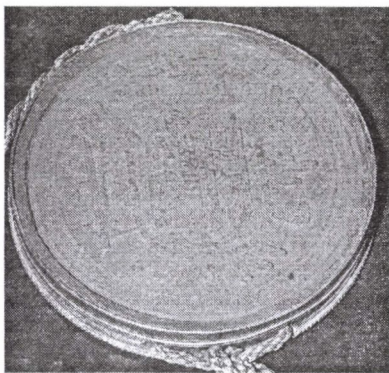
Közel másfél évszázadon keresztül zavartalan a vármegye pecséthasználata; történetéhez figyelemre méltó adalék, „hogy a vármegye által kiadandó oklevelekre szükséges pecsétek állandóbbak legyenek”, 1837 márciusát követően a viasz alkalmazása mellett elterjedt az „ostya” általános, vármegyei szintű (már a 17. században is alkalmazták vármegyei nemesi közgyűlési jegyzőkönyvekben) használata.⁶ A viaszpecsét-lenyomatra – többnyire még a pecsétnyomó rányomása előtt – helyezve ez a papírfelzet tulajdonképpen huzamosabb ideig megővta a lenyomatot, és kiszáradását követően egy ideig megátolta annak elaprózódását, lepergését.⁷ Fejér vármegye törvényhatósága az 1837. március 13. és 20. között lefolyt közgyűlésen (majd a június 2-án tartott ún. kisgyűlésen is megemlékezve) kérelmezte a magyar nyelvű pecsétkörirat használatának jogát, amit V. Ferdinánd király – az 1694. évi címeradományozást megerősítve – 1837. május 18-án engedélyezett.⁸ A vármegye magyar köriratú pecsétjének új felirata: „FEJÉR VÁRMEGYE PETSÉTJE”. Figyelemre méltó, hogy az új donatióban határozottan szerepel: közhitelű pecsétjét a vármegye I. Lipót uralkodótól nyerte,⁹ megerősítve feltevésünket, és majdhogynem kizárva a korábbi adományozás lehetőségét. Ürményi József első alispán (1836–1839) a vörös bársonyba kötött, arany zsinóron függő, fémdobozkába helyezett, birodalmi címet tartalmazó pecséttel (átmérője 85 milliméter) ellátott diplomát az 1837. június 26. és július 3. között tartott vármegyei közgyűlésen (utóbb az augusztus 14-ei kisgyűlésen is megemlítve) hirdette ki.¹⁰

Fejér vármegye pecsétképe a 17. század végén, a barokk korban keletkezett, az élő heraldika szigorú szabályait feloldó időszakban, amikor gyakran előfordult, hogy a klasszikus pajzsforma oválisra vagy kerek alakúra változott. Ez utóbbi alkalmazására egyik példa a vármegye címeres sigilluma is; nemcsak formája utal a barokk korra, hanem ábrázolása is barokk festményként érvényesül. Témája Hartvik püspök Szent István legenda-szerkesztményéből ismert, a halál közeledtét tudomásul vevő uralkodó „...kezét és szemét a csillagokra emelve így kiáltott fel: »Ég királynője, e világ jeles újjászerezője, végső könyörgéseimben a szentegyházat a püspökökkel–papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom; nékik utolsó istenhozzádot mondván lelkemet a te kezébe ajánlom«”.¹¹ A Szent Korona felajánlásának egyik korai megfogalmazása a Fejér vármegyei pecsétkép, amely arany láncszemen függő körpajzs, mezeje világoskék, vörös égboltot szimbolizál. A pajzstalpon

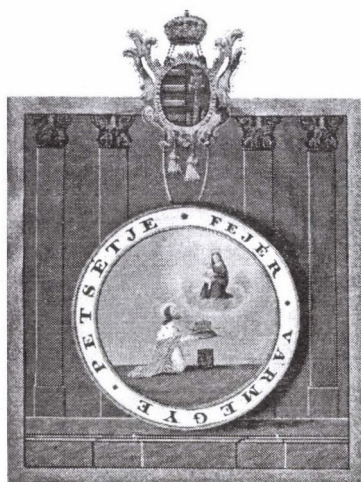
zöld talajon, háttérben szürke hegláncsal övezve, balra fordulva Szent István király térdepel vörösrel hímzett, hermelingalléros arany palástban, ezüst ruhában. Haja és szakála ezüst, feje körül arany dicsfény (glória) ragyog. Kezében arany szegélyű bíbor párnán a Magyar Királyságot jelképező arany Szent Koronát, a jogart és az arany markolatú ezüst koronázási kardot tartja, felajánlva azt az arany sugarakkal fénylő, arany-szürke felhőben lebegő Boldogasszonynak, aki bíbor ruhában, kék fátyolban jelenik meg, karján a fehér ruhába öltöztetett gyermek Jézus Krisztussal, fejük körül ugyancsak dicsfény ragyog. Szent István király előtt hegyes talpú pajzsban Magyarország kiscímere; jobbról vörösrel és ezüsttel hétszer vágott mező az Árpádok címerpajza, balról vörös mezőben zöld hármashalom aranykoronás kiemelkedő középső részén ezüst, az uralkodói hatalmat jelképező apostoli talpas kettős kereszt cimerrel. Szent István király a koronával, joggal és koronázási karddal jelképezett Magyarországot az „Örök Szűz Istenanya, Mária” oltalmába – elsőként – ajánlja.¹² A pecsétkép eredeti, 19. századi leírása mintaszerű; a ragyogó, tündöklő jelzők az aranyat fémjelzik, a felhők a fekete szín árnyalatában, füstszínből jelennek meg. A kiscímer érdekessége ugyanakkor, hogy későbbi, gyakorlati használatától (vörösrel és ezüsttel hétszer vágott) eltérően, vörös mezőben négy ezüst pólyát mutat.

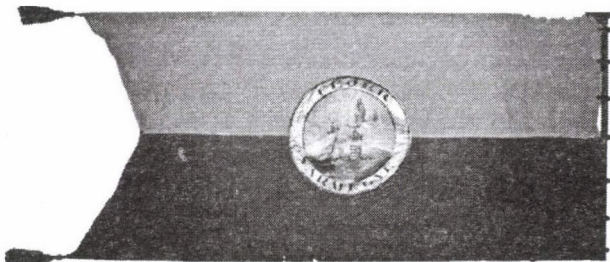
2. ábra. A címerpecsét magyar körirata az 1837. évi diplomában

3. ábra. A diploma függő viaszpecsétje

4. ábra. Fejér vármegye pecsétje a diplomában lefestve

5. ábra. A vármegye zászlaja (19–20. század fordulóján)

A székesfehérvári Szent István Király Múzeum (továbbiakban múzeum) tulajdonát képező Fejér vármegye történelmi címeres zászlaja – letétként – a Fejér Megyei Levéltár (továbbiakban levéltár) előadótermében látható. Csupán gyanítható, hogy a második világháborút követő időszakban vármegyei letéteményként került a múzeumba. Évszám nélküli, megkérdőjelezhető hitelességű leíró kartonja szerint 1833-ban készült, textíliája alapján viszont az a legva-

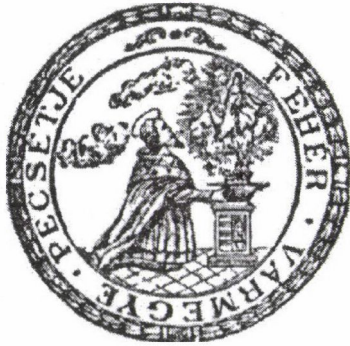
lószerűbb, hogy a 19–20. század fordulójáról származik. Egylapos, két egyenlő nagyságú sárga (arany) és zöld darabból összevarrt vászonból készült doppelstander (fecskefarkú), hossza 220, szélessége 105 centiméter. A zászlót szegő rojt hiányzik, a vászon szélein erősen kopott, enyhén szakadozott, az olajfestmény töredezett, gyűrött. Mindkét oldalon arany szegélyű, kör alakú olajfestményben Fejér vármegye színes – a kiscímer négy ezüst pólyájától eltekintve heraldikailag megfelelően kivitelezett – címeres pecsétképe látható, körülötte arany-ezüst szegéllyel ellátott selyemanyagon vörös betűs felirat: „FEJÉR VÁRMEGYE”. A zászló fecskefarkainál egy-egy arany-zöld pamutbojt található.

6. ábra. Fejér vármegye címere a zászlón

7. ábra. A vármegye pecsétje (1935)

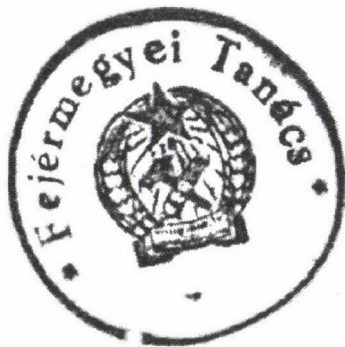
8. ábra. A vármegye pecsétje (1947)

9. ábra. A vármegye pecsétje (1948–1949)

10. ábra. A vármegye pecsétje (1949)

11. ábra. A megyei tanács pecsétje (1950)

Fejér vármegye címerének és zászlajának használatában első ízben az 1848–1849, majd az 1860–1867 közötti esztendőök bonyolult közjogi időszakának gyakorlata hozott változást; előbbi esetben ugyanis felüggesztették a pecséthasználatot, utóbb pedig a címeres pecsétet felváltotta egy ovális, ábra nélküli pecsét, felirata: „FEJÉRMEGYE JEGYZŐI HIVATAL PECSÉTJE”.¹³ A Tanácsköztársaság kommunista diktatúrája idején – ekkor még mindössze néhány hónapra – a nemzetközi munkásmozgalom jelképe, a vörös zászló került mindenhová, a két világháború közötti időszakban azonban visszatértek a hagyományos jelképrendszer alkalmazásához. Az 1947. évi IV. törvénycikk általánosan megszüntette a nemesi rangok, címerek és jelvények használatát. Helyi szinten ezt követően 1948. szeptember 29-én a Fejér vármegyei törvényhatósági bizottság közgyűlése egyhangúlag elfogadta Szilágyi Vilmos javaslatát, és a vármegye arany-zöld színeit felváltva azt vörös-zöldben állapította meg. Mindazonáltal utasították dr. Kispéter István alispánt (1946–1950),¹⁴ hogy „a mai kor szellemének megfelelő” új vármegyei pecsétet terveztesse.¹⁵ A benyújtott tervek közül a közgyűlés 1948. december 6-án dr. Bordás Ferenc József orvos, festő- és grafikusművész¹⁶ „Alfa” jeligéjű elképzelését fogadta el, amelyben az ősi címerképet felváltotta egy gabonakéve, kalapács és madártoll keresztbevetett illusztrációja.¹⁷ A következő évi első rendes közgyűlés jegyzőkönyvében ezzel szemben már egy másik pecsétet használtak, körirata meghagyásával címerképet üresen hagyták.¹⁸ Az 1949. évi hatalomváltás során minisztertanácsi rendelet törölte el a törvényhatóságok, megyei jogú városok és községek pecsétjein alkalmazott címereket. A 4.228/1949. MT. számú rendelet 4. § 1. bekezdése előírta: „Az állami hatóságok, hivatalok, intézetek és egyéb intézmények 1950. évi április hó 30. napját követően csak a Magyar Népköztársaság címerét használhatják.” 1990 októberéig pecsétein Fejér megye is a mindenkori, ún. Rákosi-, illetve ún. Kádár-féle államcímet használta, az 1956. évi forradalom és szabadságharc, valamint az azt követő időszakról (1957 nyaráig) eltekintve; ekkor ugyanis a pecsétképbe „FEJÉR MEGYE TANÁCSA” körirattal az ún. Kossuth-címet helyezték.¹⁹ A rendszerváltozás szellemében Fejér Megye Önkormányzata a közel háromszáz esztendőös címer és zászló használatának visszaállítása mellett döntött. A közgyűlésben a 44/1990. (III. 13.) MT. számú rendelettel módosított 1006/1974. (II. 22.) MT. h. számú határozat előírásainak figyelembevételével született

meg a 7/1991. (IV. 8.) Kr. számú rendelet „a megyei címer és zászló alkotásáról, használatának módjáról”. A rendelkezés a zászlóval kapcsolatban leszögezte: „egy darabot kell előállítani, és azt a megyei önkormányzati hivatal épületében kell megőrizni. A megőrzendő zászló anyaga selyem, méretaránya 280x100 centiméter, a – mindkét oldal közepén elhelyezett megyei – címer kézi hímzésű. Lobogóként is használható a színek és a címer elfordításával.”²⁰ Az avatóünnepségre 1992. március 13-án került sor.²¹

Nemzeti történelmünk megismeréséhez, identitásunk erősítéséhez, helyi históriánk tanulmányozásához legdekoratívabb képzőművészeti-történeti emlékeink, szfragisztikai, heraldikai és vexillológiai értékeink a zászlók. Napjainkban közel száz történeti (1950 előtti!) zászlós emléket (nemesi felkelési, céhes, iparos-egyleti, egyházi-körmeneti) őriz a múzeum zászlógyűjteménye, továbbá a helyi római katolikus templomok. Fejér vármegye címerének értékes történeti forrása a három nemesi felkelési, öt-öt céhes és egyesületi, illetve három egyházi-körmeneti zászló.

A zászlóhasználat egyik legkorábbi jogforrása az 1596. évi XI. törvénycikk, amely elrendelte, hogy a vármegyék zászlóval rendelkezzenek, amennyiben a vármegyei nemesi felkelés csapatainak „...minden vármegyében...külön zászlójuk legyen”. A múzeum történeti emlékei közt fennmaradt, a comitatus jelképét is hordozó Fejér vármegyei nemesi felkelési zászlók közül a legkorábbi az 1742-es insurrectio alkalmával készült, és az osztrák örökösödési háború korát idézi. Eredeti, téglalap alakú része 57x50, fecskefarkúvá kiegészített mérete 130x94 centiméter. Anyaga kétlapos, vörös, a toldalék teljesen kifakult nyers színű selyemdamaszt. Egyik oldalán arany és ezüst szállal hímzett, koronás kiscímer, körülötte felirat „PRO HAC VITAM ET SANGUINEM” (életünket és vérünket). A címer feletti hímzett szalagmotívum „MARIA THE. REG. HUN.” (Mária Terézia Magyarország királynője). Túloldalt tühímzéses selyem-, ezüst- és aranyszállal készített vármegyecímer, alsó részén a gróf Eszterházy család kardot és virágcsokrot tartó koronás griff madarával. A címer feletti szalag felirata „PROTEGE ET CONSERVA” (oltalmazd és őrizd), valamint az aranyfeliratú évszám. Ezüst rojtozatú zöld szalagján koszorúba foglalt hímzett felirat: „MARIA THERESIA COMITATUS ALBENSIS 1797.”, a másik oldalon: „PRO DEO, REGE ET PATRIA” (Istenért, királyért és hazáért). Az 1980-as években készült múzeumi álla-

potfelmérés alapján csupán az eredeti zászló hímzett és festett – egykor kétlapos – középrésze maradt fenn, a kizárólag festett pótlás egy anyagból készült. Az egykori zászlórúdhoz kapcsolódó textilrész a pótlás szövete adja. A textil belső oldalán érzékelhető, hogy a molyrágta lyukakkal telített toldás is eredetileg bordó színű volt. Az alsó mező és a fecskefarok rész körben napjainkra már teljesen hiányzik.

12. ábra. A vármegye nemesi felkelésének zászlaja (1742)

A 18. század végén készült fecskefarkú insurgens zászló (1797) nagysága 110x70 centiméter, anyaga egylapos, zöld selyem, körben selyemrojttal. Az egyik oldalon ovális keretben kiscímer, felette „VITAM ET SANGUINEM”, alul „ANNO 1797”. A másik oldalon a vármegyecímer felett kopott felirat: „PRO REGE ET PATRIA”, a címer alatt: „COMITATUS ALBENSIS”. Az utolsó exercitus generalis (1809) idejére 1800-ban készített²² zászló 135x140 centiméter nagyságú, anyaga három részből összevarrt egylapos, nyers színű selyembrokát. A textillap 55x65 centiméteres ovális olajfestményén vármegyecímer, körben hímzett búzakalász-motívum. Szélén négyzetletesen körbefutó díszsor farkasfog tulipánokkal, beljebb arannyal festett tölgyfakoszorú keretezi. A sima mezőben elszórtan apró festett virágok, kép felett évszám (1810!?), alatta festett felirat „L. R. CVS ALBENSIS” (szabad? királyi? Fejér vármegye). A kép alatti mezőben Székesfehérvár szabad királyi város címere, a hátoldalon ovális olajképen középcímer. Körbefutó díszítése hasonlóak a színtoldalhoz, de évszám és felirat nélkül. Levéltári kútfőkből ismert az első, Fejér vármegyei részvétellel lezajlott általános nemesi felkelés (244 gyalogos) vármegyei zászlótar-

tója; Salamon Farkast az 1742. január 23-án egybehívott nemesi kisgyűlés erősítette meg tisztségében.²³ Az 1742 márciusában Holicnál, majd májusban Olmütz mellett a porosz haderőtől elszenvedett vereséget követően az alezredessé előléptetett Salamon helyére zászlótartóvá Gregorovits Pált, majd két esztendővel később Ányos Ferencet nevezték ki.²⁴ 1797-ben a francia nagyhatalmi politika árnyékában a vármegyei nemesi felkelés ismételten összeállt, de a Campo Formió-i béke (1797. október) létrejöttével ütközetben nem vett részt. A szétosztatásakor megjelent napiparancs említést tett az 1797. évi insurgents zászlók ünnepélyes felvonásáról, katonai tiszteletadás melletti bevonásáról.

13. ábra. A vármegye nemesi felkelésének zászlaja (1810)

A múzeumban őrzött céhes zászlók közül – a tanulmány tárgyát tekintve – talán az egyik legfigyelemreméltóbb a Sármelléki (járás) Molnár Céh stander (háromszög) típusú – 1056 forint és 8 krajcár összköltségvetésű²⁵ – zászlója (1826. március 15.). Mérete 176x313 centiméter, anyaga egylapos, tojás-héj színű, négy részből összevarrt mintás selyem, körben ezüstrojt. Színoldala nem ismert a korábbi restaurálás miatt. A hátoldalon téglalap alakú olajfestményen vármegyecímer, felette aranyozott betűk nyomai, felirata: „KÉSZÜLT BUDÁN MÁRCIUS 15-NAPJÁN 1826 ESZTENDŐBEN.” A képet négy oldalról négy kisebb, koronás címer veszi körül: kiscímer,

14. ábra. Vármegyecímer a Sármelléki Molnár céházsló olajfestményén (1826)

mer, horvát, dalmát és – roncsolt – szlavón. A nagy kép alatt festett céhpecsét felirata: „A SÁRMELLÉKI. PATAK. MOLNÁR. CZÉHNEK. PETÉTIE. 1818.” Minden bizonnyal az eredetileg fecskefarkú zászló a meggyöngült selyem többszöri átalakítása következtében vált háromszögvégződésűvé. A képet kivágták az eredeti zászlóból, és utólag varrták fel az alapselyemre. A zászlót alábéleléssel erősítették meg, amely a helytelen felvarrás következtében tovább gyengítette az amúgy is mállott selyemanyagot. Magyar nyelvű alapszabályzatukat I. Ferenc uralkodó 1817. július 9-én erősítette meg, amely „Elején két szaruból kiálló virágfüzér, kalász, búzavirág, rózsa és más élénk színű virágok; Nep[omuki]. Szent János képe, Magyarország részeinek és a [vár]megyének jelvényei. Külön lapon Magyarország és tartozékainak jelvényei, a molnárok címere és a céhpecsét 1818. Látható még Nep. Szent János papi ornátusban és Szent István országfelajánlása [értsd: kör alakú keretben Fejér vármegye címeres pecsétje].”²⁶ A legelterjedtebb molnár céhjelvénny nyitott korona alatt két ágaskodó oroslán által tartott malomkerék, felette vagy alatta guzsalytalp alakú malomvas, pontosabb nevén keresztvas. Ezt az általánossá váló molnárjelvényt kapták pecsétadományként a Fejér vármegyei „Sármellyék” patakmolnárai 1818-ban uralkodói pri-

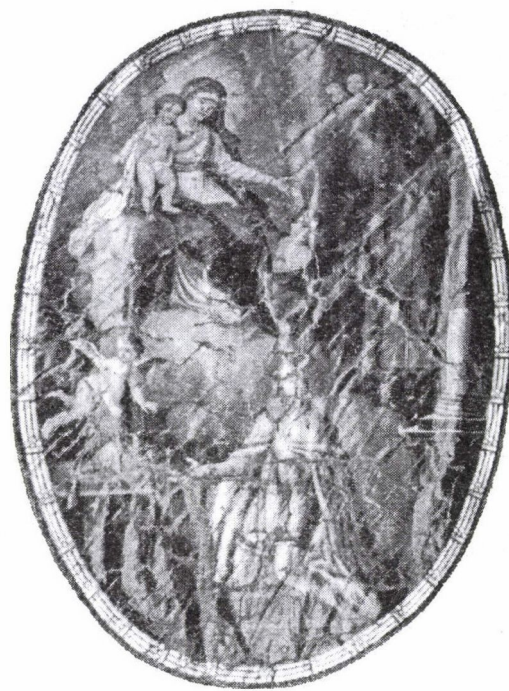
vilegium-levélben. Nagybákay Péter megállapítása: „A pecsétet adományozó és annak megfestett képét is tartalmazó királyi kiváltságlevél – eddigi tudomásunk szerint – egyedülálló a magyarországi céhkiváltságlevelek között.”²⁷ A magyar köriratú pecsétnyomót a múzeum őrzi.²⁸ A levéltár céhvel kapcsolatos iratai 1807–1872 közötti jegyzőkönyvek, számadások és vándorkönyv.²⁹

15. ábra. Vármegyecímer a Mészáros céházsló olajfestményén (1828)

A Mészáros Céh fecskefarkú zászlajának (1828) nagysága 200×125 centiméter, egylapos, két részből összevarrt bordó selyembrokát, körben sallangokkal díszített aranyrojt. Színoldalán a középső nagy olajfestményen vármegyecímer, körben négy kis kép; kiscímer, céhjelvénnyek, céhtagnévsor, valamint egy női portré. A nagy festményt és a zászló széleit arannyal festett virágmotívum-koszorú keretezi, a selymen elszórva arannyal festett virágsokrok díszítik az üres felületet. Felirata: „SZÉKES FEJÉR VÁRMEGYE BÉLI MÉSZÁROSOK ZÁSZLÓJA 1828”. A hátoldal olajképén Szentháromság-ábrázolás, képei és díszítései megegyeznek a színoldallal. A mészáros a legkorábbi céh a vármegyében. Az ún. vármegyei mészáros testület 1718. szeptember 27-éig a székesfehérvári céhszervezetbe tartozott; ekkor átvették az

érsekújvári, a Nyitra, Bars, Komárom és Esztergom vármegyei mészárosok latin nyelvű céhlevelét (III. Ferdinánd, 1652. június 6.), s önállósodtak. A másolatban fennmaradt kiváltságlevél egy példányát – jegyzőkönyvek és számadások (1720–1872) mellett – a múzeum őrzi.³⁰ A levéltár céhvel kapcsolatos iratai 1652–1854 közötti jegyzőkönyvek, céhartikulusok és rendtartások, amelyek három nyelven (magyar és német 1652, latin 1698), összesen nyolc példányban íródtak.³¹

16. ábra. Vármegyecímer a Német Szabó céházsló olajfestményén (1828)

A Német Szabó Céh fecskefarkú zászlajának (1828) mérete 200×125 centiméter, egylapos, három részből összevarrt, meggypiros selyembrokát, körben zöld rojtokkal. A színoldalon – arannyal festett keret által határolt – felhők között földgömbön álló Szűz Mária, kezében liliommal, felette felirat: „S. IMMACULATA VIRGO O[ra]. P[ro]. N[obis].” (Szent Szeplőtelen Szűz könnyörögj érettünk). A nagy kép körül négy kis olajfestmény: I. Ferenc uralkodó arcképe, kiscímer, céhcímer (szétnyitott aranyolló) és céhtagnévsor. A hátoldalon festett vármegyecímer, felette felirat: „S. STEPHANUS O. P. N.” A nagy kép körül a színoldallal megegyező négy kis kép található. Mindkét oldalon az olajfestmények alatt aranyfelirat tanúskodik a zászló tulajdonosáról: „DER EHRSAMMEN DEUTSCHER SCHNEIDER FAHN

ZU STUHLWEISSENBURG, 1828". A szabók első céhszabályzatát 1695. január 14-én hirdették ki. A Székesfehérváron működő 65 szabó nevét tartalmazó névjegyzék 1692-ből származik; ez tartalmazza: a mesterek felvételi díjszabásként zászlókészítésre két forintot fizettek. A mesterek utóbb magyar és német céhre szakadtak; előbbi magyar, utóbbi német divat alapján szabott ruhaneműket készített. A különválás aligha ment zökkenőmentesen, ugyanis 1716. március 20-án mindkét testületet megintette Székesfehérvár város tanácsa: ti. egymással békében s megelégedetten éljenek.³² A magyar nyelvű eredeti, I. Ferenc által 1818-ban kibocsátott kiváltságlevelet és a tipariumot (1692) a múzeum őrzi.³³ A levéltár céhiratai (1692–1884) névjegyzékek, gyűlések feljegyzései, számadások, céhszabályok (1740, német) és artikulusok (1753, német).³⁴

A Tobak³⁵ Céh zászlajának (1854) nagysága 220×235 centiméter, egylapos, vörös selyem – körben megfeketedett – aranyrojtokkal. Egyik oldalán a középső nagy olajképen Keresztelő Szent János, körben négy kis olajfestmény: kiscímer, Székesfehérvár és Fejér vármegye címere, valamint céhjelképek: száradó bőrök és bőrös szerszámok. A kép felett évszám, alatta: „SZÉKESFEJÉR VÁRI TOBAC CZÉH.” A hátoldal középső nagy képén Szent András Andráskeresztel, négy kis képen Szent István, Szent Imre, Szent Erzsébet és bőrös jelképek. A zászló mindkét oldalán festett levél és babérág motívumai. A középső olajfestményt csipkés virágminta, a kis képeket barokkos aranykeret övezi. Céhszabályaikat első ízben 1695-ben hirdették ki, irataik nyelve és pecsétjük (1694) körirata magyar. A múzeum eredeti legényrendtartást (1700), gazdasági feljegyzéseket (1694–1873) és a pecsétnyomót (1694) őrzi.³⁶ A levéltári céhiratok (1761–1878) között artikulusok (1761, 1766), a Székes Fehérvári Tobak Szattyán Készítő Ipar Társulat alapszabályai (1872), valamint a tobak és magyar kordován készítő iparos segédek alapszabályai (1872) találhatóak.³⁷

A Szíj- és Kötélgyártó (egyesített) Céh fecskefarkú zászlajának (1863) mérete 180×155 centiméter, egylapos, három szélből varrt, eredetileg világoskék mintás selyem, jelenleg sárgásbarna a lebomlott színezék miatt. A színoldal közepén olajképen Szűz Mária a kisdéd Jézus Krisztussal, aranyfeliratokkal; felül: „ST. MARIA”, alul az évszám. A kép felett található egy kisebb olajkép, amelynek közepén céhjelvények négy kisebb címerrel körülvéve: koronás kiscímer, Fejér vármegye és Székesfehérvár címere, va-

lamint céhcímer szerszámokkal. Az alsó mezőben felirat: „SZÉKES FEHÉRVÁRI NEMES SZÍJ ÉS KÖTÉLGYÁRTÓ CZÉH ZÁSZLÓJA”. Az alapanyag arannyal festett szőlő- és virágminták. A hátoldal nagy festményén Szent György lóháton, felirata: „ST. GEORGIUS 1863.” A felső olajkép kötélgyártást ábrázol, felirata: „S. POSTHUMUS O. P. N.” A céh legkorábbi feljegyzése 1723-ból származik, nyomtatott szabályzata (1813) és irataik főként magyar nyelvűek. Mindkét céhtestület pecsétje német köriratú (a szíjgyártóké 1811-ből való), az egyesített céh pecsétnyomója magyar nyelvű (1841). A múzeum céhiratai jegyzőkönyvek (1788–1871), s itt őrzik a két, évszámos tipariumot.³⁸ A kötélgyártók levéltári iratai 1854–1871, a szíjgyártóké 1735–1872 közöttiek, utóbbiak magyar és német nyelvű cikkelyeit 1817. január 9-én tették közzé. Levéltári irataik közt legényrendtartás (1772), magyar nyelvű privilegium (1805), valamint az egyesült céh magyar nyelvű alapszabályai találhatóak. Ez alapján az 1860. május 1-jén hatályba lépett egyesülést 1859. december 20-án hirdették ki.³⁹

17. ábra. Hímzett vármegyecímer a Székesfehérvári Polgári Dalkör zászlaján (1907)

Az egyesületek közül a Székesfehérvári Polgári Dalkör 140×160 centiméteres zászlaja (1907, múzeum) egylapos, nemzeti színű selyemdamszt aranyrojtokkal és aranybojttal. Egyik oldalán aranyhímzéssel babér- és tölgyfaág között arannyal hímzett lant, felette aranyhímzéssel az egylet elnevezése, alatta évszám. A másik oldalon tűhímzéssel hímzett vármegyecímer, amelyet aranyhímzéses babér- és tölgyfaág övez. A kép felett aranyfelirat: „ISTEN ÁLDD MEG A MAGYART!” Levéltári irataik (1908–1937): nap-

ló, jegyzőkönyvek, pénztárkönyvek, hangversenyműsorok és alapszabályzat (1908).⁴⁰ A Csitány G. Emil városi főjegyző által 1928-ban készített felmérés szerint a város hat dalárdájának egyike az 1894-ben Székesfehérvári Polgári Dalkör néven alakult Székesfehérvár Városi Dalegyesület. Utóbb Székesfehérvári Zenekedvelők Egyesülete, majd 1920-ban vették fel a Polgári Dalkör elnevezést. Feltételezhető, hogy 1908-ban a dalos egyesület kettévált, és létrejött a Zenekedvelők Egyesülete. A Polgári Dalkör 1920-ban felvette a Dalegyesület elnevezést, s mint a Polgári Dalkör jogutódja tevékenykedett. A „Zenekedvelők” bonyolította le 1941 áprilisában a Prohászka Ottokár, székesfehérvári püspök emlékére rendezett ünnepélyt. Legkiválóbb eredményüket országos első helyezéssel 1926-ban érték el.⁴¹ Pecsétjén az elnevezés és két évszám (1894, 1920) köriratával lant látható.⁴²

18. ábra. Vármegyecímer a Felsővárosi Földműves Polgárok zászlajának olajfestményén (1870)

19. ábra. Hímzett vármegyecímer a Magyar Nők Szent Korona Szövetsége Székesfehérvári Szervezete zászlaján (1934)

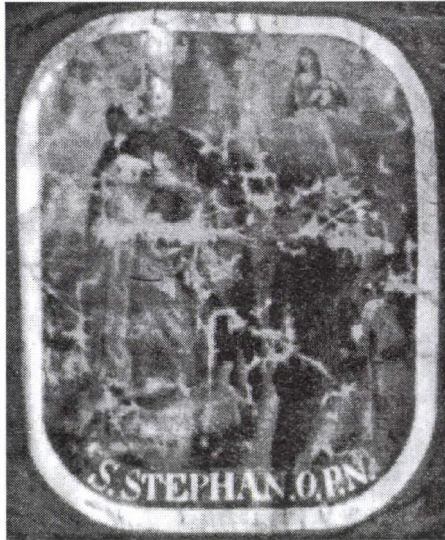
20. ábra. Vármegyecímer a Székes Fejérvári Földműves Társulat zászlajának olajfestményén (1855)

21. ábra. Vármegyecímer az ismeretlen egyesület zászlajának olajfestményén (1888)

22. ábra. Vármegyecímer a Szent Imre templom körmeneti zászlaján (1897)

23. ábra. Vármegyecímer a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum zászlaján (19. század)

Szent István alakjának ábrázolása Fejér vármegye címerpecsétjén annak a több évszázados folyamatos tiszteletnek megfelelően formálódott, amely személyét történelmünk során mindvégig övezte. A közel háromszáz esztendő jelképek használatának visszaállítását követően a Fejér megyei szimbólumok a nemzeti tudat részeként ismét a közel egy évezredes múltra visszatekintő Fejér megye polgárainak együvé tartozását fejezik ki.

FÜGGELÉK

Tartalmazza azoknak a zászlóknak a leírását, amelyek tulajdonosairól a kutatás jelenlegi állása szerint kútfők nem állnak rendelkezésre.

1. A Felsővárosi Földműves Polgárok (1870, múzeum) 180×190 centiméteres zászlaja egylapos, bordó selyemdamaszt. Az egyik oldal olajfestményén Szent Vendel és Szentháromság-ábrázolás, felette felirat: „ST. VENDEL K[önyörögi].É[rettünk].”, alatta: „FELSŐVÁROSI FÖLDMŰVES POLGÁROK ZÁSZLÓJA 1870.” A túloldal olajképen vármegyecímer, felette: „ST. ISTVÁN K. É.” A kép alatt ugyanez a felirat, mint a másik oldalon, négy sarkában arannyal festett szőlőlevél-motívum. A kép mellett két oldalon arannyal festett angyalok. Az olajképet szőlőfürtök, búzagalaszok és virágok motívumai keretezik.

2. A Magyar Nők Szent Korona Szövetsége Székesfehérvári Szervezete 130×180 centiméter nagyságú zászlaja (1934, múzeum) egylapos, fehér selyem, körben cérnarajttal. A színoldalon hímezett vármegyecímer, körben a szervezet elnevezésének felirata évszámmal. A hátoldalon az 1915. esztendei címerrendezéssel kialakított, Fiume címerét is tartalmazó koronás közép címer. Két selyemlapját hímezett vörös-zöld háromszögekből álló díszsor fogja össze, keretezve a zászló két oldalát is.

3. A Székesfehérvári Földműves Társulat 195×195 centiméter nagyságú zászlaja (1855, Szent István Székesegyház) egylapos, anyagában mintázott bordó selyem. A színoldal ovális alakú olajfestményén vármegyecímer színezetlen kiscímerrel. Körben aranyfestett díszítés és öt festett, pajzs alakú, körben aranyfestett kis festmény: felül kiscímer, a jobb alsó sarokban gereblye és villa, a bal alsóban sarló és kapa, felül szentábrázolások. A zászlót körben arannyal festett szőlőlevél és szőlőkacs motívumai díszítik, a zászlólapot arancsík keretezi. A festmény alatt aranydíszítéssel felirat: „A SZÉKES FEJÉRVÁRI”, folytatása a másik oldalon a festmény alatt: „FÖLDMŰVES TÁRSULAT 1855.” A képen Szent Péter és Pál, körben az aranydíszítés megegyezik a másik ol-

dalával, a kis festmények: felül Székesfehérvár címere, alul jobbra pásztorkép, balra két kapa között ásó, felül szentábrázolások.

4. Az ismeretlen egyesület 150×180 centiméteres zászlaja (1888, Szent István Székesegyház) egylapos, vörös damaszt. Az egyik oldal kör alakú festményén vármegyecímer, előtérben korona nélküli kiscímer vörös-ezüst vágásos része, körben arannyal festett szőlőlevél-motívumok, alatta arannyal festett évszám. Négy sarkában ugyanaz az arannyal festett motívum: búzavirágok között gereblye, sarló és kasza. A túloldal kör alakú festett olajképen Szent Péter két kulccsal, mellette Pál apostol karddal, körben díszítés és évszám. A négy sarokban szőlőlevelek és szőlőfürtök. Egy szalagja nemzeti színű, kettő – egykor ezüstszínű motívumokkal ékesített – sötétbordó, felirataik: „MÁRIA” és „JÉZUS”.

5. Az egyházi zászlók közül a Szent Imre-templom körmeneti (1897) zászlaja 85×120 centiméter nagyságú, egylapos, anyagában mintázott, sötétbordó selyemdamaszt. Mindkét oldalon azonos módon virág-, illetve búzagalasz- motívumok; az egyik oldalon vászonra festett vármegyecímer, felette felirat: „SZT. ISTVÁN KIRÁLY K. É.” A kép alatt javított évszám, ezért lehetséges, hogy nem eredeti. A másik oldalon Szentháromság-ábrázolás fölött felirat: „SZT. HÁROMSÁG I[rgalmazz]. N[ekünk].!”, festmény alatt évszám.

6. A Szent Sebestyén-templom körmeneti (1938) zászlaja 80×110 centiméteres, egylapos, sötétbordó damaszt. Az egyik oldalon Szentháromság-ábrázolás, felette: „SZENTHÁROMSÁG I. N.” A másik oldalon vármegyecímer, felette: „SZ. ISTVÁN K. É.”, alatta évszám.

7. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum feltehetően a 19. század közepén készült fecskefarkú zászlaja 135×115 centiméter nagyságú, egylapos, anyagában mintázott sötétvörös selyem, körben sötétbordó selyemrojtokkal. Egyik oldalán Szűzanya-ábrázolás, felirata: „S. MARIA O. P. N.” A másik oldal festményén vármegyecímer, felirata: „S. STEPHAN O. P. N.”⁴³

Vitek Gábor

JEGYZETEK

¹ Fejér Megyei Levéltár (a továbbiakban: FML) Fejér vármegye magyar köriratú címerpecsétjének 1837. évi diplomája (szöveg-részlet).

² Vö. *Hattyuffy Dezső*: A hazai vármegyék és városok czimerei. Külön nyomat az „Erdélyi Múzeum” 1881-ki évfolyamából. Kolozsvárt 1881. 29–36. *Rexa Dezső*: Fejérvármegye címerkérdése. In *Közlemények Dunántúl történetéhez*. Székesfehérvár, 1911. 115–120.

³ *Erdős Ferenc*: Fejér vármegye újjászervezése 1692–1693. In *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 19*. Székesfehérvár, 1989. 63–68.

⁴ *Erdős Ferenc–Kelemen Krisztián–Vitek Gábor*: Vármegyeháza a bástya és a várfal helyén. In *Fejér Megyei Levéltár Közleményei* 28. Székesfehérvár, 2002. (a továbbiakban: Erdős F.–Kelemen K.–Vitek G. i. m.) 38.

⁵ FML Fejér Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: FML FVNK Kjkv.). 1695. január 12.; Közgyűlési iratok. 1695. január 12. Fasc. 1. 124. sz. A Lipót-féle diplomának 1857-ben, az abszolutista adminisztráció idején vesztett nyoma Fejér vármegye törvényhatósági levéltárában. Az elveszett, illetve megsemmisült adománylevélről 1863-ban a vármegyei levéltár a Kancelláriától másolatot kapott.

⁶ FML FVNK Kjkv. 1837. 578. sz.

⁷ Egyben problémát vet fel, hogy meglehetősen nehezíti a kutató munkáját, amennyiben a papírfelzet alatti pecsétlenyomat nem tanulmányozható. Amennyiben a felzet alól lepergett a viasz, de a felzet megmaradt, több-kevesebb pontossággal, bár nehezkeseen, megállapítható róla a pecsétábrázolás.

⁸ FML FVNK Kjkv. 1837. 826., 1260., 1747. sz.

⁹ FML Fejér vármegye magyar köriratú címerpecsétjének 1837. évi diplomája.

¹⁰ FML FVNK Kjkv. 1837. 1747., 2171. sz.

¹¹ Közli *Gyórfy György*: István király. Bp., 1971. 79–80.

¹² A címerpecsét leírását közli *Csáky Imre*: A Magyar Királyság vármegyéinek címerai a XVIII–XIX. században. Bp., 1995. 96.

¹³ FML Fejér Vármegye Bizottmánya Közgyűlésének jegyzőkönyvei. 1848–1849, 1860–1861, 1865–1867.

¹⁴ FML Fejér vármegye törvényhatósági és községi tisztviselőinek, valamint az állami alkalmazottak személyzeti nyilvántartásának levéltári gyűjteménye. Dr. Kispéter István.

¹⁵ FML Fejér Vármegye Törvényhatósági Bizottsága Közgyűlésének jegyzőkönyvei. 1948. szeptember 29.

¹⁶ FML Fejér vármegye törvényhatósági és községi tisztviselőinek, valamint az állami alkalmazottak személyzeti nyilvántartásának levéltári gyűjteménye. Dr. Bordás Ferenc József (1911–1982).

¹⁷ Uo. 1948. december 6.

¹⁸ Uo. 1949. június 30.

¹⁹ FML Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága ülési jegyzőkönyvei. 1957. április 10.

²⁰ FML Fejér Megye Önkormányzata Közgyűlésének jegyzőkönyvei. 1991. április 18.

²¹ Uo. 1992. március 26.

²² A zászlóleírást közli *Marosi Arnold*: Fejérvármegye zászlói. In *Székesfehérvári Szemle* (a továbbiakban: SzSz), (1932) 4–6. sz. 35–36.

²³ FML FVNK Kjkv. 1742. Vö. *Marosi Arnold*: Adatok Fejérvármegye 1742. és 44-iki nemesi felkeléséhez. SzSz (1931) 2. sz. 2–4. (I.)

²⁴ FML FVNK Kjkv. 1744. Vö. *Marosi Arnold*: Adatok Fejérvármegye 1742. és 44-iki nemesi felkeléséhez. SzSz (1931) 3. sz. 5–6. (II.) Uő.: Helyesbítés Fejérvármegye nemesi felkeléséről szóló cikkünkhöz. SzSz (1931) 6. sz. 5.

²⁵ FML Sármelléki járás Patakmolnár Céh iratai. Számadás, 1827.

²⁶ Közli *Lakatos Dénes*: A székesfehérvári és fejeermegyei céhek életéből. SzSz (1932) 7–9. sz. 40.

²⁷ A pecsét leírását közli *Nagybákay Péter*: A magyarországi céhes kézművesipar jelvényei. Bp., 1995. 22.

²⁸ Szent István Király Múzeum Néprajzi gyűjtemény (a továbbiakban: SzIKM Ngy). Sármelléki Patakmolnár Céh iratai.

²⁹ FML Sármelléki járás Patakmolnár Céh iratai.

³⁰ SzIKM Ngy. Mészáros Céh iratai.

³¹ FML Székesfehérvári Mészáros Céh iratai.

³² FML Székesfehérvári Magyar és Német Szabó Céh iratai. 1716. Közli *Juhász Viktor*: Adatok a székesfehérvári céhek életéhez a Városi Levéltárból. SzSz (1931) 10–12. 6–11.

³³ SzIKM Ngy. Német Szabó Céh iratai.

³⁴ FML Székesfehérvári Magyar és Német Szabó Céh iratai.

³⁵ Eredetileg a délszláv nemzetiségű szattyán- és kordován-készítőket nevezték tobaknak, de később az elnevezést a nyersbőrt kikészítő tímárookra is alkalmazták (tobak vagy fehér-tímár). A tobak és tímár mesterségek közti különbséget a feldolgozott bőrfajták alapján állapították meg.

³⁶ SzIKM Ngy. Tobak Céh iratai. Vö. *Demeter Zsófia–Gelen-csér József–Lukács László*: Palotavárosi emlékek. Székesfehérvár, 1990. 44–48.

³⁷ FML Székesfehérvári Tobak Céh iratai.

³⁸ SzIKM Ngy. Szij- és Kötélgyártó Céh iratai.

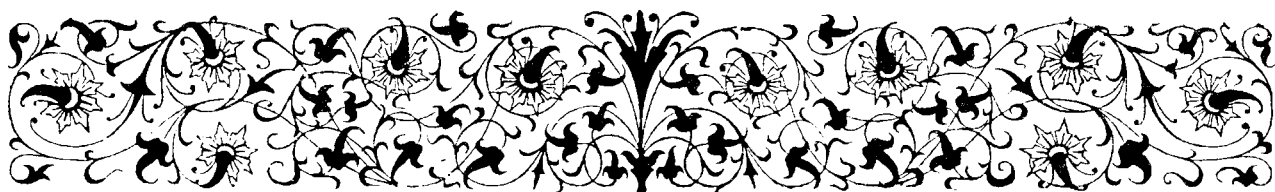
³⁹ FML Székesfehérvári Kötélgyártó Céh iratai. Székesfehérvári Szijártó Céh iratai.

⁴⁰ FML Székesfehérvári Polgári Dalkör, majd Zenekedvelők Egyesületének iratai.

⁴¹ Uo. Adalék a Zenekedvelők Egyesülete történetéhez. Csitány G. Emil betérjesztése a város zenekultúrájáról. 1928.

⁴² Uo. Alapszabályzat. 1. 1908.

⁴³ Erdős F.–Kelemen K.–Vitek G. i. m.: 15–36.

A CSÖMÖRI ZAY CSALÁDRÓL A BÁRÓI NEMZEDÉKEK, 16–17. SZÁZAD

Második közlemény

A Csömöri Zay családdal úgy jártam, mint Arany János a Toldi-trilógiával. Elkészült az eleje és a vége, mielőtt sort keríthettem volna a derekára.

Az eleje tekintetében számos függőség tisztázódott¹. A honfoglalónak vélt „Lója” nemzetségből való fiági származásuk vélelmének semmisültén, társadalomtörténeti besorolásuk a Pest megyei Csömöri nemesekhez való tartozásukat valószínűsítette. 1335-ből reánk maradt prosopográfiai fellépésük² 1373-tól már folyamatos leszámazásba vált.³

Ám a Vaja formára helyesbített⁴ „Lója” nemzeti kapcsolatok mégsem merő kitalálás, csak a náluk jogosan elfekvő birtokiratoknak annyiban téves értelmezése, hogy nem fiágon, hanem beházasodással jutottak a családi levéltárba. Mindez a tatárjárás okmánypusztulását követő újjárendezésnek olykor megszépítő emlékezetében.

E téves gyökerű birtokjogon nyugvó ősi jussot a fiág fokozatos szerzeményei terjesztették délirányt, Valkó megyében⁵, a szentkirályszabadjás udvarnokságból mindinkább a bene possessionati társadalmi rétegbe váltva. Így jutunk, több „szerző” nemzedék során a Mohács-kor társadalmi váltásában feltörő stemmatenenshez, Zay Ferenc naszádos uramhoz⁶, aki már az egyéni rátermettség jegyében váltott a „nemesség–leszámazás” formulából a „nemesség–vitéség” 16. századi új képletére. Hozzátehetnénk még a „siker-idejekoráni felismerés” politikai megfontolását is. Az 1560-ban bárói rangot nyert naszádos mindkét előfeltételnek megfelelt, ha nagybirtokos országnaggyá válásának álmát megvalósíthatatlannal el is söpörte a török hódítás.⁷ Mellékletként közöljük Zay Ferenc 1570-es, az Ugróci levéltárban – 12. katon, VI. fasc. – található végrendeletét.

Eddig stemmájuk eleje.⁸ Ami pedig majdani társadalmi emelkedésükkel elért grófi rangjukat illeti,

1830-tól induló főrendi besorolásukat a Gothai Almanach,⁹ majd a Magyar Nemzeti Zsebkönyv első – és egyetlen – főúri kötete¹⁰ rögzítette. Az 1952-től a Gotha örökébe lépett GHdA sorozatban jómagam tettem közé főáguk végső sarjáig, illetve jelen állagukig terjedő bemutatásukat.¹¹ Mindennek hazai hozzáférhetősége Gudenus János főnemesi nyilván tartásának érdeme.¹²

A gróffá tétel a Zayok esetében is a Mária Terézia-féle főnemesítési sorozat kései folyománya.¹³ Halasztódása korántsem rátermettségükön múlt, hanem a királynő nem minden előítélet nélküli felekezeti magatartásán. Ez esetben a Zay családnak a 18. században már szilárd protestáns hitvallásán, amiért báró Csömöri Zay Imre, cs.k. alezredes és kamarásnak, valamint Károly fiának és három unokájának grófi rangemelése 1830-ig váratott magára,¹⁴ amikor a protestáns elit is elnyerte már udvar- és Gothaképességét.¹⁵ Ettől kezdve leszámazásuk töretlenül ível „Zayugroc örökös ura” megkülönböztetöt viselő¹⁶ főáguk amaz ultimus familiae tagjáig, akinek 1994-ben bekövetkezett elhunytja nemcsak egy száműzetésbe kényszerült végső elit-sarj elenyésztét, hanem egy nemzetközileg ismert és elismert tudós halálát is jelentette, aki főként mint ilyen írta be nevét a viszontagságos magyar 20. század kultúrtörténetébe.¹⁷

Még mielőtt az 1560–1830 közötti „bárói nemzedékek” történetét összegeznénk – amivel adósa maradtunk a teljességnek –, mutassunk rá családtörténetük három szakaszának társadalomformáló jellegére, ami nemcsak a Zayokra, hanem a 21. század kihívásainak bátran nekilendülő főúri elit egészére is jellemző. Ha visszavágyódón netán folytatói is a barones regni hajdanvolt állagának, avagy az ahhoz a 16. század dereka óta izülő gentilitia nova feltörő rétegének, nem mellőzhető társadalmi magatartásuk

ama végső szakasza sem, amely Mária Terézia tudatos társadalomképzésétől a címadományok, címerbóvítések és az udvarképeség egyéb fémjelzései útján egészítette az elit-minősítés állagát. A kiérdemelt promóciók korszaka ez – katonai, államigazgatási, vagy olykor egyházi kötődésekkel –, amely csak legvégső szakaszában vált majd át a Koronának – értsd: a Kettős monarchiának – tett „hű szolgálatok” rangemelő elismerésévé. Nemcsak a bene possessionati mivolt keretében, hanem a feltörő polgárság erényeinek avagy az önmagában való tudományos, gazdasági vagy katonai érdemeknek mérlegelésével.¹⁸

Ha a Zay család bárói címere a 16. századi katonai rátermettség félreérthetetlen vetülete volt is, pontosítón cicomázó grófi megerősítése 1830-ban már inkább társadalmi elismerést tükröz.¹⁹ A köztes kilenc nemzedék, bárói címével együtt, három évszázad társadalomfenntartó elhivatottságáról tanúskodik. Ama dinasztikusan is megbízható, de ugyanakkor feltétlenül nemzethű rétegről, amely létének pusztja tényével vészelt át kilenc nehéz emberöltőt. Ha a nyugati társadalomszerkezet számos jellegzetességének híján kellett is maradjon, a felszabaduló Délkelet-Európa a hódoltság századaiban megsemmisült hajdani elitjének újjáélesztési igyekezetétől is különbözött. Nem volt sem „ancien régime”, sem igát lerázni kész „condottieri” magatartású, hanem egy biztonsági súlypont – egyfajta szelep –, amelynek tudatos középrétegi magatartása sem nyaktilóra nem juttatott, sem egy gerilla visszasságaiba nem bonyolódott.

A Zayok esetében mindez csak annyiban vált komplikálttá, hogy egyik águk 1728-ban névfenntartás és hitbizományi kiváltságok továbbvitele okáért a kihalt Kollegrádi Kollonich család nevét,²⁰ grófi címét; címerét és birtokállagát is elnyerte. Ezen ágazatuk ekként odahagyta a hazai elit társadalmi keretét, megtartván mindazonáltal magyar főrendi mivoltukat és a nekik, mint Zay báróknak járó főrendiházi tagságukat. Továbbá a „Zayugróc örökös ura” különböztetett. E „Kollonich-ágazatuk” szintén kihalt, így rekesztve be ezt az 1728–1874 közötti rendhagyó epizódot.²¹

E társadalomszerkezeti kitérő után térjünk át tanulmányunk lényegére. Ám mielőtt Zay Ferenc nasszádos kapitány bárói utódainak bemutatásához fognánk, figyelemmel kell lennünk egy „köztes nemzedékre” is. A családtörténet kezdeteit 1998-ban a Zay Péter és Kamarás Borbála házaspárral zártuk le, Ferenc szüleivel. E párnak azonban négy gyermeke volt, akik nem maradhatnak ki egy összbecmutatásból.

A Péter és Borbála pár kegyeséletű hírben állott. VI. Sándor pápától 1502-ben bűnbocsátó levelet nyertek,²² amelyet Péter csak alig pár évvel élt túl: Borbála 1509-ben már özvegy, kiskorú gyermekekkel. Elsősülöttjüket, Magdolnát, másodikként a nagy király nosztalgikus emlékére Mátyásnak keresztelt öccse követte, majd a stemmatenens Ferenc, végül Apollónia.

Magdolna férje Aracsai Zolthay Balázs egri vitéz volt, maga is Bács megyei futott nemes,²³ aki részt vett a vár védelmében, sőt annak 1558-ban kapitánya lett. Özvegye ismét egy délvidéki menekülthez ment nőül, a Markosnak nevezett Ocharevith Péterhez, Valkó és Pozsega megyék 1535-ben elűzött utolsó főispánjához²⁴, akit 1560-ban említenek még mint Zay Ferenc sógorát.²⁵

A másodsülött Mátyás a királyi udvarhoz készülhetett. Erre vallanak 1508-ban folyó krakkói tanulmányai.²⁶ 1516-ban ismét otthon: édesanyjával, öccsével és mostohaapjukkal együtt szerepel egy adománylevélben.²⁷ Az év végén már néhai. Korai elhunytának körülményeiről nem maradt tudósítás. Így öccsétől, Ferencről sarjad tovább a család. Péter és Borbála negyedik gyermeke, Apollónia, sógorának öccsével – vagy közeli atyafiával – Zolthay Imre egri hadnaggal kelt egybe.²⁸

Még egy szót édesanyjukról, Borbála asszonyról. Zay Péter korai halálát követően még kétszer férjzett. Birtokaik elpusztulván, kiskorú gyermekeivel aligha állhatott volna meg a maga lábán. 1516-ban már a Pozsega megyei Strazsemlyei György jajczai bán²⁹ felesége, amikor II. Ulászló megerősíti őket és a két Zay fiút – Mátyást és Ferencet – az ivánkaszentgyörgyi uradalom 47 falujának birtokában.³⁰ Mohács után újból özvegy, végképp odahagyja valkói jussát, átkel a Dráván, és Somogy megyei birtoktöredékeire húzódik vissza. Itt ismerhette meg harmadik férjét, a Zala megyei Gétyei Jánost³¹, akinek 1535-ben már szintúgy özvegye. Utóbb Ferenc fiának új szerzeményére, a Trencsén megyei Ugrócsra költözött, ahonnét 1555-ben még levelet intézett, akkor a Portán időző fiához, de 1557 elején már halott.³² Nehéz időket élt át, négy gyermeknek adott életet, és Ferenc révén törzsanyjává lett egy megújuló nemzetiségnek.

Zay Ferenc 1505-ben született.³³ Az 1520-as évek elején a páduai egyetemen tanult jogtudományt. Mohács évében került haza, és 1526 elején nyerte első hivatalát, mint királyi bejáró.³⁴ Harcolt Mohácsnál, amit szerencsésen túlélte.³⁵ 1528-ban már udvar-

nok – aulæ familiaris – Ferdinánd király pártján, akinek mindvégig következetes híve maradt.³⁶ 1530-ban adományt nyert tőle a Körös megyei Ludbrég várára, de „semmi jövedelemmel” jegyzi meg a Kancellária.³⁷ Ekkor talán még hitt a Délvidék visszaszereshetőségében. Úgyszintén 1538-ban is, amikor Darnóc várában³⁸ házasságot kötött Garai Bánffy Borbálával, az 1528-ban fiágon kihalt család hatalmas birtokának örökösnyőjével³⁹, ami már szintén hódoltság alá esett. Mégis, 1541. június 28-án adománylevelet eszközölt ki Ferdinándtól háramlására:⁴⁰ „hátha mégis”... A hontalanná lettek örök reménykedése, amely körömszakadtáig szeretné menteni a hajdani életformát, még ha tudatosult volna is benne a visszavonhatatlan kismimizettség, aminek tényét makacs elszántsággal igyekszik elhárítani. Az elszegényedéstől – a „futott nemessé” válástól – végül is Ferdinánd pártfogása mentette meg, akitől 1547-ben adományt nyert az Ugróci Szilágyi Péter magtalan elhunytával a Koronára szállt uradalomra, a biztonságosabb Trencsén megyében, ahol Zay Ferenc 1548-ban kezdi meg várának építését,⁴¹ amely 1946-ig maradt utódai kezén.

Közben pályafutása is ível. 1550-ben Ferdinánd király egri várban katonáskodik, Dobó István főkapitánysága alatt,⁴² majd 1551-ben az újonnan épülő szolnoki végvár első kapitányává lesz,⁴³ hamarosan Külső-Szolnok vármegye főispánja⁴⁴. Végül, 1553-tól a királyi naszádosok kapitánya, amely tisztelet egyvégtén 1567-ig viselte.⁴⁵ E minőségében csatlakozott 1555-ben Veranchich Antal portai követségéhez.⁴⁶ Katonai és diplomáciai sikereinek elismeréseként 1559-ben királyi tanácsos,⁴⁷ majd 1560. július 1-jén, Bécsben kelt oklevéllel bárói rangot nyert, négy fiával egyetemben.⁴⁸ Pályafutása tovább ível. Ferdinánd még 1560-ban Felső-Magyarország főkapitányává teszi, Kassa székhellyel,⁴⁹ 1562-ben pedig a János Zsigmond elleni hadjárat vezéréként március 14-én Hadadnál vereséget mért a Báthory István vezette erdélyi seregre.⁵⁰

Miksa főherceg pozsonyi magyar koronázásán, szeptember 8-án ő vitte Magyarország zászlaját,⁵¹ majd továbbra is az erdélyi végeket tartotta szemmel, míg csak 1568. december 3-án fel nem mentik kassai főkapitányságától.⁵²

Am ha a hadvezetésből ki is öregedett volna, mindez nem akadályozta, hogy az ez évben megözvegyült Zay Ferenc második házasságot ne kössön, október 23-án Dévény várában Ecsedi Báthory Bonaventura András özvegyével, Viczei Mindszenty Katalinnal.⁵³ A gyermekáldás sem maradt el: 1569

nyarán született meg Ugrócon Zay Ferenc kilencedik gyermeke, Miklós. Alig egy évre rá, sok kezdeti hányattatás és csalódások után, egy mégiscsak beteljesült emberi és hivatásbeli életpálya elégtételével, 1570. október 10-én Ugróc várában hunyt el, amelynek kriptájában október 29-én helyezték örök nyugalomra.⁵⁴

Vegyük ezek után sorra Zay Ferenc utódait. Az atyja bárói oklevelében első helyen említett Péter 1540 táján születhetett. Jelen volt 1562-ben Miksa főherceg prágai koronázásán, az 1563. szeptember 8-ai pozsonyi magyar koronázáson pedig mint királyi asztalnok szolgált.⁵⁵ 1570 októberében ő jegyzé le mint elsőszülött, atyjának halálos ágyán tett végakarátát.⁵⁶ Poltári Soós Klárával⁵⁷ kötött házassága gyermekeken maradt.

Öccse, János, a bárói diploma második említettje, 1570-től „Zaygróc örökös ura”⁵⁸, kétszer nősült. Előbb Várkonyi Amade Zsófiával,⁵⁹ akitől Anna leánya született, másodsor Felsőkubini és Nagyolaszi Kubinyi Dorottyával,⁶⁰ Ocskay Ferenc özvegyével, aki János második leányának, Katalinnak anyja. Fiúutód egyik házasságából sem származott.

A két leány közül az 1610-ben említett Anna előbb Szkárosy János neje Gömör megyében, majd Marczaltheőy Miklós veszprémi alispán felesége,⁶¹ 1629-ben már özvegye. Katalin Derzsenyei Sembery, István második neje,⁶² gyermekei István és Katalin. Ez utóbbi 1639-ben Berzeviczy Márton felesége.⁶³

Zay Ferenc harmadik fiával, az 1560-ban szintén báróvá lett Lászlóval tágul a család kötődéseinek hálózata. Ő is „Zaygróc örökös ura”,⁶⁴ ám két bátyjától eltérően stemmatenens. Hadrendi tekintetben Végles várának kapitánya Zólyomban, Bécsben pedig előbb „nemes úrfi”, majd királyi főasztalnok. Udvari szereplése fűzhette szorosabbra kapcsolatait az az osztrák elittel, amelynek a ferdinándinus társadalompolitika értelmében már alakulóban voltak magyar kapcsolatai. Ennek előmozdítói közé tartozott a Pucheimb család, Gällersdorf bárói, akik már két nemzedéken át házasodtak az Észak-Dunántúl és a Nyugati-Felvidék nagybirtokosaival. Pucheimb Wolfgang báró a nagyhatalmú Szentgyörgyi és Bazini grófok egyik utolsó sarját, Margitot vette nőül,⁶⁵ akinek örökrésze nyomán Köpcsény bárójának, Borostyánkő és Dévény urának nevezte magát.⁶⁶ Családja utóbb honfiúsított is,⁶⁷ ha gyökeret nem is vert Magyarországon. Wolfgang báró és Szentgyörgyi Margit leánya, Felicitas, két magyar házasságot kötött: 1573-ban báró Balassa Farkas özvegye,⁶⁸ majd báró Zay

László hitvesévé lesz, akivel folytatja a családot. Három gyermekük közül Mária-Anna leányuk kétszeri házassága is a Ferdinánd király szándékolta társadalompolitikát követi: 1638-ban még báró Rothal András felesége, de 1642-ben már Turócdívéki és Nagypalugyai Platthy Ferenc turóci követnek, a Thurzó család nagyhatalmú jószágkormányzójának hitvese.⁶⁹ Mária-Anna két fivére közül Lőrinc ízig-vérig katona. A harmincéves háború első szakaszában saját zászlóaljának élén küzd,⁷⁰ de 1638-ban nőtlenül hunyt el, talán a harcmezőn. Így az 1585-ben született Zsigmond maradt családfenntartónak. Mielőtt ágazatát folytatnánk, vegyük még sorra Ferenc báró további gyermekeit.

A bárói diplomában negyedikként említett Andrásról 1590-ig van hír, de 1591-ben már török fogoly,⁷¹ az induló tizenöt éves háború első csatározásai során. Arról, hogy szabadult-e, avagy rabságban pusztult el, nem maradt tudósítás. A család új életformájának mégis maradéktalan megvalósítója volt. Egyenrendűn nősült a szomszédos Nyitra megye elitjéből, Apponyi Orsolyával.⁷² Elsőszülöttjük, András, zsenge korban hunyt el, az ifjabbik Ferencnek Divékujfalusi Újfalussy Erzsébettel kötött házassága pedig gyermektelen maradt. Ferenc maga sem érhetett meg magas kort, mert özvegye még két ízben férjhez ment, bár 1663-ban már néhai.⁷³

Ferenc báró ötödik fia, Lőrinc, nem szerepel a diploma kedvezményezettjei között. Alig feltételezhető, hogy annak kiadását követően, 1560 után született volna, amikor anyja már túl járhatott a negyvenedik esztendőn. Inkább az, hogy 1560-ban még zsenge korú – infans, még csak nem is puer –, azaz világra jött 1556 tájára tehető, mint szüleinek utolsó gyermeke. Lőrinc is kivette részét az induló tizenöt éves háború harcaiból, de már 1590-ben török fogságba került, Esztergom tájékán. Utóbb „nagy sarcon” váltották ki, és 1598-ban itthoni haláláról tudósítanak. Úgy 42 éves lehetett. Orbovai Jakusith Sárával⁷⁴ kötött házassága gyermektelen maradt.

Térjünk még ki az öreg Ferenc és Bánffy Borbála három leányára, akiket a bárói diploma nem említ. Pedig jó ideje, hogy megszülethettek, amiről 1561-ben és 1563-ban kötött két házasságuk tanúskodik. Születésrendjük ekként 1543–1551 közöttre tehető. Hármójuk közül – Magdolna, Anna, Borbála – Anna 1564-ben már néhai. Gyermekágyi láz vihette el, miután 1563. október 31-én a Zemplén megyei Solymoson⁷⁵ egybekelt a Kassán raboskodott Csáky Pállal, Adorján vár urával, aki 1555-ben János Zsigmond hi-

ve lett, de az 1562-es erdélyi hadjárat során Zay Ferenc fogságába esett, aki visszatérítette Ferdinánd hűségére, és végül vejévé fogadta.⁷⁶

Anna nénjének, Magdolnának eseménydús életét ötszöri házassága fémjelzi. Az első, a nálánál jóval idősebb báró Balassa Zsigmond borsodi főispánnal,⁷⁷ akivel 1561-ben keltek egybe. Második férje, báró Kaposmérői és Kisdovoráni Mérey Imre 1582 és 1600 között említve, akitől két leánya és két fia született. A harmadik az 1601-ben már néhai Sándorfy Miklós,⁷⁸ míg negyedszer Hosszútóthy István pozsonyi kamarai tanácsos, 1608-ban diétai követ hitvese. Végül, 1615-ben, az egy évre rá elhunyt Karvai Orllé Miklós szepesi kamarai tanácsos második felesége lett,⁷⁹ akit Magdolna szintén túlélte. 1617-ben halt meg.

A harmadik nővér, az anyja nevét viselő Borbála, aki 1568-ban már jegyben járt, de csak a rákövetkező évben ment férjhez Kaszavári Petróczy Miklóshoz,⁸⁰ akitől hat fia született, de egyikük sem lett családfenntartó.⁸¹ Miklóst magát 1588-ban már mint néhait említik.

Ezzel eljutottunk Ferenc báró második, kései házasságához, amelyből Zayugrócon született kilencedik gyermeke, Miklós.⁸² Nem tudni, vajon felnőtt féléstvére, avagy anyjának további két férje nevelték-e? Amit tudunk, hogy felnövekedvén Török Erzsébetet vette nőül, aki a Nyitra megyei Emőkei Török család sarja lehetett.⁸³ Házasságukból egyetlen leány származott, Erzsébet, aki az 1610-ben Morvaországba költöző Palásthy Benedeknek gyermektelen neje volt.⁸⁴

Mielőtt a Zay-leszármazás harmadik nemzedéke bemutatásának nekifognánk, sommázzuk ennek a megszokott környezetéből hódító erőszakkal kiszorított családnak 16. századi történetét. Nem összefoglalás, hanem az ország akkori társadalmára jellemző sorstörténet. Eleve jómódú, és további gazdagodásnak indult délvidéki létüket mind társadalmilag, mind vagyoniilag elsöpörte a török hódítás első hulláma. Végül is a Felvidékre szorultak, ahol az uralkodói kegy új gazdasági hátteret biztosított számukra, mint hűséges alattvalóknak. Ez volt az ország Nyugatán Ferdinánd király uralkodói politikája, akárcsak a Keletre sodródott délvidékiekkel János Zsigmond választott király Erdélyben. A hontalanná váltak integrációs folyamata. Ilyen körülmények között a mindkét országrészben egyképpen nagybirtokosok számára nem maradt más választás, mint az ide-oda pártváltás. Balassák, Perényiek vagy Csákyak esete.

Nem annyira politikai állhatatlanság, mint egy „ment-sük, ami menthető” birtokmegtartási igyekezet.

A hódoltság menekültjei kezdetben itt is, ott is tartották társadalmi „egymásközöttiségüket”. Bujkál ebben egy netáni visszatérés reménysege is. A felvidékivé lett Zayok első házasságai is ezt tükrözik, Bács megyei Zolthayakkal, valkói Ocharovithokkal vagy pozsegai Sztrazsemlyeyekkel házasodnak. Hasonló mód és ugyanekkor lettek „felvidékivé” más, később tősgyökeresen annak tekintett délvidékiek: Dessewffyék Pozsegából, Bercsényiek a Szerémségből, vagy az eredetileg Pestről Zágrábba került Tahyak visszatérte. Meg a Száva mentéről vagy még messzebről jött Jakusithok, Osztrothok vagy Bakichok.⁸⁵ Ők is házasság révén tagozódnak új környezetükbe, akár csak a már Apponyiakkal, Újfalussyakkal, vagy Kubinyiakkal házasodott Zayok. Hasonló a helyzet az erdélyi részekben, ahol szintén ilyenképp ízelnek a helyi társadalomban a Petrichevich-Horváthok, a Brebiri Melithek vagy a Fráterek... Ám mindez „a Szent Korona jegyében” történik: a főhatalmi megosztás csak kikezdi, de nem silányítja tönkre a társadalmi egységet. Letéteményese ennek Werbőczy Hármaskönyve, amely szokásjogi tanulmányból ekként válik hovatovább törvénnyé,⁸⁶ és mindenképpen társadalomszabályozó referenciává.⁸⁷ Végül mindezt összekovácsolja a hódítás második hulláma – a tizenöt éves háború –, amelyben a királyi Magyarország még válltelve küzd Erdéllyel. Mindkét részről súlyos veszteséggel vagy a török rabság áldozatával. A Zayok részéről is két-három esetben.

Térjünk most vissza a Zay-családtörténet 17. századát indító harmadik nemzedékhez. Ekkor már a lutheri reform hívei, akár csak a felvidéki elit szinte teljes egésze, Pázmány Péter felléptéig. Miksa király vallási békét célzó politikai törekvéseinek hála. Így kerülhet sorra a harmadik nemzedék: László és báró Pucheimb Felicitas utódai. Három gyermeküket fentebb már említettük, akik közül Zsigmond lett a családfenntartó.

Báró Csömöri Zay Zsigmond, Zayugróc örökös ura 1588-ban született, és 71 éves korában, 1649-ben hunyt el. Házasságával ő is a bene possessionati réteghez kötődött, mint a Nyitra megyei Nemeskürti Pogrányi Anna⁸⁸ férje. Három gyermekük született: a tragikus véget ért ifjabb Zsigmond, a családfenntartó László és testvérhúguk Erzsébet, báró Balassa János Zsigmond felesége.⁸⁹

Az ifjabb Zsigmond a hirtelen emelkedett Kaszahi József királyi személynök Mária leányát vet-

te nőül. A család közéleti sikere János rangos házasságával adódott, mint Balassa Borbála férje⁹⁰. Gyermekük, Mária és Mihály, a rövidlétű család utolsó sarjai. Mihály nagytermészetű ember lehetett, mert midőn 1629-ben sógorával, Zay Zsigmonddal a Sopron megyei Kabold várában holmi örökösödési osztályon összekülönböztek, puskalövessel vetett véget a vitának. Zsigmond belehalt sérülésébe, egyetlen utódjaként a kiskorú Pétert hagyva hátra,⁹¹ aki 1651-ben történt korai halálával gyermektelenül hagyta özvegyét, Szarvaskendi Sibrik Katalint⁹². Az ifjabb Zsigmond ágazata ekként kihalt, fivére László lett családfenntartóvá, aki 1624-ben született és 1674-ben hunyt el. Bátyjával közösen használták a „Zayugróc örökös ura” különböztetőt. Vízkelety Magdolnával 1651 márciusában kötött első házasságából⁹³ egyetlen leánygyermek, Éva maradt, míg második neje, az 1667-ben elhunyt Újfalussy Judit⁹⁴ három fiúval és egy leánnyal ajándékozta meg. Nyáry Krisztinával kötött harmadik házassága⁹⁵ gyermektelen maradt.

Zay Éva mostohaanyjának családjába férjhez, mint Újfalussy János neje, akitől egy fia és két leánya született.⁹⁶ Féltestvérei közül Judit nővére báró Újfalussy András kir. táblai ülnök harmadik felesége volt.⁹⁷ A három féltestvér fiú – András, István és Lőrinc – egy-egy ágazat alapítójaként terebélyesítette a családot.

A legidősebb, András, országos szerepe, mint a protestánsok nádorjelöltje tetőzött az 1681. évi soproni országgyűlésen. Ha a választás Esterházy Pál javára dőlt is el, Zay Andrásnak döntő szerep jutott a protestánsokat sújtó rendelkezések diétai enyhítésének kiharcolásában.⁹⁸ Jó viszonyt tartott az Udvarral is, amit saját és István öccsének kettős Kollonich-házassága tanúsít. Még ha Andrásnak gróf Kollonich Ludmilla-Margittal 1663-ban kötött házassága rövidlétű és gyermektelen volt is.⁹⁹ Már 1664-ben báró Treboszlai Révay Krisztina férje,¹⁰⁰ akitől egy fia és négy leánya született. András harmadik házassága Osgyáni Bakos Zsuzsannával gyermektelen maradt.¹⁰¹

Andrásnak Révay Krisztinától 1665-ben született egyetlen fia, Sándor,¹⁰² kétszeri házassága ellenére sem lett ágazatának folytatója. Első neje, Motesiczky Julianna¹⁰³ gyermektelen maradt, és a másodikától, Hellenbach Mária-Zsófiától¹⁰⁴ született két gyermekével zárul András idősebb ágazata. Fiuk, Károly, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: 1739-ben hunyt el, 43 éves korában, nőtlenül. Az idősebb ágat illető „Zayugróc örökös ura” cím vele megszakad.

Ámde húga, Mária-Krisztina továbbörökíti majd a családon belül, mikor is 1733. június 7-én házasságra lép a László harmadik fiától, Lőrinctől származott ifjabb ágon való Imrével.¹⁰⁵

Sándor négy nővére megannyi magyar házasságot kötött, teljes felvidéki beizülésük jegyében. Az 1666-ban született Borbála előbb Rudnay Lászlóné, majd Bossányi Miklós csk. kapitány neje,¹⁰⁶ húga, Anna, a „kuruc” Vay Ádám második felesége,¹⁰⁷ Krisztina báró Pongrácz Ferencné,¹⁰⁸ Julianna pedig Apponyi Tamásné.¹⁰⁹

Térjünk most át László második fiának, Istvánnak ágazatára, amely Andrásénál is rövidebb, mert már az első nemzedékkel elenyészett. Sándor szintúgy Kollonich-házasságot kötött, sógornőjének húgát, Johanna-Erzsébetet¹¹⁰ véve feleségül. Három gyermekük közül István épp csak egy évet élt, öccse Ferdinánd ellenben hetvenet, de mindkét házassága gyermektelen maradt.¹¹¹ István és Ferdinánd húga, Zsuzsanna-Terézia az ifj. báró Hellenbach János-Gottfréd felesége lett.¹¹²

Mielőtt a harmadszülött Lőrinc ágát is sorra vennénk, foglaljuk össze a Zay-családtörténet 17. századát. E korszakban is jellemzi a magyar társadalom egészét. Ekkor kötöttek belterjes elit-házasságaik Apponyiakkal, Újfalussyakkal, Révayakkal. Másrészt

folytatódnak udvarhú kapcsolataik Rothalokkal, Kaszaházi Joókkal, Hellebronthokkal, és a század második felében megindul többszörös Kollonich-atyafiságuk. Tehát ismét kettős közelítés, de eltérően a Mohács utáni újjáépítéstől. A majd Mária Teréziával beköszöntő új társadalomstruktúrát megelőző köztes időszak, amelyet meg kellett élni, egyénnek és családnak egyaránt. Töröktől szorongatva, német által hol támogatva, hol gyanúsítva, a régi és az új egyház között tétovázón, a pártállásokat olykor ésszerűn vagy kényszerű nyomásra váltogatva alakul ki a 17. század hazai társadalma. Fény- és árnyoldalakkal, igazságokkal és igazságtalanságokkal, erőszak és diplomácia, remény és reménytelenség között. Új társadalom, újdonságának minden elvárásával vagy fonák-ságával Európa akkori peremvidékén, az odatartozás képzetének konok hitével és hangoztatásával. Sokaknak vágyálma, de keveseknek lehetősége. Egy történelmileg kialakult és sokszorosan megélt helyzet, amit egyedül valónak és megismételhetetlennek hittek a történelem vastörvényeinek fel nem ismert zűrzavarában. Befolyása a Zayokra is döntő, ekként érve el hatodik bárói nemzedékükhöz, amely László fia Lőrinc ifjabb ágán virult ki.

Vajay Szabolcs

RÖVIDÍTÉSEK, FORRÁSOK

Áldásy – *Áldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. I–VIII. Bp., 1904–1942.

Beke: Prímási levéltár – *Beke Margit*: A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei. Esztergom, 1995.

Csánki: Körös – *Csánki Dezső*: Körösmegye a XV-ik században. (Székfoglaló értekezés). Bp., 1893.

Csánki: Tört. földrajz – *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I–III. és V. Bp., 1890–1913.

Deák: *Forgách Zsuzsanna – Deák Farkas*: Forgách Zsuzsanna. 1582–1632. „Magyar Történelmi Életrajzok”. Bp., 1885.

Fallenbüchl: Főispán jegyzék – *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848. Bp., 1994.

GHdA – Genealogisches Handbuch des Adels; a Gothai Almanach örökébe lépett nemesi nyilvántartás; előbb Glücksburg, majd Limburg; 1951-től folyamatban, jelenleg (2004) 135-ik köteténél.

Gothai Almanach – az Almanach 1827-ben indult, és 1942-ben zárult grófi sorozatának kötetei.

Gudenus – *Gudenus János József*: A magyarországi főnemesiség 20. századi genealógiája. I–V. Bp., 1990–1999.

Ivić – *Alexa Ivić*: Radoslovje tablice srpskih dinastija i blastelov. „Knige Matice Srpske”. No 49. Novi Sad, 1928.

Kerekes: Amadé – *kerekesházi Kerekes József*: Rajzok az Árpádok és Anjouk korából (A Guthkeled Amadék Mohácsig). Bp., 1934.

Kubinyi család – *Kubinyi Miklós*: A Felső-Kubinyi Kubinyi család leszármazása. I–II. Bp., 1906.

LR – Liber Regius. – A Királyi Könyvek 1527–1867. évi mutatója. Szerk. *Illésy János és Pettkó Béla*. Bp., 1895.

MNZsK – Magyar Nemzeti Múzeum Zsebkönyv. Szerk. *Fejérváry László*; Első rész: Főrangú családok. I. Bp., 1888.

NI – *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. és pótlék. Pest, 1857–1868.

Nemesi Évkönyv – Szerk. *Királydaróczi Daróczy Zoltán*. I–VI. Bp., 1923–1935.

Orosz: Heves és Külső Szolnok – *Orosz Ernő*: Heves és a volt Külső Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger, 1906.

Palásthyak – *Palásthy Pál*: Palásthyak. I–III. Bp., 1890–1891.

Pesty – *Pesty Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék. Bp., 1880.

Sieb. Noesterr. Adel – *Siebmacher's grosses Wappenbuch*, Bd. 26, Die Wappen des Adels in Niederösterreich, bearbeitet von *Johann Baptist Witting*, Nürnberg, 1913.

Stammeserhebungen – *Karl Friedrich v. Frank*: Stammeserhebungen und Gnadeakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblände bis 1806. I–V. Senftenegg, 1967–1974.

Szluha: Liptó – *Szluha Márton*: Liptó vármegye nemes családjai. Bp., 2000.

Szluha: Nyitra – *Szluha Márton*: Nyitra vármegye nemes családjai. I. kötet (A–K). Bp., 2003. – A II. kötet (L–Z) jelen szöveg lezártaig még nem jelent meg.

Thallóczy – *Thallóczy Lajos*: Csömöri Zay Ferencz. 1506–1570. „Magyar Történelmi Életrajzok”. Bp., 1883.

Thallóczy: Jajcza – *Thallóczy Lajos*: Jajcza (bánság, vár és város) története. 1450–1527. Bp., 1915.

Vajay: Aristocratie de la Double Monarchie – L'aristocratie de la Double Monarchie: genèse, apogée, déclin, „La génie de l'Aut-

riche-Hongrie: Etat, société, culture”, Institut universitaire d'études européennes, Genève, 1989.

Vajay: La politique d'anoblissement de François-Joseph: octrois et promotions en Hongrie, de l'absolutisme à l'ère libérale, 1849–1875 „Etudes Danubiennes”, VIII. (1992), Strasbourg.

Vajay: Málta – *Vajay Szabolcs*: A Máltai Rend magyar lovagjai. 1530–2000. I–II. Bp., 2002.

IDÉZETT FOLYÓIRATCIKKEK

Századok, a Magyar Történelmi Társulat közlönye:
XVIII. (1884) – *Majláth Béla*: Liptó-Új-Vár történetéből; 127–141.

Turul, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közlönye:
XVI. (1898) – (*Thaly Kálmán?*): A karvai báró Orlay-család nemzedékrendje; 42.

XXVIII. (1910) – *Petrovay György*: A Vayak és Ibrányiak (második közlemény); 65–75.

XL. (1927) – *Ila Bálint*: A Szentgyörgyi és Bazini grófok birtokainak kialakulása; 37–71.

LXXI. (1998) – *Vajay Szabolcs*: A Csömöri Zay családról; I. rész: Családtörténet; 58–67.

EGYÉB RÖVIDÍTÉSEK

ca. – circa (körülbelül), bizonytalan évszám esetén

cs. és kir. – császári és királyi (kamarás)

csk – császári/királyi (hadsereg)

Fol. Lat. – Folia Latina (latin szövegek)

infra – lásd alább

lt. – levéltár

MNM – Magyar Nemzeti Múzeum

MOL – Magyar Országos Levéltár

DI. – Diplomatikai levéltár

NRA – Neo Registrata Acta (újonnan besorolt oklevelek)

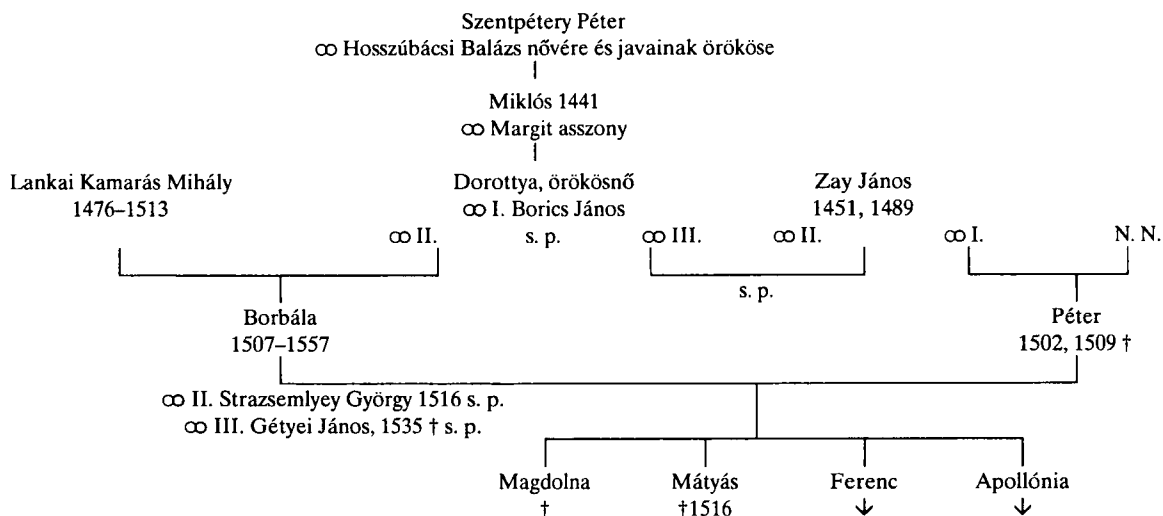
s.p. – sine prole (gyermektelen)

supra – lásd fentebb

T – Turul, folyóirat

A JEGYZETEK KÉT CSALÁDFÁJA

A 8. jegyzethez

JEGYZETEK

- ¹ Vö. T LXXI. (1998) 3-4. sz. 58–67.
- ² Bacsó és Péter, nobiles de Chemer, 1335. február 10-én királyi emberek Pest megyében, vö. MOL, DI. 2884.
- ³ Nicolaus dictus Zay de Chemer 1382. augusztus 18-án már e teljes néven tesz perdöntő esküt, vö. MOL, DI. 75374.
- ⁴ Vö. T, i.h. 62, 6, 7, 8 és 9. j.
- ⁵ uo. 59–60. és 64. t.
- ⁶ Életrajzát lásd: Thallóczy.
- ⁷ Garai Bánffy Borbálával 1538-ban Darnóc várában kötött első házasságával a magyar Délvidék leghatalmasabb birtokteste jutott volna kezére, ha mindez nem vált volna már a török hadak által felpredált felvonulási területté, vö. Thallóczy, 25–27.
- ⁸ Szabadjon itt helyesbítést eszközölni az 1. jegyzetben idézett cikk 59., 61. és 64. oldalán vázolt genealógiai táblákhoz. Nevezetesen Szentpétery Dorottya, a gazdag örökös nő háromszori (és nem kétszeri!) házasságához, ami helyesen így fest: (lásd a jegyzetek első családfáján). Valkó megyei birtoklásuk összpontosítására tehát az örökös Szentpétery Dorottya második házasságából született Borbála leányát összeházasította harmadik férjének egy korábbi házasságából született Péter fiával. Az ekként fenntartott birtokállag Mohács után odaveszett.
- ⁹ Első közzétételük az Almanach 1835. évi 8. grófi kötetében, majd sorozatosan az 1941. évi 114/B kötetig.
- ¹⁰ MNZsK, Első rész: Főrangú családok, Bp., 1888, I. 271–272.
- ¹¹ GHdA, Gräfliche Häuser, Bd. XVI, Gesamtreihe 123, Limburg, 2000, 624–634.
- ¹² Gudenus IV, 1998, 326–329. és V. 1999. 207.
- ¹³ Mária Terézia 40 évi uralma során 27 magyarországi és 18 erdélyi családnak adományozott bárói rangot, grófságot pedig 38-at Magyarországon és 15-öt Erdélyben. Egyes családoknak több ízben és több ágon. Nem számítva a honfűsításokat, sem a Batthyányak új és az Odescalchiak megerősített hercegi rangját.
- ¹⁴ Pozsony, 1830. november 12. (LR LXV, 661), valamint Áldásy VIII. 124–126., 84. sz., címerleírással és a grófi rangot nyert életrajzában összefoglalásával.
- ¹⁵ II. József uralkodása idején, elsőként a Jeszenák család bárósága 1781. december 28-án, amit 1782-ben követett a Ráday, Prónay és Podmaniczky családok bárói rangadománya.
- ¹⁶ A magyar nemesi jogban ismeretlen „különböztető” késő-hűbéri birodalmi hagyomány, mikor is X gróf viselhette az ennek és ennek bárója vagy nemes ura különböztetést, a Freiherr von vagy az Edler Herr von formában. A magyar változat „örökös úr” megjelölése nem az időtlenségre („örök időkre szólón”), hanem az örökjogra céloz. Ugyanezt tükrözi a latin perpetuus in formula is. Ha mindez inkább imitatív, semmint jogszerű, gyakorlati társadalmi használatban fennforgott.
- ¹⁷ Gróf Zay Miklós (1920–1994), Zayugróc örökös ura és kastélyának 1945-ig tényleges birtokosa, az Université Laval (Quebec, Kanada) gerontológiai kutatóintézetének nagyhírű igazgatója. – A rend kedvéért említendő, hogy a főágról a 19. század végén levált ún. Csillaghegyi mellékágon él még két, már Kanadában született agglegény, akiknek további családfenntartása megkérdőjelezhető, vö. GHdA i.h., 625., 633. és Gudenus, IV. 328.
- ¹⁸ E végső korszak elemzése két külön tanulmányomban; Vajay: Aristocratie de la Double Monarchie és Vajay: La politique d’anoblissement de François Joseph.
- ¹⁹ Három sisak, a széttagolt hagyományos sisakdíszsel, ezüst

bélésű bíbor sátor, 9 gyöngyű grófi aranykoronával tetézve, a heraldikai tematika lényegén nem változtatva, vö. T. LXXI. (1998), i.h. 67, 6. ábra.

²⁰ A család névírása változó: Kollonich, Kollonitz, Kollonitsch, sőt Kollonić. Tanulmányunk a 19. század szakirodalmában kialakult formáját használja. – A család 13. századi horvát eredetére és fokozatos Ausztriába, illetve Magyarországra való átköltözésére, vö. Máltai Könyv I. 387–388., vö. infra, 125. j.

²¹ Utolsó sarjuk – ultimus stirpis – 1863-ban még atyja életében hunyt el. Miértis apját, az 1874-ig élt Miksát illeti az ultimus familiae et tituli megjelölés.

²² A jelenleg Pozsonyban őrzött Zay levéltár 6/1 jelzetű okirata szerint, vö. Thallóczy 10, 2. j.

²³ NI XII. 423–424. nem közöl összefüggő Zolthay-leszármazást. A család 1513. január 1-jén nyerte korábbi nemességéhez II. Ulászló királytól máig kiadatlan címerét. (ld. MOL Diplomatai Fényképgyűjtemény 283.585) Adományosa Zolthay János kir. udvarnok és általa fivérei, Ferenc, Imre és Balázs, valamint oldalágon egy másik Ferenc és Boldizsár. – A két Zay leány férje – amennyiben testvérek voltak – Zolthay Imre fiai lehettek, aki 1522-ben Valkó vármegye alispánja volt (vö. Pesty, 367.). Címerlevelüket az Egerbe menekült családtagok hozták magukkal. Eredetiét az egri Dobó István Múzeumban őrzik.

²⁴ Pesty, 366.

²⁵ Thallóczy, 59.

²⁶ A Thallóczy által hivatkozott Bursa Cracoviensis nem említi.

²⁷ Vö. infra, 30. j.

²⁸ Thallóczy, 10; fiúk, István, uo. 109.

²⁹ A családról nem maradt genealógia. – Strazsemlye vára, Pozsegától délnyugatra, 1503-ban említve, vö. Csánki: Körös, 108; Györgynek 1504–1515-ig tartó jaczai bántárságáról, vö. Thallóczy: Jajcza 189, 273.

³⁰ Továbbá Kis- és Nagypó birtokában is, vagyis Borbála hozományi javaiban, vö. Thallóczy 11. és 4. j.

³¹ E kihalt családot NI nem említi, de tud róla Csánki: Tört. Földrajz II. 55, 149. A család 1498 óta volt ismert.

³² Thallóczy, 161.

³³ Nem pedig 1498-ban, mint NI XII. 333 állítja. Zay Ferenc, mint kiskorú árva, 1513-ban megjelent a budai káptalan előtt, hol is kormegállapítást foganatosítottak. A káptalan biznyságlevele szerint akkor nyolcesztendő, vö. Pozsonyi káptalan lt., Protocollus Budense, No 3, 1510–1522.

³⁴ A későbbi kamarásságot megelőző tisztség, udvarképes ifjak számára.

³⁵ Thallóczy, 14.

³⁶ Pártállása miatt, Szapolyai János király elkobzott anyai jussát, Kis- és Nagypót, hívének, Pöstyéni Ferencnek adományozta, vö. Zay lt. B 116. Ferdinándtól e két birtokot utóbb visszakapta ugyan (uo. G.V.1), de csak elvi adományozása az ekkor már hódoltság birtoknak.

³⁷ Thallóczy 25 és 1. j.

³⁸ A Garai Bánffy egyik birtokfője a középkori Körös vármegyében, vö. Csánki: Körös, 52–53. Utóbb Dranovác, Verőcében; ma Horvátország. Közéleben egy máig látható Klak nevű om-ladék, a Bánffyok hajdani várának maradványa.

³⁹ Garai Bánffy Lőrincnek második feleségétől, Pákosi Paksy Anna-Luciától született egyetlen leányával, Borbálával. – Lőrinc-

nek, Ostffy Zsófiával kötött első házasságából született fióroköse, László, 1528-ban nőtlennül hunyt el, mint ultimus familiae.

⁴⁰ Vö. NI XII. 333.

⁴¹ MOL, NRA 1712. – Ugróc a Kis-Fátrának a Radisa-pataki menti mellékvölgyében fekvő birtokfő. Tartozékai, az adománylevél elsorolásában: Naszticz, Radissa, Kainna, Zavada, Miezgócz, Zsittna, Omasztina és Podhrágy. Nevük utóbb Alsóneszte, Radosa, Kesnyő, Bánzabos, Mézgás, Buzás, Csermely és Ugróczváralja (ma: Dolní Nostice, Radiša, Kšínna, Zdwada, Miesgovce, Žitná, Omasztina és Uhrovske Podhradi, Szlovákiában. Maga Ugróc: ma: Uhrovec). – A vár építésének kezdetére, vö. Thallóczy, 48. Nagyjából 1558-ra készült el.

⁴² Eger várát Solm Miklós vette át 1548. augusztus 15-én Perényi Péter özvegyétől, Kövendi Székely Klárától. Kapitányává Ferdinánd Ruszkai Dobó Istvánt tette meg, akinek védőrségében Zay Ferenc 12 lovas tartott, vö. Thallóczy, 50–51.

⁴³ Ahol közvetlenül Salm Miklós főparancsnoknak volt alárendelve.

⁴⁴ Orosz: Heves és Külső-Szolnok 318; Fallenbüchl főispánjegyzéke nem ismeri. Kinevezése 1552. május 2-án, vö. Zay lt. F 1/2 sz.

⁴⁵ Thallóczy, 62, 107–114.

⁴⁶ Veranchich követsége 1553. június 13-ától 1557. október 15-éig tartott, vö. Thallóczy, 76, 105. Zay Ferencnek ebben való szerepére, uo. 65–106.

⁴⁷ Uo. 111.

⁴⁸ A LR-ba nincsen bevezetve. Eredetije a Zay lt.-ban, F fasc. ¼ jelzettel. Címerleírását közli Áldásy II. 138–139., 178. sz. – Ábrája T LXXI. (1998) 1/4, 67. 5. sz. – Kedvezményezettjei Zay Ferenc naszádos főkapitány, kir. tanácsos és fiai, Péter, János, László és András.

⁴⁹ Az 1560. május 30-án elhunyt báró Telekessy Imre utóadaként. Szeptember folyamán vette át hivatalát, vö. Thallóczy, 125–126.

⁵⁰ uo. 138–140.

⁵¹ uo. 145.

⁵² uo. 161.

⁵³ Esküvői meghívójuk fennmaradt a Zichy család Zsélyi levéltárában, F. 6. 2146 jelzettel. – Katalin asszony, feltehetőleg Mindszenty Ferenc és Horváth Anna leánya, korának híres szép-asszonya. Kezdetben Báthory Andrásné mellett „udvari frája” – belseléd – volt, vö. Thallóczy, 163. Asszonya halála után annak megözvegyült férje, Báthory András Bonaventura országbíró vette el, aki Dévény várában hunyt el 1566. október 4-én. Katalin második házasságát az 1558 óta özvegy báró Zay Ferencsel kötötte, 1568. október 23-án. 1571 táján harmadszor báró Alsólindvai Bánffy László főlovaszmester felesége lett, aki 1583. június 30-án hagyta ismét özvegyen, hogy végül báró Balassa András főkomornyikmesterrel († 1592. december 27.) kössön negyedik házasságot. Őt is túléltte: Katalin utolsó híre 1600-ból való. – Három házassága gyermektelen volt, csak Zay Ferenctől született egy fia, Miklós.

⁵⁴ Thallóczy, 154–165. Bebalzsamozott testtel került kriptába.

⁵⁵ Uo. 142, 145.

⁵⁶ A haldokló önértetes összefoglalása: „az én jószágom és marhám nem őszömtől, sem atyámtól, sem anyámtól nem maradt, mert azt mind török bírja, hanem enszolgálatommal lettem”, vö. Régi Magyar Nyelvmélekek Tára, II. 220. – Egy 16. századi „self-made-man” nem minden büszkeség nélküli önértékelése.

⁵⁷ Poltári Soós István és Csery Anna leánya, János honti alispán nővére. NI X. 312 nem említi. Meghalt Komjátiban, Nyitra vármegyében, ahol özvegyiségében gróf Forgách Imre trencsényi főispán leányainak nevelőnője volt, vö. Deák: Forgách Zsuzsanna 10.

⁵⁸ Birodalmi mintára bevezetett hűbéri meghatározás (vö. supra, 16. j.). Az Udvarnál szokásba jött társadalmi használata magyar közjogi rendezést nem nyert. Ez a „különböztető” nyilván János bátyjának, Péternek is járt, de vele kapcsolatban erről okmányi említés nem maradt.

⁵⁹ Várkonyi Amade Mihály pozsonyi alispán, semptei várnagynak Pókatelki Kondé Annától született leányával, az ifjabb Mihály alnádor hűgával, akit NI a Zay-családfán (XII. 331) nem említ, de pótkötetének Amade-családfán szerepel (NI pk. 19). Besorolására vö. Kerekes: Amade 83 és I. t. 107–110.

⁶⁰ Kubinyi Jakab árvai alispánnak Beniczai és Micsinyei Beniczky Borbálától született leányával, vö. Kubinyi család, II. 230 és Szluha: Liptó 308, XV. t. – Dorottya asszony 1588-ban még Zayné, de 1594-ben már újból özvegy, vö. Nyitrai káptalan Lt. Lib. 10. A 1594, fol.1.

⁶¹ NI VII. 293–294 Marczaltheöy Miklós nejét nem ismeri.

⁶² NI X.131 Katalin házasságát nem említi. Lásd erre MOL, Be nem fejezett táblai perek (1794, Révay), ahol Sembery István gyermekei Neczpáli Justh Annával kötött első házasságából György, Zsófia és Magdolna, a báró Zay Katalinnal kötött másodikból pedig István és Katalin, 1639-ben Berzeviczy Mártonné.

⁶³ Márton a Berzeviczy család kihalt hámbori ágának tagja. Első nejét NI II. 55, XI. t. tévesen Zomborynak mondja, Sembery helyett.

⁶⁴ A „különböztető” nyilván egyetemlegesen használták, bár utóbb már csak a tényleges ági birtokos viselte.

⁶⁵ Ferenc gróf és Barbara von Weisspriach leányát. Ferencnek nem maradt túlélő fia, a nagy hírű Szentgyörgyiek pedig gyermektelen unokaöccsével, Kristóffal, 1543-ban végképp elenyésztek. Ekkor aprózódott fel hatalmas birtoktestük, vö. T XL. (1927) 63–64.

⁶⁶ Freiherr von Kittsee, Edler Herr auf Ballenstein und Theben.

⁶⁷ Az 1647. évi CLV. Törvénycikk értelmében, az akkor már grófi rangú Puchheim János-Kristóf, János-Rudolf és Ottó-Frigyes számára. A LR-ban nincsen nyoma, és a családnak csakhamar magvaszakadt.

⁶⁸ Balassától három gyermeke született. Kettejük – János és Fruzsina – gyermekkorban hunyt el; László Véglés várában katonáskodott, mostohaapjának kapitánysága idején. Fialalon és nőtlennül halt meg.

⁶⁹ Szluha: Liptó 543, XIV. t. Zay Zsigmond leányának mondja, akinek nővére volt.

⁷⁰ NI XII. 336.

⁷¹ Thallóczy, 159.

⁷² Nagyapponyi Apponyi Balázs Pereszleány és Korlátkó úrnak, barsi főispánnak és Kaposmérői és Kisdovoráni Mérey Katalinnak leányával, az 1635. november 24-én családjából elsőként bárói rangot nyert ifj. Balázs nővérevel, vö. Szluha: Nyitra I. 37, I. t.

⁷³ Felesége Divékújfalusi Újfalussy Gergely és Márkus- és Batizfalvi Máriássy Anna leánya. Utóbb báró Osztroth Pál csk kapitány, majd gróf Illésházy Gábor liptói és trencsényi főispán nejje. NI XI. 376 csak két utóbbi férjét említi. Rövidlétű, előző Zay-házasságáról hallgat, bár a Zay-családfán feltünteteti, uo. XII. 331.

⁷⁴ Báró Orbovai Jakusith András és gróf Bethlenfalvi Thurzó Judit leánya, György egri püspök nővére. Apjának 1606. június 28-án kelt bárói oklevele csak fiait említi, vö. LR. V. 749.

⁷⁵ A „megtért bűnös” Solymoson tartott menyegzőjét nagy pompával ülték meg, számos országzászlós és főpap jelenlétében, vö. NI XII. 335. A házasság „katolikus szokás szerint történt”, vö. Thallóczy, 149–151.

⁷⁶ Szabadjon itt helyreigazítani Daróczy Zoltán egy (csak ritkán előforduló) elnézését. Csáky családfáján (Nemesi Évkönyv 1927–28, 70. t.) Anna férjeként „I” Pált jelöli, aki már 1470-ben néhai, bár házassági dátumuk egy év eltéréssel (1562, 1563 helyett) helyes. Nyilván az 1522–1587 között szereplő „II” Pálról van szó, akinek Daróczy két nejét ismeri: Sulyok Sárát 1540-ben és Pálóczy Annát 1570–1575 között. A Sárától megözvegyült Pál vehette el 1563-ban Zay Annát, akinél jó 25 évvel volt idősebb. Annától egyetlen, név szerint nem ismert leánygyermek származott, aki Adorján várban született. Talán anyja korai halálának is okozója?, vö. Thallóczy, 150.

⁷⁷ Az 1540–1549-ig borsodi főispán Zsigmond NI Balassa-családfáján (I. 119: mint e néven a „II” szerepel, első feleségével, Fánchy Borbálával, aki utólszor 1560-ban említve. Maga Zsigmond 1563. február 5-én halt meg. Így rövid Zay-házasságát 1561/62-ben köthette a nála jó harminc évvel fiatalabb Magdolnával. Zsigmond mindkét házassága gyermektelen maradt.

⁷⁸ NI XII. 331 felcseréli Magdolna harmadik és negyedik férjét. Sándorfy Miklós 1601-ben már néhai, míg Hosszúóthy István 1608-ban diétai követ, 1609. április 19-én végrendelezik és 1613-ban hal meg, vö. *Századok*, XVIII. (1884), 137–138.

⁷⁹ Orllé Miklós első felesége és mindahány gyermekének anyja Kubinyi Katalin (Zay Jánosné Kubinyi Dorottya nővére, vö. supra, 60. j.). Orllé Miklós Zay Magdolna zálogbirtokán, Lipótvárott hunyt el 1616. április 30-án, vö. T XVI. (1898), 42. Felesége egy esztendővel élte túl: 1618-ban már néhai.

⁸⁰ Thallóczy, 162.

⁸¹ Egybekelésük már apja második házassága után, 1569 elején történt. 1570 és 1587 között született hat fiúk közül Imre és Lőrinc korán elhunyt, Miklós és Márton nőtlen maradt, további ketten családostól alapított ugyan – Dániel Újfalussy Erzsébettel, Pál trencsényi követ pedig Osztrósi Judittal kelt egybe –, de mindkét házasság gyermektelen volt, vö. MOL, NRA 329–45, A 1607. – NI IX. 278 a hat fiú közül egyedül Pált említi.

⁸² Szüleinek 1568. október végi házasságából 1569 nyarán születhetett. Így alig egyestendőskorában jutott atyai árvaságra.

⁸³ Feltehetőleg Emőkei Török Lőrinc és Elefánty Erzsébet gyermeke, „akiknek csak leányai voltak”. Közülük NI XI. 305 Annát és Katát említi. Az édesanyjuk nevét viselő Erzsébet lehetett a harmadik?

⁸⁴ Palásthyak II. 355, 413. okl. és in-fine I. t.

⁸⁵ A három Száván túli magyar megyéből – Dubicza, Orbász, Szana –, vagy a még messzebbi Jajczai bánaságból, sőt Boszniaiból. Az Orbovai Jakusithok és Giletinczi Osztrósiok előnévadó hajdani birtoka Pozsega vármegyében, vö. Csánki: Tört. Földrajz II. 395–396, 408–409, 449, a Bakichok egyenest Boszniaiból, szerb fejedelmi atyafiságból, vö. Ivics 9., és 12. t.

⁸⁶ A Corpus Iuris 1628. évi kiadásába történt felvételével.

⁸⁷ Bizonyítja ezt 1848-ig megért 56 kiadása, valamint német, horvát és görög nyelvre történt korai lefordítása.

⁸⁸ A 15 éves háborúban jeleskedő báró Pogrányi Benedek, 1593–94-ben korponai, majd 1598–1602-ig nógrádi főkapitányak Dalkai Hathalmy Erzsébettől született leánya, aki 1614. május 2-án halt meg, vö. MNM kéziratár, Fol. Lat. 1391. – Atyjának 1608. március 5-én kelt bárói oklevelében (LR V. 880) csak fiai említve.

⁸⁹ Erzsébet 1651 és 1677 között említve. Utólszor mint az 1676-ban elhunyt Balassa János-Zsigmond özvegye. Házasságukból hat gyermek származott. Közülük négy fiú – István, György, Simon és Pál – gyermekkorban hunyt el. A két túlélő közül Sándor a

későbbi grófi ág őse, Konstancia-Zsuzsanna előbb báró Újfalussy Ádám, majd Révay János-Farkas neje. Mindkét házassága gyermektelen. NI Balassa-fáján (I. 127, IV. tábla) kettős néven említi, de csak második férjével, akinek nevét viszont Farkasra rövidíti. Mind az Újfalussy- (uo. XI. 375), mind a Révay- (uo. IX. 697, VII. táblán, mint „IV.” János) családfán megnevezése csupán „Zsuzsa”, dátum nélkül; 1686-ban már Révayné volt, és második férjét 1698-ig élte túl.

⁹⁰ Az 1591–1627 között említett Borbála Balassa Istvánnak, Detrekő urának (†1591) és 1580 óta második feleségének, Devecseri Chóron Annának leánya. Borbála utóbb még kétszer férjhez: 1616-ig Gregoróczy Péter kir. asztalnok neje, 1622-ben már báró Koháry Péter kir. személynök második felesége. Borbála NI Balassa-családfáján nincsen említve. Apja, István, az ott szereplő „II” Istvánnal azonos, vö. NI I. 119.

⁹¹ Péter 1620 táján születhetett, mert atyja halálakor még nincsen tízesztendőskorban.

⁹² Sibrik István és Felsőlindvai Széchy Fruzsina leánya. Katalin utóbb két módos bécsi kalmárral lépett házasságra, előbb Giovanni Prisononio neje 1660-ban, 1662–1675 között pedig már Giovanni Locatelli felesége. Úgy látszik, biztonságosabbnak vélte a nagyváros kereskedelmi kényelmét a törökjárta magyar végek földbirtokosságánál.

⁹³ Báró Szeptenczúfalusi Vízkelety Tamás kamarai elnök és második neje Inkei Lóránth Borbála leánya, 1648-tól Nagylucsei Dóczy Menyhért özvegye. Úgy tűnik, Éva leányának születésébe halhatott bele. Atyjának 1608. március 5-én Prágában kelt bárói oklevelében (LR V. 879) nincsen említve.

⁹⁴ Újfalussy András kir. táblai elnök és báró Giletinczi Osztrósi Anna leánya, az 1667. október 1-jén báróságot nyert (LR XIV. 35) ifj. András nővére.

⁹⁵ Nyáry Miklós, Gesztes és Diósgyőr urának, második nejétől, Alsólindvai Bánffy Judittól született leánya, Bossányi László özvegye. Utóbb, 1674 után, harmadik férje Kiszsirai Sirchich Gáspár, akivel 1683-ban még említve.

⁹⁶ János 1697. március 12-én kelt végrendeletében (vö. MOL, Post Adv. 76.221 No 1647) emlékezik meg négy gyermekükről. Volt egy ötödik is, Gergely (alkalmasint az elsőszülött?), aki 1697-ben már néhai, vö. MOL, Nagyszombati Tábla, fasc. 236, No 4148.

⁹⁷ Juditot NI sem a Zay-családfán (XII. 331), sem az Újfalussy (XI. 375) nem említi. Az 1667-ben báróvá lett Újfalussy András (†1677) Nagy Ivánnal házastárs nélkül szerepel. Pedig háromszor nősült: előbb Vojszko Ilona-Krisztinát, 1669-ben báró Károlyi Évát, végül báró Zay Juditot vette feleségül. András nyolc gyermeke közül (NI, uo.) csak négy leányt említi, akik közül harmadik házasságából egyedül Judit született, a nagyszombati klarissza apáca. – Említünk még meg, hogy András első felesége, Vojszko Ilona-Krisztina, gróf Thurzó Zsuzsannának (Perényi István, báró Czobor Mihály és Amade István háromszoros özvegyének) Vojszko Frigyesel kötött negyedik, rangegyenlőtlen házasságából származott, amelynek a genealógiai irodalomban nincsen nyoma.

⁹⁸ A szabad vallásgyakorlat megerősítését az 1608-ban megállapodottak értelmében, a számfűzött prédikátorok és tanítók hazatértét és az elvett protestáns templomok helyébe újaknak építését.

⁹⁹ András 1663. június 20-án kötött házasságot gróf Kollegrádi Kollonich Kristóf-Ferdinánd, Burg-Schleinitz bárójának és báró Leonrodi Kainach Mária-Jakobeának 1636-ban született Ludmilla-Margit leányával, 1660 óta báró Giletinczi Osztrósi Miklós koronőr özvegyével, aki alig egy évre rá gyermektelenül elhunyt.

¹⁰⁰ Báró Treboszlai Révay Lászlónak Homonnai Drugeth Erzsébettől 1635. május 2-án a Turóc megyei Treboszlón született leánya.

¹⁰¹ Osgyáni Bakos Gábor ónodi, majd szendrői kapitány és első nejének, Szendrői Bornemisza Máriának leányával, gróf Wesselényi László (†1669) szendrői kapitány gyermektelen özvegyével. Zsuzsanna még harmadszor is férjezett, Várady Mihállyal.

¹⁰² 1705. október 18-án hunyt el, mint „Zayugróc örökös ura”.

¹⁰³ Kesseleőkeői Motesiczky Pál trencsényi alispán és Balassa Zsófia-Terézia leánya, Újfalussy László özvegye.

¹⁰⁴ A Körmöcbányának udvarhí polgári bányászcsaládjából származó Hellenbach János-Gottfréd I. Lipót király háziorsosa volt. Jeles szolgálataiért kir. tanácsosi rangot, majd 1686. január 2-án magyar nemességet (vö. LR XVIII. 286), végül 1702. szeptember 24-én örökös-tartományi báróságot nyert, vö. Standeserhebungen II. 184. Kares János bányakapitány Mária-Katalin leányával kötött második házasságából származott Mária-Zsófia, akinek nem járt még bárói cím, sem a később szerzett birtokukból adódott Paczolaji előnév.

¹⁰⁵ Imre, Mária-Krisztina édesapjának, Sándornak volt elsőfokú unokatestvére. Kortolódás miatt csak öt évvel volt idősebb feleségénél. Az ilyenkor kötelező kánoni felmentést a lutheránus egyház nem kezelte a Rómához hasonló szigorral.

¹⁰⁶ Első házasságában 1691–1700 között említve. Második házasságát 1710. november 7-én kötötte Nagybossányban, vö. Szluha: Nyitra I. 189, XI. t. Szluha szerint 1733. augusztus 8-án hunyt volna el, ugyanott, miután 1730-ban és 1732-ben két fiúgyermeknek adott volna életet – 65 esztendőskorában! –, Borbála valójában 1718-ban már néhai. A halálozási adat és a két fiú anyasága Bossányi Miklós harmadik nejére, Balassa Annára vonatkozik.

¹⁰⁷ Vay Ádám a Szabolcs vármegyei Vaján született 1656-ban. Thököly híve lévén, sok hányattatás és fogság után 1703-tól II. Rákóczi Ferenc udvari kapitánya, majd Munkács várának főkapitánya, Békés és Máramaros vármegyék főispánja, végül jász-kun kapitány. A Fejedelmet számkivetésébe is követve Danzigban halt

meg 1719. január 31-én. Első felesége Nagyiványi Fekete Erzsébet 1696-ig élt, és Ádám 1698-ban már Zay Anna férje, akitől négy gyermeke született: Sámuel, Katalin, Klára és Julianna. Anna maga 1707. február 11-én hunyt el. Életrajzukat lásd T XXVIII. (1910), 73–74 és IX. t. 70.

¹⁰⁸ Báró Pongrácz Ferenctől négy fia született. Közülök Antal lett apjává Ádámnak, ifjabb grófi águk ősenek. Fivérei közül Mihály ága a harmadik ízen kihalt, István gyermektelen, Ferenc nőtelen, vö. Szluha: Liptó, 600–601, XXIV. t.

¹⁰⁹ A Buda visszavételénél 1686-ban elesett Apponyi Miklós öccse, vö. Szluha: Nyitra I. 40, III. t. Házasságuk gyermektelen.

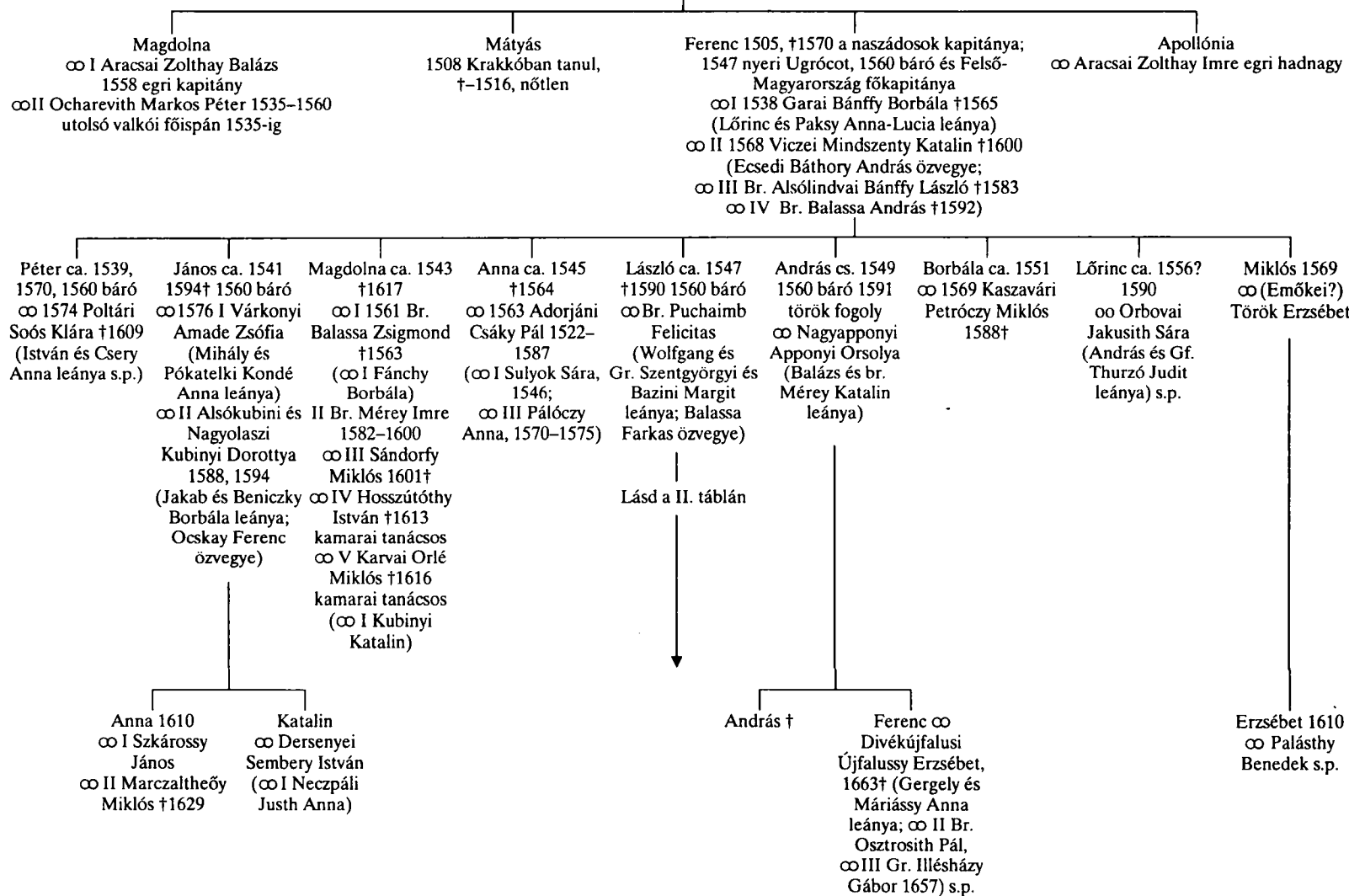
¹¹⁰ János-Ulrik gróf, Burg-Schleinitz és Haindorf bárójának és Nagylévárd urának Pozsony megyében, báró Waldsteini Windisch-Graetz Éva-Katalintól 1652-ben született leánya. – NI VI. 303 téved, amikor Johanna-Erzsébetet apjának gróf Trauttmansdorff Regina-Mária-Szidóniával kötött első házasságából származtatja, aki 1648-ban már néhai, míg Johanna 1652-ben született, tehát a második házasságból.

¹¹¹ Ferdinánd 1700-ban született, és 1770-ben halt meg Podluzányban, Trencsén megyében. Első felesége Karomi és Szulyói Sirmiensi Katalin volt, Zsigmondnak Akay Zsófiától született leánya, aki 1759-ben hunyt el. Ferdinánd másodsor az 1740-ben született Szent-Ivány Évát vette feleségül, Mártonnak Ozoróczi és Kohanóczi Ottlik Judittól született leányát, aki férjét túlélve, másodsor Szent-Ivány László második neje lett, vö. Szluha: Liptó 706, XX. t. és 659, XVI. t.

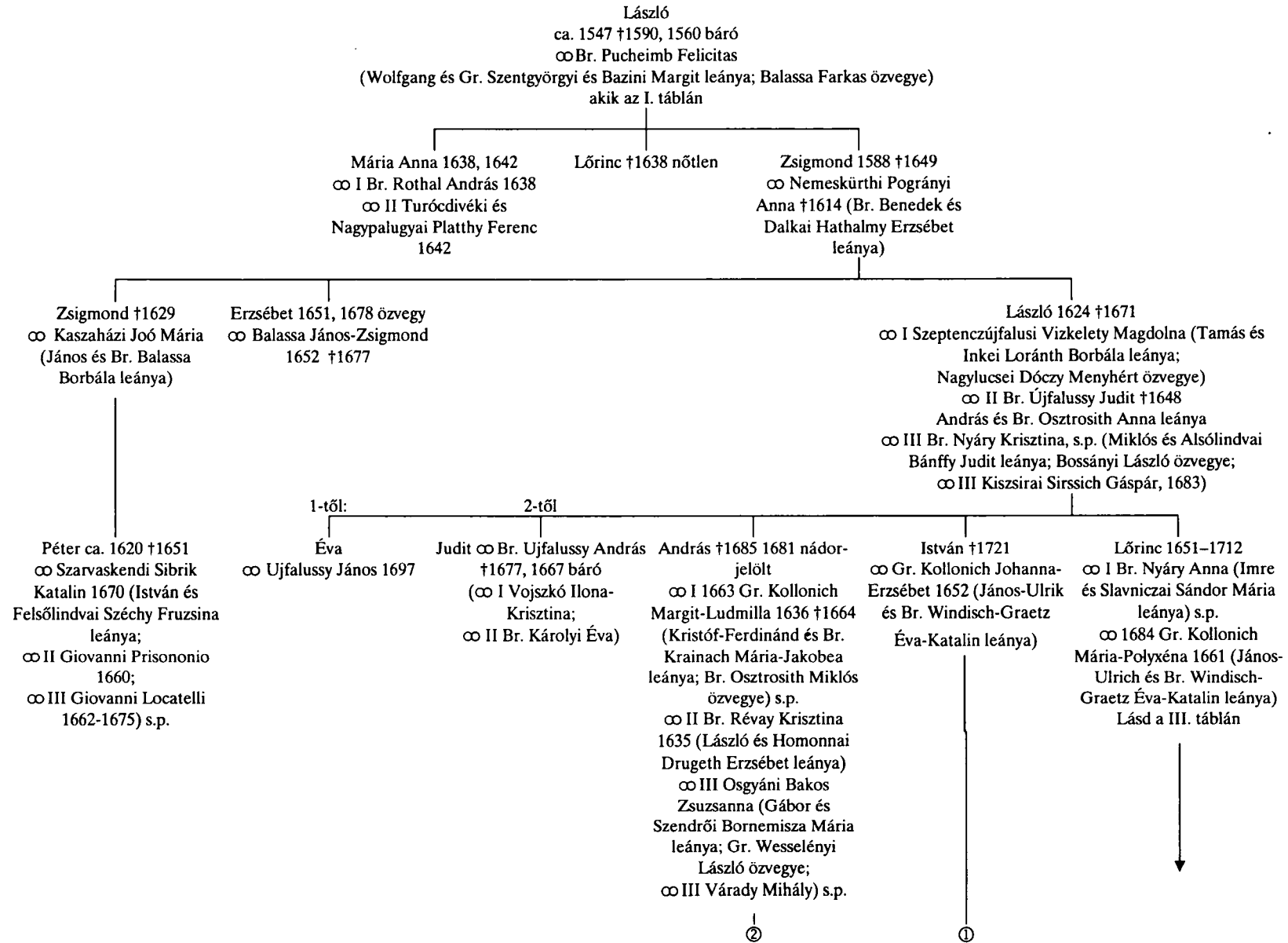
¹¹² Zayugrócon kötöttek házasságot 1706. május 30-án. Egyetlen gyermekük Teréz, előbb Szulyovszky Zsigmond, majd Bossányi László neje. Mindkettőtől gyermektelen. Az 1702-ben atyjával együtt bárói rangot nyert ifj. János-Gottfréd Zay Sándor második feleségének, Hellenbach Mária-Zsófiának (vö. supra 104. j.) öccse volt, vö. Szluha: Nyitra I. 482, I. t.

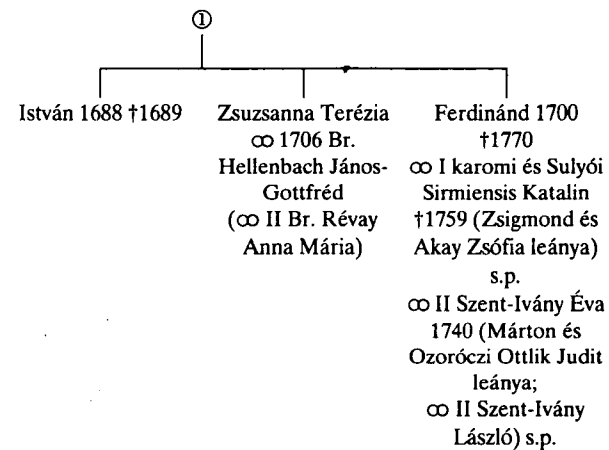
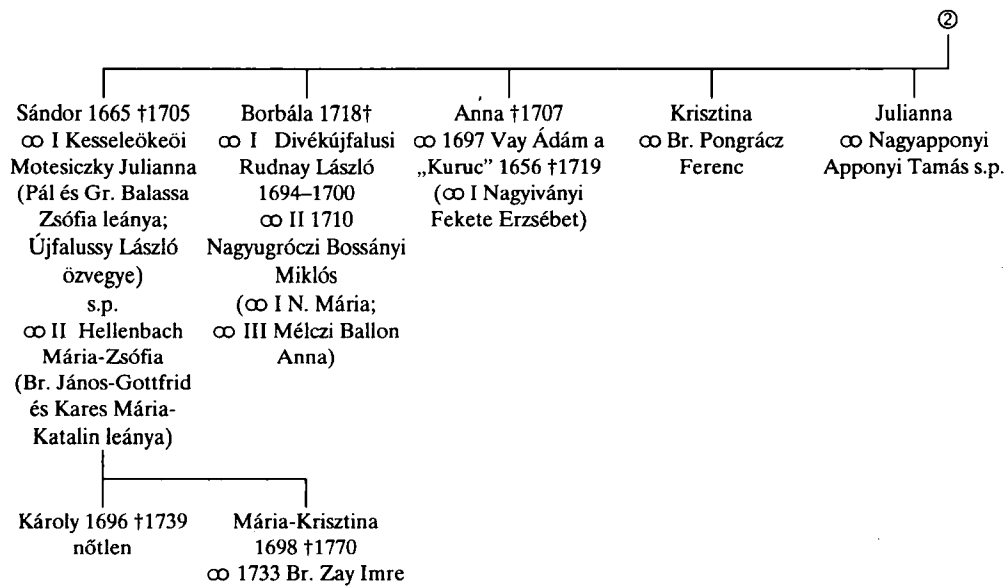
Zay I. tábla

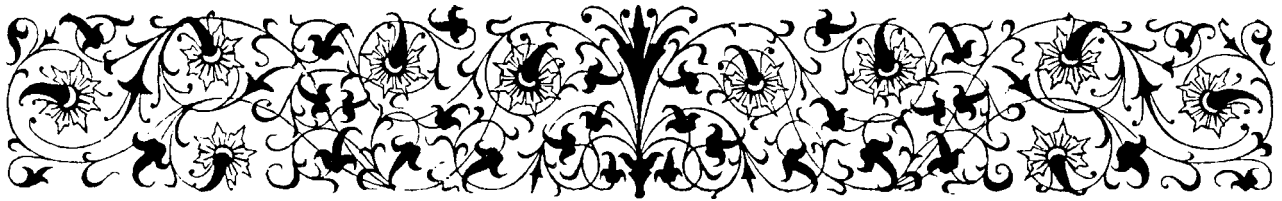
Csömöri Zay Péter, 1502, 1509†
 ∞ 1497 Lankai Kamarás Borbála †1556
 (Mihály és Szentpétery Dorottya leánya;
 ∞ II Sztrazsemlyei György jajczai bán;
 ∞ III Gétyei János, 1535†)

Zay II. tábla 17. század, Bárói főáguk a Kollonich házasságokig

ROKONSÁG, CSALÁD, TULAJDON SZENT ISTVÁN TÖRVÉNYEIBEN

Rokonok említésével István I. törvénykönyvében a 6., 12., 14., 15., 26. és 34. törvényben találkozunk. Az oly sokszor értelmezett és magyarázott 6. törvényben így: „Királyi hatalmunknál fogva elhatároztuk, hogy mindenkinek álljon szabadságában vagyonát felosztani, feleségének, fiainak s leányainak és *rokonainak*, vagy az egyháznak adományozni, és ezt halála után se merje senki érvénytelenné tenni.” A 12. törvényben a gyónás nélkül elhalálozottakkal kapcsolatban, akikhez a rokonok és hozzátartozók nem hívnak papot. „Ha azonban a *rokonai* és hozzátartozói mulasztották el a papot hívni, és ezért hal meg gyónás nélkül, gazdagítsák őt imádságokkal és vigasztalják könyörgésekkel, a *rokonai* azonban hanyagságukért börtöléssel vezekeljenek a papok ítélete szerint.” A gyilkosságról szóló 14. törvényben a szánt aranypénzben meghatározott vérdíj felosztását illetően. „Ebből (ti. a vérdíjből – K. S.) ötvenet a királyi kincstárba kell vinni, ötvenet adjanak a *rokonoknak*, tízet pedig a bírácoknak és közbenjáróknak ajándékozzanak.” A 15. törvényben a feleséggyilkossággal összefüggésben: „Ha valaki az ispánok közül ... felesége meggyilkolásával mocskolja be magát, ... ötven tinóval egyezzek meg az *asszony rokonaival*, és vezekeljen az egyházi törvények parancsai szerint. Ha pedig valamelyik vitéz vagy gazdagabb ember esik ugyanazon bűnbe, ... fizessen a *rokonoknak* tíz tinót és vezekeljen, ahogy mondtuk. Ha pedig népből való ember követi el ugyanezt a bűnt, öt tinóval egyezzek meg a *rokonokkal*, és vessék alá az említett börtököknek.” A gyermektelen özvegy jogai tárgyában hozott 26. törvényben: „Ha pedig valaki gyermek nélkül marad özvegyen, és azt ígéri, hogy megmarad özvegyiségében újabb házasság nélkül, akarjuk, hogy legyen hatalma minden javai felett, és bármit akar azokkal tenni, megtehesse.

Halála után azonban e javak szálljanak vissza férje *rokonaira*, ha vannak *rokonai*, ha pedig nincsenek, a király legyen örököse.” Végül a varázslókról szóló 34. törvényben ekképpen: „...Semmiféle személy ne merjen varázslással vagy kuruzslással bárkit is elméjének állapotában megrontani vagy megölni. Mégis, ha valaki, akár férfi, akár nő, a jövőben ezt merészelné, adják át a varázslással megrontott kezére, vagy *rokonai* kezére, hogy azok akaratuk szerint ítélkezzenek fölötte.”¹ (A kiemelések mindvégig az én kiemeléseim – K. S.)

A fentiek után aligha kétséges, hogy István országában mint a vérségi szervezet legtipusosabb formája, a rokonság fogja egységbe a szabadok különféle csoportjait, és mint ilyen – Arisztotelész szavaival – a „közös együttélés” legáltalánosabb, egyben legjelentősebb intézménye², mellyel a törvényhozásnak is számolnia kell, amelyet az uralkodó, továbbá a legfelsőbb körök sem hagyhatnak figyelmen kívül. (Csak mellékesen jegyezném meg, hogy a *servusok* és *ancillák* ilyen és hasonló szervezeteiről a törvényekben nem esik szó, jogos észrevétel lehet tehát, törvényesen elismert rokonsága is csak szabad embernek lehetett.)

Mint az idézetekből is eléggé nyilvánvaló, az itt tárgyalt rokonság nagyjában-egészében területileg is zárt, egyszersmind mélyen gyökeredző kötelék, hiszen különben hogyan lehetne számon kérni, miért nem hívtak papot a haldoklóhoz, ha a rokonok nem egymás közelében, hanem elérhetetlen távolságban élnének egymástól, és hogyan illethetné rész a rokonságot az asszony vérdíjából, ha a házassággal az asszony minden kapcsolata megszűnne saját rokonságával. A rokonság együttélése egyébként (nagyon sok okra visszavezethető) ősi gyakorlat. Nem véletlen,

hogyan ezt dicsőíti Dávid zoltára is, amikor ezeket mondja: „Ecce quam bonum et quam jucundum, habitare fratres in unum!”, azaz Károli Gáspár fordításában: „Imé mily jó és mily gyönyörűséges, amikor együtt lakoznak az atyafiak.”³

Ami általános elterjedtségét illeti, leszögezhetjük, hogy a szabadok körében mindenütt, minden rétegben jelen van. A *comesek*, azaz az ispánok között csakúgy, mint a *milesek* (vitézek), illetve jobb módúak, végül a *vulgarisok*, azaz a közrendű szabadok közt is. Van rokonsága a férjnek, van a feleségnek, tehát mindenki tartozik valahová, valamelyik rokonsághoz, és így nemcsak társadalmilag határozódik meg az egyén, hanem származása, vérségi hovatartozása szerint is.

Mindennek folyamányaként illeti részesedés az egyént például a megölt rokon vérdíjából, és amiről a törvény nem szól: a vérdíjhoz hasonlóan a rokonság minden javaiból, így elsősorban is a létfenntartáshoz szükséges eszközökből. Így élvez előjogot a férj rokonsága az özvegy javaira, s csak ha a férjnek nem volna rokonsága (ami nyilván rendkívüli eset), akkor lehet örökös a király. (A *fiscus* örökösödésének első említése törvényeinkben.)

A rokonság – ez is kitűnik a törvényekből – kollektív felelősség alapján működő szervezet, amelyben mindenki felel mindenkire, közösen bűnhődnek a mulasztásokért, de közösen torolják meg, együtt mondanak ítéletet, ha valakit megölnek vagy megrotonnak közülük.

Ennyit egyelőre a törvényekből levonható főbb tanulságokról, illetve ismérvekről. Azt sem szükséges hitem szerint ismételtelen külön is hangsúlyoznunk, hogy a törvényekben említett rokonságok ősi intézmények, amelyek István korában már igen hosszú múltra tekintettek vissza, hogy maga a *rokonság* név is ősi örökség, az uráli idők *rok* szavának származéka⁴, és az is nyilvánvaló lehet, hogy a törvényben említettek érthetően nem tartalmazzák a rokonság által betöltött funkciók teljes felsorolását (minthogy az nem volt, nem is lehetett feladatuk).

És ha az imént már szóba hoztuk Arisztotelész nevét, szabadjon munkánkat egy általa megfogalmazott és többször is hangoztatott módszertani elv szerint folytatnunk, aszerint nevezetesen, hogy miután minden egész részekből tevődik össze, a részek felé kell haladnunk, ha az egésztől is többet akarunk tudni.⁵ Nézzük meg tehát, milyen elemei, részletei tűnnek elő a rokonságnak a tanulmányozott törvények szerint. Annál inkább, mert erre bizonyos mértékig a

lehetőségek is adóttak. Első tekintetre nyilvánvaló például, hogy a 6. törvényben említett feleség, fiúk és lányok más kör, mint az ugyanott szintén szereplő rokonok, jóllehet mindkettő belefér a rokonság kategóriájába. Jól érzékelhető a különbség a 12. törvényben is a rokonok és hozzátartozók (*parentes et proximi*) között, holott ezeknek is, azoknak is imádkozniuk és vezekelniük kell, ha nem hívtak papot a haldoklóhoz.

Férj és feleség, gyermekek, majd a továbbiakban szóba kerülő özvegy, nem kérdés, hogy ezek az adatok a szülő(k) + gyermek(ek) képlet alapján leírható kiscsaládról szólnak, amely a törvényekből kiolvashatóan is az a szilárd alap, amelyre a rokonság épül, jóllehet azokban, ti. a törvényekben, a család semmi név alatt se jön elő. Nem felesleges rámutatni viszont, hogy a *kiscsalád* a tárgyalt korban már a magyarok közt is igen régi intézmény. Anonymus is megírja a hajdani elődökről: „Nem paráznalkodtak, hanem mindenkinek csupán csak egy felesége volt.”⁶ A kiscsalád alapja pedig a házasság, amelynek – mint Ibn Rusztah és Gardézi leírásából tudjuk – legelterjedtebb formája a magyaroknál a nővétel volt. A menyasszonynak szépségével és marháiban álló vagyonával arányos (marháiból, pénzből és bútorokból összetevődő) vételárát visznek, miután ezt megszámolták, elviszik a lányt, aki apjától kelengyét kap.⁷ Dívott emellett még a lányrablás is, minek büntetéséről az első törvénykönyvben olvasható 27. törvény intézkedik.⁸

A törvények alapján tehát világosan rajzolódnak ki a kiscsalád körvonalai, és lépnek színre a természetes személyek is, akik a családi kört alkotják, és akik egyúttal a rokonságnak is oszlopos tagjai. A „feddhetetlen erkölcsű, nős és családos emberek” (*uxores et filios habentes*), akiknek díszes jogosítványa, hogy egyházi személyek ügyeiben is tanúskodhatnak⁹, a férjek¹⁰, férjes asszonyok, feleségek¹¹, gyermekek és gyermektelen özvegyek, fiúk, lányok, árvák¹².

A jelzett kör szereplői közül István törvényei kiemelten a gyilkosságba esett férjekkel, a feleségüket elhagyó férfiakkal, illetve velük együtt az elhagyott asszonyokkal, továbbá az özvegyekkel foglalkoznak.

A gyilkos férjnek az első törvénykönyvben olvasható, fentebb idézett 15. törvény szerint az egyház előírásainak megfelelően kellett vezekelnie és a meggyilkolt rangjának megfelelő kárpótlást volt köteles adni. Ha *comes* volt a tettes, ötven, ha *miles* (vitéz) tíz, ha *vulgaris* (közrendű) öt tinót tartozott adni, illetve az asszony rokonságával ennyiben megegyezni.

„...Hogyha valaki szemtelenségből feleségének megutálása miatt – szól az első törvénykönyvben a 30. törvény – hazájából elmenekül, az asszony mindent, ami férjének birtokában volt, bírjon mindaddig, amíg férjét vissza akarja várni, és senki se merészkedjék őt más házasságba kényszeríteni. És ha magától akar férjhez menni, szabad neki, az őt megillető ruhákat magához véve, és egyéb javakat otthagya, házasságra lépni.” A hazatért férj csak püspöki engedéllyel nősülhetett újra.¹³

A törvény tehát az elhagyott asszonyt mindaddig férje javainak élvezetében hagyta, míg férjét visszavárta. Ha viszont saját elhatározásából akart újra férjhez menni, férje javait hátra kellett hagynia, és mint vagyontárgyat egyedül ruháit vihette magával.

Hasonló jogállást biztosított az első törvénykönyvben a 26. törvény a gyermektelen maradt özvegynek is, ha ígéretet tett, hogy nem köt újabb házasságot. Halála után a javak a férj rokonaira szálltak (valószínűleg az özvegy összes különtulajdonával együtt).

Ugyancsak tilos volt házasságra kényszeríteni az árvákkal hátra hagyott özvegyet is, ha ígéretet tett, hogy amíg csak él, gyermekeivel marad. „Ha azonban fogadalmát megváltoztatta, ismét férjhez akart menni és az árvákat el akarja hagyni, az árvák vagyonából semmit ne követelhesen magának, csupán az őt illető ruhákat.”¹⁴ Ez utóbbiakat illetően a 26. törvény latin szövegében *sibi congrua vestimenta*, a 30. szövegében *congruis sibi vestimentis* olvasható, ami megengedi a feltevést, hogy nem pusztán ruhákról volt szó, hanem más tárgyakról is, pl. szőnyegekről, amiket asszony eredendően a kelengyéjével hozott magával (és távozáskor is azért vihette magával, mert nyilvánvalóan az övéi voltak, valószínűleg ezzel függ össze a máig élő szólás is: „amit hoztál, elviheted”).

A magyar családjog első darabjait olvasva azonnal feltűnik, hogy se az özvegyet, se az elhagyott asszonyt nem volt szabad új házasságra kényszeríteni. A törvény szövege, hangja e tekintetben kemény, félreérthetetlen, kategorikus. Nyilvánvaló, hogy ez az intézkedés, illetve ez a jog még új volt, eléggé egyértelműen utal erre a 26. törvény, amikor is azt mondja: „legyen meg neki (ti. az özvegy nőnek – K. S.) az a tőlünk nyert joga, hogy ... senki ne kényszerítse őt újabb házasságba.”

Sokan az idézett törvényhelyeket, mint a levirátus, illetve levirátus tilalmazását, sőt felszámolását értelmezik, holott a törvényben igazában csak a kényszerítés tilalmazásáról van szó.

A levirátus azt jelentette, hogy a gyermektelen asszony a férj halála után nem hagyhatta el férje atyafiságát, hanem köteles volt sógorához feleségül menni, hogy tőle teherbe esve gyermeket szüljön. A vonatkozó törvények ezt nem tiltják az özvegy, illetve az elhagyott asszony számára, hanem csupán a kényszerítés, illetve az erőltetés ellen lépnek fel.

A levirátus ui. nem az a fajta kényszer vagy muma volt, amivel asszonyokat fenyegetni lehetett volna. A Biblia szerint éppen, hogy nem (!). Az özvegy a vének előtt emelhetett panaszt, ha sógora nem akarta őt feleségül venni. Ha a vének intése se használt, az özvegy nyilvánosan alázhatta meg a makacskodó sógort. „9. Akkor járuljon hozzá (ti. sógorához – K. S.) az ő ánya a vének előtt, és húzza le saruját annak lábáról, és köpjön az arcába, és szóljon, és ezt mondja: így kell cselekedni azzal a férfival, aki nem építi az ő testvéreinek házáat. 10. És lehúzott sarujú háznépnek nevezzék az ő nevét Izraelben.”¹⁵

A férjes asszonyokért, az általuk elkövetett lopás esetén a férj viselt felelősséget. Ha férjes asszony lopott, az első törvénykönyvben lévő 31. törvény szerint először és a második esetben a férjnek kellett megváltania, ha harmadszor is lopott, el kellett adni.¹⁶

Tanulmányozva a törvényeket, nem maradhat kétségünk aziránt, hogy természetesen a *rokonság* is csak rész (!) a nagy egészhez képest. A nagy egész pedig, amelyhez, mint összességhez a minden rendű és rangú rokonságok tartoznak, István törvényei szerint a „gens huius monarchie”¹⁷, azaz a királyságnak népe. A népet pedig a törvény szerint kizárólag csak a szabadok alkotják. Teljesen egyértelmű az első törvénykönyv 20. törvényéből, amely így kezdődik: „Hogy ennek az országnak a népe mentes és nyugodt maradjon a rabszolgák és a rabszolganők mindenmű támadásától és vádaskodásától.” Aligha vitatható, hogy az ország, a királyság népe, tehát a gens a szabadokat (de ott is főként a dominusokat és dominákat) jelenti, és ebben a körben, ti. a gens soraiban semmi helyük a *servusoknak* és *ancilláknak*.

Összegezve az eddigieket: István törvényeinek tanúsága szerint a szabadok körébe tartozó természetes személyeket első fokozaton a családok fogták közösségbe, ezek fölött mintegy rájuk épülve találjuk a rokonságot, végül mint nagy, minden szabadra kiterjedő összefoglaló egység fogja közösségbe az egészet a gens, azaz a nép. Család, rokonság, nép. Mindez pedig kísértetiesen hasonlít a Bibliából megismerhető archaikus viszonyokra, ahol is a népek „fő paramétere” a nyelv, család, nemzetség¹⁸, és eszerint határo-

zódik meg az egyén is, illetve határozza meg önmagát is. Herodotosz is megírja, hogy amikor elfogják és kihallgatják Helena elrablóját, Alexandroszt, előbb nemzetségét részletezi, és csak utána nevezi meg családját.¹⁹

Kérdés, vajon a törvényekben említett rokonságok társadalomtörténeti, történelmi, szociológiai szempontból, lényegüket tekintve, pontosabban miféle, hová sorolható képződmények?

Molnár Erik ismert, a maga idején számos új szempontot hozó Társadalomtörténete „kifogástalan pontossággal”, mint patriarchális nemzetségeket határozta meg azokat. „Szent István törvényeiben – írja – még társadalmi szerepet töltenek be a nemzetségek parentes, cognati néven. A bűbajosokat és ördögösöket a nemzetségnek adják ki megbüntetés végett, s a nemzetségeket illeti meg a vérdíj, illetve ennek egy része tagjai meggyilkolása esetén, vagy ha a nemzetségből férjhez ment nőt házastársa megölte. A régi nemzetségi bíraskodás is fennáll még annyiban, hogy felkért döntőbírák járnak el emberölés esetében.”²⁰

„Az apaági nemzetség – olvassuk továbbá idézett művében – ugyanazon férfiőstől fiágon leszármazó személyek legtágabb körű exogám vérrokonsági csoportja, amelynek tagjai csak a csoporton kívül nőszülhetnek.” Az egyes nemzetségek keretében, mint alcsoportok foglaltak helyet a szintén exogám *nagycsaládok*, az ún. *ágak*, a nagycsaládok körében pedig a házaspárokból és gyermekekből álló kiscsaládok. A nemzetség tehát nem a vérrokon kiscsaládok köteleke, ez utóbbiak, ti. a kiscsaládok közös szervezete a *nagycsalád*. A létfenntartás, a sikeres gazdálkodás azonban arra készíti a nagycsaládokat, hogy növeljék az állatállományt, ami egy idő után a nagycsaládok különválásához vezet, mert megnőtt nyájaik számára külön legelőkre és itatókra van szükségük. Az elszakadt nagycsaládok önállósulnak, más nemzetségekhez, esetenként idegen nemzetségekhez csatlakoznak.²¹

Ugyancsak részletes és színes képet fest a honfoglaláskori nagycsaládokról László Gyula, aki sok más mellett analógiák alapján hangsúlyozza, hogy a nemzetségek ágait a nagycsaládok képezték. „A magyar nagycsalád – summázza vizsgálódásai eredményeit – nemcsak vagyon-, vér- és munkaközösség volt, hanem megbonthatatlan mágikus egység is.”²²

István királyról írott nagyszabású művében egyértelműen szögezi le Györffy György is, hogy a magyar társadalom alapsejtje a 10. században a nagycsalád, „mely annyi kiscsaládból állt, amennyi az együtt le-

geltethető állatállomány gazdaságos ellátását biztosítani tudta”. Hozzáteszi: kétségbe vonható, hogy a rokon nagycsaládokból álló nemzetségek intézménye a honfoglalás idején általános lett volna, és a nagycsaládokat a régi törökség auljaival hozza összefüggésbe.²³ (Az *aul* – mint ismeretes – az állattartó szállás, illetve az együtt gazdálkodó rokon családok közössége a keleti nomád népeknél.)

Magyar nemzetségekről először Bölcs Leó 904 után írt *Taktikájában* olvashatunk, ahol több más mellett arról tájékoztat, hogy az általa türköknek nevezett magyarok „nemzetségek és törzsek szerint szétszéledve legeltetik lovaikat folyvást télen-nyáron”.²⁴ Bíborbanszületett Konstantinos A birodalom kormányzásáról – 951–952 táján befejezett – művében említi Levedi, majd két ízben is Árpád nemzetségét. Társadalomtörténeti szempontból külön is figyelemre méltó, hogy Levedi nemzetségéről szólva utal annak fényére²⁵, azaz előkelő voltára. Egyértelmű ebből, hogy az egyes nemzetségek a ranglétra különböző fokain foglalnak helyet, mert ahol fényes, azaz előkelő, gazdag nemzetségek vannak, ott szükségszerűen kevésbé előkelő, sőt szegény nemzetségeknek is lenniük kell, különben semmi értelme a megkülönböztetésnek.

A Tátony-nemzetségről írott kitűnő tanulmányában Geric József mutat rá, hogy babona az az állítás, miszerint 11–12. századi forrásaink nem ismerték, és nem használták a *nemzetség* nevet. Ellenkezőleg. Az a valóság, hogy ismerik és eléggé változatos terminológiájuk van rá.²⁶

Így igaz. És az sem felel meg a valóságnak, hogy okleveleinkben 1183-ból való volna a nemzetségek első említése. A király nemzetségét már a veszprémi apácák Szent Istvántól eredő, Kálmán által 1109-ben megerősített oklevele is említi.²⁷

A magyar szentek legendáiban nemzetség említésével először István kisebb legendájában találkozunk, amikor a szerző arról ír, hogy Géza „ex latissima Romanorum imperatorum prosapia”, azaz a római császárok kiterjedt nemzetségéből választott felette nemes feleséget fiának.²⁸ A nemzetség tehát *prosapia* néven jelenik meg. Szent Imre 12. század derekára keltezhető legendájában szintén találkozunk két ízben is a *prosapia* szóval.²⁹ Gellért püspök nagy legendájában jön elő a nemzetség jelölésére a *natio* és a *de genere* formula³⁰, mely utóbbi – mint Geric József hangsúlyozza – a 11. századi gestából való átvétel.³¹ László legendája újra a *prosapia* nevet használja.³²

11–12. századi gestáink további szava a *propago* (=sarjadék, utódok). Geric megállapítása szerint a

propago a *genus* (=nemzetség, azaz emberek természet szerinti összetartozása) szinonimájának tekinthető.³³

Anonymus gestájában ebben a tekintetben a *genus* (de *genere*) *generatio*, *progenies* (=nem, nemzetiség) a kulcsszavak.³⁴ Kézainál szintén a *generatio*, *genus* (ex *genere* szókapcsolatban is), *progenies* nevekkel találkozunk, új elem csupán a *natio* és a *tribus* ilyen értelemben vett használata.³⁵ Az előbbi, ti. a *natio*, a Krimhild csatáját követő események leírásánál, amikor Csaba hunjaival Görögországban is maradhatna, de ehelyett „in Scitiam ad patris nationem ac cognatos”, tehát apja nemzetiségéhez és rokonságához tért vissza.³⁶ *Tribus* a klasszikus latinban eredetileg törzs, Servius Tullius óta területi szervezet.³⁷ Az advenákról szóló rész tételmondata alapján teljesen világos, hogy Kézai a *tribus*t a *progeniesszel* (=nem, nemzetiség, utódok) értelmezi, és a kettőt a *generatio*val veszi egybe. Íme: „Cum pura Hungaria plures tribus vel progenies non habeat quam generationes centum et octo.”³⁸ Szabatos fordításban: „Az igazi magyarság törzsekkel és ágakkal nem több, mint száznyolc nemzetiség.” Így használja még Noé utódainak ismertetésénél (holott itt a Biblia is *generatio*t ír³⁹), és így a Léltől származó Zuárd–nemzetségnél (*tribus et cognatio*).⁴⁰ (Egyszer területi értelemben is előfordul.⁴¹)

Törvényeinkben nemzetiség említésével *generatio* néven első ízben az Aranybulla 4. pontjában találkozunk.⁴² (Csak mellékesen jegyzem meg, az 1231. évi megújítás alkalmával *generatio* helyett *cognatio*t írtak; még eldöntendő, vajon tollhibáról vagy tudatos szócseréről van-e szó?)⁴³ Az 1267. évi dekrétum következetesen *generatio*t ír,⁴⁴ az 1290–1291. évi törvények szintén.⁴⁵ Az 1298. évi törvényekben *stirps* (=törzs, nemzetiség, család), *generatio* olvashatók.⁴⁶

Árpád-kori elbeszélő forrásainkból és törvényeinkből első nekifutásból a következő szójegyzék állítható össze: *natio*, *genus* (de *genere*), *propago*, *generatio*, *progenies*, (egyedül Kézainál, nyilván sajátos értelmezés következményeként) *tribus*.

Ezzel szemben István törvényei a rokonságról a *parens* (=atyafi, rokon), *proximi* (=legközelebbi rokonok), *cognatus* (=atyafi, vérrokon)⁴⁷ alapszavak felhasználásával szólnak.

Ha a fentiekhez hasonlóan a *rokonság* némenklatúrájának összeállítására is kísérletet teszünk, úgy az Intelmekben a *parentela et cognationi* szókapcsolatra⁴⁸ figyelhetünk fel, *parentela* =rokonság, atyafiság, *cognatio* =vér szerinti rokonság, atyafiság. (Ugyanitt bőséggel találni a családdal kapcsolatos szókészletből

is: *pater*, *frater*, *parens* szülők értelemben, *filius*.⁴⁹ Gellért kis legendájában ismét a *cognatio*val találkozhatunk.⁵⁰ Anonymus szavai a *cognatio*, illetve a *cognatus* =atyafi, vérrokon⁵¹, ragozott alakjaival. Kézai a már többször említett *cognatuson* kívül a *proximust* és a *familiat* használja, mely eredendően háznépet jelent, de rokonság (sőt ritkán nemzetiség) jelentése is van. Kérdésünk szempontjából nem lényegtelen, hogy amikor a nemzetiség és rokonság kerül egymás mellé, Kézai a különbséget terminológiában is eléggé egyértelműen érzékelteti, ahogy már fentebb is idéztük Csaba történeténél: „ad patris nationem ac cognatos”. Hasonló ehhez: „Ex isto Zuárd oritur tribus et cognatio” =Tőle (ti. Léltől – K. S.) ered a Zuárd törzs (értsd nemzetiség – K. S.) és rokonság.⁵²

Törvényeink szintén sorozatosan emlegetik a rokonokat és a rokonságot. László törvényeiben és a szabolcsi zsinat határozataiban *cognatus*, *parens*, *propinquus* (vér szerinti, sógorsági rokon) *proximus* alapszavak révén.⁵³ Kálmán törvényeiben és az esztergomi zsinat határozataiban egyedül a *parens* névvel találkozunk.⁵⁴ Az Aranybulla hírneves 4. cikkelyében *propinquiról* szól, és ezúttal is érdemes felhívni a figyelmet a Kézainál már említett jelenségre, arra ti., hogy a hivatkozott cikkely is gondosan ügyel a rokonság és nemzetiség megkülönböztetésére, amennyiben ugyanabban a mondatban a *propinqui* mellett a nemzetiséget a *generatio* névvel jelöli.⁵⁵ Az 1231. évi megújításban *propinqui sui* és *nullam penitus cognationem* olvasható.⁵⁶ Az 1267. évi dekrétumban *cognati* néven szerepelnek a rokonok, gondosan megkülönböztetve a *generationestől*, azaz a nemzetiségbeliektől.⁵⁷ Az 1290–1291. évi törvényekben szintén a *propinquus* az alapszó, emellett feltétlenül fel kell figyelni a „proximiores de generatione”⁵⁸, azaz a nemzetiségből való közelebbi rokonok kiemelésére. Végül az 1298. évi törvényeknél a *proximus*, *cognatus*, *propinquus*, *condivisionalis* (=osztályos atyafi) az alapszavak,⁵⁹ az osztályos atyafi a törvényekben ezúttal jelenik meg első ízben.

Elvégezve a számvetést: Árpád-kori elbeszélő forrásainkban és törvényekben a rokonság megnevezésére a következő szavak szolgálnak: *parentela*, *cognatio*, *cognatus*, *proximus*, *familia*, *parens*, *propinquus*, *proximus*, *condivisionalis*, teljes alakban: *frater condivisionalis*.

Egybevetve a kétféle terminológiát, nyugodtan levonhatjuk a végkövetkeztetést, hogy az István törvényeiben szereplő *cognatio et parentes nem* nemzetiség-

gek. Világosan és egyértelműen támasztja ezt alá a fentiekben hivatkozott, több helyen is tetten érhető gyakorlat, hogy amikor nemzetség és rokonság, nemzetségtagok és atyafiak együtt és egymás mellett kerülnek szóba, a források következetesen és egyértelműen különítik el a két alakzatot, és megkülönböztető terminológiát alkalmaznak.

Nagyon valószínű, sőt szinte bizonyítottnak vehető, hogy az István törvényeiben szereplő rokonságok jórészt önállósult vagy önállósulóban levő ágak, azaz *nagycsaládok* voltak, amelyek ház- vagy sátorközösségben, közös tulajdonlás (vagy birtoklás) alapján közös gazdálkodással és más kiegészítő tevékenységekkel éltek a maguk életét, ahogy erről már többen is írtak.⁶⁰

Fentebb már idéztük Bölcs Leó Taktikáját, amelynek tudósítása szerint a magyarok télen-nyáron törzsekre és nemzetségekre oszolva legeltetik folyvást lovaikat. Anonymus szintén kiemelve a nemzetségek szerepét, úgy írja le a honfoglalás történetét, hogy Árpád nemzetségek közt osztja fel a Kárpát-medence meghódított területét. Semmi kétség, hogy a felosztás helykijelölés alapján történt, és ezt színezte át az utódok képzelete „adományokká” (Árpád adományaivá), minthogy megfelelő irányítás nélkül, a rendezetlen helyfoglalás káoszhoz, sőt belvillongásokhoz vezetett volna, kiváltképp is ha igaz, amit Anonymus ír, hogy ti. „a magyarok lelke abban az időben nem áhított semmi mást, csak földeket foglalni, népeket hódítani és hadimunkát végezni”.⁶¹ Mindezekkel tökéletesen egybevág, hogy Kézai szerint Szkítia is nemzetségek között volt felosztva, szám szerint 108 provinciára, éspedig azért, mert az ősi magyarság is 108 nemzetségből állt.⁶²

Kézenfekvő és teljesen egyértelmű a következtetés, hogy a honfoglaló magyarság a földtulajdon alapformájaként a nemzetségi tulajdont ismerte. Mindezzel jól összefér a nagycsaládi birtoklás, illetve tulajdon megléte is. Elfogadva továbbá azt, hogy az ott-hon, a lakhely már a legrégebbi időkben is az egyes tulajdona, legyen bár az a szkíták szekere is,⁶³ a magántulajdon létezését is feltételeznünk kell, még ha az nem is több, mint egy sátor alapterülete, annak egy részlete vagy az a helyiség, amit az egyén és családja kapott a közösségből vagy a nagycsaládfőtől.

Biztosra vehető, hogy egyes gazdag nemzetségek és nagycsaládok már a honfoglalás előtt nagy kiterjedésű területeket tartottak hatalmukban, és szántó-földjeiken nagyarányú szemtermelést folytattak, az azonban, hogy ezek a földterületek *uradalmak* (do-

miniumok) lettek volna, mint Domanovszky Sándor állítja,⁶⁴ nehezen képzelhető el.

Az sem kétséges, hogy a föld már a honfoglalást megelőzően is fontos, nagy értékű vagyontárgy volt, amelynek minőségét gondosan vizsgálták, adott esetben cseréltek, adtak-vettek, mert ha ez nem így lett volna, a fehér ló mondája se jöhetett volna létre.

István törvényeiben a tulajdon különböző fő- és altípusaival találkozhatunk, és ezek szintén különböző módon csoportosíthatók. Mi a törvény logikája mentén haladva alapvetően két főtípust vélünk elkülöníthetőnek: 1. az egyházi tulajdont és 2. a halandók (azaz a világiak) tulajdonát.^{64/a} A halandók, tehát a világiak javai sorában a király, továbbá más világiak tulajdona és az adomány (donum) szerepelnek (az utóbbi csak a második törvénykönyvben, és amelynél kérdés, hogy eredendően mennyiben birtok, mennyiben tulajdon). A királyi tulajdon „*proprie sue hereditatis*” (=külön saját örökségei), illetve *res*, ... *ad nostram regalem dignitatem pertinet*” („dolog, ... amely a mi királyi méltóságunkhoz tartozik”) jelöléssel.⁶⁵

Az egyházi és a királyi tulajdonnal ezúttal nem foglalkoznék, az előbbiről csak annyit jegyeznek meg, hogy az egyházi tulajdont, amely akkoriban még vadonatúj volt, István – a törvényből kiteszően is – a lehető legnagyobb ellenérzés, a világi társadalom egy részének határozott nem tetszése közepette alapozta meg, olyannyira, hogy környezetében sem tűrte meg azt, aki csak szólni mert is az egyházi tulajdon ellen.⁶⁶

A világiak tulajdona *proprius* (proprius alakban), *res* (suarum rerum), *bona*,⁶⁷ nevek alatt.

És itt térnék vissza az I. törvénykönyvben olvasható, fentebb magyarul már idézett, és a szakirodalomban többször is figyelemre méltatott 6. törvényre. Ahhoz, hogy pontosan értelmezhesük, az eredetit, azaz a latin szöveget kell elővennünk.

„...Ut unusquisque habeat facultatem sua dividenti, tribuendi uxori, filiis filiabusque atque parentibus sive ecclesie, nec post eius obitum quis hoc destruere audeat.”⁶⁸ (=hogy mindenkinek legyen lehetősége az övét felosztani, feleségének, fiainak s leányainak és rokonainak, vagy az egyháznak adni, és ezt halála után se merészelje senki megsemmisíteni [a latin szövegben olvasható sua fordítható még: a sajátját, a magáét, tulajdonát behelyettesítésével]).

Félreérthetetlen, hogy a törvényben a *felosztás*, illetve a rendelkezés, végrendelkezés jogáról van szó. A törvény szavai szerint ez a jog mindenkit megillet. Mégis, ha körülnézünk, és alaposabban is megvizs-

gáljuk, hogy ki mindenkinek facultasa a felosztás és a rendelkezés, azonnal kitűnik, hogy korántsem mindenkié, hanem csak akinek van valamije, és köztük is, akiknek felesége, fiai, lányai vannak, tehát a nő, családos szabad férfié, de ez a joga is csak arra terjed ki, ami az *övé* (sajátja, magáé)⁶⁹, és csakis ezt adhatja (vagy ebből adhat) családja tagjainak, vagy ha úgy tetszik, rokonainak, avagy az egyháznak.

Engels írja a civilizációval létrejövő új intézményeket illetően, „jellemző még a civilizációra a végrendekezés bevezetése, miáltal a tulajdonos még halála után is rendelkezhet tulajdona felett”. „...A németeknél a papok vezették be, hogy a jámbor német akadálytalanul hagyhassa vagyonát az egyháza.”⁷⁰

Nem kívánunk ezúttal választ keresni rá, a mondattal összefüggésben mégis megkerülhetetlen kérdés: vajon azelőtt a családfőnek semmi facultasa se volt hozzá, hogy azt, ami az övé, fiainak, lányainak, rokonainak adhassa, másfelől, vajon ez a jog annyira jó és kívánatos lett volna, hogy ennél többet még a király se kívánhatott magának, mint ahogy az első könyv 7. törvényéből⁷¹ kitetszik? Válasz helyett megjegyezném csupán, hogy a törvényben igazából szó sincs szabad rendelkezésről, mint ahogy azt a nem egészen pontos fordítások⁷² sugallják, amennyiben a *facultas*, *divido*, *tribuo*, és a más helyeken használt *dominor*, *dominus* és az azokból képzett szavak⁷³ sem állnak szerves, elválaszthatatlan kapcsolatban a szabadság fogalmával. Nem szólva arról, hogy az a kör, amely kedvezményezettként jöhet számba, meglehetősen zárt, távolról sem olyan széles körű, hogy indokolt volna úton-útfélen szabadságról, szabad rendelkezésről zengedezni.

Bármilyen legyen is kérdéseinkre a válasz, tényként szögezhetjük le, hogy a családfő (és feltevéseink szerint eléggé egyértelmű, hogy itt a kiscsalád fejről van szó) rendelkezési jogának törvénybe iktatása fontos fejlemény volt, még akkor is, ha a rendelkezés joga – mint írtuk – csak zárt körre terjedt, és korántsem volt minden tekintetben szabad,⁷⁴ és csak arra vonatkozott, ami az övé, azaz a családfőé volt.

De mi volt, mi lehetett az övé, amit a törvény egyszerűen csak *sua* név alatt foglal össze?

E tekintetben eligazít, illetve jó tanáccsal szolgálhat a soron következő 7. törvényben olvasható *suarum rerum* szókapcsolat, amelynek alapján teljesen biztos, hogy az önmagában álló *sua* csakis tulajdonra, tulajdontárgyakra vonatkozhat. A férj tulajdonát a 26. és 30. törvény is említi. A második könyv 2. törvényében pedig (akkorra nyilván már nagyot fordult a

világ) a *proprium* (=saját tulajdon) és a *donum* (=adomány) mellett ott van a félreérthetetlen, és többször használt *bonum* (=javak, jószág, gazdaság).⁷⁵

A férjnek, a családfőnek tehát, ahogy a fentiekből elég nyilvánvaló, már az első törvénykönyv kiadásakor (1001 táján) is voltak saját javai, amelyek fölött most már a 6. törvény által törvényesen is biztosított rendelkezési jogot nyert. (Hitünk szerint ez a tulajdon nem lehetett egészen új keletű.)

De ezek után is fennmarad a kérdés, vajon konkrétan mik is lehettek, voltak ezek? Kérdésünkre a két törvénykönyv alapján adhatunk választ, ha szemlét tartunk az azokban említett tulajdontárgyak fölött.

Ha végigtekintünk a két törvénykönyvön, megálapíthatjuk, hogy klasszikus értelemben is tulajdontárgy a rabszolga, a *servusok*, és az *ancillak*. A fölöttük való tulajdonjogot a törvények egész sora biztosítja.⁷⁶ A szabadosokról szóló törvény szerint a felszabadítás is kifejezetten a kiscsaládfő (a férj) joga, amit halála esetén a hátramaradt feleség, illetve fiai foganosíthatnak.⁷⁷ A második törvénykönyvben olvasható 3. törvény pedig azt sejteti, hogy rabszolgáik a szegényebbeknek is voltak, erre enged következtetni, hogy a törvénytörvény olyan tulajdonossal is számol, aki a gyilkosságba esett rabszolgája után nem tudja megfizetni a kártérítést.⁷⁸

(Azzal sem foglalkoznék ezúttal, hogy a törvények logikája szerint valójában a szabadok teste is tulajdontárgy, hiszen annak is szabott ára van. 110 aranypéNZ vagy ugyanennyi tinó pl. a szabad ember vérdíja, hitszegés esetén 50 tinó a hatalmasok keze, 12 a népből valóké, 10 tinó a leányrablás megváltása.)⁷⁹

Ugyancsak mellékesen jegyezném meg, hogy a II. törvénykönyvben található 6. törvény arról árulkodik, hogy valamelyes tulajdonnal már a rabszolgák is rendelkezhettek, amennyiben az idézett helyen ez áll: „Ha valaki a rabszolgák közül lopást követ el, első esetben adja vissza a lopott dolgot, és orrát, ha tudja, váltsa meg öt tinóval, ha pedig nem, vágják le azt. Ha orra levágása után ismét lopást követ el, fülét váltsa meg öt tinóval, ha tudja, ha pedig nem, vágják le azokat.”⁸⁰ Öt, esetleg több tinója tehát már a rabszolgának is lehetett.

Tulajdontárgyként említik a törvények a ruhát. Az özvegynek, illetve elhagyott feleségnek, ha újra férjhez akar menni, törvényben biztosított joga, hogy magával viheti ruháit.⁸¹

Élelmiszerek tulajdonát kell feltételeznünk a hűsítés tilalmáról szóló első törvénykönyvben olvasható 10. és 11. törvény alapján.⁸²

Nyilván nagyon fontos, nyugodtan mondhatjuk kiemelkedő jelentőségű tulajdontárgy lehetett elsősorban valószínűen a gazdagoknál az aranypénz. Láttuk, 110 aranypénz volt a szabad ember vérdíja és 10 aranyat kellett fizetnie annak a milesnek, aki „az ő ispánja által igazságosan hozott ítéletet megvetve, a királyhoz fellebbez”-ett.⁸³

Ugyancsak becses vagyontárgya lehetett a szabad magyar férfinak a kard, amelynek kirántását oly szigorúan büntették a törvények. „Ha valaki karddal embert öl, ugyanazon karddal öljék meg őt.”⁸⁴ – rendelkezik a második törvénykönyv.

Tulajdontárgy továbbá az ökör, a ló, a tinó (=herélt növendék marha), a törvények alapján az lehet a benyomásunk, az utóbbiból, ti. tinóból sok lehetett a magyarok gazdaságaiban.⁸⁵

Közelebbi meghatározás nélkül említik még vagyontárgyként a törvények a szerszámokat, felszerelést és azt a „tízet”, amit az Isten ad egy évben, tehát az évi termést, amelyből a tizedről szóló törvény szerint a tizedik részt Istennek, azaz az egyháznak kellett adni.⁸⁶

Szerepelnek még a listán épületek, házak, udvarok (a törvénytövegekben: *curtim* vel *domum*), végezetül kunyhók.⁸⁷ Ha valaki tűzzel hamvasztotta másnak épületeit, újjá kell építenie azokat „mind az épületeket, mind ami felszerelés elégett” – szól a vonatkozó rendelkezés, továbbá 16 negyven solidust érő tinót kellett fizetnie.

A házak, *curtisok* és kunyhók vonatkozásában olvasható rendelkezések nem hagynak kétséget afelől, hogy a magyar jogalkotásban már a kezdet kezdetén szóhoz jutott a magánlak sérthetlenségének elve. Ha ugyanis *comes* tört valaki házára, és megtámadta a ház urát, a kard kirántásáról hozott törvény szerint (azaz halállal) kellett bűnhődni. Ha mileseit küldte, 100 tinót tartozott fizetni. Ha miles támadt társa udvarára vagy házára, 10 tinóval kellett jóvátennie a támadást, ha *vulgaris*, vagy közrendű tört valaki kunyhójára, öt tinót kellett fizetni. Az idézetekből egyértelmű, hogy háza az első törvénykönyv kiadásakor még csak az előkelőknek, a gazdagoknak volt, a mileseknek, tehát vitézeknek udvara vagy háza, a közrendűeknek pedig csak kunyhója.

Nyilvánvaló, hogy a törvényeknek nem lehetett feladata, hogy felleltározzanak minden tulajdontárgyat. A dolgok természetéből következően azonban az is világos lehet, hogy nem lehetett megkerülni, hogy legalább a legfontosabb vagyontárgyak szóba ne kerüljenek. Ezt elfogadva, szerintünk az alábbi következtetések vonhatók le.

Az első törvénykönyv keletkezése idején a nő, szabad magyar férfinak rangjának megfelelően volt háza, udvara vagy kunyhója, (gazdasági) épületei, különféle szerszámjai, használati tárgyai, köztük valószínűen már akkor is státuszszimbólumnak számítható kardja, ruhái (bár a törvények ezt csak a nőknél, az elhagyott feleségeknél és özvegyasszonyoknál említik), aranypénze(i), rabszolgái, lovakból, ökrökből, tinókból stb. összetevődő állatvagyon.

Amikor tehát az első törvénykönyv 6. törvényében arról olvasunk, hogy a nő szabad férfinak joga van felosztani, feleségének, fiainak, lányainak, rokonainak vagy az egyháznak adni, ami az övé (*sua*), elsősorban az ítélt felsorolt javakra kell gondolnunk, annál is inkább, mivel a felsorolt kategóriákban is mérhetetlen vagyon halmozható fel. És véleményünk szerint a törvényben a felosztható javakat illetően a hangsúly a *sua* (=övé, sajátja, magáé) szóra esik, mivel ezzel szemben, illetve ezen kívül még ott állt, ami a nemzetségé, illetve a nagycsaládé volt, ami fölött a (kis)családfőnek a törvény értelmében se volt, nem is lehetett rendelkezési joga.

További tényként szögezhető le, hogy az első törvénykönyvben nem esik szó földmagántulajdonról, se kicsiről, se nagyról. A *hereditas* (=örökség) név is – mint utaltunk rá – csak a király tulajdona kapcsán kerül elő (*proprie sue hereditatis* összetételben).

Abban sem lehetünk egészen biztosak, hogy a második törvénykönyvben a rendelkezési joggal szintén foglalkozó 2. törvényben *proprius*on már minden fenntartás nélkül földmagántulajdon lehetne, illetve kellene értenünk. Az ott olvasható *bonorum suorum*, illetve *bona* szavak nem erősítenek meg minden kétséget kizáróan ebben, lévén túl általánosak. Mindenesetre tény, hogy a törvény az adományok fölött is azt a hatalmat biztosította, mellyel a saját fölött már rendelkezett a tulajdonos, és ezt az örökösöknek is megadta.⁸⁸ Végrendelkezés, örökösödés szempontjából tehát a *donum* (=az adomány) ugyanaz alá a jog alá került, mint ami alatt a saját volt. Helyesen állapította meg Domanovszky Sándor: „Amikor Szent István meghonosította az adományrendszert, ezzel a magánbirtok alapjait is megvetette.”⁸⁹ Nem vita tárgya szerintünk, hogy a földmagántulajdon nálunk döntően és elsősorban az adománybirtokból sarjadt ki, attól a pillanattól kezdve, hogy az adományos jogot nyert rá, hogy úgy bánjon adományával, mint a sajátjával. Az ősi, az államalapítás korában már hosszú múltra visszatekintő formák átalakulása csak lassan ment, mint ahogy a tulajdonviszonyok átalaku-

lása is mindig és mindenhol elhúzódó folyamat, csak nagy idő elteltével megy végbe.

Az is tény végül, hogy a földmagántulajdon teljesen egyértelmű, konkrét és világos említésével törvényeinkben László 1077 körül keletkezett, úgynevezett második törvénykönyvében, a 8. törvényben találkozunk először, és pedig ebben a formában: „Ha valaki kardját kirántva embert öl, királyi ítélet végett vessék börtönbe, és minden vagyonát osszák három részre,

tudniillik szöleit, földjeit, szolgálónépét és rabszolgáit; s ebből két részt adjanak a megölt rokonainak, a harmadikat pedig a gyilkos gyermekeinek és feleségének. Ha pedig vagyona kisebb értékű, mint száztíz penza, szabadságát is veszítse el.”⁹⁰ (A kiemelés tőlem – K. S.)

Kávássy Sándor

JEGYZETEK

Ha elfogadjuk, hogy Istvántól törvénykönyvek maradtak ránk, teljesen természetesen és logikus, hogy a két törvénykönyvben található jogszabályokat is *törvénynek* nevezzük (törvénykönyv, törvények). A jelen dolgozatban minden esetben eszerint járunk el.

Hogy segítsük az érdeklődő olvasót a problémák továbbgondolásában, a hivatkozott törvényeket illetően három lefolyóhelyet adunk meg: 1. *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp., 1904 (a továbbiakban: Závodszy), 2. *Lederer Emma* (szerk.): Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. Bp., 1964 (a továbbiakban: Lederer), 3. Szent István király Intelmei és Törvényei (Szent István Könyvek) Bp., 2000 (a továbbiakban: Intelmek és Törvények).

¹ Závodszy 144., 145–146., 151.; Lederer 17–19., 22–23.; Intelmek és Törvények 41., 44–47., 53., 57.

² *Arisztotelész*: Politika. Bp., 1984 (a továbbiakban: Arisztotelész i. m.) 151.

³ Vö. Biblia Sacra. Romae-Tornaci-Parisiis, 1927. 662. Ps 132, 1. Szent Biblia. Ford.: *Károli Gáspár*, Bp., 1976. 551.

⁴ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. Főszerk.: *Benkő Lóránd*. Bp., 1975. 79.

⁵ Arisztotelész i. m.: 72., 135.

⁶ Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Ford., jegyz.ell.: *Pais Dezső*. Bev., jegyz.kieg. térkép.terv.: Györffy György. Bp., 1975. (a továbbiakban: Anonymus i. m.) 79.

⁷ A magyar honfoglalás kútfői. Szerk.: *Pauler Gyula és Szilágyi Sándor*. Bp., 1900. 173.

⁸ Závodszy 149.; Lederer 22.; Intelmek és Törvények 53–54.

⁹ Szent István I. 3.; Závodszy 143.; Lederer 17.; Intelmek és Törvények 40.

¹⁰ Szent István I. 18., 30.; Závodszy 147., 150.; Lederer 20., 30.; Intelmek és Törvények 48–49., 55.

¹¹ Szent István I. 6., 30.; Závodszy 144., 150.; Lederer 17., 23.; Intelmek és Törvények 41., 56.

¹² Szent István I. 6., 26.; Závodszy 144., 149.; Lederer 17., 22.; Intelmek és Törvények 41., 52.

¹³ Szent István I. 30.; Závodszy 150.; Lederer 23.; Intelmek és Törvények 55.

¹⁴ Szent István I. 26.; Závodszy 149.; Lederer 22.; Intelmek és Törvények 52–53.

¹⁵ Vö. 1 Mózes 38.8. 5; Mózes 25.5–10. Szent Biblia. Ford.: *Károli Gáspár*. Bp., 1974. 40., 189.

¹⁶ Szent István I. 31.; Závodszy 150.; Lederer 23.; Intelmek és Törvények 56.

¹⁷ Szent István I. 20.; Závodszy 20.; Lederer 20.; Intelmek és Törvények 50.

¹⁸ Ld. erre többek közt 1 Mózes 10.5, 31. Szent Biblia. Ford.: *Károli Gáspár*. Bp., 1974.

¹⁹ *Herodotosz*: A görög-perzsa háború. Bp., 2000. 155.

²⁰ *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádokig. Bp., 1945. 172.

²¹ Uo. 46., 55–57., 75–76.

²² *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete. Bp., 1944. 166–225., az idézetek a 171. és 221. oldalról.

²³ *Györffy György*: István király és műve. Bp., 1977. 482., 520.

²⁴ *Moravcsik Gyula*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1984. (a továbbiakban: Moravcsik Gyula i. m.) 19.

²⁵ Uo. 43., 45., 48.

²⁶ *Geric József*: A Tatóny nemzetségről. *Történelmi Szemle*, 1966. 1. sz. (a továbbiakban: Geric József i. m.) 6.

²⁷ Moravcsik Gyula i. m.: 81.

²⁸ Vö. *Szentpétery, Emericus*: *Scriptores rerum Hungaricum*. I–II. Bp., 1938. (a továbbiakban: SRH I. vagy II.) 394.; Árpád-kori legendák és intelmek. Bp., 1983. 17.

²⁹ SRH II. 449., 454.

³⁰ SRH II. 480., 501.

³¹ Geric József i. m.: 4.

³² SRH II. 515.

³³ Geric József i. m.: 6.

³⁴ SRH II. 39–42., 46., 51., 61., 91., 94., 96., 118.

³⁵ SRH II. 146–147., 162–163., 165–166., 178., 187., 191.

³⁶ SRH II. 162.

³⁷ *Maskin*: Az ókori Róma története. Bp., 1951. 80.

³⁸ SRH I. 187.

³⁹ Biblia Sacra, Romae-Tornaci-Parisiis, 1927. 9.

⁴⁰ SRH I. 143., 167.

⁴¹ SRH I. 148.

⁴² *Knauz Nándor*: II. Endre szabadságlevelei. Pest, 1869 (a továbbiakban: Knauz Nándor i. m.) 21.

⁴³ Uo. 37.

⁴⁴ *Szentpétery Imre*: Középkori oklevélszövegek. Bp., 1927 (a továbbiakban: Szentpétery Imre i. m.) 54–55.

⁴⁵ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1892 (a továbbiakban: *Urkundenbuch*) 175.

⁴⁶ *Kovachich, Martinus Georgius*: *Supplementum ad vestigia comitorum apud Hungaros ... Budaë, 1798* (a továbbiakban: *Kovachich i. m.*) 98., 157., 175.

⁴⁷ Závodszy 144., 145., 146., 149., 151.

⁴⁸ SRH II. 627.

- ⁴⁹ SRH II. 623., 626.
- ⁵⁰ SRH II. 472.
- ⁵¹ SRH I. 39., 41., 47., 51., 69.
- ⁵² SRH I. 143., 162., 163., 167.
- ⁵³ Závodszy 160., 166., 168., 169., 176.
- ⁵⁴ Uo. 199., 202.
- ⁵⁵ Knauz Nándor i. m.: 21.
- ⁵⁶ Uo. 41.
- ⁵⁷ Szentpétery Imre i. m.: 54.
- ⁵⁸ Urkundenbuch 175.
- ⁵⁹ Kovachich i. m.: 115., 124., 154., 157., 175.
- ⁶⁰ Pl. *Murarik Antal*: A szabad rendelkezési jog Sz. István törvényeiben. Századok 1934. Pótfüzet 497–501., *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete. Bp., 1944. 166–225.; *Györffy György*: István király és műve. Bp., 1977.
- ⁶¹ Anonymus i. m.: 118.
- ⁶² SRH I. 146.; Kézai Simon mester magyar krónikája. Ford.: *Szabó Károly*. Pest, 1862. 13.
- ⁶³ *Karl Marx*: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Karl Marx és Friedrich Engels művei 46/I. Bp., 1972. 371.
- ⁶⁴ *Domanovszky Sándor*: A mezőgazdaság Szent István korában. Uő.: Gazdaság és társadalom a középkorban. Bp., 1979 (a továbbiakban: Domanovszky Sándor i. m.) 34–35., 38.
- ^{64a} 64/a. Szent István I. 1.; Závodszy 142–143.; Lederer 16.; Intelmek és Törvények 38–39.
- ⁶⁵ Szent István I. 1., 7.; Závodszy 142., 144.; Lederer 16., 17.; Intelmek és Törvények 38., 41–42.
- ⁶⁶ Szent István I. 1.; Závodszy 142–143.; Lederer 16., 17.; Intelmek és Törvények 38–39.
- ⁶⁷ Szent István I. 7., 26., 30.; II. 2.; Závodszy 142–143., 144., 149., 150., 153.
- ⁶⁸ Szent István I. 6.; Závodszy 144.
- ⁶⁹ Így értelmezi Hóman Bálint is. *Hóman Bálint–Szekfű Gyula*: Magyar történet. I. 229.
- ⁷⁰ *Engels, Friedrich*: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Marx–Engels: Válogatott művek. II. Bp., 1963. 293.
- ⁷¹ Závodszy 144.; Lederer 17.; Intelmek és Törvények 41–42.
- ⁷² Itt elsősorban a fentiekben már többször is idézett Lederer szerkesztésében megjelent Szöveggyűjteményben olvasható fordításokra gondolok. Lederer 16–26.
- ⁷³ Az idézett szavak Závodszy 144., 149–150., 153.
- ⁷⁴ A törvény értékelését, tartalmát illetően számos kitűnő észrevételt tartalmaz Murarik Antal fentebb már idézett tanulmánya.
- ⁷⁵ Szent István I. 7., 26., 30.; II. 2.; Závodszy 144., 149–150., 153.
- ⁷⁶ Szent István I. 14., 18., 21., 28.; II. 3., 4., 5.; Závodszy 145., 147., 148., 149., 153–154.; Lederer 19–22., 24.; Intelmek és Törvények 45., 48–49., 50–51., 54., 60–61.
- ⁷⁷ Szent István I. 18.; Závodszy 147.; Lederer 20.; Intelmek és Törvények 48–49.
- ⁷⁸ Szent István II. 3.; Závodszy 153.; Lederer 24.; Intelmek és Törvények 60.
- ⁷⁹ Szent István I. 14., 15., 27., 31.; II. 4.; Závodszy 145–146., 149., 150., 154.; Lederer 14–15., 22., 23., 25.; Intelmek és Törvények 45–47., 53–54., 56., 61.
- ⁸⁰ Szent István II. 6.; Závodszy 154.; Lederer 25.; Intelmek és Törvények 61–62.
- ⁸¹ Szent István I. 26., 30.; Závodszy 149., 150.; Lederer 22., 30.; Intelmek és Törvények 52–53., 55.
- ⁸² Szent István I. 10., 11.; Závodszy 145.; Lederer 18.; Intelmek és Törvények 43–44.
- ⁸³ Szent István I. 14.; II. 9.; Závodszy 145–146., 154.; Lederer 19., 25.; Intelmek és Törvények 45., 62.
- ⁸⁴ Szent István I. 16.; II. 12., 13., 14., 15.; Závodszy 146., 155.; Lederer 20., 26.; Intelmek és Törvények 47–48., 63–64.
- ⁸⁵ Szent István I. 8., 15., 25., 27., 32., 35.; Závodszy 144., 146., 148., 150–151.; Lederer 18–19.; Intelmek és Törvények 42., 46–47., 52., 53–54., 56., 58.
- ⁸⁶ Szent István I. 8., 32.; II. 18.; Závodszy 144., 150–151., 156.; Lederer 18., 23., 26.; Intelmek és Törvények 42., 56., 66.
- ⁸⁷ Szent István I. 32., 35.; Závodszy 150–151.; Lederer 23–24.; Intelmek és Törvények 56., 58.
- ⁸⁸ Szent István II. 2.; Závodszy 153.; Lederer 24.; Intelmek és Törvények 59–60.
- ⁸⁹ Domanovszky Sándor i. m.: 220.
- ⁹⁰ Szent László II. 8.; Závodszy 168.; Lederer 36. – Jelentőse-
gének növekedését, egyre szélesebb körökre történő kiterjeszke-
dését jelzik az olyan intézkedések, mint az a Kálmán korabeli ren-
delkezés, miszerint bírósági tanú csak az lehet, akinek *szántó földje*
van, hogy – a törvény szerint – „hamis tanúskodás esetén a váltság-
díj a birtokban biztosítva legyen”, és a bíró poroszói is olyanok le-
gyenek, akik szintén rendelkeznek szántó földdel (Kálmán I. 26.,
29.; Závodszy 187.; Lederer 51).

PEST-PILIS-SOLT VÁRMEGYE KURUC ALISPÁNJAI

Hozzászólás Horváth Lajos közleményéhez

A Turul 2004. évi 1–2. füzetében Horváth Lajos Pest-Pilis-Solt vármegye alispánjairól közölt archonológiai összeállítást.¹ A Rákóczi-szabadságharc koráról a Szerző megjegyzi, hogy a vármegye „hivatalilag és területileg is kettészakadt”, ti. kuruc és labanc megyére, ennek ellenére a császárhű „Petrovay László alispán haláláig, 1707 májusáig ebben a tisztségben egyedül egzisztált Budán”, s a kuruc közigazgatást csupán „helyettes alispánok és szolgabírók” irányították.² Pest vármegye kuruc közgyűlési jegyzőkönyvei nagyrészt fennmaradtak, és nyomtatásban is rendelkezésünkre áll a jegyzőkönyvek regesztáinak sorozata. Magunk is nagy haszonnal forgattuk Borosy András sorozatának vonatkozó kötetét,³ s Heckenast Gusztáv életrajzi adattárának sajtó alá rendezése közben⁴ szembesültünk azzal a ténnyel, amely Horváth Lajost is félrevezette. A jegyzőkönyvek ugyanis hézagosan maradtak fenn, Horváth Lajos is megállapította pl., hogy Darvas János alispán megválasztására nem talált adatot, s mivel az ő első jegyzőkönyvi említése Petrovay halála utánról származik, kézenfekvőnek tűnhetett, hogy a labanc alispán halála után választották meg.

A kuruc kort alaposan ismerő kutatóknak azonban kételkedniük kell, elképzelhetetlen ugyanis, hogy Rákóczi oldalán *hosszú évekig* ne választottak volna rendes alispánt, vagy hogy a labanc alispánra való tekintettel csak másodalispán igazgatta volna bármelyik megyét is. A fejedelem már 1703 végén, majd 1704 tavaszán kiküldte biztosait, s a kuruc ellenőrzés alatt álló területeken mindenütt megtörtént a tisztújítás, meg kellett történnie az ország „első számú” törvényhatóságában is. Érdekes, hogy a jegyzőkönyvben ennek nem maradt nyoma. Szórványos adatok azonban eligazítanak a kérdésben. A „kuruc vármegye” egyik központja Kecskemét volt, s a város monográ-

fusa, Hornyik János említi, hogy 1704. április 30-án Darvas Ferenc a fejedelem parancsára magához rendelte a környékbeli nemességet a tisztújítás előkészítése végett, s május közepén (elején?) Kecskeméten meg is választották az új tisztkart. Az első alispán Vattay (Wattay) János lett,⁵ aki úgy tűnik, a labanc alispán korábbi apósa, esetleg sógora volt.⁶ Működéséről első adatunk, hogy 1704. május 15-én Nagykörről kelt levelében utasította Kecskemét bírúit és tanácsát, hogy küldjenek élelmiszert Szentmiklósi János jász kapitány táborába, nehogy az katonáival a városba szálljon.⁷ 1704. november 5-én pedig szintén Kőrösről írt a kecskemétiekre, hogy állítsák ki a rájuk vetett 108 munkást Szolnok várához.⁸

A vármegye jegyzőkönyvében is nyoma maradt alispáni tevékenységének, 1708. február végén ugyanis utólag kellett rendezni hátralékban maradt fizetését.⁹ Az 1704 májusában vele együtt megválasztott másodalispán Pálffy Mihály volt, aki még 1705 szeptemberében is fungált, amikor az átvonuló császári főserég tábornokaitól a három város leveleket kapott, s a szorongatott helyzetben ő is azok átvételét és felbontását javasolta.¹⁰ Részben ez ügy, illetve a császáriak élrelmezése miatt Szolnokon raboskodott, s hamarosan elhunyt.¹¹ Nem tudjuk, a megpróbáltatások idején Vattay hivatalában volt-e még, évekkel később a vármegye esküdtjeként említi.¹²

Nem kevesebb a bizonytalanság Darvas János megválasztásával kapcsolatban sem, aki 1705 végétől folyamatosan a vármegye első számú ügyintézői között szerepel, de Horváth Lajos szerint csak az 1707. november 23-ai jegyzőkönyvi bejegyzés nevezi először rendes alispánnak. A források egybevetése alapján úgy vélem, Darvas már 1705 végétől vagy 1706 elejétől Pest-Pilis-Solt vármegye első alispánja volt. 1706. március 1-jén pl. a közgyűlés őt és Pataky Gás-

pár helyettes alispánt küldi Rákóczihoz „a vármegye ügyei és sérelmei dolgában”, s csak betegsége miatt választják helyette az egyik szolgabíró.¹³ 1706. november 2-án már egyértelműen ordinarius viceispánként folytatott le egy vizsgálatot.¹⁴ Megválasztásának pontos idejéhez további forrásadatokra lenne szükség, azt azonban már az eddigiek alapján is leszögezhetjük, hogy 1704-től igenis volt kuruc alispánja Pest megyének, legfeljebb az lehet kérdés, hogy Vattay és Darvas váltották-e egymást közvetlenül, s ha igen mi-

kor, illetve ha nem, akkor kit vagy kiket kell még közelebb hoznunk.

Végül Pest vármegye utolsó kuruc alispánjával, Osztrólczyk Jánossal kapcsolatban megjegyezzük, hogy Horváth Lajos tévesen nevezte meg édesanyját, aki nem (garamszegi) Géczy, hanem (giczi, assakürti és ablánczkürti) Ghyczy Mária volt.¹⁵

Mészáros Kálmán

JEGYZETEK

¹ Horváth Lajos: Pest-Pilis-Solt vármegye alispánjai: 1583–1711. (Archontológiai összeállítás.) *Turul*, 77. (2004) 1–2. sz. (a továbbiakban: Horváth L.: i. m.) 20–31.

² Uo. 29.

³ Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. V. 1703–1710. (1632, 1664, 1691–1692, 1698, 1702.) Bp., 1987. (Pest megyei levéltári füzetek, 14.). (A továbbiakban: Borosy A.: i. m.)

⁴ Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. S. a. r., kiegészítette és az előszót írta: Mészáros Kálmán. Bp., 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 8.) Heckenast Gusztáv posthumus műve valószínűleg 2005-ben fog megjelenni. „Ki kicsoda (who was who) a Rákóczi-szabadságharcban?” címmel. A munka jellegére l. Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? (Egy életrajzi adattár problémái.) In: Rákóczi-kori tudományos ülésszak a Vay Ádám Múzeum alapításának 30. évfordulója alkalmából, 1994. október 7. (Szerk.: Heckenast Gusztáv, Molnár Sándor, Németh Péter.) Vaja. 1995. 5–12.; Mészáros Kálmán: „Egy életrajzi adattár problémái.” In: Tanulmánykötet Heckenast Gusztáv emlékére. A Miskolcon, 2000. március 24–25. napján megtartott emlékkonferencia előadásai. (Szerk.: Bessenyei József.) Miskolc, 2001. 98–101.

⁵ Hornyik János: Kecskemét város története oklevéltárral. IV. Kecskemét, 1866. 132. L. még *Uő*: A ráczok ellenforradalma. 1703–1711. Századok, 2. (1868) 617., 628. Hornyik adatát idézi Esze Tamás is: Kuruc vitézek folyamodványai. 1703–1710. (Összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Esze Tamás.) Bp., 1955. 212.

⁶ Petrovay László 1701. június 6-án vette el Wattay János ismeretlen nevű leányát, aki már 1702-ben elhunyt. Horváth L.: i. m. 29.

⁷ Iratok a Rákóczi szabadságharcból. Kecskemét város és környezete. I. (Összeállította és jegyzetekkel ellátta: Bánkúti Imre.) Kecskemét, 1992. (A továbbiakban: Iratok...) 54–55. Vattay a vármegye „Ordinarius Vice Ispánnya”-ként írta alá a levelet.

⁸ Uo. 68–69.

⁹ Borosy A.: i. m. 4662. sz. regeszta.

¹⁰ L. az ügyben folytatott vizsgálat jegyzőkönyvét: Iratok... 160–161.

¹¹ Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban. (Közreadja: Bánkúti Imre.) Bp., 1996. Előmunkálatok Pest megye monográfiájához, 2. (A továbbiakban PPS vm.) I. 285., II. 741.

¹² L. pl. az 1708. február 27-ei és 1710. július 7-ei jegyzőkönyvi adatokat. Borosy A.: i. m. 4656. és 5049. sz. regeszták. Pálffy Mihályt egyébként 1705. évi szereplése kapcsán alispánként említik, megkülönböztető jelző nélkül, tehát még az sem kizárt, hogy első alispánná lépett elő Vattay helyett.

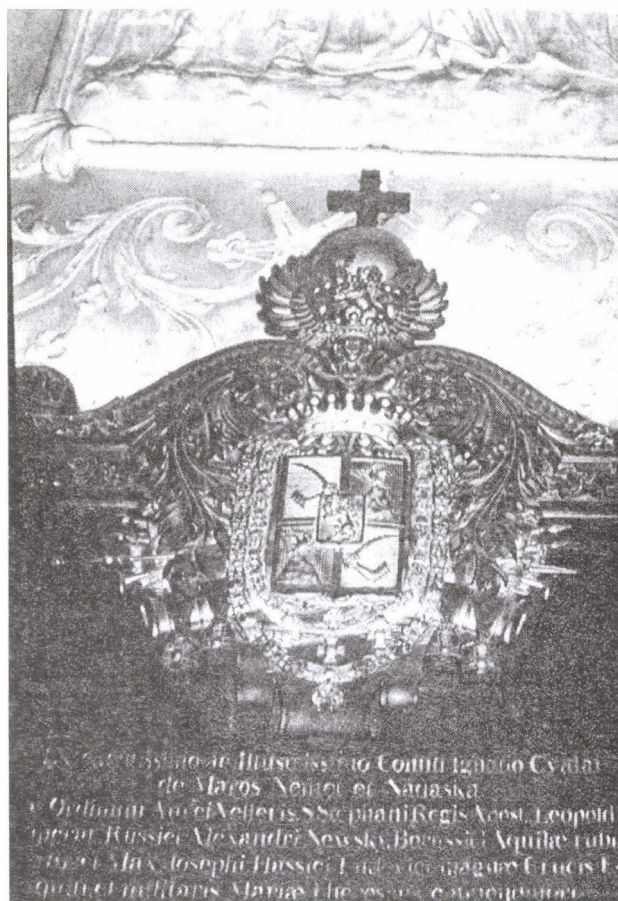
¹³ Borosy A.: i. m. 4457. sz. regeszta. L. még korábról (1705. december 12.) a 4409. sz. regesztát.

¹⁴ PPS vm. a Rákóczi-korban. I. 346. skk.

¹⁵ Horváth L.: i. m. 30. Nagy Ivánnál (VIII. 300.) még csakugyan Géczy Mária szerepel az Osztrólczyk-családfán, az újabb genealógiai irodalom szerint azonban az asszony a Ghyczy családból származott. L. Csapó György: Az osztrólcukai Osztrólczyk család története. *Turul*, 67. (1994) 68., 73. és *Szluha Márton*: Nyitra vármegye nemes családjai. I. Bp., 2003. 419. Ghyczy-családfa. (A Justh-családfán viszont ismét csak Géczy Mária szerepel: Uo. 558.)

GRÓF GYULAI IGNÁC (1763–1831) HORVÁT BÁN SÍRFELIRATA ZÁGRÁBBAN

Gróf Gyulai Ignác címere zágrábi síremlékén
(Pandula Attila fényképe)

Zágrábban (Zagreb) a Jezsuita – Szent Katalin – templom, Szent Appolónia-kápolnájában, amely a bejárattól balra az első mellékkápolna, található gróf Gyulai Ignác (1806-tól horvát bán) síremléke.

Gróf Gyulai Ignác a Napoleoni-háborúk jeles hadvezére volt. Így jelentős szerepet játszott pl. a memmingeni, oesterachi, stokachi, gründlingeni, drezdai, lipcsei ütközetekben. A legmagasabb katonai és más rendfokozatok, méltóságok viselője. 1813-tól tábornok, 1823-tól Csehország vezénylő tábornoka, 1830-tól az Udvari Haditanács elnöke. A leg-

jelentősebb hazai és a külföldi szövetségeseiktől kapott rendjelek tulajdonosa. Sírfelirata a következő:

Excellentissimo ac Illustrissimo comiti Ignato Gyulai de Maros Német et Nádaska.

Ius Ordinum Aurei Velleris. S. Stehani Regis Apost., Leopoldi

Imperat., Russici Alexandri Newsky, Borussici Aquiliai subr.,

Bavarici Max. Josephi, Hassici Ludovici magnae Crucis E-

quiti, et militaris Mariae Theresiae Commendatori, Regnorum Dalm., Croat. et Slavoniae Bano, ac Generali Capitano,

S. C. et R. A. N. camerario. Act. Int. Status Consiliario et Supre

Rei Tormenatriae Praefecte, Consili Aulae beillici et Tabulae Bana-

lis Praesidli, ac 60^{ae} Leg. ped. hung. et duarum Banal. Proprietario:

in acerrimo aevi hujus bello pro afferenda Europea libertate annis MDCCCXIII. et MDCCCXIV. gesto.

III. tü exercituali, agminis Duci, ob ras, heroica fortitudine ad Lipsiam, Hochheim, Barum, Albam et Sequarum Trojas ac Briennam contra gallos gestas,

Ordinibus, in magnum militarium meritorum praemium tribui solitis,

per Summos Europae Principes decorato, insigni testimonio fiduciae

per Principem Optimum, Justissimum, in fide, fidelitate, sagacitate, dexteritate locatae, Praesidio Consilii, res bellicas Monarchiae diligentis, admoto, –

fastis Regnorum, moderationi ajus creditorum, testantibus

nulli celeberrimorum Banerum Rerum, bello et pace gestareim, gloria,

nulli affectu erga ealem Regna, et in Goncives benevolentia secundo, –

quins annorum decabidus in altissimo servitio exactis in recognitonem magnorum meritorum

*Magna Ordinis S. Stephani Cruce ornato, –
post mortalis vitae cursum,
XI. Nov. MDCCCXXXI., anno aetatis LXVIII.,
Patriae et Exercitibus Caeo. – Regiis Luggentibus, ex-
pletum,
exuviis hoc loco pone Conjugem dilectam, et filium
Ignatum conditis,
optimorum Parentum, et desideratissime Conjugis fatis
superstes comes Franciscus Gyulai, S. C. et R. A. Mat-
tis.*

*Camerarius et Colonnellus, hocce filialis pietatis
monumentum
F. F.
memoria virtum et meritorum ultra vitae terminos
duratura.*

Érdekesség, hogy a síremlék öntöttvasból készült.

Pandula Attila

IN MEMORIAM

MUHORAY GYÖRGY

(Tiszapüspöki, 1948 – Siófok, 2005. január 4.)

Váratlanul elhunyt tagtársunkat január 13-án, a balatonkiliti r. k. templomban tartott gyászmise után kísértük utolsó útjára a siófoki temetőben, családjá, rokonsága, számos barátja és ismerőse jelenlétében, ahol többek között az általa nagyon szeretett kocseriak és egykori gimnáziumi tanára mondtak búcsúbeszédet.

Több történelmi segédtudomány (családtörténet, pecséttan) jeles és igen szerény művelőjét veszítettük el személyében, aki elsősorban családjá, rokonsága történetét és a nekik századokon át életteret biztosító Jászság, illetve az innen kirajzoltak által a 19. században alapított Kocsér község (Pest m.) történetét kutatta és dolgozta fel mintaszerűen. Főként a magyar haza, a magyar föld, a magyar ember múltja (és jelene) foglalkoztatta, de elismert minden valós értéket, bármely nép alkotása volt is az. Néhány éve eljutott Amerikába is. Rácsodálkozott ugyan az ott látott világra, de azt hiszem nem adott volna egyetlen jászszágit tanyát sem egész Amerikáért.

Középkori eredetű kismemesi családban született, id. Muhoray György (1913-1993) m. kir. tüzérszázados és Lauritz Márta házasságából, anyai nagyszüleinek házában. Apai nagyanyja az 1514-es parasztháborút vezető Dózsa Györgynek volt leszármazottja. Születésekor édesapja a Budapest-Mosonyi utcai internálótábor „vendégszeretétét” élvezte. Gyermekkorát Kocséron töltötte, a Kecskeméti Piarista Gimnáziumban érettségizett. Bár honvédtiszt szeretett volna lenni, a katonai főiskolára való felvételi kérelmét „egészségi okokra” hivatkozva elutasították. Így műszaki pályára ment, és tervezőmérnökként kereste kenyerét itthon és külföldön. Az 1990-es évek közepén egy ideig a jászberényi Jász Múzeum munkatársa volt. Élt Kecskeméten, Budapesten, Jászberényben, utóbb Siófokon. Valamennyi lakóhelyén előbb-utóbb foglalkoztatta annak múltja és jelene. Igyekezett részt venni lakóhelyei szellemi és közéletében. Mindig folyamatosan dolgozott valamilyen témán.

Tevékeny, örökmozgó természetű ember volt, a folytonos jobbítani akarás szándékával. Újjáalapította a dédapja által létrehozott Kocséri Polgári Kört. Több folyóirat, újság alapítója és szerkesztője volt (1990-től Kocséri Híradó, 1994-től Berényi Kármentő és Redemptio, 2001-től Extra Jasoniam, utóbb Siófoki Polgár, majd haláláig Balatoni Polgár). Keresztény, nemzeti értékeket vallott, meggyőződését soha nem titkolta, és mindig kész volt kiállni mellette.

Fontosabb munkái:

Kocsér Község pecsétjei 1877-től napjainkig (1989),
 Kocséri olvasókönyv I. (1991),
 Kocséri egyletek, egyesületek (1993),
 Kocsér község történelmi kronológiája (1993),
 Az 1900-as Párizsi Világkiállítás egy jász szemével (Dósa Imre párizsi útibeszámolója) (Jászberény, 1994),
 Muhoray Mihály. 1898–1969 (Bp., 1995, társszerzőként Ördög Margittal és Velkeiné Pócz Ilonával),
 Jász-Faragó Sándor meséi (1996, szerkesztés),
 A Kocséri Népkör története (1998),
 A makfalvi Dósa nemzetség jászszágit ágának valódi levelezése és fontosabb iratai. 1755–1999. I–II. (Szolnok, 2001),

Dohogásaim (Siófok, 2004).

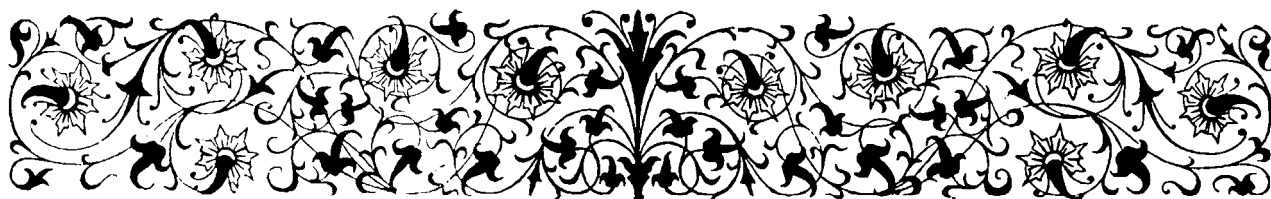
Valamennyi munkáját a nagyfokú igényesség, lelkiismeretesség, szakmai tudás, témaszeretet és kiterjedt látókör jellemezte. Mellékesen virtuóza volt a számítógépnek.

Háromszor nősült, három gyermeket hagyott hátra.

Mindössze 56 esztendő volt, de hasznosan és tevékenyen, családjá és más embertársai javára. Amikor tavaly karácsony előtt nálunk járva elbúcsúzott. még nem tudtam, hogy végleg elmegy. Akkor láttam utoljára.

Gyuri, köszönöm, hogy elfogadtál barátodnak, Isten veled, nyugodj békében!

Rainer Pál

MÓGOR TAMÁS CÍMERKIÁLLÍTÁSA PÁPÁN

Mógor Tamás pápai címerfestő-heraldikus mintegy 200 darab, kartonlapra akvarell technikával festett címerképéből nyílt kiállítás 2004. szeptember 13-án Pápán, a Jókai Mór Városi Könyvtárban (Esterházy-kastély).

A méretben és kivitelezésben egyaránt egységes címerábrák a magyar családi címerek történetét kísérik végig, az első címereslevélre festett családi címertől (Tétényi és Haraszi címer, 1405) egészen 1918-ig, az utolsó hazai címeradományozásokig. Rövid összefoglaló tájékoztató a címer fogalmáról, kialakulásáról, a fontosabb címertani tudnivalókról és alapfogalmakról. A Habsburg-korszakig külön-külön, uralkodónként kerül bemutatásra néhány címer, majd a Habsburg-házi királyok korának jellegzetességei összefoglalással.

Kiemelten szerepelnek a Pápán és környékén egykor birtokos és/vagy szerepet játszott családok címerei. De nem csak olyan országosan is jelentős főúri családainké mint a Török, Szapolyai, Nyáry, Esterházy, Amadé, Somogyi, hanem a helyi szinten nevezetes mándi Márton, felsőszelestei Szelestey, Cseh-Szombathy, legényei Pintér, alásónyi Barcza, kenesei Kenessey, nagyssenyeyi Pados, koltai Vidos, Tarczy, Rohonczy, Fadróczy és más köznemesi familiáké is.

Bőséges válogatás látható a magyar kulturális és közélet képviselőinek (írók, költők, művészek, fel-

lálók, tudósok, néhány politikus) címereiből, pl. Asbóth Oszkár (a helikopter feltalálója), Bajza József, Balassa Bálint, Benczúr Gyula, Benedek Elek, Benyovszky Móric, Bessenyei György, Bólyai János, Deák Ferenc, Horthy Miklós, Jókai Mór, Kazinczy Ferenc, Kempelen Farkas, Kisfaludy Károly, Kossuth Lajos, Kölcsey Ferenc, Krúdy Gyula, Madách Imre, Mednyánszky László, Munkácsy Mihály, Pázmány Péter, Szinyey-Merse Pál, Vörösmarty Mihály és mások címerei.

Megtaláljuk tizenöt egykori miniszterelnökünk címerét is, gr. Batthyány Lajostól Antal Józsefíg.

Hiánytalanul szerepelnek az erdélyi fejedelmi családok címerei is. Láthatjuk a Német-Római Szent Birodalom hercegi címét elnyert főúri családaink – Batthyány, Esterházy, Grassalkovich, Koháry, Pálffy – címereit is.

A Pápán élő, Várpalotán képzőművészeti gimnáziumot végzett, rokkantnyugdíjas Mógor Tamás évtizedek óta kutatja és festi hazai – elsősorban családi – címereinket. A heraldikai szabályoknak megfelelő és művészileg is jelentős, korrekt címerábrázolásai alkalmasak arra, hogy a nyitott szemmel és nyílt lélekkel közelítő látogatóban felkeltse az érdeklődést a nálunk méltánytalanul elhanyagolt heraldika tudományára iránt.

Rainer Pál

KÖNYVISMERTETÉS

VÁCLAV VOK FILIP: Einführung in die Heraldik. Historische Grundwissenschaften in Einzeldarstellungen. Band 3. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2000. 134 oldal, fekete-fehér képekkel. ISBN 3 515 07559 3

A kiváló cseh heraldikusnak, Jíri Loudának ajánlott mű, egy – a történelem segédtudományait bemutató – sorozat harmadik köteteként jelent meg. A német címertani irodalom nagyon gazdag, egészen a legapróbb részletekig kidolgozott; újabban ritkán jelennek meg az alapokat bemutató kiadványok. Amint a szerző az előszóban írja, olyan heraldika iránt érdeklődő olvasóknak szánja művét, akik még csak most szeretnének megismerkedni ezzel a tudománnyal.

A címertani alpművekben megszokott hagyományos kettős felosztás – általános ismeretek, majd ezek megvalósulása és alkalmazása egy állam heraldikájában – ebben a kiadványban nem valósul meg. A szerző a bevezetés után az egész európai rendszer bemutatására tesz kísérletet, majd kevésbé következetesen újabb témákat vet fel.

A könyv bevezetésében a heraldika fogalmát, eredetét és fejlődését ismerteti a szerző. Majd a heraldikát, illetve a különböző címerhivatalok szerepének bemutatása kerül sorra, nagyjából végigtekintve az európai országokat. A kötet végén található függelékben megtalálható egy cseh címerkirály kinevezési oklevele is egy 15. századi formuláskönyvből. A heraldika forrásai közül részletesebben a pecsétékről, pénzkekről, címertekercsekről és címereslevelekről olvashatunk, de említés szintjén minden fontosabb forrástípus (pl. síremlékek, képi ábrázolások, különböző tárgyak stb.) felmerül.

Külön fejezet szól a tágabb értelemben vett címerről (pajzs, sisak, sisakdísz, sisaktakaró). Ezen belül a pajzs formái, a mesteralakok, a legfontosabb címerképek szerepelnek. Ezeket a sisaktípusok és sisakdíszek ismertetése követi, főleg nyugat-európai

példákat szerepeltetve. A sisakkoronák fejlődését is nyomon követhetjük, első alkalmazásuktól kezdve egészen 20. századi modern társaikig (fal-, hajókoronák stb.). Ezen első részt lezáró utolsó fejezetben esik még szó a címer külső díszeiről, úgymint a pajzstartókról, címerköpenyről és címersátorról, valamint a hivatali jelvények címerben való szerepeltetéséről, végül a jelmondatokról.

Az európai heraldika áttekintése tájegységek szerint történik, emellett azonban pl. az olasz és spanyol címertan külön alcím alatt szerepel. A magyarországi címerhasználatról a „Kelet-Európa” címszó alatt esik szó, az orosz heraldika (!) mellett. Csak a felsorolt irodalomból derül ki, hogy ide kell érteni a szlovák, a lengyel, a cseh-morva és a román címerhasználatot is. Több magyar szerző műve is felmerül: Tompos Ernőé, Vajay Szabolcsé, valamint Bertényi Iváné is. Külön esik szó a Napóleon által bevezetett hivatali reformmal egybekötött új címertani rendszer bevezetéséről és az egyházi heraldikáról.

A címerjog kialakulását és fejlődését néhány német példán keresztül ismerheti meg az olvasó.

Szó esik még a címerekhez kapcsolódó legfontosabb érdemrendekről és zászlókról is, amit talán a címer külső díszeinél is lehetett volna tárgyalni.

Mintegy érdekességként kerülnek elő a címerhamisítók és az általuk kreált címerek ismertetőjegyei. A függelékben a már említett kinevező oklevél mellett címerbővítésekre találhatunk rajzzal kiegészített példákat. Itt közli a szerző néhány nyugat-európai és észak-amerikai heraldikai és genealógiai társaság elérhetőségeit.

Elősegíti, valamint feldolgozhatóbbá teszi a szakirodalomban való tájékozódást a fejezetek élén felsorolt, az adott témához kapcsolódó és felhasznált művek listája. Ezek a könyv végén az áttekintést megkönnyítve, Források és Irodalom címszó alatt külön csoportosítva megismétlődnek. Az érdeklődő befogadási folyamatát elősegítik az egyszerű fogalommagyarázatok, amelyek ugyanakkor lényegre törők is. A könyv végén összegyűjtve is szerepelnek a fogalmak, amelyek német elnevezései mellett a francia is szerepel. A jól tagolt szöveget gondosan válogatott és szemléletes képanyag egészíti ki. Sajnálatos, hogy a fekete-fehér képek tényleg „fekete-fehérek”, annak

ellenére, hogy részletesen megismerkedhetünk a heraldikai borítások (fémek, mázak, bundabőrök) nem színesben való ábrázolásának módjáról. Némileg segít az egyes címerek színeinek megismerésében, hogy a konkrét személyek címereihez kapcsolódó magyarázó ábrákból mindez megtudható. A kötethez szerző és tárgyiszó szerinti index kapcsolódik.

Összegezve elmondható, hogy a mű a szerző által kijelölt célnak megfelelően megismertet a heraldikai alapfogalmakkal, és áttekinthetővé teszi az európai heraldikai rendszert.

Szálkai Tamás

*KÁROLYVEKOV: Locul de adeverire din Alba Iulia. Secolele XIII–XVI.
Cluj-Napoca, 2003.
ISBN 973-577-259-0*

A román történetírásban, különösképpen a régebbi korokkal foglalkozók körében külön gondot okoz (nyelvi okok miatt) az Erdély történetével kapcsolatos eddigi, nem világnyelven, azaz magyarul, de akár a németül megjelent szakirodalom, kutatási eredmények ismerete is. Pedig ezek tanulmányozása nélkül nem lehet korszerűen feldolgozni az országrész, s így végül Románia egészének történetét. Fokozottan érvényes ez a megállapítás Erdély intézménytörténetére, mely mivel igen sokban különbözik a mai Románia Kárpátokon túli részeitől, a latin, német és magyar nyelvű források és szakirodalom ismerete nélkül csak nagyon felszínesen közelíthető meg.

Ezek ismeretében örömmel kell üdvözölnünk Vekov Károly kolozsvári történész román nyelvű kötetének megjelenését, amely saját kutatási eredményeinek közlése mellett így megközelíthetővé teszi román kollégái számára a gyulafehérvári hiteleshely középkori történetével kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat.

A szerző, aki a gyulafehérvári káptalani hiteleshely történetét szoros összefüggésben vizsgálja a középkori írástörténettel, már publikált és még kiadatlan levéltári forrásokra alapozta kutatásait. Igyekezett körüljárni ezen intézmények működésének törvényi szabályozását, mindvégig fontosnak tartva a csupán pozitivistá, eseménytörténet-központú felfogás meghaladását. Szándékai szerint modern intézménytörténetet kívánt művelni.

A gyulafehérvári hiteleshellyel kapcsolatban csupán töredékesen fennmaradt források szükségessé

tették, hogy munkája során felhasználja a történettudomány különböző szakterületei, valamint a segédtudományok (intézménytörténet, pecséttan stb.) erre vonatkozó eredményeit. Talán ezek összesítésével pótolható az az információhiány, véli a szerző, amely a történelem vizontagságait túlélt forrásanyag hiányosságaiából fakad.

Márpedig a nem éppen kedvező forrásviszonyok ellenére, ahogyan azt Vekov Károly hangsúlyozza, a középkori Erdély történetének feltárásában igen jelentős a hiteleshelyek kutatása. Ezt a kitüntetett kutatási irányválasztást indokolja az is, hogy a középkori Erdélyre vonatkozó oklevelek tekintélyes részének kibocsátói a hiteleshelyek (Gyulafehérvár, Kolozsmonostor). Nem elhanyagolható tény az sem, hogy maga a gyulafehérvári káptalan is különböző alkalmakkor fontos szerepet játszott Erdély történetének eseményeiben. Emellett a jogrendben betöltött funkciójából fakadóan kiemelkedő helyet foglalt el Erdély feudális társadalmában is. Mivel pedig a hiteleshely az erdélyi írásbeliség fejlődésének fontos központja volt, személyzete jelentős szerepet játszott a korabeli Erdély művelődési életében.

Voltaképpen efelől az oldal felől közelíti meg a szerző kutatási témáját, hiszen amint maga is megfogalmazta, munkájának célja a gyulafehérvári káptalan hiteleshelyi oklevélkiadó működésének bemutatása a jogi eseményektől a hiteleshely működésén át a személyzet művelődésben betöltött szerepének ábrázolásáig. Ebből következik, hogy nem kíván kötetében külön foglalkozni a káptalan birtokügyeivel, jö-

vedelmi kérdéseivel, katonai kötelezettségeivel, képviselőinek a generalis congregatiókban, majd később a diétákon betöltött szerepével.

Az eredetileg a szerző doktori disszertációjának készült munka tehát áttekintést nyújt Közép-Európa gazdasági-társadalmi feltételeiről, s ezeknek az írásbeliség fejlődésében játszott szerepéről. Ezt követően általánosságban vizsgálja a hiteleshelyek létrejöttét és megszervezését, az egyházhoz és az államhoz való viszonyukat. Részletesen foglalkozik a gyulafehérvári káptalan keretei között létrejött hiteleshellyel, az általa kibocsátott okiratok fajtáival (amelyek szervesen illeszkednek a magyar királyságban általános gyakorlatba), hogy végül a hiteleshelyi kancelláriával foglalkozzék, illetve az ott dolgozókat mutassa be, vizsgálva a káptalan, a hiteleshely és az erdélyi művelődés közötti kapcsolatot. Nyilvánvaló, hogy ez az ott értelmiséginek mondható munkát végző réteg, amelyben találhatunk olyanokat, akik külföldi egyetemeket jártak, vagy éppen a királyi kancelláriában is dolgoztak, a személyek mozgásával hozzájárult ahhoz, hogy Gyulafehérvár Erdély, illetve Magyarország jelentős művelődési központjává válhasson, az itt tevékenykedők előtt pedig nyitva állt a további egyházi karrierépítés lehetősége is (pl. Verancsics, Martinuzzi). 1526 után felfelé ívelő világi pályák is indultak innen (pl. Csáki Mihály), vagy akár a protestantizmus irányába is (Kálmáncsehi Sánta Márton).

A szerző megállapítja, hogy a gyulafehérvári káptalan hiteleshelye az egyik legfontosabb önálló erdélyi közintézménynek volt tekinthető a középkorban, amely nélkülözhetetlen volt az erdélyi társadalom számára. Ezt bizonyítja, hogy az 1848-as forradalom

után is fennmaradt a polgári társadalom kiépüléséig. Külön említést érdemel még, hogy oklevélkiállító szerepén kívül az erdélyi állam iratmegőrző (levéltár-fenntartó) funkcióját is ellátta, és ez nagy mértékben hozzájárult az intézmény társadalmi tekintélyének növeléséhez. Jelenleg éppen ebből fakad a történettudomány számára oly nagy jelentősége.

A kötet végén lévő függelékben, a szerző által végzett kutatások hozadékeként, a gyulafehérvári hiteleshely által a 13. században kibocsátott oklevelek különböző külső jellemzői, például a pergamen-oklevelek méreteit bemutató táblázatok és grafikonok mellett talán a legnagyobb érdeklődésre a hiteleshely, illetve a gyulafehérvári káptalan személyzetére vonatkozó negyven oldalas adattár tarthat számot, amelyben megtaláljuk az eddig ismert „alkalmazottak” nevét, funkcióját, tevékenységük idejét (természetesen mindent a fennmaradt adatok tükrében).

Vekov Károly könyve megírásával azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a hiteleshely működésén keresztül mutassa be Gyulafehérvár városának történelmi szerepét, árnyalva ezzel az eddigi művek által megrajzolt képet. Kutatásait azonban e témában nem tekinti lezártnak, folytatni kívánja azt a személyzet adattárának kiegészítésével, Erdély művelődési életében elfoglalt helyük további részletezésével, pontosításával. A kötetnek azonban már így, jelen formájában is elvitathatatlan érdeme, hogy hozzáférhetővé teszi, összefoglalja a gyulafehérvári káptalan hiteleshelyére vonatkozó eddigi ismereteket a román szakemberek számára is. Ezzel újabb lehetőséget nyit meg arra nézve, hogy a román medievisták az eddiginél nagyobb részt vállalhassanak az erdélyi múlt feltárásában.

Jakó Klára

*LIDIA GROSS: Confesiile mediievale in Transilvania (secolele XIV–XVI)
Vallásos társulatok a középkori Erdélyben (XIV–XVI)
Kolozsvár, 2004. 332 oldal*

A szerző munkássága nem ismeretlen a Turul olvasói számára, hisz tanulmánya jelent meg a folyóiratban (2003/1–2. sz.). A szerzőről annyit el kell még mondani, hogy a romániai kutatók azon középnemzedékéhez tartozik, amelyik Romániában csupán 1990 után tudott magára találni, és habár kezdetben bátortalanul, de most már egyre gyakrabban hallat magáról. Ez az új nemzedék egy nyitottabb, és az újra fogékony történelmet művel, olyat, ahol nem csak a nagy hősök és csaták, hanem a történelmi múlt minden aspektusa fontos.

A „Vallásos társulatok a középkori Erdélyben” című könyv a szerző doktori disszertációját tartalmazza, amelyet a romániai szakma elismeréssel fogadott. A könyv hat fejezetben tárgyalja az erdélyi középkori társulatok problematikáját.

Először a közép-európai társulatok kérdésével és a terminológiai problémákkal foglalkozik, majd az eddigi kutatási eredményeket összegzi a szerző. A további fejezetekben Lidia Gross a városi társadalom és az egyházi intézmények középkori viszonyát tár-

gyalja, illetve a középkori erdélyi társulások különböző megnyilvánulási formáit veszi számba.

Külön-külön fejezetben kapunk átfogó képet a minoriták, a domonkosok, a pálosok, a Szent Lélek – és Krisztus teste – társulatok erdélyi középkori tevékenységéről. Az utolsó fejezetben kiadott és kiadatlan források alapján a kisebb jelentőségű társulatokat veszi számba a szerző, így a Szent Katalin, Szent Anna, Szent Péter, Szent Sebestyén, Mária-Magdolna, Szent Urbán, Háromkirályok, Szentháromság, Tízezer vértanú, Szent Borbála és Szent Rókus társulatokról gyűjti össze az adatokat. Ugyanebben a fejezetben, de mégis külön alfejezetben, a mesterségekhez, céhekhez tartozó, vagy velük kapcsolatba hozható vallásos társulatokról (a kolozsvári mészárosok

Szent Mihály arkangyalról, a kolozsvári szűcsök Szűz Máriáról, a kolozsvári kovácsok Szent Lászlóról, a kolozsvári szabók Mindenszentekről, a szebeni csizmadialeányek Szent Jánosról elnevezett társulata) szóló információk összegezését kapjuk.

Lidia Gross munkáját mindvégig a forrásismeret jellemzi, és előnyére szolgál az is, hogy a német és magyar szakirodalomban is jártas. A disszertáció opponensei szerint a középkori erdélyi társulatok jól sikerült összefoglalását tarthatjuk kezünkben, amely amellet, hogy úttörő jelentőségű a romániai kutatásban, szakmailag megkerülhetetlen.

Rűsz-Fogarasi Enikő

SZLUHA MÁRTON: Nyitra vármegye nemes családjai. I. kötet A-K. Heraldika Kiadó, Budapest, 2003. 736 oldal, térképekkel, színes címerekkel illusztrált kiadás ISBN 963 9204 188.

A szerző – korábbi műveihez hasonlóan – igyekezett kritikusán vizsgálni a témára vonatkozó levéltári forrásokat. Adott esetben elvetette a családi legendárium alap nélküli hagyományait.

Nyitra vármegye levéltárát a korábbi helyéről, Vágsellyéről, Nyitraivánkára telepítették (Szlovákia). A száz évvel ezelőtt tevékenykedő egykori levéltáros, Romhányi József példászerű rendezést végzett; jól áttekinthető anyagot hagyott az utókorra. A vármegyei levéltár Nobilitaria irategyüttesében található az 1640-től kezdődő nemesi összeírások, amelyek fő célja a nemesi taxa fizetésének nyilvántartása volt. Kezdetben nem vizsgálták a nemesség eredetét. A 18. századtól azonban az udvar, az adóalanyok nyilvántartására meg kívánta vizsgálni az egyes adómentességet élvező nemesek nemesi jogainak eredetét, majd az illetékteleneket törölték a nemesség sorából. A nemesi családokra vonatkozó levéltári anyagokat alfabetikus sorrendben őrzik. A szerző ezen kívül felhasználta a Magyar Országos Levéltár vonatkozó anyagait is.

Az anyaggyűjtésbe bekapcsolódott Dr. Csillaghy Jenő érsekújvári főorvos, aki az eredetileg saját családja múltjának kutatását kiterjesztette a megye többi nemesi családjára is. Váratlan halála megakadályozta a kötet munkálataiban való további részvételét, és nem érhetette meg a mű első kötetének megjelenését.

A szerző felhasználta a régi és az újabb, levéltári forrásokon nyugvó genealógiai, helytörténeti szakirodalmat is.

A mű alfabetikus sorrendben tárgyalja Nyitra vármegye nemes családjait. Az egyes családoknál közli a nemességre, a címerre, az egyes családtagok országos és megyei közszereplésre vonatkozó főbb adatokat. A famíliákat a legkorábbi általa ismert időszaktól a 19–20. század fordulójáig, egyes családokat korunkig vezeti le. Nagy hangsúlyt fektet az egyes családi ágak bemutatására, továbbá érinti a feldolgozott családdal rokoni kapcsolatba került famíliákat is, így szerepel a kötetben a vármegye nemességének vonatkozásában a gróf Andrassy, a gróf Apponyi, a Babóthy, a Baross, a Bartakovich, a gróf Berchtold, a gróf Berényi, a Bézánák, a Blaskovich, a Bossányi, a gróf Brunszwik, a Csemniczky, a Divéky, a gróf Forgách, a Ghiczy, a gróf Hunyady, a Kochanovszky, a Köröskényi és a Kvassay család története.

A kötetben nagyszámú kisebb-nagyobb genealógiai táblán tanulmányozhatók a rokoni kapcsolatok. A mű a felvidéki vonatkozásaira tekintettel méltán tarthat érdeklődésre számot Szlovákiában is, ahol a szerző korábbi művei, így különösen a lipitói nemességgel foglalkozó könyve ismert.

Pandula Attila

Laudatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára.

Szerk.: CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF, DEMETER ZSÓFIA, VIZI LÁSZLÓ TAMÁS

Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata – Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár, 2004. 523 oldal
ISBN 963 9558 17 6

A Warvasovszky Tihamér polgármester és Szabó Péter iskolai főigazgató előszavával ellátott vaszkötet Farkas Gábor (született: Sümegcsehi, 1931) középiskolai tanár, történész, a Fejér Megyei Levéltár (1959–1991) és Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára (1992–1997) nyugalmazott igazgatójának születésnapjára készült, és 38 hosszabb-rövidebb írást tartalmaz a tanítványoktól, kollégáktól (akik között akad történész, levéltáros, néprajzos, tanár, pap, s tán egyéb is), majd Farkas Gábor 1959 és 2003 közötti szakirodalmi munkásságának válogatott bibliográfiájával (összeállította: Kovács Eleonóra) zárul.

Az írások színvonala, hangvétele széles skálán mozog. Többségük tudományos jegyzetapparátussal ellátott munka, de akad néhány személyes hangú visszaemlékezés, sőt olyan is, amelynek zömét grafikák alkotják (M. Tóth István írása). Egy emlékkötetnél ez talán nem is baj, inkább színesebbé, változatosabbá teszi a könyvet. Hasonlóan tág körű a tanulmányok témaválasztása is. Legnagyobb hányaduk – kapcsolódva Farkas Gábor kutatásainak fő irányához – Székesfehérvár és Fejér megye történetével foglalkozik. Ilyenek pl. Székesfehérvár város levéltárának története (Curgai Horváth József), Hóman Bálint és a székesfehérváriak (Demeter Zsófia), Székesfehérvár harmadik nyomdája: a Csitáry-nyomda (Frigyik Katalin), A székesfehérvári katonaélet (Gelencsér József), Id. Pázmány Dénes élete és politikai pályája (Gyüsi László), Solt megye vázlatos története. Adatok Fejér megye közigazgatásának történetéhez (Iványosi-Szabó Lajos), A legjelentősebb katolikus társadalmi egyesületek a székesfehérvári egyházmegyében a két világháború közötti időszakban (Lőrinczné Bencze Edit), Prohászka Ottokár és a székesfehérvári papnevelés (Mózyessy Gergely), A jezsuiták Székesfehérváron és Fejér megyében a XVIII. században (P. Sulyok Ignác O. Cist.), Az ipari szakoktatás főbb jellemzői Székesfehérváron 1948-ig (Surányi István), Városfejlődés Székesfehérváron a XX. század elején (Szalai Károly), Az erőgyűjtés évszázada. Fejér vármegye a török kiűzésétől a napóleoni háborúkig (Vizi László Tamás).

A tanulmányok egy másik csoportja más városok történetéhez szolgáltat adalékokat. Pl. Civitas fidelissima – Városunk büszkesége, az 1922. évi címerbő-

vítés (Sopron) (Horváth Zsolt), Kőszeg 1328. évi királyi kiváltságlevele értelmezéséhez (Ladányi Erzsébet), A katolikus oktatás Marosvásárhelyen (Pál Antal Sándor), Zechmeister Károly a városépítő és ipartelepítő polgármester (Győr) (Sáry István), Veszprém város főterének kialakulása és szerepe a város szellemiségében (Somfai Balázs).

Egyháztörténeti jellegűek Dóka Klára (Nemzetiségek és felekezetek a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében), Érszegi Géza („Elhozták hát az apostoli áldás levelét a koronával és kereszttel együtt...”), Szánthó József (A Magyarországi Fatima története) munkái, továbbá a megye- és várostörténetekhez kapcsolódó már említett tanulmányok egy jelentős része is.

Történeti segédtudományi (heraldikai, falerisztikai) jellegű írásokat is találunk. Pl. Bundabőrök a középkori magyar heraldikában (Bertényi Iván), Német katonák utólagos magyar kitüntetése, Horthy Miklós kormányzó 1938-as németországi látogatásakor (Pandula Attila), de ide sorolható Horváth Zoltán már említett írása (Sopron címeréről) is. Jogtörténeti jellegűek Darai Lajos Mihály (A koncepció per gyökerei), Gerics József (A római jog hatása a krónikásra: a szabad jogállás elvesztésének oka Kézai gestájában) írásai.

Esztétörténeti jellegű Kardos József (A szentkorona-eszme szerepe az 1920. évi I. tc. megalkotásában és az államforma kérdése), Lukács László (A Kossuth-kultusz megnyilvánulási formái, tiszteletének utóélete) és Somogyi Ferenc (Eszkatológia és közgazdaságtan) tanulmánya.

A szocialista korszak történetébe enged betekintést Füzes Miklós (Népítélet?! Óbányán), Gálicz Tibor (A vállalati gazdálkodás kereteinek, tartalmának és környezetének változása Magyarországon a XX. század második felében), Izsák Lajos („Műellenzéki párt” Magyarországon 1947–1949-ben) és Lakos János (A megyék, a városok és községek levéltár-alapítási joga Magyarországon a második világháború után) tanulmánya.

Személyes emlékekre épülő, Farkas Gábor emberei, szakmai arculatát ismertető írások Hetényi Istváné (Nem akartam én már írni), M. Tóth Istváné (Tisztelt Olvasók!), Neményi Lászlóé (Dr. Farkas Gábor, a

szellem és a szeretet embere), Pásztóhy Domokosé (Minőségigény mélyben és magasban) és Tölgyesi Józsefé (Találkozások a Tanár Úrral Fehérvártól Fehérvárig).

Szintén személyes hangú, de nem Farkas Gáborhoz kötődő írás Gyimesi Károlyé (A valóságos hős) (Rapai János sárosdi nyugdíjas, volt I. világháborús katonáról) és Kanyar Józsefé (Új szobor a csokonyavisontai templomkertben) (Nagyatádi Szabó Istvánra való emlékezés).

A kötet fülszövege tájékoztat Farkas Gábor életútjának, szakmai pályájának fontosabb eseményeiről, állomásairól.

A témaválasztásában és időhatáraiban meglehetősen széles határok között mozgó kötetet – a helyenként előforduló kisebb-nagyobb nyomdahibák ellenére – feltehetően haszonnal forgatják majd a történelem különböző szakterületei után érdeklődők, szakmabéliek és kívülállók egyaránt.

Rainer Pál

KISFALUDY LÁSZLÓ: *A kisfaludi Kisfaludy család története.*

Régi magyar családok 2. Sorozatszerkesztő: Pozsonyi József. Szerkesztő: Szarvas Márta. Kiadja a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága. Debrecen, 2004. 225 oldal

Nehezen lehet nem elfogultnak lenni a fiatal, majdhogynem pályakezdő éveit „taposó” Kisfaludy László családjáról és őseiről írt monográfia olvasásakor. Most megjelent kötete ugyanis minden szakmai megalapozottsága mellett, jó példája honi könyvkiadásunk döcögős, sok esetben kiszámíthatatlan pályaképének.

A kiadásról

Ismert, hogy Kisfaludy Sándor költő, illetve uno-kaöccse, Kisfaludy Móric 1848/49-es honvéd tábornok révén, a család egyik legismertebb központjában, Sümegen, a Városi Múzeum keretében igyekszünk őrizni és ápolni a család itteni ágának tárgyi és szellemi hagyatékát. Van úgy 8–10 éve annak, hogy a Sümegről a fővárosba költözött Kisfaludy Attila mérnök úr – a család történetének kiváló ismerője – egyik sümegi látogatása során bemutatta László fiát, aki történészhallgató lévén, a Kisfaludyak múltját kívánta államvizsga dolgozataként felkutatni. Megvallom, mi nagy jelentőséget nem tulajdonítottunk akkor a dolognak, hiszen fiatalok tucatjai jelentkeztek hasonló kéréssel múzeumunkban, nem szólva arról, hogy az elmúlt években „kutatók” sokasága vetette be magát a jó nevű történeti családok valós vagy vélt rokonai szálainak bizonyításába. Kisfaludy László szándéka akkor kezdett „gyanússá” válni, amikor rendszeres bűvárokodója lett gyűjteményünknek, illetve folyamatos kérdések és kérések sokaságával igyekezett a családról szóló ismereteink birtokába jutni.

Eltelt egy pár esztendő, míg 1999-ben, frissen szerzett tanári diplomájával zsebében, egy vaskos kéziratral lepett meg engem. A *meglepetés* szó a leg-

helyesebb, hiszen az alapos szakmai háttér birtokában megírt Kisfaludy-családtörténet eddig megismert feldolgozásai közül, messze a legalaposabb összeállításnak bizonyult. Adott volt a kérdés: vajon hogyan és hol lehet a kéziratot megjelentetni? A következő két-három év próbálkozásai sorra sikertelenek voltak. A nem várt megoldás Debrecenből, Pozsonyi József történész személyében érkezett, akinek a Semsey családról megjelent tanulmánykötete azzal az üzenettel került a kezembe, hogy jelezzem számára, ha netán hasonló, megjelenésre váró magyar családtörténeti kézirat(ok)ról tudok. Így került a tanulmány kézírata a kiadóhoz, majd a külsőleg is mutatós kötet könyvesboltjaink polcaira.

A kiadványról

Kisfaludy László tanulmánykötete a Pozsonyi József által nemrégiben elindított sorozat (*Régi magyar családok*) második köteteként jelent meg. A fiatal szerző nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy a család Kisfaludy Sándor által már említett ősiségét a fellelhető írásos dokumentumok révén bizonyítsa. Ehhez persze mélyre kellett visszanyúlnia történelmünk kelléktárába, hiszen a hagyomány szerint a családot Szabolcs honfoglaló vezértől, illetve a Csák nemzetségtől származtatják. E téren igazán alapos és szakszerű munkát végzett a szerző: levéltárak sokaságát kereste fel, korabeli okiratok százait böngészte át, illetve a középkori krónikák adatait rakta logikus sorrendbe, ügyelve arra, hogy a legendáriumokat és a bizonytalan adatokat kellő kritikával kezelje. Közben beutazta a Dunántúlt és a Felvidéket, hiszen a szám-

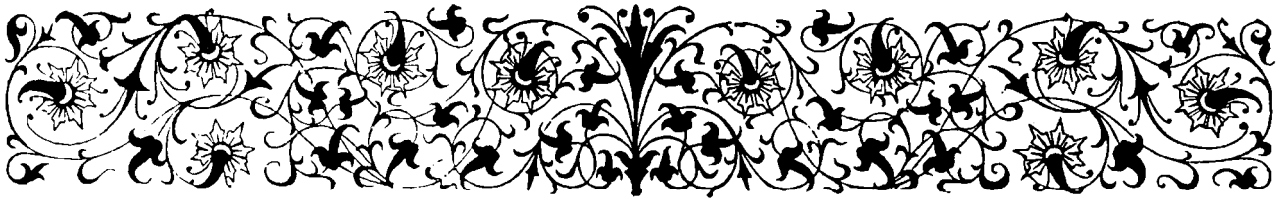
talán ágra tagozódott Kisfaludyak a történelmi Magyarország főleg e két régiójában éltek mindennapjait. Közben helyszíni adatokat gyűjtött, fényképezett, családfákat és felméréseket készítette, majd így szerzett ismereteit egyfajta kronológiai sorrendbe rakva állította össze családja történetét a kezdetektől napjainkig. Rengeteg név, adat, esemény és történés bontakozik ki a sorok között, egy olyan ősi magyar család sorsa, melynek az elmúlt ezer évben egyaránt megvoltak a maga sikertörténetei és rossz időszakai. Több száz révbe jutott vagy kevésbé sikeres Kisfaludy életfoszlánya villan fel a kötetben, akik gazdálkodtak, harcoltak, házasodtak, pereskedtek, voltak akik életük során birtokaikat gyarapították, és voltak – nem kevesen – akik a megszerzett vagyonokat köny-nyel-műen elherdálták. Maga Kisfaludy Sándor is keserű tapasztalatokat szerezhettek e téren, amikor megállapította: *...Míg a férfiak vitézkedtek, az asszonyok rosszul gazdálkodtak és a sógorok foglaltak, mint sok levél igazolja...* Akár szokványosnak mondható családtörténet, amelynek bár nemesi eredetét soha senki nem vitatta, szerepük a magyar múltban mégis átlagosnak mondható: a család nem került a királyi udvar közvetlen közelébe, nem igen viseltek magas rangokat és nem töltöttek be országosnak mondható befolyásos funkciókat; egyikük sem használta ki igazán a katolikus restauráció nyújtotta meggazdagodás lehetőségeit. Ahhoz, hogy a család neve ma is jól cseng a fülekben, a 19. században élt, írói vénával megáldott testvérpár, Kisfaludy Sándor (1772–1844) és öccse, Károly (1788–1830) máig maradandó munkássága kellett; no meg az unokaöcs, a lángelelkes Kisfaludy Móric (1814–1893) dandártábornok szabadságharcban mutatott vitézsége. Ők váltak a Kisfaludy nevet viselőik védjegyévé, nem birtokaik, hanem tehetségük,

vagy éppen rendhagyó tetteik révén. A család a 19. század második felétől élt tagjai már kizárólag tisztességes polgári foglalkozásból éltek, és élnek azok népes leszármazottai napjainkban is, büszkén vállalva a Kisfaludy névvel járó erkölcsi örökséget.

Kisfaludy László most megjelent kötetének a tény-szerűen bemutatott események sora a legnagyobb erőssége. Egy család ezeréves krónikáját végigbogarászni, azt 220 oldalas könyvbe tömörítve közreadni, komoly szakmai feladat, amelyet szerzőnk igaz, hogy sikerrel teljesített, mégis a sok-sok név és egyéni (sors)történet rengetegében bizony az átlagolvasó számára emberpróbáló feladat eligazodni. A Kisfaludy családban (is) a keresztneveket előszeretettel hagyományozták az utódokra, s gyakran megesett, hogy a rokonok egymás között házasodtak, s az összekuszált családi kapcsolatok sokaságában – annak ellenére, hogy a szerző, a szakember eszközeivel „kezeinket fogva” igyekszik vezetni minket – bizony megesik, hogy ezekben a (név)labirintusokban így is nehéz a helyes utat megtalálni.

Végezetül elismeréssel kell szólni Pozsonyi József történész kezdeményezéséről, amellyel megteremtette történettudományunk évtizedeken át mellőzött ágának egyik fórumát, a régi magyar nemesi családtörténetek bemutatását célzó sorozatot. Az eddig megjelent két kötetet újabb kiadványok fogják követni, közöttük előkészületben Gilicze Jánostól a földéaki Návay család, a Jósza Miklós–Ulrich Attila szerzőpárostól a németszőrényi és bánházi Jósza család, Pozsonyi Józseftől a rátki és salamonfai Rátkay család, illetve Lakatos Saroltától a nagykállói Kállay család történetét bemutató kiadvány.

Miklósi-Sikes Csaba

HÍREK

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
2005. első félévi programja:

1. 2005. január 27. csütörtök
Dr. Harmath Arisztid Sándor
Legendák és hamisítások a családtörténetben.

Elnöktől: Dr. Pandula Attila főtitkár

2. 2005. február 24. csütörtök

Dr. Bertényi Iván

Propaganda a címereken.

Elnököl: Nyulásziné dr. Straub Éva alelnök

3. 2005. március 31. csütörtök

Klebelsberg Éva

Klebelsberg Kunó, az ember.

Elnököl: Dr. Harmath Arisztid Sándor főtitkár-
helyettes

4. 2005. április 28. csütörtök

Debreczeni-Droppán Béla

Schönherr Gyula élete és munkássága

Elnököl: Dr. Bertényi Iván elnök

5. 2005. május 26. csütörtök

Dr. Draskóczy István

Só és ember.

Elnököl: Dr. Kollega Tarsoly István alelnök

6. 2005. június 30. csütörtök

Dr. Pandula Attila

*Magyar hadi kitüntetés-adományozások németek-
nek 1941–1945.*

Elnököl: Dr. Harmath Arisztid Sándor

* * *

Dr. Pandula Attila 2004. november 20-án (szom-
baton) két előadást tartott Marosvásárhelyen: *Fejeze-
tek a magyar zászlók, lobogók történetéből* és *A magyar
államcímertörténete* címmel.

2004. december 6-án (hétfőn) védte meg az
ELTE Bölcsészettudományi Karán Diaconescu
Gheorghe Marius (Bukarest) *Az erdélyi nemesség
struktúrája az Anjou-korban* című PhD értekezését.

* * *

2004. december 9-én (csütörtök) 17 órakor a
Józsefvárosi Kulturális Központ Állandó Zászló-
kiállítása (Zászlómúzeum) keretében Galambos Ta-
más (a Miniszterelnöki Hivatal EU Kommunikációs
Főosztály osztályvezetője) és Csécsei Béla (József-
város polgármestere) nyitotta meg a *Kárpát-medence
magyar települései és jelképei* kiállítást. E kiállítás
2005. február 28-ig tart nyitva.

* * *

A Somogy Megyei Könyvtárban (Kaposvár) 2005.
január 4-én (szombaton) 16 órakor Dr. Bertényi Iván
nyitotta meg Mógor Tamás (Pápa) „címerfestő-he-
raldikus” *Címertörténeti és címerbemutató* kiállítását.

A címertörténeti rész a magyar címeradomá-
nyozás történetét mutatja be a kezdetektől, 1405-től.
1918-ig.

A címerbemutató témakörei: magyar és erdélyi
főnemesi családok és az erdélyi fejedelmek, továbbá
a magyar írók, költők, művészek, valamint a magyar
miniszterelnökök címerei.

* * *

Dr. Pandula Attila, 2005. január 13-án, a Magyar
Numizmatikai Társulatban tartott előadást *Magyar
hadikitüntetések 1938–1945.* címen. Ugyanekkor a
tárgyra vonatkozó, gazdag demonstrációs anyagot is
bemutatott.

* * *

Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár és a Zala Megyei Levéltár szervezésében az ELTE Egyetemi Könyvtár Dísztermében volt 2005. január 20-án az *Armalisok – Nemesi címerlevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898* című könyv bemutatója. A könyvet Dr. Kóta Péter, tanszékvezető egyetemi docens (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) ismertette.

* * *

Dr. Pandula Attila 2005. január 22-én (szombaton) előadást tartott Magyarokán *A magyar államcímek és a magyar zászló története* címen.

Dr. Pandula Attila, 2005. január 22-én (szombaton), továbbképzési előadásokat tartott Szabadkán: *Magyar jelképek, zászlók* (inszigniológia, vexillológia); *Családtörténet és személyábrázolások* (genealógia és történeti ikonográfia); *Nemzeti címek és pecsétek* (heraldika, szfragsztika) témakörökben.

* * *

2005. február 24-én, a Magyar Numizmatikai Társulat közgyűlésén „a falerisztikai tudományában kifejtett kiemelkedő tevékenységért” „Réthy László jutaloméremmel” tüntették ki Dr. Pandula Attilát.

* * *

2005. április 26-án, a Magyar Országos Levéltár Lovagtermében volt *Az Archivum regni – Regnum Archivi – A Magyar Országos Levéltár palotája* c. könyv ünnepélyes könyvbemutatója. A könyvet Dr.

Marosi Ernő, a Magyar Tudományos Akadémia al-elnöke, ismertette.

* * *

A BDOS 2005. április 29–30-án, a németországi Gunzenhausenban rendezte a 10. Nemzetközi Falerisztikai Konferenciáját. Dr. Pandula Attila *Ungarische Kriegsauszeichnungen an Deutsche 1941–1945* címen tartott előadást.

A (budapesti) Szlovák Intézet és a Budapest Józsefvárosi Szlovák Önkormányzat rendezésében 2005. május 26-án volt a *Lexikón erbov šl'achty na Slovensku* című könyvek bemutatója. I. kötet – *Trenčianska stolica.*, II. kötet *Liptovska stolica.* (Bratislava – Pozsony – 2000, 2004). A bemutatón előadást tartott (az egyik szerző) Dr. Jozef Novák professzor (a szlovákiai heraldika doayenje), illetve az egyik illusztrátor, Ladislav Čisárik (a jeles heraldikai festőművész). Bemutatkozott (e népszerű szakmai sorozat) kiadója Dalimír Hajko és L'uba Hajková is. A kötetekhez, illetve az előadásokhoz korreferátumot tartott Dr. Pandula Attila.

* * *

2005. szeptember 22–23-án kerül megrendezésre (Nyíregyházán-Nagykárolyban-Kaplonyban) a „XII. Szabolcs-Szatmár-Beregi Nemzetközi Levéltári Napok”. Az idei program a genealógia tárgykörét jelenti. A tervek szerint – különböző szekciókban – 37 előadás hangzik majd el. (*Nagy családok, érdekes kis családok., Szabolcs-Szatmár-Beregi családok.*) Az előadások egy része a Károlyi család történetével kapcsolatos.

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben lehetőleg végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) fogad el. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratokat technikai okokból nem tudunk közölni. Az ismertetéseknél kérjük az ismertető mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében tisztelettel kérjük az alábbiak betartását: – A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk (pl.: *Domanovszky Sándor*).

– Az oldalhivatkozáskor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40, 61–72).

– A hivatkozáskor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket rövid kötőjellel válasszuk el egymástól (pl.: Wien-Köln; Budapest-Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.) A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl.: Bp.,)

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely, és év után zárójelben tüntessük fel. Pl.: (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után ‚In’ szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.

– Folyóiratban megjelenő cikkekre történő utaláskor nem tesszük ki az ‚In’ szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána pedig az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám. Pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, utána pedig az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: Nagy I.: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, az „Uo.” jellet kell használni. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, vagy a megjelenés évével) és erre hivatkozni. Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. Nagy I.: i. m. II. k. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

– Írásaikat minden esetben 3,5” formátumú kislemezen Word for Windows ’95, ’97, ’98 vagy ’2000 szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe egy kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében. A szöveget balra zártan írják, és azt a kurziválás, kövérítés és jegyzetszám-emelés kivételével ne formázzák.

– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

– A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „végjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az eddigi gyakorlatnak megfelelően a tanulmányok végére kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban kép/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális lemezen a kéziratához csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szédéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat ne számítógépes programban készítsék, hanem azokat kézzel megrajzolva csatolják a tanulmányhoz.

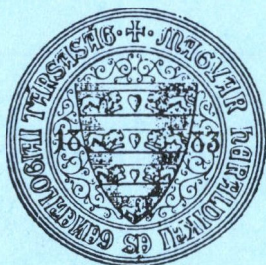
A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különlenyomatokat készítetünk, melyeknek árát levonjuk a szerzők tiszteletdíjából.

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

HETVENKILENCEDIK KÖTET
2005/3-4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMV

E számunk szerzői

Gyulai Éva, dr. egyetemi docens (Miskolci Egyetem BTK)
Halász Éva, ELTE BTK
Oláh Tamás, levéltáros, BAZ Megyei Levéltár (Sátoraljaújhely)
Rihmer Zoltán, dr., egyetemi adjunktus, (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)
Sas Péter dr, művelődéstörténész (MTA Irodalomtudományi Intézet)
Sípos Ferenc, munkatárs (Zrínyi Kht)
Soós István dr., történész (MTA Történettudományi Intézet)
Sroka, Stanislaw A., egyetemi docens, Krakkói Egyetem
Szálkai Tamás, demonstrátor (Debreceni Egyetem Történeti Intézet)
Vajay Szabolcs dr., a Nemzetközi Heraldikai Akadémia tiszteletbeli elnöke (Svájc)

Helyesbítés a 2004/3–4. számhoz: Kávássy Sándor, dr., főiskolai tanár Nyírgyházi Főiskola Történettudományi Tanszék)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXVIII. évfolyam

2005/3-4. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

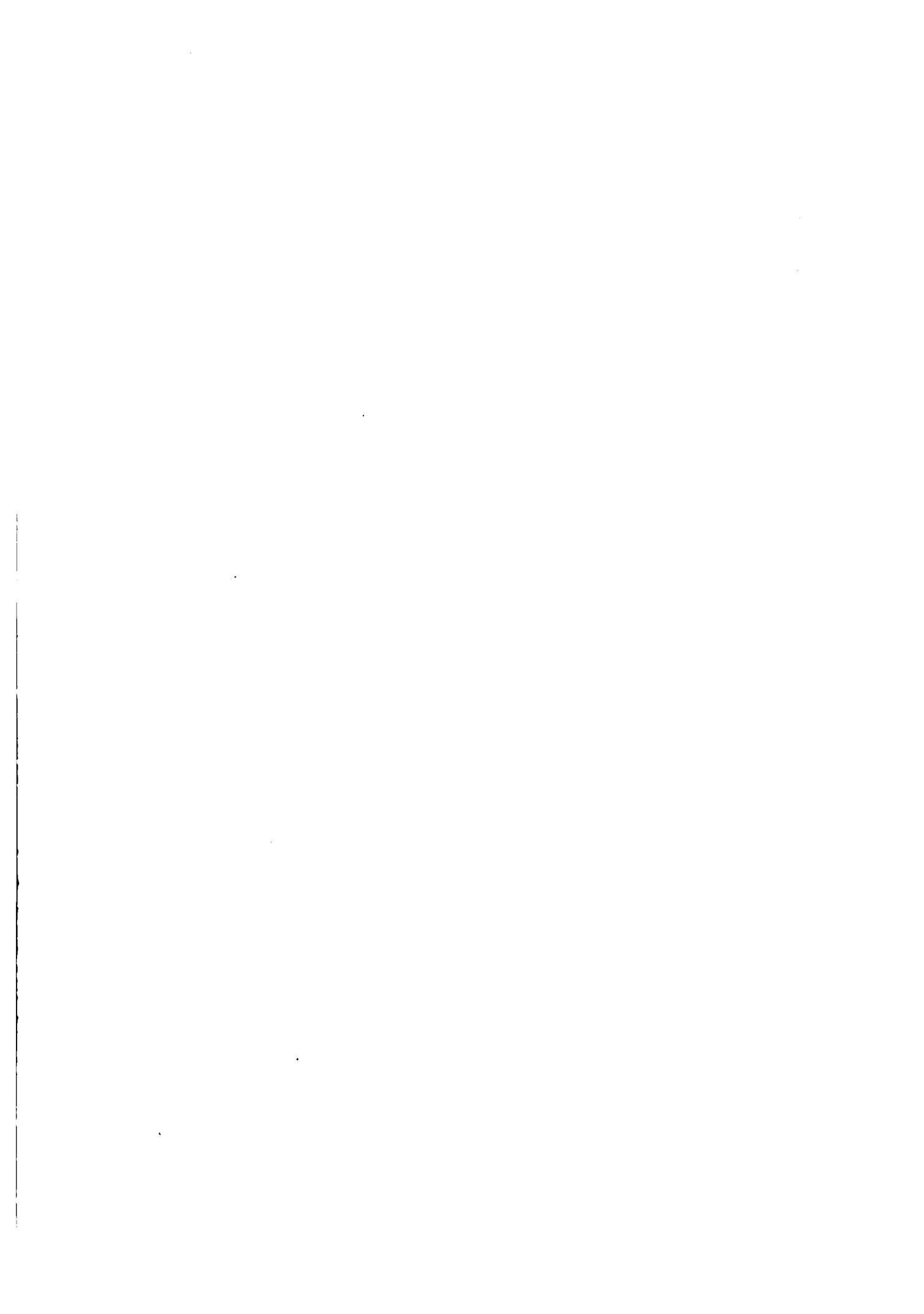
Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

A CSÖMÖRI ZAY CSALÁDRÓL A BÁRÓI NEMZEDÉKEK

Harmadik, befejező közlemény

Zay László és Újfalussy Judit legifjabbik fia 1651-ben született, és 1712-ben, 61 évesen halt meg. Élete jobbadán eseménytelen volt: sem katonai, sem közéleti tevékenységéről nem tudunk. A legifjabb gyermek birtokhoz kötődő életét élhette, és a korszak elit-kiváncsaihoz igazodón nősült. Először 1670 táján, a már az ötvenes évek óta említett báró Nyáry Annával,¹¹³ aki két gyermekkel ajándékozta meg: a katonai pályára lépett, és az 1701-ben induló spanyol örökösödési háború során a franciák ellen elesett Pállal, valamint az 1681-ben született Zsuzsannával, aki előbb nyitraszerdahelyi Zerдахelyi János,¹¹⁴ majd báró Vécsey Sándor második felesége lett.¹¹⁵

A megözvegyült Lőrinc báró 1684-ben kötött második házassága a Zay-családtörténet fordulópontja. István bátyja feleségének testvérhúgát vette nőül, gróf Kollonich János-Ulrik és báró Windisch-Graetz Éva-Katalin 1661-ben született Mária-Polxéna leányát,¹¹⁶ aki húsz évi házasságuk során kilenc gyermeknek adott életet. Elsőszülöttjük, Katalin, 1707-ben báró Perényi Miklósnak, II. Rákóczi Ferenc tábornokának harmadik, gyermektelen felesége volt.¹¹⁷ Öccse, András, 1734-ben hunyt el, mint csk. alezredes. Kétszer nősült a Berényi családból. Előbb Máriával, aki néhány hónap után meghalt, majd annak unokatestvérével Judittal,¹¹⁸ akit gyermektelenül hagyott hátra 23 évi özvegyiségében, mint csillagkeresztes hölgyet. Követte őket két kiskorban elhunyt testvér, Ferenc és Anna-Mária,¹¹⁹ majd ötödik gyermekként az 1689-ben született Zsigmond, II. Rákóczi Ferenc állhatatos híve és kuruc ezredese, aki fejedelmét Rodostóba is elkísérte, ahol 1755-ben maga is elhunyt. Családot nem alapított. Így jutunk a hatodszülött családfenntartóhoz, az 1693. november 21-én született Imréhez, aki – mint fentebb már mondtuk – 1733. június 7-én lépett házasságra idősebb águk

örökösnökjével, báró Zay Mária-Krisztinával.¹²⁰ Imre 1753. május 24-én hunyt el, neje jussán mint „Zayugróc örökös ura”, amit leszármazottai megszakítás nélkül viseltek tovább 1994-ig. Mária-Krisztina 1770. október 30-áig élte túl férjét. Imre fényes közéleti pályát futott be. Mária-Krisztina nagyatyjához, Andrásához hasonlóan, protestáns nádorjelölt volt az 1741. évi pozsonyi országgyűlésen. Neki is jelentős diétai szerep jutott, nevezetesen a felszabadító háborúk után létesített, és a magyar birtokos elite méltánytalanul sújtó Neoacquistica Commissio eltörlésében. Pálffy Jánosnak nádorrá választása után bevonult az osztrák örökösödési háborúra induló ezredéhez, a bajorok és poroszok ellen. A csatározások során nehéz sebet kapván harcképtelenül Zayugrócra vonult vissza élete utolsó tizenegy esztendejére. 1696-ban világra jött hetedszülött húga, Erzsébet-Mária-Terézia 1729-ben lépett házasságra gróf Trauttmansdorff Miksa-Józseffel, Freienthurm bárójával, Castelalt és Neuberg urával, akitől fia, Ferenc, világi pap, három leánya pedig apáca lett.¹²¹ Férjét 27 évvel élte túl.¹²² Húguk, az 1697-ben született Krisztina hajadon maradt, hosszú élete 1784. január 30-án zárult, 87 esztendőskorában. Végül utolsó testvérük, szüleiknek kilencedik, de atyjának tizenegyedik gyermeke, László, mint Kollonich-águk megalapítója vált nevezetessé.

Báró Csömöri Zay László 1705. július 4-én született. Huszonhárom éves volt, amikor nála jóval idősebb elsőfokú unokatestvére, az egyházi pályára lépett gróf Kollonich Zsigmond, 1716 óta Bécs érseke és 1727-ben bíboros, nagynevű családjának kihaltát észlelvén¹²³ kieszközölte az Udvarnál, hogy legközelebbi rokonukat, Zay Lászlót – nagynénje fiát – örökbe fogadhassa és családjának mintegy folytatójává tegye. Reá hártította tehát a Kollonichok nevét, előnevét, címerét, grófi rangját és birtokállagát. Ezt az

1728. május 9-én kelt császári elhatározást még aznap Laxenburghban kiállított diploma szentesítette,¹²⁴ Lászlónak egyedüli magyar kötődéseként a „Zayugróc örökös ura” különböztetést hagyva meg. Erre fel László katolikus hitre tért, és pályája ettől kezdve mint gróf Kollonich ível. E néven vették fel 1728. szeptember 9-én Alsó-Ausztria úri rendjébe, csakhamar császári és királyi kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, és, hogy magyar származása összbírodalmi hasznot is hajtson, a m. kir. Kancellária referense. Anyai családjához való kötődését 1728. szeptember 21-én újabb Kollonich-házassággal tetézte, elvéve a család ifjabb ágának utolsó sarját,¹²⁵ ami által birtokteljességük egésze – hitbizomány és szabad jószág – utódaikra szállt. E címen 1749. augusztus 2-án nyert morva, 1773. június 4-én pedig cseh inkolátust. László utódait a család Kollonich-ágának sommás bemutatásával alább még tárgyaljuk.

Térjünk most vissza a Zay nevet folytató Imréhez, aki – mint láttuk – 1733 óta a kiháló idősebb ág utolsó sarját, Mária-Krisztinát bírta nőül. Házasságukból egy fiú és egy leány született: Péter és Mária. Ez utóbbi 78 éven át hajadon maradt,¹²⁶ Péter viszont a család legaktívabb protestáns tagja. Talán nagybátyja Kollonich-ágának katolizálását ellensúlyozandó? Szintúgy kamarás, de ugyanakkor a lutheri evangélikus egyház főfelügyelője is. 1735. június 29-én született Ugrócon, és 1788. október 4-én hunyt el. Három házasságából hét fiúgyermek származott, de csak egyikük lett családfenntartó. Első feleségétől, báró Calisius Eleonórától,¹²⁷ aki 1761. április 9-éig élt, Tamás és Péter fiai születtek. Az első épp csak egy esztendőt ért meg, a második hatot.¹²⁸ Péter másodikban gróf Auersperg Mária-Anna-Augusztinát¹²⁹ vezette oltárhoz 1762. július 20-án, aki a családfenntartó Imrének, valamint a négyévesen elhunyt Sándornak lett anyjává.¹³⁰ Úgy tűnik, ez utóbbinak szülésébe halt bele 21 esztendőskorában, 1765. december 13-án. Péter végül is 1775-ben kötötte harmadik házasságát, első feleségének 1743-ban született testvérhúgával, báró Calisius Ludovikával, akitől egymást követően két Lajos nevű fia született.¹³¹ Felnövekedett harmadik gyermeküknek, Zsigmondnak, Göttingen és Jéna protestáns főiskoláin végzett tanulmányok után mint Trencsén vármegye aljegyzője indult meg pályafutása, mígnem 22 esztendőskorában félbe nem szakította a hirtelen halál.¹³²

A további családfenntartás így az Auersperg Mária-Anna-Augusztinától született Imre feladatává vált. Ennek eleget téve, ő nyerte fiával és unokáival,

1830. november 12-ei pozsonyi kelettel, a már régen esedékes grófi rangot a kidíszített ősi címerrel.¹³³ Az 1765. január 7-én született Imre a lipcsei egyetemen tanult, majd mint a Wurmser huszárezred tisztje 1788–1790-ig az utolsó török háborúban harcolt, mikor is átvezényelték a felkelt belga rendek ellen, hogy végül az 1792-ben Belgiumra törő francia támadás elhárításában vitézkedjék. Hazatérve, 1797-ben alezredesi rangban Turóc megye nemesi felkelő seregének vezére lett. 1798-tól császári és királyi kamarás, s mint ilyen nyerte el egyetlen fiával és három unokájával egyetemben grófi rangját. E beteljesülést csak egyetlen évvel élte túl: 1831. augusztus 18-án hunyt el. Mostohaanyjának családjából nősült, báró Calisius Mária-Erzsébettel,¹³⁴ aki 1842. április 1-jéig élt túl. Ha négy unokája még bárói rangban született is, hármójuk 1830-ban gróffá lett.¹³⁵ Két további unokája már ebben a rangban született.¹³⁶

Foglaljuk itt össze 18. századi történetüket. Az állandó török vész múltán és a szatmári béke szerzte modus vivendit követően, a 18. század társadalomalakulásának új fejezete VI. Károly császár spanyolországi tapasztalatainak jegyében nyílik. Az utrechti béke által Keletre szorítottatván, itt sem habozott elgondolásait megvalósítani, mint a Habsburgok Dunai Monarchiájának létrehívója. A Pragmatica Sanctioval örökösévé tett leánya, Mária Terézia, folytatta atyjának előrelátó célkitűzéseit, egy „gondos háziasszony” következetességével. Soknyelvű birodalmában a magyar elit-társadalom is támasza volt. Így a Zay család története sem lehetett mentes az új irányelvek befolyásától.

Az elit tudatos növelését III. Károly kezdeményezte. Már új spanyol címekeket is bőven osztott, és Magyarországon is egyre gyarapodtak a főúrrá tevő adományai, főként a Pragmatica Sanctiot támogatók körében, 1723 és 1740 között, mikor is a leánya érdekében fáradozók közül 14 családot emelt főúri rangra.¹³⁷

Ezt a politikát folytatta Mária Terézia is, miként említettük egyfajta katolikus színezettel, mindazonáltal tartózkodván a protestánsok előnytelenítésétől. Inkább rábeszéléssel, semmint erőszak útján óhajtott téríteni. Több esetben sikerrel.

A Zayok hithű lutheranizmusa ennek ellenállt, és így az egyébként kijáró rangemelésük is elmaradt. Egyebek tekintetében mégis élvezték az új társadalomstruktúra előnyeit. Két águknak 1733-ban házasság révén való egyesítése döntő lépés volt vagyoni állaguk megőrzésére. A föltétlenül udvarhű Kollonichokkal való többszöri összeházasodásuk úgyszintén

erősítette bécsi kapcsolataikat. A sokszoros gyermekáldás elhárította a kihalás veszélyét. Pályaválasztásuk gyakran volt katonai, ami megkövetelte a maga áldozatait. De bontakozott országos szerepük is: Imre 1741-ben ismét a protestánsok nádorjelöltje, mindenképp sikeres diétai tevékenységgel. Házasságaik továbbra is megoszlanak az udvarképesek – Auersperg, Hellenbach, Trauttmansdorff – és a környező megyék hazai elitje között, hol is a Révay, Nyáry, Zerdahelyi családokkal házasodnak. Így szükségképp – ha nem is tervszerűen – beilleszkednek a barokk kor dinasztia irányította új társadalmába, ősi mivoltuk tudatában és annak megfelelően, még ha rangemelésük a 19. század elejéig várat is magára.

Ezzel végére értünk volna a Csömöri Zay család bárói leszármazásának, tanulmányunk kitűzött céljának. A grófi rangot nyert ágazat, mint már a bevezetésben jeleztük, egyrészt megjelent a GHdA sorozat 2000. évi 123. kötetében, magyar változata pedig megtalálható Gudenus János művében.¹³⁸ E hozzáférhetőség felment attól, hogy a Turul hasábjait ismétlésekkel terheljük.

Hátra van még az itt előadottak táblásítása, valamint kihalt Kollonich-águk sommás bemutatása, amit a Gothai Almanach sem közölt teljességében és a 19. század során történt elenyészésük miatt Gudenus művéből is kimaradt. Nagy Iván csak adathiányosan említi ezen ágazatukat,¹³⁹ s így nem árt, ha sommásan összefoglaljuk 1728-ban Kollonich grófokká lett utódaikat is.¹⁴⁰

Az adoptált Zay László báró, a már említett Kollonich házassága szüntén másodszor is nősült, 1759. november 25-én elvéve a nála 19 évvel fiatalabb gróf Hamilton Mária-Valburgát.¹⁴¹ Első házasságából tizenegy, a másodikból egyetlen gyermek született. Ám a tizenegy közül is csak Károly-Józsefnek voltak utódai: négy leány és egyetlen fiú: László, császári és királyi kamarás, aki nőtlenül hunyt el. Maradt a második házasságból született Miksa, akit három fia közül egyedül a hasonnevű élt túl. Ennek 1874-ben bekövetkezett halálával enyészett el a Kollonich-ág. Öt leánya mellett volt ugyan egy fia, szintén László, aki még atyja életében gyermektelenül halt meg 1863-ban. Ő volt az ultimus stirpis, a végső sarj, míg túlélő atyja az ultimus familiae et tituli. Mindez a mellékelt V. táblán pontos adatokkal látható, ha ugyan már kevés is a köze a magyar elit társadalomstruktúrájához. Említsük mégis, hogy az ágalapító Lászlónak két fia szolgált a Magyar Nemesi Testőrségnél, egy harmadik pedig, László, elébb er-

délyi és váradi püspök, majd 1788-tól 1817-ig kalocsai érsek volt.

Ekként zárul a Csömöri Zay család három évszázadra terjedő bárói állaga. Egyszersmind alkalma a magyar társadalomalakulás ezen időszakának bemutatására. Grófi ágazatuk már „a hosszú 19. századba” esik.¹⁴² Lényegileg nem különbözik a korszak alkonyfényének még csillanó értékeitől, sem nem veti még előre a rákövetkezőnek hajótörését.

A vizsgált három évszázad társadalmi kibontakozása mind eseménytörténet, mind magatartás szempontjából sokrétű. Emberileg a korai házasságok, a hitvesi korkülönbségek, a nagyszámú gyermekáldás, ijesztő csecsemőhalandóság és az özvegység vákuumától való félsz többszöri házasságkötései jellemzik. Hogy szereplői mennyiben voltak boldogok is, nem derül ki igazán. Magatartás tekintetében – legalábbis Magyarország ütközőponti térségében – az állandó katonáskodás, a hivatalos békeidőben is folyó csatározások, a koncoló erőszak vagy rabságba hurcolás, a hadjáratok nyomán fellépő járványok és a „nemeség=vitézség” egyenleg térhódítása sorsdöntő kitevői, valamint az Udvar/nemzet érdekkettség, amely hol simább, hol érdesebb, de mindég jelenvaló. A politikai bizalmatlanság, a vallási megosztás és a közhatalmi aprózódás csupán ismérvei amaz összképnek, amelyet lényegileg minden egyes elitcsalád története tükröz. A Zayok esetében is nyomon követhető, nemzedékről nemzedékre. Úgyszintén folytonos igyekeztük a nemzet szolgálata és az udvari főhatalom kettőségének egyeztetésére.

Ennek során új mondatok hangzanak el, amelyekben a régi szavak újult értelmet nyernek. Új társadalmi mondanivaló alakul ki. A 19. századnak még rendi hagyománya feltartóztathatatlanul vált át egy osztálytársadalomba. Új rétegződés. Ám az arra érdemesek ebben is megfelelő helyükre találnak, míg a rebelliskedők – még ha meggyőződésük helyes is – lassan visszaszorulnak. Ebben az Európa-szerte látványos megosztásban a Zayok szerepe továbbra is kettős. Többjük kamarás – az Udvar elismerése –, de ragaszkodnak evangélikus egyházi felügyelőségükhöz is, ami Bécs szemében szálka. Mint katonák hívei a Hadúrnak, mint tudósok a polgári közműveltség bajnokai. Büszkék őseikre, és házasodásaik révén több dinasztiahoz is fűzi őket áttételes kapocs; protestáns poroszokhoz vagy ókatolikus bajorokhoz. De mindez csak tudomásul vétel, fitogtatás vagy előnykeresés nélkül.

A „hosszú évszázad” kihívásaitól mégsem mentesültek. Ha vagyónállaguk nem is csökkent, hozadéka

ijesztőn csappant. Kastélyuk ellenállt ugyan az idő vasfogának, de inkább már „vidéki rezidencia”. Nem súlypont többé. Városi palotájuk nincsen. Magatartásuk mindinkább a magas szintű polgári léthez hasonul. Házasságpolitikájuk a protestáns elit zárt körébe zárult, egy-egy gesztussal az Udvar felé. Egyikük – more temporis – a magyar színjátszás egy tehetséges primadonnájával lépett házasságra.¹⁴³ Majd utóbb polgárlányokkal.¹⁴⁴ Innét túlélő „csillaghegyi águk”. Ők már nem „Zayugroc örökös urai”, amit hagyományhű fővonaluk 1994-ig meg tudott tartani. Négy száz esztendő s birtoklásuknak élő emléke, mely az 1920-tól alig pár holdnyit sem kitevő fekvőségre zsugorodott a romladozó ősi kastély körül. Mégis, híven őrizték mindezt 1946-os kisajátító elkobzásáig.¹⁴⁵

A „csillaghegyiek” eladdig már eleve polgári létre váltottak: tanárok, informatikusok, gyógyszerészek vagy régiségkereskedők környezetéhez íültek, ezáltal „a rövid 20. század” nem mindig könnyű túlélését biztosítva.

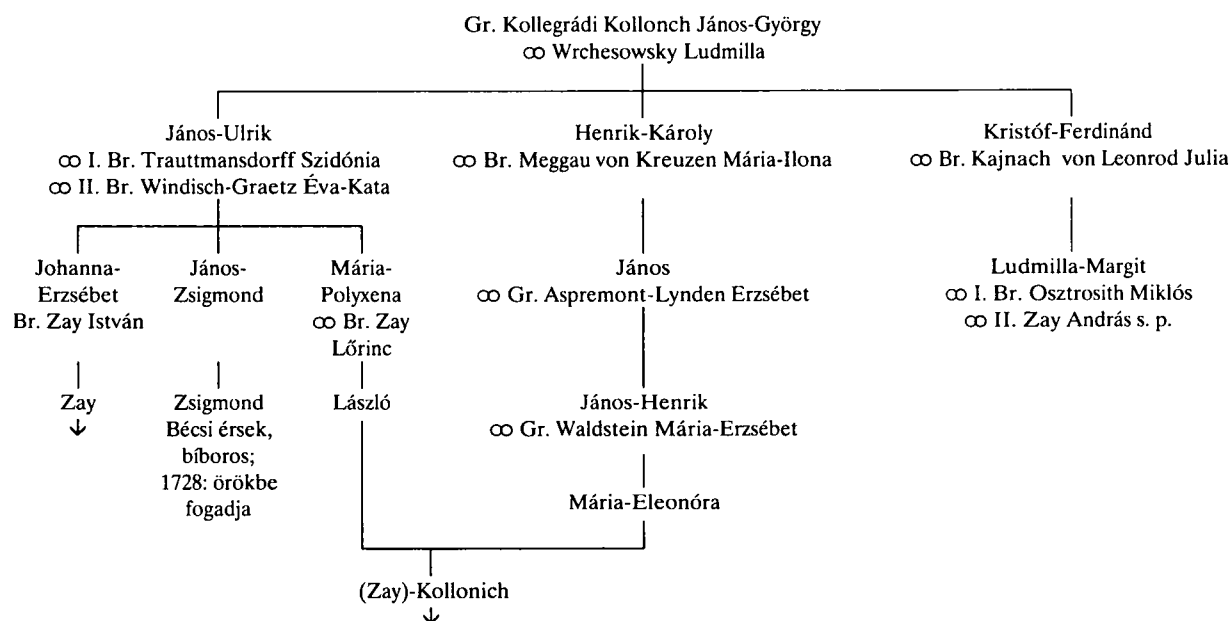
Mindenképp érdemes volt végigpásztázni a Zayok családtörténetét. Talán az „ilyesmi” lett napjainkra a genealógiai kutatás valós szakmai értelmévé. Sokkalta inkább, mint amaz adathalmazok, amelyek hajdan kamarásságra, lovagságra vagy kitüntetésekre jogosítottak. Mindezt immáron az egyéni kiválóság helyettesíti, amelyre utolsó „örökös uruk” is emelkedett a nemzetközi tudományosság szintjén. Legyen az ő emlékének ajánlva ez a tanulmány.

Vajay Szabolcs

A JEGYZETEK CSALÁDFÁJA

125. jegyzethez

A Zay-Kollonich kapcsolatok családfája

JEGYZETEK

¹¹³ Báró Nyáry Imre és Szlavniczai Sándor Mária leányával.

¹¹⁴ Zerdahelyi János 1697-ben a felkelő nyitrai nemesi sereg zászlótartója.

¹¹⁵ Zerdahelyi Jánostól két családfenntartó fia született, Imre és Lőrinc, Vécsey Sándortól pedig a nőtlén Balázs és a család későbbi grófi ágának törzsátyjává lett Ferenc báró. Zsuzsanna 1738-ban hunyt el, második férje pedig 1748. május 12-éig élte túl.

¹¹⁶ Vö. supra 110. j. A két Kollonich nővér édestestvér volt, de 9 év korkülönbséggel születtek.

¹¹⁷ Báró Perényi Miklós először Ökörítői Hidy Borbálát, majd Brebiri Melith Pál özvegyét, Putnoky Magdolnát vette nőül. Zay Katalin a harmadik felesége volt. Miklós bárónak mind a négy gyermeke első házasságából származott.

¹¹⁸ András és Mária – báró Berényi Ferenc és Lokcsánszky Éva leánya – Nagytapolcsányban, Nyitra megye, kötöttek házasságot 1717. november 21-én. Mária ugyanott halt meg 1718. február 16-án, vö. Szluha: Nyitra I, 117. I. t. András másodsor is Berényi leányt vett feleségül, György gróf és báró Újfalussy Klára leányát, Juditot, előbbi feleségének elsőfokú unokatestvérét, aki Kovarcon halt meg, Nyitrában, 1757. február 25-én, vö. Szluha: Nyitra I.120, III. t. – Mária apja Ferenc báró és Judit apja az 1720-ban grófi rangot nyert György fivérek voltak. Mindkét házasság gyermektelen maradt. NI XII. 337 csak a másodikat jelzi.

¹¹⁹ Ferenc 1693-ban hunyt el hatéves korában; az 1688-ban született Anna-Mária alig egy évet élt.

¹²⁰ Lásd supra, 105. j.

¹²¹ Maximiliana – mint apáca Mária-Anna – Domonkos-rendi volt Grácban, Franciska – mint apáca Sigismunda – Orsolya-rendi Bécsben, Mária-Anna – mint apáca Maria-Colomba – pedig Benedek-rendi Gössben, vö. Sieb. Noesterr. Adel II. 391.

¹²² Trauttmansdorff Miksa-József 1751-ben hunyt el. Özvegye Bécsbe költözött, ahol 1778-ig élt. Nagylévárdon temették, Pozsony megyében.

¹²³ Zsigmond érseknek három fivére volt. Lipót karmelita szerzetes és két katona: János-Ernő és György-Ferdinánd. Mindkettő nőtlén maradt, és a harcmezőn lelte halálát. János-Ernő 1704. szeptember végén esett el Siklós ostrománál.

¹²⁴ Standeserhebung III. 59.

¹²⁵ A bonyolult Zay/Kollonich kapcsolatokat a jegyzetek családfája mutatja.

A prosopográfiailag a 13. században fellépő Kollonich család szakadatlan leszármazása 1420 tájától Miklóssal indul. Az előnévadó Kollegrád várát 1483-ban már bírták. A török veszély elől előbb Krajnába, majd Stíriába, végül Alsó-Ausztriába húzódtak, de magyar kapcsolataikat folyamatosan tartották. Családtörténeti összefoglalásukra vö. Vajay: Málta, I. 387–388.

¹²⁶ Született 1736. július 3., † 1812. szeptember 7.

¹²⁷ Báró Calisius de Calisch et Hallbach Keresztély és báró Kaszavári Petróczy Erzsébet leánya. – A Calisiusok a Kisbiróczyi „hazai előnevet” is használták, tekintve e trencsényi birtokukat, amely utóbb Adamócba olvadt be, ami Kisbiróczyi Rázgha Krisztina örökségeként jutott az I. József által 1710. május 22-ei bécsi kellel honfiúsított Calisius Fülöp-Henrik báró kezére, aki azonban indigenátusi esküjét nem tette le. Erre 1712-ben III. Károly újból honfiúsította, ám az esküt végül is fia, Keresztély tette csak le, 1723. június 10-én, Laxenburgban. A KK-ben egyedül az utóbbi bejegyzés szerepel. Vö. Beke: Prímási Levéltár 350, 25. sz. (1710),

úo. 356, 51. sz. (1712) és KK I. 41 (1723). – NI a családnak mindössze három sort szentel (NI III. 4). Eddig kiadatlan bárói címerüket szintén Beke Margit közli (i. m. 141, 51. sz.): Veressel és kékel hasított pajzsban elől három balharánt arany pólya, hátul lebegő ezüst horgony, csúcán, keresztvasa két végén és hegye alatt négy hatágú arany csillagtól kísérve. Sisakdísz: két zöld palmaág között a pajzsbeli horgony a csillagokkal. Takaró: jobbról kékezüst, balról veres-arany.

¹²⁸ Tamás 1759–1760-ig, Péter 1761–1767-ig. Ez utóbbinak születése kerülhetett fiatal édesanyjuk életébe.

¹²⁹ Gróf Auersperg Reichard-Wolfgang, Schönberg és Seisenberg bárójának báró Reissing Mária-Franciskától 1744. szeptember 25-én született leánya.

¹³⁰ Sándor mindössze 1765–1769-ig élt.

¹³¹ Az 1776-ban született „első” Lajos 1782-ben már halott. Még ugyanabban az évben született a „második”, aki egy évre rá halt meg.

¹³² Zsigmond 1784. május 11-én született, és 1806. május 8-án hunyt el.

¹³³ LR LXV. 661, vö. supra, 14. j. – A megerősített címer és növelt külső díszítményeinek leírása, vö. Áldásy, VIII. 125, 84. sz. A címerszerző méltatása uo. 125–126.

¹³⁴ Báró Calisius János-Károlynak – Imre két Calisius-felesége testvérbátyjának – Tótprónai és Blatniczai Prónay Johannától 1779. február 23-án született leányával, aki 1842. április 1-jén hunyt el. Halotti címere Esztergomban. Vö. Beke: Prímási levéltár 406, 68. sz.: Calish néven.

¹³⁵ Nem így a már 1828-ban, egyéves korában, még báróként elhunyt Sándor.

¹³⁶ Az 1831. április 3-án Bucsányon született Eleonóra, 1854-től báró Danckelmann Achilles csk lovassági kapitánynak, majd 1862-től gróf Graevenitz Viktor vezérőrnagynak felesége, valamint az 1833. február 27-én született György.

¹³⁷ Báróként nyertek grófságot 1723-ban a Czirákyak és Viczayak, 1735-ben a Gyulayak és Patachichok, végül 1739-ben az Apponyiak. Báróságot kaptak ugyanez időközben a következő bene possessionati családok: Sigray 1725, Sztáray és Szluha 1726, Luzsénszky és Szeleczky 1727, Grassalkovich és a Zichyeknek egy még nemesi mellékága 1732, Splényi 1735 és Orczy 1736.

¹³⁸ Lásd supra, 11. és 12. j.

¹³⁹ Vö. NI VI. 304.

¹⁴⁰ Lásd infra, az V. családfán.

¹⁴¹ Gróf Neuburgj Hamilton Juliusz Ferenc-Xavér és gróf Efferdingi Starhemberg Mária-Ernesztina 1724. június 29-én született leányát.

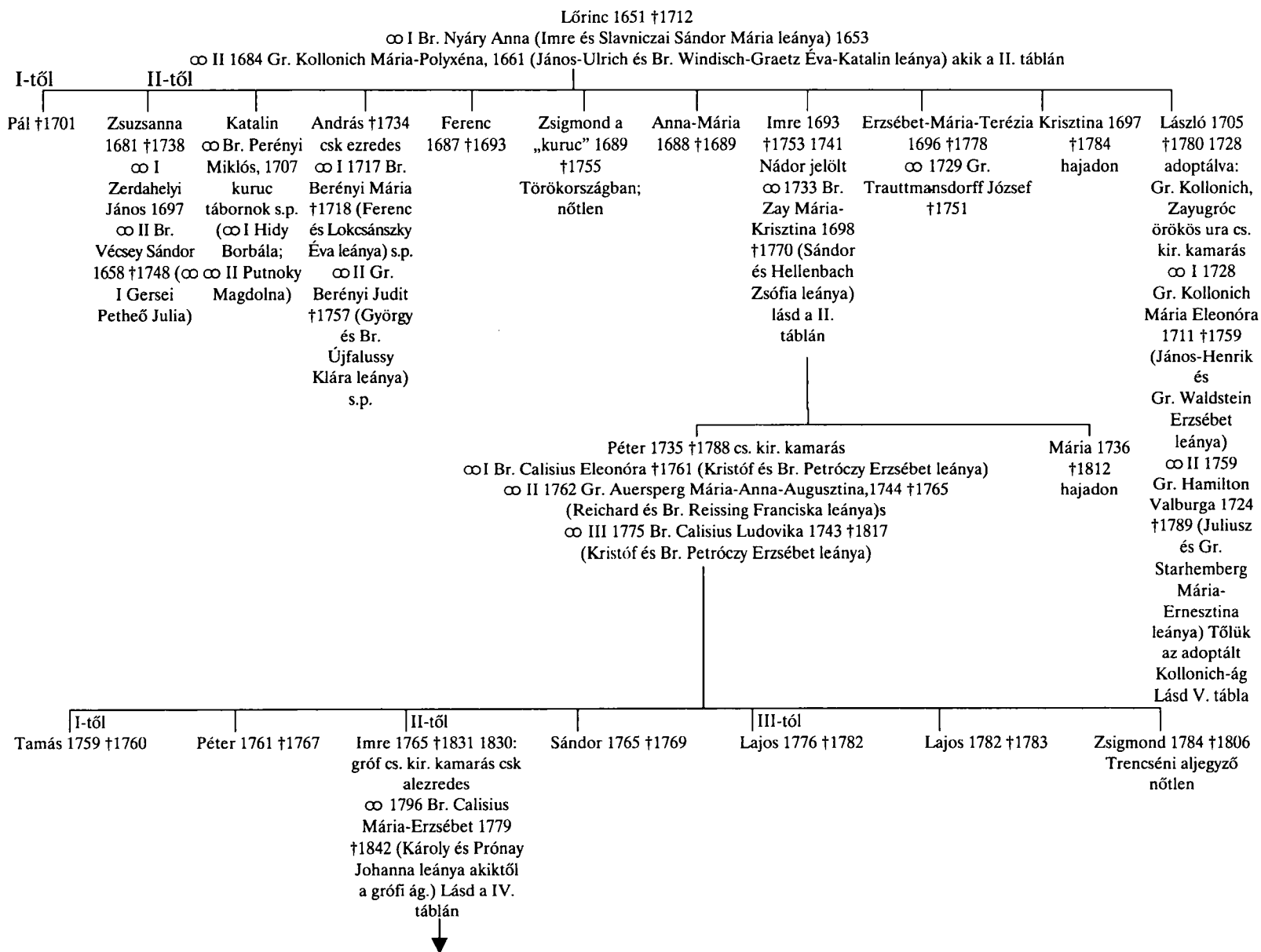
¹⁴² A jelenkori történettudomány a 19. századot 1789 és 1918 közé határolja mint fejlődési szakaszt. Másrészt „a rövid 20. század” az 1920–1989 szakaszra csökken. Hogy a 21. század miként alakul majd, maradjon talányos leteltéig.

¹⁴³ Bárdy-Heckel Ferenc és Rásztokai Mótusz Ilonának Gabriella leányával, aki Bárdi Gabi művésznéven aratta megérdemelt operett-énekesnői sikereit. Gróf Zay Imréttől való válása (1907) után 1912-től gróf Béli Ákos Torda-Aranyos megyei főispán felesége lett.

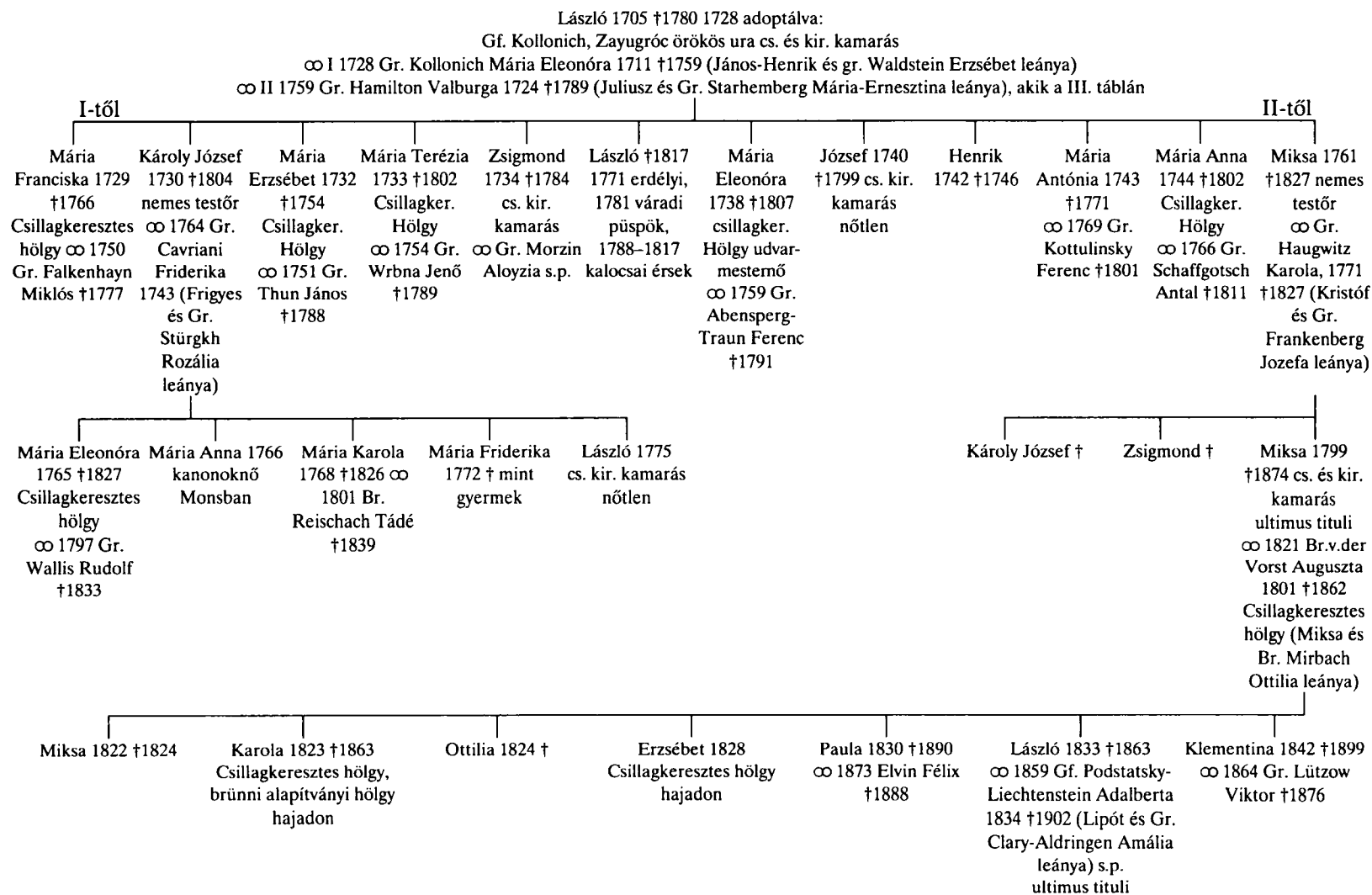
¹⁴⁴ Imre második felesége (1908) Hilbert Stefánia, a harmadik (1909) Gally Gabriella.

¹⁴⁵ Miklós gróf, Zayuróc utolsó örökös ura, 1941-ben lépett nyomatűnt atyjának örökébe, az akkor önállóvá lett Szlovákiában.

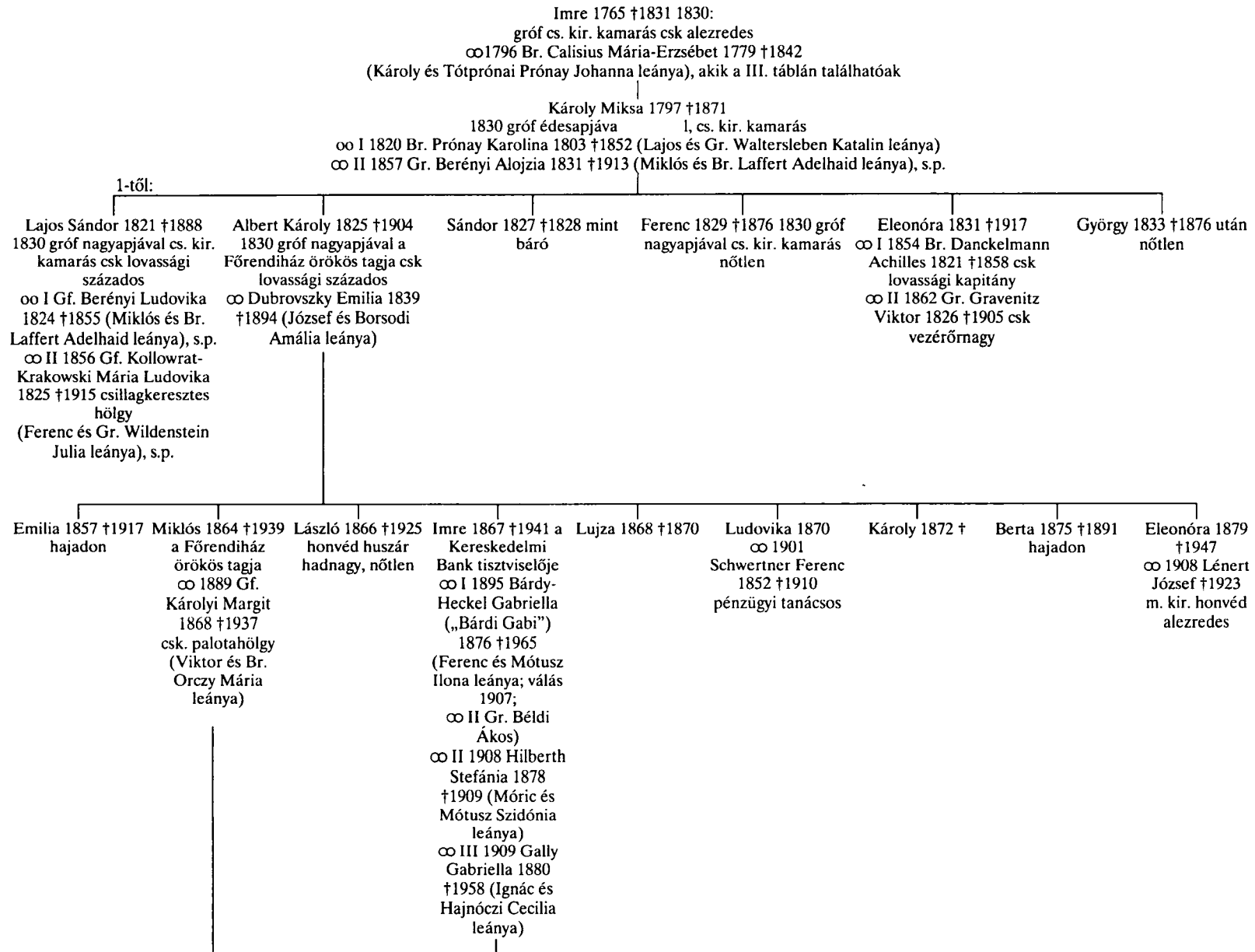
Zay III. tábla. XVIII. század. Az ágak egyesítésétől a grófi rang elnyeréséig

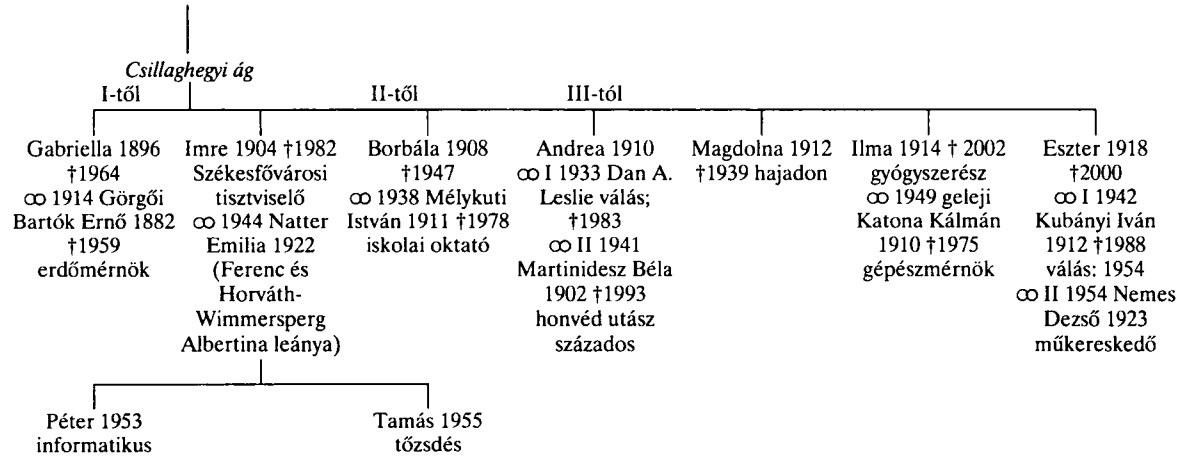
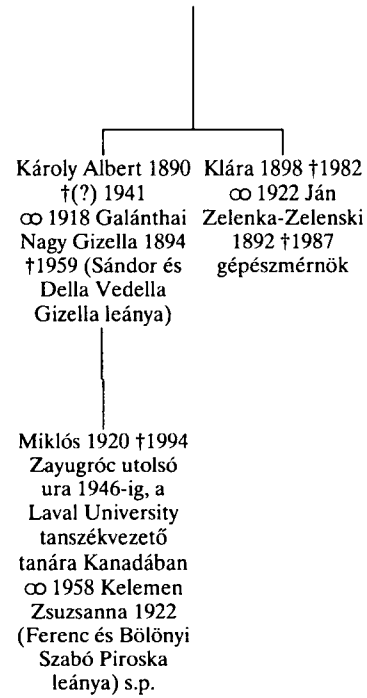

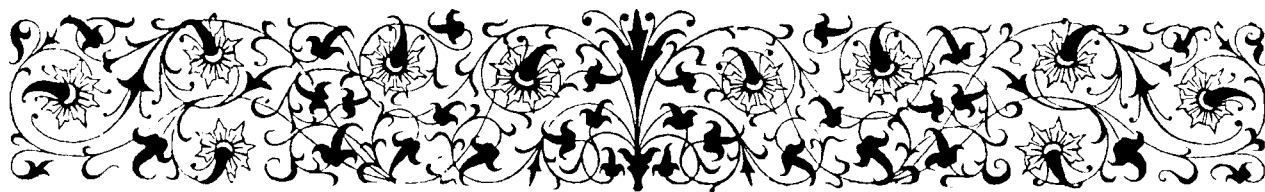
Zay IV. tábla. 1728–1874 Kollonich mellékáguk kihaltáig

Zay V. tábla. XIX–XX. század. Grófi águk Zayugróc odavesztéig

KÖPECZI SEBESTYÉN JÓZSEF, AZ EURÓPAI MŰVELTSÉGŰ ERDÉLY MEGŐRÖKÍTŐJE

Köpeczi Sebestyén József az utolsó kiemelkedő magyar heraldikusként él a személyiségét, munkásságát, nevét ismerő szakemberek, a címertan és a családtörténet iránt érdeklődők emlékezetében. Kétméteres, hórihorgas alakjával, jellegzetes testtartásával, meglehetősen egyéni beszédstílusával, sajátos életvitelével karakteres alakja, nyugodtan megfogalmazhatjuk, egyik szeretetreméltó színfoltja volt az egyre jobban a múlt ködébe vesző régi Kolozsvárnak.

1878. november 12-én született Széken, Víg Sára, helyi bábaasszony sikeres közreműködésének köszönhetően. A következő hónapban (december 7-én) Báthory Dániel nagytiszteletű úr a református vallás előírásai szerint megkeresztelte, ahol állami tanító édesapja keresztnévét kapta. (Eddig vitatott volt születésének dátuma. A most közölt adatok alkalmasak a kérdőjelek megszüntetésére, mert megbízhatóak: ugyanis a széki református egyház keresztelési anyakönyvéből származnak.)

A tehetséges gyermeket szülei továbbtanulásra ösztökélték. A középiskolát német (szász) környezetben, Besztercén végezte. Ebben megint édesapjának volt meghatározó szerepe, aki Beszterce-Naszód megyei tanítóskodás után, itt a szászföldi városka elemi iskolájában lett igazgató-tanító. (Emellett a helyi református egyház lelkes presbitereként és a magyar dalárda elnökeként is buzgólkodott.) Valószínűleg nem kellett nagy ráhatás és sok biztatás a szülői elhatározás véghezviteléhez. Sebestyén kedves, szelíd édesanyja, nemes Kállai Nagy Berta elhunytá után mostoha került a házhoz: Hadházi Sándornak, az unitárius egyházkerület pénztárnokának a leánya, Ida (neki természetesen Ida néni) lett a mostohaanyja.

A besztercei élmények egész életében végigkísérték. Ez nemcsak anyanyelvi szintű német tudásában érhető tetten, és abban, hogy haláláig németül szá-

molt. Az ódon besztercei épületek, a szász polgárházak, maga az egész város nagy hatást gyakorolt rá: rajzain, festményein az erdélyi fejedelemség korának hangulata tükröződik. Munkájában nyoma sem volt egyéb téren tettenérhető szertelenségének. Éppen ellenkezőleg: nagy műgonddal, hitelesen, szinte mérnöki pontossággal rajzolt. Szemtanúk ma is csodálkozva emlegetik, hogyan tudta ez a megtermett ember hatalmas kezeivel olyan gyengéden fogni a ceruzát. Munkája eredményeként lehetővé vált, a legapróbb részletekre is kiterjedő alkotások születtek.

Mint afféle bohém természetű ifjút, inkább a művészet világa vonzotta, festőművész szeretett volna lenni. A budapesti Országos Mintarajziskolában megkezdett tanulmányait 1902-ben fejezte be. A későbbiekben – a kor általános szokása szerint külföldön – Bécsben, Münchenben a festészeti főiskolán és párizsi tanulmányútján tökéletesítette ismereteit. Járt a nagy múzeumokat, képtárakat, a Louvre-t és az Albertinát. Külföldről Besztercére, gimnáziumi tanulmányai színhelyére tért vissza, ahol a tanultakat hasznosítva festéssel foglalkozott és – a képzőművészettel nem éppen rokon szakterületen – kardvívást tanított. Meglehet, hogy éppen az általa látogatott országokban sajátította el a kardforgatás fortélyait.

Az 1900-as évek legelején nagy változás következett be életében, amely meghatározta egész további életpályáját. Erdély szellemi központjába, Kolozsvárra költözött, ahol a megénekel, lila orgonákról nevezetes Donát úton lakott. 1903-ban a Sándor Imre saját kiadásában megjelenő „Genealógiai Füzetek” c. családtörténeti folyóiratnál lett szerkesztő és munkatárs. A folyóirat először alkalmazott rajzolója nem ő volt, de egy idő után már csak az általa készített rajzokkal találkozhatunk a lapszámokban, egészen 1914-ben történt megszűnéséig. (A „Füzetek” abbamara-

dásának egyszerű oka volt: az alapító-szerkesztőt behívták katonának.)

Festőművészi ambícióival sem hagyott fel, főleg tájképeket és történelmi levegőt, a múlt hangulatát árasztó épületeket örökített meg vásznain. A budapesti székhelyű Képzőművészeti Társulat megsemmisítésre ítélte, és véletlenül fennmaradt, a visszautasított anyagokra vonatkozó iratai között találkozhatunk nevével. 20248. szám alatt lajstromozott, 1379. számon törzskönyvezett, az 1909/10. téli tárlatra benyújtott „Erdélyi táj” c. olajfestményének kiállításra bocsátását nem engedélyezték. (Bizonyára az sem vizsgáltta volna, ha tudja, hogy Gruzda Jánosnak 1905 és 1910 között húsz alkotását ítélték kiállíthatatlannak a Társulat szigorú ítései.)

Sebestyén rendkívüli rajzkészségét, színérzékét, jó ízlését látva, az írók és a kiadók szívesen foglalkoztatták, s könyvek illusztrálásával bízták meg. Közreműködésével jelent meg pl. Veress Endrének Kakas Istvánról, a perzsa követtről szóló munkája (Bp., 1905), majd a folyóirat-társzerkesztőből barátjává vált Sándor Imrének „Címerlevelek” c. kétkötetes gyűjteménye (Kolozsvár, 1910), továbbá a „Kolozsvár címeres emlékei” címmel kiadott, több kötetre tervezett munkája (Kolozsvár, 1920). (Sajnos ebből csak az első füzet látott napvilágot.) A Persián Kálmán szerkesztette „Lengyelfalvi Orbán bárók” c. művet (Kolozsvár, 1911) szintén az ő illusztrációi díszítették.

A lelkialkatának, szellemi habitusának nagyon is megfelelő városban egyre jobban feltűnt – főleg abban a korabeli szigorú polgári világban – könnyelműnek és bohémnek megítélt természete. Herepei János László Dezső lelkipásztornak írott egyik levelében (Szeged, 1965. március 15.) megemlítette, hogy édesapja – Herepei Gergely, a Farkas utcai templom első lelkésze – óva intette őt attól, hogy barátkozzon az ifjú Józssal. A két fiatalember a templomban ismerkedett össze. Ugyanis Sándor Imre, Kolozsvár címeres emlékeinek összegyűjtése során, igénybe vette Köpeczi Sebestyén József segítségét is. Megkérte őt arra, hogy rajzolja le az istenházában található címerket, az úrasztali edények címereiről pedig készítsen leírást. A tanárjelölt, de történésznek készülő Herepei János érdeklődését látva, újdonsült ismerőse megismertette a címerek világával, ellátta őt német nyelvű szakmunkákkal, sőt, elvitte a városházára is, ahol bemutatva László Árpád városi levéltárosnak, László Dezső nagybátyjának. Közösen tanulmányozták és szakszerű leírást készítettek az 1838. évi homagiális eskükönyv pecsétjeiről.

Az ifjú Sebestyén Józsi szívesen és sokat járt a Herepei-házba, az öreg parókiára. Legtöbbször ebédre vagy vacsorára is ott marasztotta őt Ilka mama, Herepei Gergelyné. Közben szorgalmasan dolgozott, ecsetjére méltó témákat kapva a környéken. Megfestette a régi parókiát – háttérben a templom északi falával –, majd a Bethlen-bástyát is, mely mellett akkor még kis házacskák sorakoztak az öreg várfalnak támaszkodva. Az épületek vagy a benne lakók miatt, de azt a részt csak Boszorkány-sorként emlegették. A Nagytiszteletű úr azután megvásárolta ezeket az olajfestményeket, amelyek azonban az idők viharában elkallódtak.

Egy családi vonatkozású megbízást is kapott az ifjú művész: el kellett készítenie a Herepei család címerét, amelyet a templomban kívántak elhelyezni. A plakátnagyságú, rajzpapírra festett címerkép látványos alkotás lett, általános meglepedettséget keltve. Akkor sajnos nem került be a templomba, később – Herepei János életének utolsó szakaszában – pedig nyoma veszett. Mint a sepsiszentgyörgyi múzeum igazgatójának, 1944-ben menekítenie kellett a gyűjtemények becses anyagait, és más tárgyaival együtt a címer is ottmaradt. Az 1989-es változások után kiderült, hogy a Herepei-címert ábrázoló akvarell sértetlenül vészelte át az évtizedeket a múzeumban. Ki tudja, talán egyszer még eredeti, a kolozsvári Farkas utcai református templomba szánt helyét is elfoglalhatja.

Herepei János fent említett leveléből az is kiderül, hogy Köpeczi Sebestyén József 1913-ban megnősült, és feleségével a „Bethlen utca nyugati házsorának végén, a Magyar utcán inneni ház udvarán lakott”.

Az első világháború, vagy ahogy akkor nevezték: a nagy háború, Sebestyén életét is döntő módon megváltoztatta. 1914-ben felköltözött a székesfővárosba, ahol a Magyar Nemzeti Múzeumban, majd a Magyar Országos Levéltárban kapott alkalmazást mint megbízott címerfestő. Munkahelye bizonyára hozzájárult tudása és látóköre kiszélesedéséhez. Rajzkészsége és címertani szaktudása elismeréseképpen 1915-ben felkérést kapott az összetett magyar birodalmi, ún. közép-címer megtervezésére. Címertervezői feladatának, a várakozásnak megfelelően, szakszerű igényességgel tett eleget. Az általa megtervezett állami és nemzeti szimbólum művészi és szakmai teljesítményeként büszkén hirdette alkotója hozzáértését is.

Az 1915. esztendő arról is nevezetes, hogy június 29-én, de. ½ 11-kor, a Szilágyi Dezső téri református

templomban másodszer is házasságot kötött, nevezetesen Czeglédi Lakatos Margittal. Erről saját tervezésű házassági kártyán értesítette a meghívott vendégeket, amelyen újabb előnévvel bővülten: Köröspataki és Keöpeczi Sebestyén Józsefként tette meg bejelentését. Ezt követően kicsit zavarossá válnak az egyébként örvendetes családi események, mert Herepei János mintha barátja újabb házasságkötéséről is tudomással bírna. „Pesten létéről nem sokat tudok – írja levelében –, egy tudósításából azonban értesültem, hogy másodszer (vagy harmadszer) megházasodott, felesége: Bárdos Aurélia.”

Nem volt olyan szerencséje, hogy egy kényelmes, biztonságos polgári környezetben vészelve át a háborút és következményeit. Az összeomlás után tiszti rangban, hadnagyként katonai szolgálatot teljesített az Erdély területi épségéért küzdő Székely Hadosztályban. A német hadsereg Romániából történő kivonulása és a magyar hadsereg összeomlása után ez maradt az egyetlen számottevő katonai erő, amely – szűkebb hazájáért küzdve – eredményesen szállhatott volna szembe az előrenyomuló román félkatonai és reguláris egységekkel. Az antant nyomására meghozott politikai és katonai döntések azután a „maroknyi székely” csapatot is felmorzsozták.

Köpeczi Sebestyén József időközben hadifogságba esett, és több száz bajtársával együtt Brassóba, a hírhedt fellegrvári fogolytáborba szállították. Érdekesképpen megjegyezzük, hogy együtt raboskodott Márton Áronnal, aki akkor főhadnagyi rangban szolgálatot teljesítő tábori lelkész volt. Józsi bátyánk színes életének ismeretében lehetséges, hogy nemcsak a jól hangzó népi költészet szüleménye, de meglehet: szintiszta igazság, miszerint csak azért kerülhetett el a kivégzést, mert – magas ember lévén – nem tudták a rendelkezésre álló, és alacsonyra méretezett akasztófára függeszteni. Az azonban teljesen biztos, hogy a brassói fellegrvári raboskodott, ezt tanúsíthatja ott és akkor készített dokumentumértékű akvarellje.

Kiszabadulása után – előneve miatt – a háromszéki Köpec kicsi falujába internálták, ahol egyébként addig soha nem járt. Életének leghosszabb időszaka ehhez a helységhez kötődik – 1919-től 1941-ig –, több mint húsz éven keresztül itt élt. Egyszerű, falusi gazdálkodó módjára töltötte mindennapjait. Itt azután újból – ne firtassuk hányadszor – megnősült. Egy kisbirtokos fogadott leányát, Miklósvári Gyenge Ilonát vette el feleségül, akitől két fia (András és Albert) született. A Templom utcában egyedi, saját tervezésű

oromfalas házban lakott családjával. A második világháborúban, sajnos, mindkét fia odaveszett. Ez azért is felettébb szomorú, mivel gyakran mondogatta büszkén kisebb fiáról: „ígéretes, ügyes rajzos, szépen ír, várhatunk tőle valamit”.

1921 nyarának elején (erről ő maga később számolt be Jakubovich Emil paleográfusnak írott levelében [Köpec, 1921. december 7.] a fiatal román állam királya, I. Ferdinánd arra kérte fel, hogy alkossa meg a trianoni békerendszer jogi alátámasztásával megnagyobbodott Románia új államcímereit. A valóban az eke szarvától Bukarestbe érkezett heraldikus teljesítette megbízatását. 1922. július 6-án – egy villásreggeli keretében – a sinaiai palotában maga I. Ferdinánd király részesítette a legfelsőbb elismerésben az erdélyi magyar címertervezőt, átnyújtva neki a román királyi koronarendet.

Tulajdonképpen nem volt szokatlan, hogy az államcimer megtervezését a románok idegenre, magyarra bízta. Hasonlóképpen járt el Ion Ghica, Havasalföld miniszterelnöke, amikor 1859 decemberében Szathmáry Pap Károlyt kérte fel, hogy szerkessze meg Alexandru Ioan Cuza első fejedelmi címerét. Köpeczi Sebestyén Józsefet állítólag megbízták volna az új megyei és városi címerek megtervezésével is, de ő ezt már nem vállalta el, mivel sablonos elképzelés alapján kellett volna megoldania feladatát. Mint egy valóságos népmesében, megköszönte a szó szerinti királyi ellátást és visszatért falujába, Köpecre.

Itt – lakóhelyét egyfajta központként használva – és innen kiindulva is végzett szakmai tevékenységet. A helyi, kibővített és megújított református templom fényét emelte a karzat és a mennyezet kazettáinak művészi értékű kifestésével. A hátsó karzat mellvédjén az erdélyi fejedelmi családok, a déli bővítés mennyezetén pedig a helybeli katona famíliák címereit örökítette meg, egyfajta állandó kiállítás formájában. A besztercei templomban a szószékkorona alatt helyezték el három festményét, középen „az egyházközség régi, nemesi címerét”; a templom két oldalán pedig „a poraiból megelevenedő főnixszel és a gyermekeit kebléből tápláló pelikánnal”.

Közbevetőleg megjegyeznénk, hogy a heraldika, a címertan csodálatos világába Sarkantyús Richárd Gyula vezette be Nagyváradon. A címerek, ősi armálisok világa egész életében vonzotta, végigkísérte. Minden biztonnal lemásolta saját, ősi címeres nemeslevelüket is. Ezt valószínűleg hadi érdemeiért kaphatta egyik öse, Sebestyén János – s általa édesapja, Péter is – 1608. június 24-én Báthory Gábor fejedelemtől.

Sebestyén József 1927-ben nagyszerű, és szakmai színvonalához, tudásához méltó feladatot kapott. Lukinich Imre megbízásából, a történész-professzor által írott „A bethleni Bethlen család története” c. mű számára kellett felkutatnia minden, az ősi család történetével kapcsolatos emléket és meg is kellett örökítenie azokat. Olyan jó dolga talán még Sinaiában sem volt. Bejárhatta szinte az egész Erdélyt, ahol egykoron és akkor a Bethlen-kastély vagy kúria állt, és teljes ellátást kapott munkája során. Bohém, gavallér természete akkor sem hagyta nyugodni. Nem csekély tiszteletdíja legnagyobb részének a nyakára hágott azzal, hogy a kastélybeli személyzet tagjainak – akkor óriási összegnek számító – 100–200 lejes borralókat osztogatott. Mindez Kelemen Lajos, az Erdélyi Múzeum-Egyesület legendás levéltárosa elbeszéléséből ismeretes, akinél heraldikusunk kolozsvári tartózkodása alatt mindig megszállt. Ha létezhetett ellentét két ember életmódja és életvitele között, akkor ők ketten voltak annak megtestesítői. Ezért érthető Kelemen Lajos dühös megjegyzése Köpeczi Sebestyén József könnyelmű életvitele miatt. Egyébként kölcsönösen nagyra becsülték, tisztelték és szerették egymást.

Mindenesetre Lukinich Imre valóban elegáns könyve megszületett, megjelent, és nem állunk messze az igazságtól, ha kijelentjük, hogy legalább annyira hitelesek és jók voltak a rajzok, mint a könyv szövege. Persze mindig vannak, akik a kákát és a csomót össze akarják házasítani. Így tett Varjú Elemér budapesti egyetemi tanár, aki meglehetősen csípős megjegyzéseket tett a rajzokkal kapcsolatban. A visszontválasz sem maradt el – hangneme is vetekedett a bírálatéval –, melyet eredetileg a szakmai hitelességében megsértett illusztrátor fogalmazott meg, de végül is Kelemen Lajos neve alatt jelent meg a „Művészeti Szalon”-ban.

Sebestyén Józsefet egyik kolozsvári tartózkodása során kérte fel a református kollégium nagy tudású könyvtárosa Brüll Emánuel – mindenki Manó bácsija – arra: fesse meg a könyvtár címerét. Így született meg a főnixmadaras, tövisek közt virágzó liliomos olajfestmény.

Sebestyén sok szép ex librist is készített, amelyek kecses vonalaiban nemcsak a kisgrafika szerelmesei gyönyörködhetnek. Becses könyvjegy született Kelemen Lajos (Exlibris Ludovici Kelemen de Nagy Ernye), Dr. Hirschler József, Herepei János (Exlibris Joannis Herepei de Magyarherepe), Dr. Jancsó Elemér, Gyalui Farkas, Domonkos Pál Péter, Bálint

József (Exlibris Josephi Bálint), Kolozs Lajos, Otto v. Albrichsfeld (Mein Buch Otto v. Albrichsfeld), sárfalvi Héjja Szilárd, Dr. Nyíró István (Ex bibliotheca Dr. Stephani Nyíreő de Székelyudvarhely), Bágyuj Lajos (Exlibris Architecti Ludovici Bágyuj) és egyik legjobb barátja Cs. Bogáts Dénes (Exlibris Dionysii Bogáts de Csíkmadaras) részére, melyeken díszítő-elemként főleg családi címerck szerepeltek. Herepeinek dedikálva adta át: „Jánosnak szeretettel. S. Szt. György, 1930. III. 15. – Józsi”. Egyediek és mással össze nem vehetőek a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak, az egykori Ferenc József Tudományegyetem Jogtudományi Karának és az Orvostudományi Karának az egyetem könyvtárában található könyvjegyei. A legszebb, legdíszesebb ex librist önmaga számára készítette, amely valóságos címerkompozíció.

Csutak Vilmos igazgatósága alatt szoros kapcsolatot alakított ki a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeummal. A múzeum ismeretterjesztő estélyein, a Hargita-expedíciókon, az Orbán Balázs-émlékünnepségen és az 1929. évi emlékünnepélyen, a múzeum félszázados jubileumán még nagy lelkesedéssel vett részt. Csutak Vilmos többszöri kérésére – ahogy egyik levelében írta –, „heves interpellációjára” megszülettek a jeles esemény tiszteletére kiadott emlékönyvbe szánt írásai: „A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai” címmel és Markosfalvi Barabás Miklós festőművészről. Az Orbán Balázs-émlékünnepségen nemcsak részt vett, hanem „Orbán Balázs és a címerek” c. tanulmányával tisztelgett is a legnagyobb székely születésének 100. évfordulójára kiadott kötetben (Ki volt Orbán Balázs? Székelykeresztúr, 1929).

Politikai tárgyú írásai nem ismeretesek, de az bizonyos, hogy nem volt közömbös számára ez az „úri huncutság”. Nem lehet pontos dátumhoz kötni mikor, de tagja volt az 1922. december 28-án, Kolozsváron megalakult Országos Magyar Pártnak, sőt a sepsiszentgyörgyi székhellyel működő Háromszék vármegyei Magyar Párttagozat Intézőbizottságának is. Ez utóbbi tisztségét egy 1931. június 20-ai keltezésű meghívó igazolja.

Sebestyén József bekapcsolódott a műemlékvédelmi munkába is: többek között részt vett a gelencei műemléktemplom (1932), a vargyasi Dániel-kastély (1937) restaurálásában. Tervei alapján született újjá a neoreneszánsz loggia, a kútház, a Dániel- és a Somsich-címerekkel díszített kőtábla. Szerepe volt a nagykaszoni templom gótikus szentélyének helyreállításában és az új alapkövő letételében is (1935), ame-

lyet az esemény emlékére az általa tervezett és készített emléktábla híven megörökített. Csutak Vilmos – erélyes ember lévén – minden szempontból rövid pórázra akarta fogni Sebestyént, helytelenkedésre mindig kapható fiaival együtt. Köpeczi Sebestyén József, akivel azt még a román király sem merete megtenni, ezen annyira felháborodott, hogy nemcsak Szentgyörgyöt és a múzeumot hagyta faképnél, hanem egész családjával együtt katolizált. A kereszteleési anyakönyv észrevételek rovatában ez a lakonikus és sokatmondó bejegyzés olvasható: „1938. február 1-én, Sepsiszentgyörgyön pópapista lett”. Fiait átíratva a gyulafehérvári gimnáziumba, persze azok ott sem tanultak.

Elhamarkodottnak tűnő, művészlélekre valló, súlyos döntése az ő lelkét terheli, de mindenképpen a legbensőbb magánügyek közé tartozik. Korábban nehezen lehetett volna még csak elképzelni is a közte és igazgatója közötti ilyen mértékű kapcsolatromlást, hiszen egy 1931-ben kelt levelében őt Csutak még „igazgatósági választmányi tagtársnak” nevezi, és arra kéri a címzettet: „szíveskedj kérlek, Sebestyén barátomat támogatni”.

Lépteit ezt követően Honterus városa, Brassó felé irányította: itt kamatoztatva szakmai és nyelvtudását. A Barcasági Szász Múzeum számára dolgozott, részt vett a méltán nevezetes Fekete templom restaurálásában és a Brasovia-vár feltárásában. Amikor 1938-ban Herepei Jánost választották meg a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójának, családjával együtt felkereste Sebestyént munkahelyén. A múzeumi kapcsolat felújításának eredményeképpen született meg a székelység és a múzeum címere, valamint Sebestyén rajza után készült el a gyűjtemény új réz pecsétnyomója is.

1942-ben családjával együtt felköltözött Kolozsvárra. Kelemen Lajos ajánlására az Egyetemi Könyvtár tisztviselőjeként alkalmazták, a levéltárban pedig heraldikai tanulmányokat folytatott. Ezekben az években készítették el vele azokat a rajzokat, amelyek alapján az Erdélyi Nemzeti Múzeum pecsétnyomóit megalkották. (Ezek a múzeumi kiadványokon is láthatóak.)

Ebben az időben sokat dolgozott együtt Kelemen Lajossal, akinek művészettörténeti tanulmányaihoz készített megbízható, egyben művészi értékű illusztrációkat. Az 1940-es években az Erdélyi Tudományos Intézet egyik fiatal tanára, Kovács László, egy közös kiszálláson fényképfelvételen örökítette meg a főigazgató urat és segítőtársát, a tudományos szakértőt, amint Szászfenesen, a Mikes-udvarház oszlopos

verandáján – kalapban és sétapálcával – közreveszik vendéglátójukat, Mikes Sándorné Bély Emma grófnőt. (Megjegyeznénk: szintén igen becsesek a Köpeczi Sebestyén József által készített fényképfelvételek is, nemcsak minőségük, hanem tárgyuk miatt is. Nagyon sok olyan épületet, műemléket, klenódiomot, műtárgyat vett lencsevégre, amelyek már csak az ő fotóin láthatóak.)

Az 1944. évi nagy történelemfordító változások közepette, közvetlenül a front átvonulását követően, Kelemen Lajos irányításával, Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila segítőtársaként levéltári mentőmunkát végzett Erdély jelentősebb, egykori fényes – mára már kirabolt és felégetett – kastélyaiban, kúriáiban, mindenhol, ahol összegyűjthető családi levéltárak és könyvtárak vagy azok romjai voltak találhatóak.

Műemlékvédő hozzáértésére jellemző adalék, hogy 1946-ban Entz Géza őt kérte fel egykori szülőfaluja Árpádház-kori istenházának, a széki református templomnak a helyreállítására, tíz év múlva, 1956-ban pedig Bágyuj Lajost segítette a kolozsvári Szent Mihály-templom restaurálási munkálatai során. Ha a bontás során eltört kő került elő, alapos tanulmányozás után megmondta, milyen lehetett ép állapotában. Ha rábukkantak a hiányzó darabra, az mindig találkozott előzetes rekonstrukciós elképzelésével. Ő tervezte meg a szentély új boltozatának záróköveit, amelyeket Szervatiusz Tibor faragott ki művészi tökélyel. A szentélyrestaurálás nagy munkálatainak lezárulása után Márton Áron emlékleveiben köszönte meg a közreműködők munkáját. A díszes okirat megtervezésénél Köpeczi Sebestyén József ez alkalommal is remekelt. A restaurálási tevékenység során nemcsak a régi emlékek újultak meg, hanem egy új mű is született: Bágyuj Lajos címere, melyet az egyik ügyes kezű faragómester kőbe vésett.

1947-ben festőművészként hagyta keze nyomát a kolozsvári ferences templom Szent István-kápolnájában. Az oltár legfelső részében lóhere formájú keretben Szent Imre herceg képe látható, ahol az ifjút hercegi koronával, egyik kezében a szüzességre utaló liliummal, a másikban pedig szent könyvvel ábrázolva. 1948-ig – a szerzetesrendek erőszakos feloszlatásáig – a ferences rend provinciálisa, Pater Benedek Fidél gyakorta hívta meg ebédre a kolozsvári rendházba a szegény sorsú művészembert barátjával, Kelemen Lajossal együtt.

Sebestyén ekkor már rendkívül nehezen élt. Sokat nélkülözött, és bizony, sokszor csak egy almát ebédelt. Felhőtlen kikapcsolódást asztaltársasága jelen-

tette, akikkel meg is örökítette Guncser Nándor grafikus, a korszak elismert karikaturistája. (Józsi bácsi már alkata miatt is hálás téma volt.)

Szívesen, nagy gondossággal tervezett és festett emléktáblákat. A kolozsvári ferences templomban a Szent Kereszt-kápolna javítását és az adakozók nevéit megörökítő, szépen festett emléktábláját még 1941. november 30-án avatták fel. 1947-ben, a Farkas utcai református templom felszentelésének 300. évfordulóján az istenháza történetének felidézésére és a régi kolozsvári lelkipásztorok emlékezetére, 1951-ben a Kolozsvár-alsóvárosi kéttornyú református templom felszentelésének 100. évfordulójára, 1955-ben Vásárhelyi Boldizsár (1862–1942) lelkipásztor emlékére, 1963-ban pedig a bikfalvi református templom építésének 100. évfordulójára tervezett emléktáblát.

Az 1950-es években egy Rác nevű órásmester számára folytatott családfakutatásokat, különös tekintettel a Torda megyei forrásokra. Az előkerült adatok, iratok alapján állította össze a borosjenői Rác család krónikáját, amely Jordáky Lajos közvetítésével a kolozsvári Állami Levéltárba jutott.

1958-ban – nyolcvanadik születésnapján – minden bizonnyal erőt merített Márton Áron püspök gyógyírként ható leveléből. „Régiségteni és művészettörténeti értékeink számbavétele, szakszerű leírását, nyilvántartását és gondozását Nagyságod fáradságot nem kímélve, önzetlenül, tisztán az ügy iránti szeretetéből ápolta olyan időkben is, amikor a közvetlenül értékelt és hivatalos tényezők figyelmét más kérdések és gondok kötötték le, és aki múltunk emlékeinek gondozására vállalkozott, az udvarias érdeklődésen kívül csak azzal vigasztalódhatott, hogy a maga részéről lelkiismeretesen megtette mindazt, amivel egyénileg és tudásával népe ügyének használhatott.” Ez a mondat tulajdonképpen Köpeczi Sebestyén József életének és munkálkodásának summázata is lehetne. „Igaz tiszteletem nyilvánítását megismételve – írta befejezésül Áron püspök – szeretettel küldöm főpásztori áldásomat.” (Gyulafehérvár, 1958. november 5. Szent Imre herceg ünnepén).

Áron püspök jól ismerte Köpeczi Sebestyén Józsefet és munkásságát. Mint 1939. február 12-én, a kolozsvári Szent Mihály-templomban püspökké szentelt főpapnak, jelmondatot és címet kellett választania. A legnagyobb erdélyi heraldikus időben – már január 15-én – elkészült az új püspök lelkiségét, kötődését igazán találóan kifejező címerrel.

1960-ban szakmai felkészültségének, érdeklődési körének és habitusának egyaránt megfelelő feladatot

kapott. A gyulafehérvári központtal, de kolozsvári székhellyel, a Szent Mihály-plébánián működő Római Katolikus Egyházművészeti Bizottság tagja lett. Ha megismerkedünk a bizottság összetételével, megérthetjük lelkesedését és ügybuzgalmát. Elnök: Márton Áron püspök; alelnök: Baráth Béla kanonok-plébános; titkár: gróf Teleki Ernő; tagok: Bágyuj Lajos építőmester, Rátz Mihály műszaki tanácsos, Kelemen Lajos ny. levéltári főigazgató, Bíró Vencel ny. egyetemi tanár, az 1948-ban állami törvénnyel, hatalmi szóval feloszlott piarista rend egykori főnöke és Vámszer Géza középiskolai tanár. A két főpap érdeme, hogy a rossz anyagi viszonyok és társadalmi megbecsültség nélkül tengődő neves szakembereket bevonták ebbe a munkába. Ha ideig-óráig, de egyfajta védőhálót vontak köréjük, s talán némi segítség is adódott az egyház részéről. A legfontosabb mégis az a tudat lehetett számukra, hogy ismereteikkel még mindig tudnak és engedik is őket szolgálni a közösség javára.

Az életét lezáró esztendőben szinte teljesen magára maradt, egykori munkatársai, barátai – köztük 1963-ban Kelemen Lajos is – mind-mind kiköltöztek a dimbes-dombos Házsongárdba. Halálának évében a Mátyás-szobor előtt, sepsiszentgyörgyi diákok gyűrűjében fényképezte le őt a tanulók tanára, Kónya Ádám. Többször is megismételt kézfogással, „arcán végigpergő könnyecseppekkel” – emlékezett később a tanár úr – búcsúzott tőle, mint aki pontosan érzi és tudja, nincs tovább. Nem sokkal halála előtt Jakó Zsigmond látogatta meg Monostori úti otthonában. Jófajta gyulafehérvári boroskával kedveskedett a nagybetegnek, aki azért annyira mégsem volt nagy beteg, hogy szokásához híven, ne minősítse azt.

1964. december 27-én, 86 éves korában távozott az árnyékvilágból. A Házsongárdi temetőben nyugszik, szinte Kelemen Lajos szomszédságában. Már idős volt, amikor Bágyuj Lajos megkérte, rajzolja le a Sebestyén-címet egy köre. Megtette. Ez a címerével kifaragott, ékesített kő lett a sírköve.

Baráth Béla kanonok-plébános nagyon bensőségesen búcsúztatta. „Boldog emlékü Kelemen Lajos-sal” együtt „felelő hely”-nek nevezte, akik a levéltári, családtörténeti, címertani kérdésekre mindig tudták a helyes választ. Felhívta a figyelmet hagyatéka fontosságára, mert „szétszedett élte, a mások érdekében végzett levéltári kutatások és heraldikai tervezései annyira lefoglalták, hogy rendszeres, összefoglaló irodalmi alkotásra nem maradt ideje”. A kanonok úr igazán jól ismerhette, és bizonyára szerethette is

Köpeczi Sebestyén Józsefet, mert Szent Pál víziója nyomán így látta a transzcendens világba érkezőt: „Úgy látjuk őt, ahogy a lovagi torna végén megjelenik az örök Isten trónusa előtt. Derekára csatolja a tisztesség övét, magára ölti az igazság páncélját, lábára húzza a békesség hirdetésére a készség saruját. Keményen fogja a hit címeres pajzsát (...). Reméljük, hogy általa fog részesülni ő is a világosság áldásában, ő, aki egész életén át a fényt szomjazta, a több világosságot kereste és kutatta a maga küldetésének területén.”

Ha heraldikus mesterünk valloit volna az életéről, szokása szerint – kissé hamiskásan – ezzel fejezte volna be: „Egészen nincs így, de valahogyan mégiscsak így van”. A reális, valós, tényszerű, adatokon nyugvó életrajzvázlat befejezésekor senkiben se maradjon kétség Köpeczi Sebestyén József elméletben és gyakorlatban egyaránt megnyilvánuló, nagyszerű címer-tani és családtörténeti szakismerete, értékes műemlékvédő munkássága, és mindezek alapját képező emberi nagysága felől. Emberi gyengeségeit láttassuk egyik jó barátja és pályatársa, Herepei János szemével: „Derekas festőművész pályájáról a múlt emlékeinek szeretete térítette el, s bár emiatt is sokat nélkülözött, de sorsa ellen soha sem hallottam, egyetlen panaszszavát sem. Egész életén átvonult bizonytalan megélhetési helyzetébe és gyakori nélkülözéseibe, csakis hallatlanul bohém természetével tudta magát nyugodt nemtörődomséggel beleélni.”

Nem volt szobatudós. Ahogyan mondogatta: nem iskolákban tanulják az ő mesterségét. Életével példázta, hogy a helyszínen (a templomokban, a kastélyokban, a kúriákban, a kriptákban) tanulmányozta Siebmacher nagy erdélyi heraldikai albumát, és falusi, kis parókiák poros, pókhálós levéltáraiban, régi klenódiумokon tanulta a középkori latinságot.

S mennyi mindenről nem beszéltünk még. A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium és a kolozsvári Protestáns Teológia folyosóján függő tablók szépséges díszítőmotívumairól, amelyek a virágos erdélyi reneszánsz itáliai azúrkékét lopták a komor falak közé. Dalárdáknak tervezett zászlókölteményeit ügyes asszonyi kezek valósították meg. Szerette a zenét, maga is szívesen énekelt. Erdély címerével és királyi koronával ékesített címert tervezett a Romániai Magyar Dalosszövetségnek, amely virágkompozíció keretbe helyezve, díszoklevélként szolgált a szövetség születésének 10. évfordulóján. A jeles évforduló pontos dátuma előtt öt nappal (1931. november 7-én) keltezett okiratot azok a „dalostestvérek” kaphatták

meg, akik a „magyar dalkultúra lelkes harcosai” közé tartoztak. Így esett, hogy a művész is megkapta alkotásának egyik sokszorosított példányát, mint a sepsiszentgyörgyi Magyar Dalárda három éve lelkes tagja. Nem gyűjtöttük még egybe könyvborítókhoz és kiadványokhoz készített rajzait, terveit. Mint amelyeneket a „Genealogiai Füzetek”, a Lukinich-féle Bethlen-család története, az „Erdélyi Múzeum” és az „Erdélyi Nemzeti Múzeum” kiadványai, az 1942-es „Erdélyi Lövésznapló” számára készített, továbbá amiket a „Minck nevezzelek” antológia záródíszeként, vagy akár az 1965-ös református falinaptár kereteként – utolsó terveként – megalkotott. Munkáját minősíti, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület az általa tervezett emblémát használja mai kiadványain is.

Az összegyűjtött és a publikált tanulmányok között kiemelkedik több jelentős munkája, heraldikai szaktanulmánya. Így „A Becse-Gergely nemzetség” és az „Apafi és a Bethleni gróf Bethlen család címere” (Erdélyi Irodalmi Szemle, 5 [1928] 1–4. sz. 69–83. és Cluj-Kolozsvár, 1928; Erdélyi Tudományos Füzetek, 13. sz.), továbbá a „Kolozsvár szabad királyi város címere” (Kolozsvári Szemle, 2 [1943] 4. sz. 263–275. és kiny. Kolozsvár, 1944: Kolozsvári Szemle könyvtára 14. sz.). (Tekintettel arra, hogy családtörténeti és címer-tani tevékenysége – össze-tevékenységén belül – önálló egységet képez, heraldikai munkáinak közreadása egy most készülő, második kötet anyagául szolgál.)

Nagyon jelentős tudományos publikációs munkásságot fejtett ki. Erdély három nyelvén írta tanulmányait, kisebb írásait, melyek rendre napvilágot láttak az „Ilustrația”-ban, a „Flacăra”-ban, a szebeni „Siebenbürgische Vierteljahrschrift” hasábjain, továbbá a brassói „Mitteilungen des Burzenländischen Sächsischen Museums”-ban. Természetesen munkáinak túlnyomó többsége anyanyelvén, magyarul jelent meg. A „Genealogiai Füzetek”, a „Pásztortűz”, a „Művészeti Szalon”, a „Kolozsvári Szemle”, az „Erdélyi Irodalmi Szemle”, az „Erdélyi Múzeum”, a „Kelemen Lajos emlékkönyv”, és általában különnyomatban az „Erdélyi Tudományos Füzetek” c. kiadványok őrzik oly sok szép, ma már alaptanulmányként számon tartott írását.

Köpeczi Sebestyén József kutatói és monográfusi tevékenysége során nem kevesebbet akart bebizonyítani, mint azt, hogy Erdély kultúrája és műveltsége a kereszténység honi megszületése óta része annak a kultúrkörnek, amelyet nyugati műveltség fogalom alatt határoz meg és tart nyilván az egyetemes műve-

lődéstörténet. Kiindulópontjaként az egyház szerepét, fontosságát határozta meg: „A műveltség hordozója a vallás. Ameddig a Nyugat vallása terjedt, addig terjedt Nyugat műveltsége.” Krónikájának végkövetkeztetése: „Emlékeink nemcsak ránk nézve fontosak, hanem általános művelődéstörténeti szempontból is, mert ezek a Nyugat középkori műveltségterületének legkeletibb határkövei.”

A Székelyföld középkori kincseinek feltárására és bemutatásra múzeumbeli igazgatója, barátja, Csutak Vilmos is erőteljesen biztatta. „Azzal szereznel nekem legnagyobb örömet, ha valahonnan Csíkszentmihályról vagy Bögözből küldenél nekem pár soros írást, hogy újból felfedeztél valami olyan szép dolgot, mint Olasztelken.” Munkájához egy általános érvényű ajánlólevelet (Sepsiszentgyörgy, 1929. május 15.) is adott, amelyet a főtisztelendő uraknak írt: „Köpeczi Sebestyén József heraldikus és műtörténész székely testvérünket kértük fel, hogy műtörténeti szempontból azon Csík és Háromszék megyei templomainkat fogja ismertetni, amelyek a nyugati kultúránk legkeletibb emlékei s kétségtelen bizonyosságai annak, hogy székely népünk a messze Keletről hozott

ősi műveltségének a megőrzése mellett ezer esztendőös küzdelmes múltja folyamán a művelt Nyugat művészeti és kulturális törekvéseinek is mindig buzgó támogatója és mindig hűséges védelmezője volt.” Kérte a plébános urakat, mindenben segítsék elő az eredményes kutatást. Munkássága példázza, hogy a római katolikus egyház köreiben szólásmondásként emlegették: a bérnialást és az egyházlátogatást végző Főpásztorok után ő volt a plébániák legszorgalmasabb látogatója.

Köpeczi Sebestyén József pedig ment, s rendre lajstromba szedte a szakrális eredetű építészeti és művészettörténeti kultúrkincset. Ennek alapján ma is bizonyítható – ami egykoron földrajzilag, történelmileg és kulturálisan –, hogy nemcsak Róma, Bécs, Buda, Kolozsvár és Brassó, hanem Székelyföld, s benne a csíki Szentföld is közös szellemi gyökérből táplálkozott.

Kutatásaival, tanulmányaival, rajzaival – azaz egész életművével – Köpeczi Sebestyén József az európai műveltségű Erdély megörökítője lett.

Sas Péter

BIBLIOGRÁFIA

Sas Péter: Román címer–magyar kéztől, 1921. In *História*, (10) 1987. 5–6. sz. 62.

Kónya Ádám: A nemes székely nemzet ősi címerei. *Művelődés* (1993) 4. sz. 35–37.

Sas Péter: A püspök és a heraldikus. *Művelődés* (1996) 12. sz. 42.
Kónya, Ádám: Heraldicianul József Keöpeczi Sebestyén, creator al stemei naționale românești. *Acta* 1995. Sepsiszentgyörgy, 1996. 343–350.

Sas Péter: Köpeczi Sebestyén József jelentése a Székely Nemzeti Múzeumnak zágoni kiszállásáról. *Acta* 1997. (II.) Sepsiszentgyörgy, 1998. 141–150.

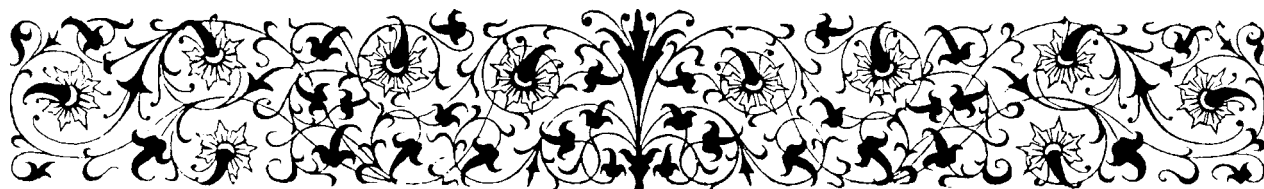
Az 1921-es új román államcímerek keletkezéséről. In *A Közművelődés szolgálatában. Antológia a Művelődés 1990–1994-es évfolyamaiból*. Kolozsvár, 1998. 113–115.

Sas Péter: Köpeczi Sebestyén József, az erdélyi heraldikus. In *Erdélyi Református Naptár*, 2004. Kolozsvár, 2003. 168–173.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2006-ra 1300 Ft, melyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére az előfizetési díj – a magas postaköltség miatt – ettől eltérő: a tengeren túlra (légiposta-költséggel) **30 USA \$**, Európában **25 EUR**. Az előfizetés bankszámlaszáma: Postabank és Takarékpénztár Rt./ERSTE BANK – SWIFTKÓD: PO SBHUHB – „11991102-02103006-00070010” Magyar Történelmi Társulat – Turul.

HADI VISELET ÉS FEGYVERZET ÁBRÁZOLÁSA MAGYAR CÍMERESLEVELEKBEN A 16. SZÁZAD VÉGÉIG

A magyar viselet történetével foglalkozó, és azokat összegző első munkák a 19–20. század fordulóján születtek meg. Nagy Géza éppen száz éve megjelenő nagy összefoglaló munkája¹ mellett Szendrei János munkássága emelhető ki, aki több művet is szentelt a hazai viseletek történeti fejlődésének bemutatására,² ő vállalkozott arra is, hogy címereslevelek alapján nyújtson képet a hazai öltözetek alakulásáról, nagyjából Mohács utáni példákat ismertetve.³ Mindketten vizsgálati körükbe vonták a címeresleveleket, rámutatva az ábrázolások viselettörténeti jelentőségére, éppúgy, mint az újabban megjelent heraldikai művek⁴ is, mégis átfogóan a hadi viseletek és fegyverzet alakulásának címereken való bemutatása mindeddig elmaradt.

A magyar heraldika általános jellemzője, hogy ábrázolásmódja erőteljesen naturalisztikus. Ez az olykor címertani szempontból kifogásolható megjelenítés ad arra módot, hogy a címerképen szereplő motívumokat viselettörténeti adalékokként értelmezzük arra a korszakra, amelyben az adott címereslevél keletkezett. Mert „...minél kétségtelenebb, hogy a címerkép az életből van merítve és természetes, hű ábrázolású, annál megbízhatóbb mivelődéstörténeti kútforrás”.⁵

A dolgozat terjedelmének szűkre szabott volta miatt nincs mód a teljes címerek bemutatására, így a leírások csak a címerképekre szorítkoznak. Mivel a vizsgált időintervallum első felének címereslevelein nagyrészt gótikus ábrázolású⁶ heraldikai sisak (csőrsisak) jelenik meg, és majd csak a 15. század végén tűnik fel először a pántos sisak,⁷ amelyeket inkább a lovagi tornák alkalmával használták, semmint háborúban, ahol a különböző csapatnemek más és más fajtákat viseltek. Másrészt az olasz reneszánsz stílusjegyeit magán viselő címerek nagy részéhez egyáltalán nem járul sem sisak, sem sisakdísz (pajzscímerek).⁸

A vizsgált korszakot (1414–1600) heraldikai szempontból többféleképpen lehet felosztani. Egyrészt a címer használata szerint a 15. század az élő heraldika kora, míg a 16. század a tűzfegyverek elterjedésével párhuzamosan átmenetet képez a hanyatló heraldika korába.⁹ A címerek kivitelezése tekintetében kezdetben a (késő)gót stílus dominált, ezután az udvari miniátorok által művelt olasz, majd – Habsburg Ferdinánd uralkodásának második felétől kezdve – német reneszánsz hatás figyelhető meg. Szapolyai János uralkodásától kezdve Erdélyben sajátos címerfestészet alakult ki az olasz reneszánsz stílusjegyeit felhasználva, így ezek a címerek jellegzetes partikuláris ábrázolásmódot képviselnek.¹⁰ Ugyanakkor a 16. században a címeradományozások tömegessé válásával megindul bizonyos kedvelt címerképek gyakori alkalmazása az armálisokon, ami idővel a címerábrázolások sablonossá válásához vezetett.¹¹

Az adományozottak társadalmi helyzetét tekintve megfigyelhető, hogy a 15. századi armálisok nagyrészt csak címert adományoznak – tehát a címerszerzők már korábban is nemesek voltak –, a későbbiek gyakran nemesítő oklevelek is egyben. Míg a korábbi címerszerzők gyakran magas pozíciót foglaltak el a király környezetében, addig a 16. században egyre gyakrabban tűnnek fel a jobbágyi származású elemek, akik már nem álltak közvetlen kapcsolatban az uralkodóval.

A hadi viselet és fegyverzet átalakulása jól nyomon követhető a teljes alakos, valamint az egyes részleteket alaposan feltüntetető – itt bemutatásra kerülő – címerképek alapján.

Címereslevelek

Bocskai Péter fia, István és örökösei részére Zsigmond király 1414. november 8-án nemességet és címert adományozott Aachenben.¹² A címerkép a kö-

vetkező: balra dőlt ezüsttel damaszkolt kék pajzsmezőben lovon vágató páncélos lovas katona látható. Az ábrázolás erőteljesen emlékeztet a lovaspecsétek véseteire. Az ilyen típusú magyar pecsétek előfordulása azonban nem túl gyakori, használatuk a 15. század második felében már nem mutatható ki.¹³ A visellet szemmel láthatóan a korban szokásos teljes lemezvértetet mutat. A lovas páncélzatát leeresztett rostélyú (visier) kúpos sisak (pikonhog)¹⁴ egészíti ki, a páncélon ujj nélküli fekete fegyverkabátot visel.¹⁵ A vállakat sodronyigallér takarja, jobb karjával ezüsthégyű, sárga¹⁶ nyelvű lándzsát tart. A ló ezüstsínű lószerszámot és fekete farmatringot visel, a hátsó nyeregkapa enyhén kiemelkedik, ami döféskor a lovas megtámasztására szolgált.

A Kőszegi Jakab fia Lászlónak Zsigmond király által Konstanzban 1415. március 27-én adományozott címerben a 15. század első felének pallostípusa figyelhető meg. A címerszerző udvarnok (*aulicus*) – érdemeire tekintettel – általa (*per eum*) rokonai is megkapták a címer viselésének jogát. A vörös mankós pólyával osztott pajzs talpa fekete, felül kék színű. Ebben lebegő, nyílt arany színű leveleskoronából növekvő, könyökben behajlított két vörösruhás kar látszik. A felső jobb kar egyenes keresztvasú, kétélű pallost tart, amelynek kerek markolatgombja van. Az ilyen kivitelben készült darabok a 15. század elejére jellemzőek.¹⁷ A másikban arany színű búzakalász látszik. A címerkép ábrázolása szimbolikus; valószínűleg a háborús és békeidőszak tevékenységének ketősségére utal.¹⁸

A Mohorai Vid és társai részére kiállított címerrel (1418. július 4., Strassbourg), amelynek címerképét maga az adományozott terjesztette fel a királynak:¹⁹ balra dőlt kerek talpú pajzs vörös mezejében két lebegő, arany fokélű, ezüst szablya között egy török mellképe látható. A két szablya pengéje eltérést mutat, mégis alapvetően megegyeznek. Nem lehetetlen, hogy az egyik török, a másik magyar fegyvert ábrázol, kiváltképp, ha a címerkép Mohorai egyik haditettére való utalás. A címerképen megjelent szablyatípus török közvetítéssel került hozzánk, és nagymérvű itteni elterjedése miatt kezdték el a későbbiekben huszárszablyának nevezni.²⁰ Rövid, egyenes markolatú, rövid keresztvasú változata tűnik fel a címerképen, a fokélre köszörült penge a hegye felé enyhén görbülő formát mutat.

Az 1421. március 28-án Znaimban Pérchy Mihály fia Benedek királyi alétekfogó mesternek (*vicedapifer*) kiállított oklevélen²¹ balra dőlt, hegyestalpú kék

pajzsban, széles ezüstsínű kardot tartó, könyökben behajlított, lebegő páncélinges kar látható. A pallosról vér csepeg a kézfejre és az alkarra. A páncéling a kereszties háborúk után terjedt el Európában,²² nagy előnye a teljes vértettel szemben, hogy szerkezete miatt átérésztli a hőt. Viselték a nehézlovakok is a lemezpáncél alatt, de inkább a könnyűlovakok kedvelte. A sodronyig azonban széles körben nem terjedt el, mivel drága és nehezen hozzáférhető volt.²³ A címerben szereplő kétélű pallos keresztvasa a penge felé görbül, harc közbeni sújtásra és a kard kiegyensúlyozására szolgál a nagy, kerek markolatgomb.

Leszteméri János fia Imrének – részletesen felsorolt érdemeiért – 1422. szeptember 17-én Nürnbergben adományozott címet Zsigmond király. A már korábban pallosjogot nyert²⁴ címerszerző, királyi allóvaszmester (*vicemagister agazonum*) kérésére kiállított címer: balra dőlt hegyestalpú pajzs kék mezejében ezüstsínű páncélos láb látszik, bokáján sarkantyúval. Az alsó lábszárat a boka fölött nyílvessző fúrta át. A képen jól kivehetőek a kor teljes páncélzatához tartozó lábvért elemei:²⁵ a csőszerűen kialakított, a láb vonalát követő, két részből álló comb- és lábszárvért, illetve az ezek összekapcsolására szolgáló csatok. A térdet pillangószerűen kialakított térdvért takarja el. Mindezt rákötött orrú vassaru egészíti ki.²⁶ A gótikus vértethez tartozó sarkantyú a korábbiakhoz képest átalakult: szárai megnyúltak, a taréj kisebb, a tüskék vastosabbak lettek.²⁷

Zsigmond király az 1431. október 2-án Feldkirchenben kelt oklevelével Jersai (Irsai) Lászlónak és fiainak, valamint Szentbalázi Szele György fiainak, Jakabnak és Baláznak²⁸ címet adományozott.²⁹ Balra dőlt hegyestalpú pajzs kék mezejében lebegő, leveles aranykoronán könyökben behajlított, ezüstsínű páncélos kar, amely tenyerében rövid nyelvű tollas buzogányt tart. A címeren jól megfigyelhetők a kar védelmére szolgáló csőszerűen kiképzett felső és alsó karvasak, és ezek találkozásánál a lemezes könyökvért. A kézfejet valószínűleg bőrből készült, kezelővel ellátott ezüstsínű kesztyű védi.³⁰ A 15. században több buzogánytípus is kedvelt volt, a tollas botnak is nevezett tollas buzogány „tollait” 7-8 háromszögű vaslemez alkotta.³¹

Zsigmond király 1432. október 18-án Sienában kiállított oklevelével Tamási László főajtónálló mester (*magister ianitorum*) apródjának (*aprodiani*) Szlopnai Gáspár fia Péternek címet adott,³² amelyen balra dőlt kerek talpú pajzs vörös mezejében, oromzatos ezüstsínű várfal mögött, páncélinges, sisakos vitéz

látható. Bal keze a várfokon pihen, jobb kezében lévő pallosával feje fölött suhint. A címerkép jól mutatja a sodrony- és lemezvért egymás mellett való használatát. A vitéz törzsét láncing borítja, nyakát sodronyos gallér védi, míg a karjain sínpancélt visel. A páncélkesztyű magyarországi ábrázolásai között a Szlopnai-címeren látható az elsők közé tartozik.³³ A fején lévő vaskalap 15. századi francia típust mutat,³⁴ használata onnan terjedt át a német területekre.³⁵ A pallos másfélkezes, egyenes keresztvasú típus, amely majd csak a század második felében terjed el.³⁶

Hunyadi János kormányzó Tordán 1448. február 29-én Berekszői Jakab fia Péternek – az oklevélben felsorolt vitézségeiért – címert adományozott.³⁷ A címerkép kék tárcsapajzsban arany leveles koronából növekvő ezüstszerű páncélt és vörös csuklyát viselő vitéz, fején vaskalap, nyakába nyilvessző fűródik. Felémelt jobbában másfélkezes, kétélű pallost, baljában kisméretű pajzsot (pavéze vagy kotorgárd)³⁸ tart. A nagyméretű állópajzs egész Európában ismert volt, egymás mellé állítva, mintegy sáncként funkcionált,³⁹ míg a kisebbek az egyéni harcban játszottak fontos szerepet. Az ábrázolt alak minden bizonnyal a címerszerzőt ábrázolja, aki viselete alapján könnyűgalogosként szolgált.⁴⁰ A test védelmét itt is sodronyruházat látja el, amit az akkoriban igen elterjedt posztócsuklya egészít ki.

A Disznósi, Cseri és Szárcsádi családoknak V. László által Budán adott címer (1456. március 15.):⁴¹ balra dőlt pajzs kék mezejében növekvő ezüst páncélt és vörös-fehér-kék színű struccollal díszített sisakot viselő vitéz látszik.⁴² Felémelt jobbában egyenes keresztvasú, háromszögű hegyes markolatgombbal szerelt, másfélkezes kétélű pallost tart, amelynek markolata vörös, könyökben behajlított balját melléhez tartja. Kezein rákozott felkarvas és kézelős páncélkesztyű van. A viszonylag tagolatlan mellvértet rákozott csatakötény egészíti ki. Fején nyakvédős zárt salade⁴³ típusú sisakot visel, a nyakat lemezes állvért védi. A sisakdíszben megismételt címeralak vörös kardhüvelyt visel, és a sisakon jól látszik a látónyílás is. Jól megfigyelhető a sisakon lévő tekercs,⁴⁴ amely a díszítő tollakat rögzítették.

A Bodfalvi Bod Jakab fiai Szilveszter, János és Gál részére kiállított armális 1460. február 21-én, Mátyás király budai udvarában kelt.⁴⁵ A címereslevél érdekessége, hogy Mátyást csak 1464-ben koronázzák meg, ezért az oklevél jogilag csak akkor bírt volna érvénnyel, ha azt a koronázás után a király megerősítette volna,⁴⁶ ennek azonban fellelhető nyomai

nem maradtak fenn. Az Ung megyében birtokos Bod család címere: balra dőlt kerekaltalpu vörös pajzsban kék balharánt pólya,⁴⁷ előtte balra forduló teljes páncélzatot viselő harcos. Bal karján pajzsot tart, miközben mindkét kezével lövésre felajzott számszeríjat⁴⁸ fog. A számszeríj végén látható acélkengyel az ideg kifeszítésének megkönnyítésére szolgált.⁴⁹ A páncélzatot nyakvédős sisak egészíti ki. Kezein kézelős páncélkesztyűt visel, jól kivehető a kagylószerűen kialakított könyökvért. A derékvért alól páncéling látszik ki, a lábvértet vascipő egészíti ki. Annak ellenére, hogy a címerkép gyalog ábrázolja a harcost, kisméretű pajzsa és teljes vértete arra utal, hogy a nehézlövassághoz tartozott.⁵⁰

Nagy Gergely és Szerdahelyi Huszár (*Hwzar*) Péter részére 1466. február 6-án Diósgyőrött adományozott címert Mátyás király.⁵¹ A balra dőlt doborpajzs damaszkolt arany mezejében térdben behajlított láb látszik, amelybe bokán fölül rövid, egyenes keresztvasú, görbe, vércsatornával ellátott pengéjű szablya vág. A lábon látható vörös színű nadrágot hasonló színű harisnya egészíti ki; jól megfigyelhető az utóbbi rögzítésére szolgáló térd alatt viselt szalag is.⁵² A vitéz lábán ezüstszerű csatos fekete szíjjakkal felerősített hattarjú sarkantyú látható. Könnyed formája egyértelműen elűt a nehézlövasság által használt vastosabb, erőteljesebb kivitelű típusoktól.⁵³ A címerképen ábrázolt viselet a 15. század elején törökökkel való egyre gyakoribb összecsapások hatására kialakított könnyűfegyverzetű huszárság⁵⁴ öltözetével rokon. Ezt megerősíteni látszik az a tény, hogy a „*Hwzar*”-huszár szó az egyik címerszerző nevéként tűnik fel, és ami egyben a könnyűlovasság jelentőségére is utal.

Hunyadi Mátyás 1489. november 16-án Sánkfalvy Antal pozsonyi prépostnak (*prepositi ecclesie Posonien-sis*), valamint vérrokonai Heős (*Hews*) Tamás, Miklós, Ferenc, Hereni Bálintnak és Lázói János erdélyi főesperesnek és kanonoknak (*archidiacono et canonico in ecclesia Transsilvanensi*) címert adományozott.⁵⁵ Álló, kerekaltalpu pajzs kék mezejének bal oldalából előtűnő, könyökben behajlított aranyruhas kar látszik, markában három, ezüstszerű, egymást keresztező, vértől csepítő nyilvessző látszik. A címerkép Heős Tamás moldvai hőstetteinek emlékét őrzi, mikor az István vajda elleni harcok során megsebesült.

II. Ulászló 1501. október 28-án Zlathynai Seban Pálnak nemességét és címert adományozott Budán.⁵⁶ Az álló, csücsköstalpu kék pajzsmezőben lebegő, drágakövekkel kirakott arany leveleskoronából növekvő

férfi látható deréktől felfelé. A címeralak vörösgalléros, barnás színű zubbonyt, ezen bal vállát és karját takaró felöltőt visel. Feje fölé emelt jobbában görbe markolatú, a penge felé ívesen vastagodó keresztvasú görbe szablyát tart – amely éppen a 15. század végén kezd ilyen alakot öltetni⁵⁷ –, bal keze maga elé eresztve a koronán nyugszik.

1504. február 29-én Budán II. Ulászló király Máriássy Istvánnak címert adományozott,⁵⁸ amelynek leírása a következő: álló, kerekaltalpu tárcsapajzsban, vörös mezőben három ezüst halom mögül kiemelkedő, jobbra néző páncélos vitéz, a két felső sarokban a címerszerző monogramja látható (Stephanus de Maryas). Kétségtől a címerszerző alakja tűnik fel a címerképen, lehajtott rostélyú salade típusú sisakban és aprólékosan megfestett teljes – eredetileg ezüst, mára megfeketedett⁵⁹ – vértzetben. Jól megfigyelhető a szegecselés mellett a nehézfegyverzetű lovasság mellvasának jobb oldalán elhelyezett kampó is, amelybe a kopjához erősített szíjat akasztották, ami annak biztonságosabb tartását rögzítette. Feje fölé emelt jobbában tollas buzogányt tart, amelynek a markolat felőli vége (a jobb kiegyensúlyozás végett) kerek gombban végződik. Maga elé tartott baljában kettőskeresztet tart. Érdekes, hogy a címerszerző 1516-os sírkövén teljesen más címer látható: negyedelt lófej pajzs első és negyedik mezejében buzogányt tartó, könyökben behajlított kar, a másodikban és harmadikban hármashalom mögül kinyúló kar, amely kettőskeresztet tart.⁶⁰

Iváncsfalvi Dombay János deáknak – Jajca (*Iay-tza*) váránál tanúsított hősiességéért – és általa fogadott testvéreinek (*fratri suo adoptivo*), Palásthy Lászlónak II. Ulászló adományozott címert (1506. augusztus 1., Buda).⁶¹ Az olasz reneszánsz hatására utal a miniatúraszerűen ábrázolt címerkép, ami a címer leírását megnehezíti ugyan, ám viselettörténeti szempontból elsőrangú adalékokat nyújt. Álló, csücsköstalpú pajzsban, kék mezőben balra forduló magyar vitéz, az előtte hasonló testhelyzetben lévő török nyakába vág, miközben bal kezével a török vállát ragadja meg. A címeren ábrázolt címerszerző fején felhajtott karimájú, kerek, zöld színű süveget visel, amit elől fekete tolldísz ékesít. Zöld dolmányán, amelyet öv fog össze, kihajtott zöldgallérú, zöld bélésű ujjatlan vörös színű mente. Szürkés nadrágjához sárga csizmát visel. Bal válláról szíjjal felerősített barna színű pajzs lóg.⁶² Felemelt jobbában aranyveretes, fekete markolatú, arany keresztvasú, görbe pengéjű szablya látszik. A címerkép érdekessége, hogy a két vitéz ruházata csak

a fővegben különbözik egymástól, illetve a kardok kivitelezése is megtévesztésig azonos. Dombay János címerképen megfestett ruházata és fegyverzete a magyar köznemesség hadi viseletét ábrázolja.⁶³

1508. április 9-én Budán Hegyi Istvánnak, néhai Kutos (*Chwtos*) András fiainak, Lászlónak és Ferencnek II. Ulászló címert adományozott.⁶⁴ Álló, csücsköstalpú pajzs kék mezejében lebegő, drágakövekkel díszített, nyílt, leveles koronából növekvő páncélos férfialak, akinek szemébe nyílvessző fűrődik. A teljes gótikus vértzetet viselő vitéz fején felhajtott rostélyú sisakot visel, amelynek sisakforgóját ezüstsínű toll díszíti. A mellvas karéjosan kialakított kagylóformát mutat, amelynek középső részét rozetta fedi. A mell- és karvas közti fedetlen részt szintén rozettás díszítésű, kerek vállkorong védi. Páncélos karjait maga mellett tartja, így azok csak könyöktől felfelé látszanak.

Muronyi Weér András címerét Prágában, 1509. szeptember 29-én újították meg, ugyanebben az oklevélben az adományozott pallosjogot is nyert.⁶⁵ Weér András Lajos herceg (a későbbi II. Lajos király) főétekgója (*supremus dapifer*) volt.⁶⁶ Álló, kerekaltalpu pajzsban, arany mezőben aranyszínű szegecskellettel teljes vértzetet viselő, jobbra lépő vitéz látható. Fején felhajtott ellenzőjű, nyakvédős, salade típusú sisakot visel. A páncél alól a teljes testet befedő vörös posztóruházat tűnik elő. A galléros mellvértet rákozott csípővért egészíti ki. A vállakat széles, lemezesen kialakított vállvas takarja. Karjait sín-páncél borítja, kezeit kézelős vaskesztyű védi, a könyökvért kagylószzerűen kialakított. Ehhez hasonló a térd-csuklóvért formája, amely a szintén lemezes lábvértzetet kiegészítve, a lapos orrú vascípővel teszi teljessé a láb védelmét. Jól megfigyelhetőek a kar- és combvért elülső és hátulsó részeinek rögzítésére szolgáló fekete színű szíjak is. A páncélzat magán viseli még a gótikus stílusjegyeket, de a könyök- és csípővért már a 16. századra jellemző.⁶⁷ Feje fölé emelt, könyökben hajlított jobbában kétkezes, vörös markolatú, arany keresztvasú és markolatgombú, egyenes pallost tart. Ugyanilyen látható hegyével a földre támasztva, leengedett baljában is. A címerképen, a vitéz bal lábánál egy másik kisméretű pajzs van: vörös mezőben stílizált, ezüst heraldikai rózsát ábrázol.⁶⁸

Radák Balázsnak és testvéreinek (Mihály, István és Tamás) II. Ulászló 1514. január 18-án címert adományozott.⁶⁹ A címerkép azt a jelenetet ábrázolja, amikor az adományozott, török ellenfelét puskájával lelövi. Kerekaltalpu pajzsban, kék mező zöld pajzstalpán jobbra forduló magyar vitéz, kezében elsütött

puska,⁷⁰ vele szemben íjat lövésre készen tartó török. A magyar vitéz elől felhasított karimájú, struccotlallal díszített kalapot, vörös gallérú barna mentét és szürke nadrágot visel. Öltözetét vörös csizma egészíti ki. Fegyverzete hajlított pengéjű, egyenes keresztvasú, kézvédő nélküli szablya (melynek markolata a pengéhez képest elhajlik) és célzáshoz az arcához emelt puska.⁷¹ Ennél a címernél is megállapítható a török és magyar vitéz viselete közti nagyfokú hasonlóság. A Radák család a későbbiekben egyszerűbb formában használta a címert.⁷²

Az Érky Balázs számára kiállított nemesítő levél 1514. április 6-án, Budán kelt.⁷³ Álló, kerekalpú pajzs kék mezejében, felhőből előtűnő, könyökben behajlított sárgaruhás kar látszik, az alkart nyílvessző üti át. Markában hajlított keresztvasú, barna markolatú, egyenes pengéjű, kétkezes pallost tart. A kard hegye alatt ezüst félhold látszik. Az oklevél szövegének elején hamisítás történt, ugyanis a korábban ott nem szereplő „*nobili*” szót illesztették be, ám a későbbiekben nem törölték a „*statu ignobilitatis et rusticitatis eximentes*” részt, ami nyilvánvalóvá teszi az utólagos javítást. Ezen kívül a család jobbágyi származását erősíti a címerkép kiállításának szerény volta is.⁷⁴

1517. január 18-án II. Lajos Syweczi Sapharich György fiainak, Bernátnak, Györgynek és unokatestvérüknek, Istvánnak, valamint Zalatnoki Györgynek nemességét és címert adományozott.⁷⁵ Az oklevél érdekessége, hogy a címerkép nem az oklevél élén, hanem – német mintára – középre van festve.⁷⁶ A címer ezüst pólyával vörösre és kékre osztott mezőből áll. Felül növekvő páncélos vitéz, fején kerek sisakkal, amelyen fekete holló áll. A lemezes mellvas alól sodronyos ing tűnik elő. Könyökben hajlított jobbában három búzakalász látszik, bal keze oldalára kötött kardjának markolatán nyugszik. Az alsó kék mezőben ezüst félhold és csillag látható.

Jerosyni Brodarics István pécsi kanonok, egyházi jogi doktor és a Szent András apostol kápolnája comesének, valamint testvére, Mátyás és ennek fiai, Ferenc és Elek korábbi címerét – amelyet még valószínűleg Zsigmond királytól kaptak⁷⁷ – II. Lajos 1517. március 25-én, Budán kibővítette.⁷⁸ A címerkép a következő: szimmetrikus tárcsapajzs kék mezejében, ezüst hullámokon úszó fekete csónak, benne ezüst, teljes lemezpáncélzatot viselő, arany lapáttal evező vitéz. Fején sodronyos sisakot visel, ami a nyakat és a vállakat is takarja. A sodronyingen lemezes mellvas és vállkorong látható. A vitéz feje fölött fekete holló repül, csőrében – a tudományt és bölcsességet szim-

bolizáló – babérkoszorúval. A bal felső sarokban arany nap látszik. A pajzs felett és a heraldikai sisak alatt az adományszerző monogramja látható (Stephanus Brodarich).⁷⁹ A Brodaricsok címere a beszélő címerek közé tartozik, lévén a „brodar” szó horvátul hajóst jelent.⁸⁰ A címernek több leírása is ismeretes, talán azért, mivel több ilyen nevű nemesi család is létezett, amelyek rokonsági kapcsolata nem bizonyítható.⁸¹

II. Lajos Szigeti Litteratus Györgynek (*Georgio Litterato de oppido nostro Zygeth*) 1519. május 23-án, Budán, címert és birtokot adományozott.⁸² A címeren kék mezőben, zöld hármashalom mögül kiemelkedő vitéz látszik. Jobb kezével görbe szablyára támaszkodik, bal kezével a mellébe fúródott nyílvesszőt rántja ki vérző sebéből.⁸³ Az oklevél szerint az adományozott a török elleni harcokban és az 1514-es parasztlázadás során szerzett hadi érdemeiért nyeri címerét. Ezért az ábrázolt vitéz minden bizonnyal György deák – az oklevél kiállításakor kancelláriai jegyző (*notario cancellariae*) volt –, aki sodronyínget és kisméretű, kerek páncélsisakot visel. A címerkép talán a címerszerző arcvonásait próbálja ábrázolni.⁸⁴

1525. április 9-én, Budán, II. Lajos Cserneki Dessewffy Jánosnak és általa testvéreinek (István, György, Ferenc, Miklós, László) régi címerét megerősítette és a lengyel királyi sassal kibővítette.⁸⁵ A címerszerző királyi főajtónálló és kamarás, valamint Pozsega vármegye örökös főispánja volt.⁸⁶ Címerkép: álló tárcsapajzsban, kék mezőben ezüst, könyökben behajlított, lemezpáncélos kar látszik, kezében tollas buzogány. A felkaron arannyal fegyverzett, kiterjesztett szárnyú, természetesen ábrázolt (!), aranykoronás fekete sas áll. A felső pajzsnegyedben ezüst hold és arany nap látszik. Az oklevél a címerkép magyarázatát is adja: egyik – néven nem nevezett – ősük (*predecessor progenitorum vestrorum*), a tatárok elleni harcban, sebesülése ellenére megőrizte a királyi zászlót (*banderium regni*).

Krasznai Pándy Ferenc címereslevelét 1526. május 3-án, Budán állították ki.⁸⁷ A befestett címer a következő: jobbra dőlt szimmetrikus tárcsapajzs kék mezejében növekvő, ezüst zsinórzatú, vörös mentét viselő férfialak látszik. Feje fölé emelt jobbában aranszínű tollas buzogányt tart, bal kezét csipője mögé helyezi. A pajzs bal sarkában hatágú arany csillag látszik.

Szapolyai János király 1532. június 11-én, Lippa vára alatt, Szentgyörgyvölgyi Bakács Sandrin nemességét megújította, és neki címert adományozott.⁸⁸ A

címerkép nehezen blasonálható: azt a jelenetet ábrázolja, amikor a címerszerző a mohácsi csata alatt Alsólendvai Bánffy Jánosnak – akinek ekkor a szolgálatában állt – átadja saját lovát, hogy azon meneküljön el. Kék mezőben zöld pajzstalpon, jobbra vágató vörös lószerszámot viselő fehér lovon Bánffy János, mellette a szaladó Bakács Sandrin, a kép előtérben Bánffy sebesült lova fekszik (díszesebb vörös-arany nyereggel, szerszámzattal és farmatringgal).⁸⁹ Bánffy fején hegyes, bordázott, feltolt orrvasú sisakot visel,⁹⁰ jól láthatóak a karjait védő lemezvértzet darabjai. A fegyverderék alól vörös korszovágy-dolmány,⁹¹ lábán térdig érő csizma és sárga nadrág látszik. Bal oldalán arannyal díszített, feketetokos szablyát visel, amelynek keresztvasa és markolata is arany. Bakács Sandrin fején szintén bordázott, csúcsos – hátul rákozott – sisak látszik. A fegyverderék is lemezekből szegecsel, karjait sodronypáncél védi. Lábán kék nadrág, és sárgás színű térdig érő csizmát visel, bal oldalán egyszerű kivitelű feketetokos szablya lóg.⁹² Ezzel szemben a sisakdíszben a vitéz fel-emelt jobbában kézvédős hegyestőr,⁹³ a fegyverderék alatt teljes sodronying látszik, a sisak pedig fülvédő lemezzel van ellátva. A címerképet valószínűleg nem az oklevél kiállításakor festették be, hanem később, de mindenképpen 1609 előtt.⁹⁴

Szapolyai János Záray Lázár királyi secretariusnak 1533. augusztus 26-án Budán nemességet és címet adományozott.⁹⁵ Csücsköstalpú pajzsban, kék mezőben levágott, lebegő fej, vörös kalappal, melyet lebegő felhőből kinyúló arany markolatú szablyát tartó vörösruhás kar éppen lemetsz. A címerkép azt a jelenetet ábrázolja, amikor Boldogkő váránál a címerszerző a rác lándzsások vezérért levágja.⁹⁶ A Záray kezében ábrázolt szablyán már jól kivehető a penge formájának és méretének átalakulása: hosz-szabbá vált, és megjelent a csúcs végénél a pengéhát is, amely a 17. század közepéig a magyar típusok jellemzője.⁹⁷

Cháni Noéh Imre címereslevelét Szapolyai János adományozta 1539. május 3-án Budán.⁹⁸ A címerkép: kék mezőben jobbra forduló teljes páncélzatú vitéz, jobbában alabárdot⁹⁹ tart, baljában az oldalán viselt arany markolatgombú és keresztvasú pallost fogja. Feje mellett kétoldalt nevének arany kezdőbetűi (NI) látszanak.¹⁰⁰ A vitéz fején kerek sisakot visel, páncélzatán jól láthatóak a kagylószerűen kialakított könnyök-, illetve térdvédő lemezek is; vállát és derekát rákozott vért védi.

1540. március 7-én, Budán, Szapolyai János Gávy Lukácsnak és testvérének, Imrének címet ad-

mányozott.¹⁰¹ A címerkép harci jelenetet ábrázol: kék mezőben, arany lószerszámú lovon vágató magyar vitéz az előtte álló turbános, kaftános törököt lándzsájával átdöfi. A magyar vitéz fején csúcsos, fülvédővel és rákozott nyakvérttel ellátott sisakot visel. Ruházata sötétzöld zekéből és világoszöld nadrágból áll, amit sárga csizma egészít ki. Jobbjában hosszú, vörös-ezüst színű festésű lándzsát, baljában ugyanilyen színű tárcsapajzsot tart. Jobb lába mellett a nyeregre akasztott egyenes hegyestőre látható.¹⁰² A huszártárcsának is nevezett védőfegyvert a könnyűlovasság használta; a teknő alakban meghajlított pajzs bal felső sarka ívesen megnyújtott, hogy védje a fejet.¹⁰³ Anyaguk fa, melyet bőrrel vagy durva vászonnal vontak be, majd festett mintával díszítették.¹⁰⁴

Izabella királyné Somosi Székely Balázsnak 1547. május 14-én, Gyulafehérváron, nemességet és címet adományozott.¹⁰⁵ Az egyszerű kivitelű címerképen arany pajzstalpú kék mezőben felül lebegő, jobbra fordult, ezüst ruhát viselő kar látható, amely kezében barna nyelvű, kéthegyű ezüst harci csákányt tart.¹⁰⁶ Az arany mezőben turbános török fekszik keresztbe tett kezekkel, a csákány hegye a török fejét eltalálni látszik.

Zuthori Szabó Lukács armálisát 1548. március 14-én – a Szapolyaiaknak tett szolgálataiért¹⁰⁷ – Izabella királyné adományozta Gyalun.¹⁰⁸ Az egyszerű kiállítású oklevél címerképe: álló csücsköstalpú pajzsban, kék mezőben jobbra fordult, könyökben hajlított lebegő kar látszik, kezében S keresztvasú, széles pengéhátú, görbe szablyát tart. A karon – hajtókával ellátott – vörös ruházat látható.¹⁰⁹

1558. január 10-én, Prágában, I. Ferdinánd Hodász András és felesége Almássy Katalin, lányaik Katalin és Anna, valamint Hodász Mihály (András unokaöccse) részére – a török elleni harcokban tanúsított vitézségéért – címet adományozott.¹¹⁰ A címer ezüst mezőben lépő vitéz, fején magyaros sisak, jobbában háromszínű (vörös, bíbor, ezüst) zászló, baljában fokos látható. A vitéz arany színű galléros és zsinórtatos ezüst dolmányt visel vörös kurtaszoknyával és nadrággal, lábán fekete cipő.¹¹¹

Sajói Kothoch Andrásnak János Zsigmond 1560. október 19-én, Gyulafehérváron, nemességet és címet adományozott.¹¹² Az oklevélbe festett címer vörös mezőben nyíllal átlőtt magyaros huszársisak. Az élethűen ábrázolt sisak csúcsba futó gerezdékből áll; rákozott nyakvédővel és fülvédő lemezzel van ellátva, utóbbin jól láthatóak a rögzítésre szolgáló bőrszíjak is.¹¹³

I. Ferdinánd Rákói Rakovszky Márton és János, valamint rokonaik, András, Albert, Mátyás címerét

1561. augusztus 16-án Bécsben kibővítette.¹¹⁴ Késsel és arannyal osztott pajzs felső mezéjében, az osztó vonalra helyezett leveles aranykoronából növekvő lemezpáncélt viselő vitéz alakja látszik, fején felhajtott rostélyú sisak. Könyökben hajlított jobbában arany markolatú pallost tart, amelynek pengéje vállán nyugszik; baljában – amely csípőjén nyugszik – zöld, leveles ágat tart. A koronából két heraldikai liliom nő ki. A pajzs sarkaiban aranszínű nap és hatágú csillag látszik. Az alsó arany mezőben hármás ezüst sziklán jobbra forduló vörös színű rák látható.¹¹⁵

I. Miksa 1564. december 4-én, Bécsben, kapitányainak (*capitanei nostri*) Ghyczy György, Farkas és János, általuk nővérük Zsuzsanna, valamint elhalt testvéreik leszármazottai (István, Pál, László, Anna, Katalin, [másik] Anna) régi nemességét megerősítette és címerüket kibővítette:¹¹⁶ álló csücsköstalpú, hasított pajzs két mezőre oszlik. A jobb oldali vörös mezőben ezüst oromzatos várfalból növekvő ezüstkorona arany oroszlán fogai között medvetalp látszik; a bal oldali kék mezőben hármás ezüst halmon nyugvó nyílt aranykoronából cölöpösen növekvő vörösruhás kar kezében hegyestört tart, amelyre törökfő van tűzve.¹¹⁷ Az utóbbi pajzsmező utalás a fő címerszerzők hadi vitézségeire, amiket az oklevél részletesen leír.¹¹⁸

Miksa király 1568. július 7-én, Bécsben, Szikszay Deák Jánosnak címert adományozott:¹¹⁹ álló pajzs vörös mezéjében balra forduló magyar és török vitéz, amint előbbi a török nyakát megragadva oldalba szúrni látszik. A magyar harcos fején felhajtott karimájú, arany tollforgóval díszített fekete kalapot visel. Ruházata lila színű, hosszú dolmány,¹²⁰ amelynek gallérja, bélése és az ujjain lévő hajtókái is aranszínűek; ezt meggyiszínű nadrág és karmazsin cipő egészíti ki. A kezében lévő szablya markolata a pengéhez képest elhajlik, végén kerek markolatgomb van.

Ochay Mihály és általa gyermekei, Pál, István, János, Balázs és Borbála, valamint Ilona részére 1572. október 1-jén, Prágában, I. Miksa nemességet és címert adományozott.¹²¹ Álló, kerekalpú pajzs kék mezéjében, zöld alapon leveles aranykoronából cölöpösen növekvő, vörössel ruházott kar kezében lándzsával¹²² az előtte álló turbános törököt átdöfi, miközben a török vitéz szablyájával a lándzsás kart csuklón alul megsebzti.¹²³

Kutron (*Kwtron*) Miklósnak és általa testvéreinek, Jánosnak, I. Rudolf 1578 szeptemberében, Prágában kelt oklevelében nemességet és címert adományozott:¹²⁴ vörös mezőben ezüstsínű páncélt viselő, könyökben hajlított, jobbra fordult kar, kezében egye-

nes keresztvasú, görbe szablyát tart, amelyre turbános törökfő van szúrva. A képen megfestett karon nem látható páncélkesztyű, a felkarvért lemezekből szegecselte.¹²⁵

Glavanovich másképp Petricsevics Mihály armálisát I. Rudolf király adományozta 1580. február 26-án, Prágában.¹²⁶ A címerkép kék mezőben vörös lószerszámos fehér lovon ülő, félvértet viselő vitéz. Alul vörös szoknyát és ezüstsínű nadrágot visel, amit aranszínű cipő és sarkantyú egészít ki. Fején magyaros sisak, oldalán görbe szablya lóg. Jobb kezében háromszögletű, vörös-arany színű zászlót tart.

1598. március 31-én, Prágában, Rudolf király Bács-megyei (*Bachmegjenij*) János régi nemességét megerősítve címert adományozott.¹²⁷ Álló pajzs vörös mezéjében páncélos vitéz látható; fején huszársisak. Felemelt, könyökben hajlított jobbában egyenes keresztvasú pallost tart, balja csípőjén nyugszik. A vitéz teljes vértete lemezekből szegecselte típus, fején a könnyűlovasság által is viselt sisak látható.¹²⁸

Báthory Zsigmond fejedelem 1599. február 18-án, Gyulafehérváron, Hunyadi Istvánnak nemességet és címert adományozott.¹²⁹ A címerkép: vörös mezőben zöld halmon lépő vitéz, fején magyaros sisak. A sodronyíngot, violaszínű nadrágot és aranszínű csizmát viselő vitéz jobbában görbe pengéjű szablyát tart, balja csípőjén nyugszik, oldalán arany szíjon aranyvetes kardhüvely lóg.

1599. július 29-én Báthori András Félenyedi Dévay György és általa felesége, Váradi Nagy Zsófia részére Gyulafehérváron kelt oklevelével nemességet és címert adományozott.¹³⁰ Vörös pajzsmezőben zöld alapon vörös kantárú, arany zablájú, kék farmatringú fehér lovon vágató vitéz látható; viselete kerek fekete kalap, zöld dolmány, meggyiszínű nadrág és aranszínű csizma. Felemelt jobbában magyaros szablya, melyre törökfő van tűzve, oldalán aranyozott díszítésű fekete kardhüvely lóg.

A lovas előtt levágott fejű kaftános török fekszik.

* * *

A magyarság hadi viselete a középkorban egyre inkább hasonult a nyugat-európaihoz.¹³¹ A vizsgált korszak kezdetén – Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt – ezt nagyban elősegítette a király nyugati útjainak sora, melyek révén kíséretének tagjai megismerkedhettek a legújabb viseletekkel és fegyverekkel is. Így elsősorban a nehézfégyverzetű katonaság – ami Mátyás uralkodásának idején érte virágkorát – kialakulásában játszott nagy szerepet a nyugati formákat kö-

vető gótikus lemezpáncél, illetve a különböző típusú pallosok elterjedése. Ebben az időszakban váltak közkedvelté a pavézék is, melyeket gyakran díszített címermotívum is.¹³² Ezzel párhuzamosan a korábban kizárólagosan használt sodronypáncélok viselete is megmaradt, olykor a lemezpáncéllal párhuzamosan is. Habár még a 16. század végén is találkozni a teljes vértetettel, ekkor már egyre inkább tért hódítanak a félvérték.¹³³

Ugyanakkor keleti hatások is megfigyelhetők: a török elleni harcok egy olyan régi-új harcmódor kialakítását igényelték, amelyek nyugat-európai fegy-

verzettel nem voltak megoldhatók. Így már a 15. század közepétől megfigyelhető a keleti típusú szablyák elterjedése a magyar könnyűlovasságnál, amit lassan a viselet hasonlása követett. Érdekes módon az új viselet nemcsak a közkatonák körében dívott, hanem felsőbb körökben is elterjedt.

A nyugati és keleti hatások együttes jelenléte vezetett végül odáig, hogy létrejött egy olyan új típusú viselet – amely nem csak a hadi, hanem a mindennapi életben is jelentkezett –, amelyet sajátosan magyarnak ismert el Európa.

Szálkai Tamás

JEGYZETEK

¹ Nagy Géza: A magyar viseletek története. Bp., 1905 (a továbbiakban: Nagy: i. m.).

² Szendrei János: Magyar hadtörténeti emlékek az ezredéves országos kiállításon. Bp., 1896 (a továbbiakban: MHE.); A magyar viselet történeti fejlődése. 1905 (a továbbiakban: Szendrei: i. m.).

³ Szendrei János: Magyar viseletképek címeres leveleinkben. Bp., 1892. Különlenyomat az Archaeologiai Értesítő XI. 5. és XII. 2. számából (1891. 385–409. és 1892. 129–150.) (a továbbiakban: Magyar viseletképek).

⁴ Csak példaként, a teljesség igénye nélkül: Bertényi Iván: Magyar címer. Bp., 2003; Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címeri. Szekszárd, 1997 (a továbbiakban: Nyulásziné: i. m.).

⁵ R. Kiss István: Természetes ábrázolás az 1526. év előtti magyar címerekben. Turul. 1903. 4., 171.

⁶ Csoma József: A magyar heraldika korszakai. Bp., 1913 (a továbbiakban: Csoma: i. m.) 75–76.

⁷ Csoma: i. m. 102.

⁸ Csoma: i. m. 82.

⁹ Csoma: i. m. 5.

¹⁰ Csoma: i. m. 119.

¹¹ Csoma: i. m. 113. és 139.

¹² Áldásy Antal: A Bocskai-család címerlevele 1414-ből. Turul. 1922–23. 32.

¹³ Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886. 211.

¹⁴ Képe Nagy Géza: i. m. 36. t. 7. ábra.

¹⁵ Szendrei János: i. m. 40.

¹⁶ A címert övező gótikus karéj arany- és sárga színű. Elképzelhető, hogy a festő a fa természetes nyers színét próbálta utánozni.

¹⁷ Nagy Géza: i. m. 143.

¹⁸ Magyar címeres emlékek (Monumenta Hungariae Heraldica) I–II. szerk.: Fejérpataky László, III. szerk.: Áldásy Antal. Bp., 1901–1926. I. (a továbbiakban: MHH.) 39.

¹⁹ Kubinyi Ferenc: A Mohorai Vidffyék címereslevele és nemzedékrendje, Turul. 1885. 1. 2.

²⁰ A 15. század másik típusa a keleti szablyák (penge) és a nyugati lovagkardok (markolat és keresztvas) elemeinek vegyítéséből jött létre. Zarnóczki Attila: Mátyás király katonái. Bp., 1992. (a továbbiakban: Zarnóczki: i. m.) 20.

²¹ A címereslevelet sokáig elveszítettnek hitték. Áldásy Antal: A Pércy-család címereslevele 1421-ből. Turul. 1908. 2. 82.

²² Kalmár János: Sodronypáncélok és vértetetek. Bp., é. n. 1.

²³ Zarnóczki: i. m. 58.

²⁴ Szendrei János: A Leszteméri család címeres levele 1422-ből. Turul. 1891. 4. 172.

²⁵ MHH. II. 1902. 37. Ezzel szemben a címerkép viselettörténeti jelentőségét vitatja Csoma József: Zsigmond király címereslevelei. Turul. 1896. 1. 17.

²⁶ A láb vonalát követő sarura lovaglaskor rugós kapoccsal rögzíthető hegyes toldalékot kapcsoltak. Zarnóczki: i. m. 52.

²⁷ Zarnóczki: i. m. 23.

²⁸ Érdekes, hogy a Szentbalázsiak korábban már kértek címet a királytól, amit meg is kaptak (1428. június 22., Galambóc), később mégis az utóbbi változatot használták. MHH. II. 44.

²⁹ MHH. II. 43.

³⁰ A vaskesztyű ugyan már Zsigmond alatt megjelenik, elterjedése azonban csak a század második felében következik be. Zarnóczki: i. m. 50.

³¹ Nagy: i. m. 145.

³² Nagy Iván: A Szlopnai család és címere 1432-ből. Turul. 1887. 1. 19.

³³ Zarnóczki: i. m. 50.

³⁴ Magyar viseletképek. 13. A magyarul salapnak vagy soapnak nevezett sisak Nagy Géza szerint a nemezsüvegek formáját utánozta. Egyes típusai még a 16. században is fellelhetők. Nagy: i. m. 141.

³⁵ Csoma József: Zsigmond király címerlevelei. Turul. 1896. 1. 17.

³⁶ Zarnóczki: i. m. 14.

³⁷ MHH. I. 70.

³⁸ A pajzsok fából készültek, belül bőrrel, kívül durva vászonnal vonták be, amit festettek. MHE. 561., 603., 658., 1214. sz. A címerképen látható kisebb típus Mátyás halotti pajzsához hasonló méretű, mely a párizsi Musée de l'armée-ben található. Hoffmann Edit: Mátyás király pajzsa Párisban. Turul. 1928. 1/2. 68–70.

³⁹ A pajzs közepén végigfutó, kiemelkedő gerinc arra szolgált, hogy levert karóhoz támasztva még stabilabban álljon. Zarnóczki: i. m. 43.

⁴⁰ Zarnóczki: i. m. 60.

⁴¹ MHH. II. 55.

⁴² Kubinyi Ferenc: Disznósy Miklós címere. 1456. Turul. 1887. 2. 67. Ezzel szemben Fejérpataky László szerint a kép gyermekalakot ábrázol. MHH. II. 56. Kétségtelen, hogy a címer kivételét tekintve elnagyolt, talán befejezetlen.

- ⁴³ Nagy: i. m. 141.
- ⁴⁴ Nyugat-Európában általánosan használták az ilyen tekerceket a sisakkoronák helyett. Különösen a német heraldikában volt gyakori a sisaktekerces használata, ahol városi polgárok címerében alkalmazták.
- ⁴⁵ MHH. 2. 57.
- ⁴⁶ *Werbőczy István*: Hármaskönyv. Bp., 1990. II. Rész. 14. cím. 47. §.: „...Mátyás király úrnak... a koronáztatása előtt kelt kiváltság-levelei nem érvényesek, ha csak ő maga későbbben meg nem erősítette volna.”
- ⁴⁷ A kék festék mára lekopott. *Nyulásziné Straub Éva*: Páncélos vitéz Mátyás seregéből. A Bodfalvi Bod család címere. Rubicon. 1995. 5. szám. 1.
- ⁴⁸ Hasonló látható az Armbrust Jakab és testvérei, Mátyás, Lőrinc és János részére kiállított címeradományozó oklevélen (1518. július 3., Buda), amelyben ezüstszínű ágaskodó oroszlán a számszeríjat éppen felhúzni készül. MHH. III. 73.; A Magyar Országos Levéltár címereslevelei. Szerk.: *Kollega Tarsoly István-Nyulásziné Straub Éva*. CD-ROM. Bp., 2000 (a továbbiakban: MOL címereslevelei). Armbrust (Armprust) Jakab.
- ⁴⁹ Zarnóczki: i. m. 37.
- ⁵⁰ Zarnóczki: i. m. XII/B. színes tábla magyarázata.
- ⁵¹ *Keöpetzi Sebestyén József*: Nagy Gergely és Szerdahelyi Huszár Péter czimerlevele 1466-ból. Turul. 1907. 3. 147.; MHH. III. 51–52. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei. I–VIII. Bp., 1904–1942 (a továbbiakban: MNM címereslevelei.) II. kötet. 51. sz.
- ⁵² *Varju Elemér*: A magyar viselet a középkor végén. In.: Magyar művelődéstörténet. II. Szerk.: *Domanovszky Sándor*. 488.
- ⁵³ Zarnóczki: i. m. 23.
- ⁵⁴ A portyázó török könnyűlovassággal csak hasonló fegyverzettel felszerelt csapatok vehették fel a versenyt. A címerszerzők személyének magyar volta azért is jelentős, mert a 15. században ilyen csapattesteket elsősorban délszláv nemzetiségűek alkottak. *Barczy Zoltán–Somogyi Győző*: Magyar huszárok. Bp., 1987. 5. és *Tóth Zoltán*: A hadviseles átalakulása. In.: Magyar művelődéstörténet. II. Szerk.: *Domanovszky Sándor*. 237.
- ⁵⁵ *Nagy Gyula*: Lazói János címere. Turul. 1890. 4. 208. A Sánkfalviaknak már korábban (1455. október 18., Pozsony) is volt címere: kék mezőben négyes halmon ülő arany színű majom mellső végtagjaiban „S” betűt tart. Bárczay szerint a címer a név- és gúny-címerek közé is sorolható. *Bárczay Oszkár*: A heraldika kézikönyve. Bp., 1897. 27. és 30.
- ⁵⁶ MNM címereslevelei. 66. sz.
- ⁵⁷ Zarnóczki: i. m. 55.
- ⁵⁸ Nyulásziné: i. m. 159.
- ⁵⁹ *Máriássy László*: A Máriássy-címer. Turul. 1942. 3/4. 82.
- ⁶⁰ Csoma József: i. m. 84. és *Csergheő Géza–Csoma József*: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn. Bp., 1890. 76.
- ⁶¹ MHH. I. 85.
- ⁶² A pajzs külső oldala értelemszerűen nem látszik, a barnás szín azonban elárulja, hogy fából készült.
- ⁶³ *Ghyczy Pál*: Ivanchfalvi Dombay János deák czimerlevele 1506. évből. Turul. 1891. 3. 130.
- ⁶⁴ MNM címereslevelei. 74. sz.
- ⁶⁵ MHH. III. 62. és *Horváth Sándor*: A Muronyi Weér család czimerlevele 1509-ből. Turul. 1905. 2. 84.
- ⁶⁶ Turul. 1905. 2. 84.
- ⁶⁷ Szendrei: i. m. 49.
- ⁶⁸ Egyes feltételezések szerint, e szokatlan ábrázolás az oklevélben is említett elveszett eredeti családi címert jeleníti meg. Az sem kizárt, hogy a rózsza a Pók nemzetség ősi címere. *Csoma József*: Magyar nemzeti címerek. In.: *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900 (Reprint. 1995) 1286–1287.
- ⁶⁹ Nyulásziné: i. m. 106. és MOL címereslevelei. Radák Balázs és MNM címereslevelei. I. XLVI. sz.
- ⁷⁰ Puskaábrázolás címerképen Kánthor Benedek (1509; *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. 126.), illetve Bicskey András 1520-as (MOL címereslevelei. Bicskey András) és Nagyszántói Ányos Albert 1523-as címerén (*Varju Elemér*: Czimertani és sphragistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon. Turul. 1896. 4. 152.) fordul elő, mindhárom esetben királyi vadászatok kapcsán.
- ⁷¹ A 15. századra jellemző szakállas puskát az 1470-es évektől kezdve az olyan faágazású puskák váltják fel, amelyet ebben a címerben is láthatunk. Nagy: i. m. 143.
- ⁷² A bárói rangemeléskor a kibővített címerben az 1514-es adományra egy puskát és egy kardot tartó kar emlékeztet. MOL címereslevelei. Magyarberényi Radák István és Lőrinc.
- ⁷³ MHH. III. 63.
- ⁷⁴ *Áldásy Antal*: Az Érky család czimeres nemeslevele 1514-ből. Turul. 1902. 2. 90.
- ⁷⁵ MNM címereslevelei. II. 84. sz.
- ⁷⁶ MHH. III. 6.
- ⁷⁷ *Varju Elemér*: Czimertani és sphragistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon. Turul. 1896. 4. 151.
- ⁷⁸ MNM címereslevelei. I. LI. sz. és *Varju Elemér*. Turul. 1896. 4. 152.
- ⁷⁹ MHE. 383a. sz.
- ⁸⁰ Johann Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Kroatien und Slavonien. Pótkötet. Szerk.: *Ivan Bojničić* Nürnberg. 1899. 218. Csakhogy a szerző itt a Jerosyni Brodaricsoknak más címet tulajdonít. Ld. 22. és a következő jegyzet.
- ⁸¹ A magyar Siebmacher leírása szerint: a csónakban evező két fegyveres vitéz egy, a zöld színű folyóparton álló vörösruhás, kalpagos, kezében kivont szablyát tartó magyar vitéz üldöz. Johann Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. Szerk.: *Csergheő Géza–Nagy Iván*. Nürnberg. 1893. Ezt cáfolja Varju Elemér. Turul. 1896. 4. 152.
- ⁸² II. Lajos király egy érdekes armálisa. Turul. 1891. 3. 159. és MNM címereslevelei. I. LII. sz.
- ⁸³ Varju Elemér. Turul. 1896. 4. 152.
- ⁸⁴ *Csergheő Géza*: Arczkép-írás a magyar heraldikában. Turul. 1886. 2. 102.
- ⁸⁵ *Varju Elemér*: A Dessewffyék. Turul. 1903. 2. 79. és MOL címereslevelei. Cserneki Dessewffy János; és MNM címereslevelei. I. LV. sz.
- ⁸⁶ *Nagy Iván*: Magyarország családai. I–XII. Pest. 1857–1865. III. 299.
- ⁸⁷ MOL címereslevelei. Krasznai Pándy Ferenc.
- ⁸⁸ MNM címereslevelei. I. LVIII. sz. és MOL címereslevelei. Szentgyörgyvölgyi Bakács Sandrin.
- ⁸⁹ A címerkép eltér a leírástól: a szöveg szerint átadja a lovát, a képen Bánffy már a lovon ül. A leírásnak megfelelő ábrázolás szerepel a család 1622-ben kiállított címerbővítő oklevelének címerábrázolásán. *Boncz Ödön*: A Szentgyörgyvölgyi Bakács-család. Turul. 1899. 1. 20.

⁹⁰ A 16. században a legelterjedtebb magyar sisaktípus, hamosan a nehézlovasságnál is elterjedt. Jellemzői: csúcsba futó kúpszeletekből áll, rákozott nyakvédővel és fülvédő lemezzel, valamint szemellenzéből kifutó orrvassal van ellátva. Szendrei által magyaros huszársisaknak nevezett fajta látható gyakorlatilag az összes későbbi, itt bemutatott armálison is. MHE. 815., 817., 823. sz.

⁹¹ A páncél és sodronyong alatt viselt bőr, vagy bőrrrel bélelt ruhadarab. Nagy: i. m. 99.

⁹² Boncz Ödön. Turul. 1899. 1. 16.

⁹³ A páncélszúrónak is nevezett hegyestőr a 16–17. századi könnyűlovasság tipikus fegyvere. Nagy: i. m. 143.

⁹⁴ Boncz Ödön. Turul. 1899. 1. 18–19.

⁹⁵ MOL címereslevelei. *Záray Lázár*. MNM címereslevelei. I. LIX. sz.

⁹⁶ Magyar viseletképek. 17.

⁹⁷ Nagy: i. m. 144.

⁹⁸ *Czobor Alfréd*: A Cháni Noéh-család armálisa 1539-ből. Turul. 1939. 3/4. 78.

⁹⁹ Az alabárd összetett szálfelegyver: széles bárdlapból, a vele szemben elhelyezett tuskéből és lándzsahegyből állt. Különösen a sodronypáncélzat ellen volt hatásos. Nagy: i. m. 145. és Zarnóczki: i. m. 32.

¹⁰⁰ A monogram a korábbiaktól (Máriássy, Brodarics) eltérően már magyarul jelöli a címerszerző nevét.

¹⁰¹ MNM címereslevelei. II. 123. sz. és MOL címereslevelei. Gávai Lukács.

¹⁰² *Kalmár János*: A magyar huszártorna fegyverei. Bp., 1960. 11.

¹⁰³ Nagy: i. m. 142. és Zarnóczki: i. m. 22.

¹⁰⁴ MHE. 586. és 2810. sz.

¹⁰⁵ MNM címereslevelei. II. 130. sz. és MOL címereslevelei.

Somosdi Székely Balázs. és *S. Székely Lajos*: A Somosdi Székely család. Turul. 1908. 4. 157.

¹⁰⁶ A csákány a 15. század vége felé terjedt el Európában, a nehéz lemezevértzet behorpasztására, illetve átlukasztására szolgált.

¹⁰⁷ Varju Elemér. Turul. 1896. 4. 152.

¹⁰⁸ MOL címereslevelei. Zuthori Szabó Lukács.

¹⁰⁹ Magyar viseletképek. 17.

¹¹⁰ MNM címereslevelei. I. LXIX. sz.

¹¹¹ Magyar viseletképek. 18.

¹¹² MNM címereslevelei. I. LXXIV. sz. és Magyar viseletképek. 18.

¹¹³ Ld. 87. jegyzet.

¹¹⁴ MOL címereslevelei. Rákói Rakovszky Márton és János. A család címere 1709-től szerepel Turóc vármegye címerében is: az 1707-es ónodi országgyűlésen meggyilkolt Rakovszky Menyhért emlékére. *Hoppál Dezső*: A történelmi Magyarország vármegyéinek címerei. Bp., 2001. 134.; *Csáky Imre*: A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII–XIX. században. Bp., 1995. 54.

¹¹⁵ Magyar nemzetségi zsebkönyv. II. Rész. Nemes családok. Szerk.: *Pettkó Béla–Reiszig Ede*. Bp., 1905. 527.

¹¹⁶ MNM címereslevelei. I. LXXX. sz.

¹¹⁷ Magyar nemzetségi zsebkönyv. II. Rész. 229.

¹¹⁸ György érsekújvári kapitány, Farkas sztenisnyáki kapitány, János később Erdély kormányzója volt. *Nagy Miklós*: A Ghyeczyek a magyar nemzet történelmében. Turul. 1929. 1/2. 14–23.

¹¹⁹ Magyar viseletképek. 18.

¹²⁰ Nagy: i. m. 127. és 159.

¹²¹ MNM címereslevelei. I. XCIII. sz.; MOL címereslevelei. Ochay Mihály.

¹²² A lándzsa a címerképen nem látható. MNM címereslevelei. I. XCIII. sz.

¹²³ Szendrei: i. m. 57.

¹²⁴ MNM címereslevelei. I. C. sz.; MOL címereslevelei. Kutron Miklós.

¹²⁵ Ezzel szinte teljesen egyezik Endridy István címere, melyet I. Rudolftól nyert (1586. augusztus 17., Prága). MOL címereslevelei. Endridy István.

¹²⁶ Magyar viseletképek. 21.

¹²⁷ MNM címereslevelei. I. CXL. sz. és MOL címereslevelei. Bácsmegeyi (Bachmegjenij) János.

¹²⁸ Magyar viseletképek. 22. és Nagy: i. m. 54. fekete tábla. 2. kép.

¹²⁹ MNM címereslevelei. I. kötet. CXLV. sz. és MOL címereslevelei. Hunyadi István.

¹³⁰ Magyar viseletképek. 23. és Nagy: i. m. 54. fekete tábla. 7. kép.

¹³¹ *Varju Elemér*: A magyar viselet a középkor végén. In.: Magyar művelődéstörténet. II. Szerk.: *Domanovszky Sándor*. 487.

¹³² Zarnóczki: i. m. 16.

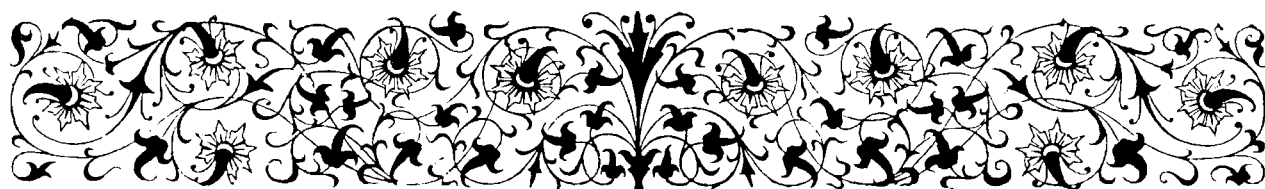
¹³³ *Kalmár János*: Sodronypáncélok és vértetek. 16.

TURUL ARANYKÖNYV

A Turul Aranykönyvbe a folyóirat támogatóinak és az 5, illetve 10 évre előfizetők neve kerül. Alább a könyv 3. oldalára kerülők nevét közöljük.

Frangipane, Doimo őrgróf
Pály Gyula, Dr.
Pém Viliam
Sey Gábor

Olaszország
Budapest
Kincsesbánya
Pécs

A SZAPOLYAI CSALÁD GENEALÓGIÁJA

A magyar és szlovák szakirodalomban a Szapolyai család több genealógiája is fellelhető. Már Wagner, a Szepesség történetének 18. századi kiváló ismerője, bemutatta e család genealógiáját az *Analecta Scepusii* című diplomatáriusában, amely ma már valamelyest elavult.¹ Az eddigi legteljesebb, nagyrészt a Szapolyai-genealógiának szentelt munka Štefan Hýroš tanulmánya, amely kerek száz évvel Wagner művének kiadása után jelent meg. A szerző nem szorítkozott csupán a száraz genealógiai tényekre, hanem tömören bemutatta az egyes családtagok pályafutását is.² A Szapolyai család kezdeteiről értekezve Wertner és Tersztyánszky csatoltak nemzedékrendi táblákat cikkeikhez.³ Hasonló táblák kerültek Temesváry, Dworczak és legutóbb Engel munkáiba is.⁴ A Szapolyaiak, bár gyökereik Dél-Magyarországról erednek, jórészt a Szepességben telepedtek le, és ezzel a régióval álltak szoros kapcsolatban, többek között gazdasági és művészetpártolói tevékenységük révén.⁵ 2002. november 22-én a miskolci egyetemen konferenciát tartottak a Szapolyaiak magyar történelemben játszott szerepéről. A konferencián közzétett anyagok sok érdekes tanulmánnyal szolgáltak e család vonatkozásában, egyebek között Kubinyi a Szapolyaiak familiárisainak szentelt tanulmányával, amelyben új genealógiai megállapítások is helyet kaptak.⁶

Fejtegetéseimet a 15. század közepén kezdem, Solymos ura, László idején, akinek gyermekei (Imre, Miklós, István és Orsolya) Corvin Mátyás uralkodása idején fényes pályát futottak be, növelve ezzel a család jelentőségét, amely a 15–16. század fordulóján a korabeli Magyarország leghatalmasabb főúri családjai közé tartozott. Magáról Lászlóról keveset tudunk. Valószínűleg két felesége volt. Első házastársa Dorottya volt, aki bizonyosan István és Imre anyja volt, amint arról Szapolyai Hedvig 1510-ben kelt doku-

mentuma tesz említést.⁷ László első feleségének földi maradványai a szepesi káptalanban nyugodtak.⁸ Második felesége valószínűleg Katalin volt, amint az egy 1463. július 16-án kelt, Bártfa város tanácsának címzett, kereskedelmi ügyeket érintő leveléből kiderül.⁹ Ekkor már özvegy volt. Bár forrásokot nem említnek, egyes kutatók azon az állásponton vannak, hogy László 1459 után hunyt el.¹⁰

László és Dorottya legidősebb fia Imre volt,¹¹ akit a források *litteratus* melléknévvel¹² illetnek. Ragyogó karriert futott be Corvin Mátyás udvarában, ami Kubinyit azon elmélet megalkotására indította, amely szerint Imre Hunyadi János törvénytelen gyermeke volna.¹³ Fényes pályafutását Hunyadi János katonaként kezdte, majd 1459-ben a királyság kincstartója lett.¹⁴ 1463-ban Dalmácia és Horvátország bánja, a következő évben Bosznia kormányzója, 1465-től pedig szepesi zsupán.¹⁵ 1471-ben rész vállalt az egyházi méltóságok egy csoportjának és a főurak Corvin Mátyás ellen szőtt összeesküvésében.¹⁶ Miután visszanyerte a király kegyét, betöltötte az állam legmagasabb világi hivatalát, a nádori tisztelet.¹⁷ A rákövetkező, 1487. évben halt meg,¹⁸ s temetését szeptember 12-én tartották.¹⁹ A nádor földi maradványai a szepesi káptalanban, a Szapolyaiak családi kápolnájában nyugodtak.²⁰ Szapolyai Imre felesége Bebek Orsolya volt, az erdélyi vajda, Pelsőczy Bebek Imre lánya, akivel 1469 körül házasodott össze.²¹ Bebek Orsolya húga, Zsófia, Homonnai Drugeth Simon felesége volt. Ebből a frigyből származott Katalin, Imre öccsének, Szapolyai Istvánnak leendő, (valószínűleg) első felesége. Imre felesége, Orsolya, 1486-ban még élt,²² halálának időpontját nem ismerjük.

Solymosi László és Dorottya következő fia Miklós.²³ Az okiratokon, fivérei között mindig a második helyen említik, ami azt jelenti, hogy Imrénél fiata-

lab, Istvánnál pedig idősebb volt.²⁴ Egyházi pályának szentelte életét. 1461 és 1468 között Erdély püspöke volt.²⁵ 1468 végén hunyt el. Utoljára egy 1468. november 1-jei okmányon szerepel élőként, december 27-én pedig már üresen állt az erdélyi püspöki szék.²⁶ Miklós minden valószínűség szerint meghalt, és nem lemondott püspöki székéről, a pápa ugyanis 1471-ben, Erdély új püspökének kinevezésekor, a püspök hosszú hivatali idejéről tesz említést.²⁷

László legkisebb fia Szapolyai István volt. Gyermekkorától Hunyadi János, majd pedig Corvin Mátyás udvarában nevelkedett.²⁸ 1453-ban Felső-Magyarország kapitánya, 1474-től 1481-ig Szilézia és Luzsice (Lausitz) főkapitánya,²⁹ az 1473–1478 és 1486–1499 közötti években pedig a szepesi zsupán volt, illetve betöltötte még a trencsényi (1481–1499)³⁰ és a sárosi (1492–1494) zsupán hivatalát is. Az 1485 és 1490 közötti éveket Bécsben töltötte mint Ausztria helytartója,³¹ majd 1492-től 1499-ig, Imre bátyjához hasonlóan, ő is betöltötte a Magyar Királyság legmagasabb világi hivatalát, a nádori hivatalát.³²

István kétszer nősült. Első felesége valószínűleg Katalin volt, Homonnai Drugeth Simon lánya.³³ Ez a nézet nagyon régi kutatási irodalomra támaszkodik. A néhai Engel Pál által nemrég összeállított, magyar főúri családok genealógiai tábláiban Homonnai Drugeth Simon és felesége, Zsófia utódai között nincsen Katalin nevű leány.³⁴ Az említett irodalom úgy közli, hogy Szapolyai Istvánnak első házasságából két lánya volt, Krisztina (Margit) és Veronika.³⁵ Közülük az előbbi István fiának, Drugeth Jánosnak volt a felesége. Ám ez túl közeli rokoni kapcsolat lett volna, ezért Barta Gábor arra az álláspontra helyezkedett, hogy Krisztina István nem első, hanem második házasságából született, melyet a Piast-házi fejedelemlyánnal, Hedviggel kötött.³⁶ Ez a feltételezés viszont teljesen téves, ugyanis Szapolyai Krisztina már 1486-ban³⁷ Drugeth János felesége volt, tehát nem születhetett István házasságából, amely ugyanabban az évben kötött. Veronika pedig Butkai Péter hitvese lett, aki komáromi várnagy volt.³⁸ A Szapolyai István első házasságára vonatkozó genealógiai adatok nagyon bizonytalanok, és jórészt régebbi kutatási irodalomra támaszkodnak, amely híján volt sok tudományos eszköznek, ennél fogva jelenleg nehéz megítélni.

Szapolyai István második felesége a sziléziai Piast-házi Hedvig volt. István és Hedvig házasságának időpontját Wertner Mórnak sikerült megállapítani, aki 1904-ben bebizonyította, hogy azt 1486 decemberében kötötték meg.³⁹ E házasságból született két fiú

(János és György), valamint két leány (Barbara és Magda). István halála 1499. december 25-én következett be.⁴⁰ Halála előtt (december 23-án), Hedvig felesége és nővére, Orsolya jelenlétében úgy végrendelezett, hogy testét a szepesi káptalanban, az általa a Szentséges Szűz Mária Mennybemenetelének tiszteletére emelt kápolnában helyezték örök nyugalomra, amely mindmáig a Zapolski család kápolnája nevet viseli.⁴¹ István gazdagon feliratozott sírja vörös márványból készült, magassága 2,67 m, szélessége 1,43 m.⁴² István végakarata az volt, hogy az Abaúj vármegyei Gönc városa a szepesi káptalanhoz kerüljön. Rendelkezett továbbá bizonyos ingó vagyontárgyaival is: néhány miseruhán kívül, a királyra hagyott két lovat: egy hátast és egy málhást, melyeken az uralkodót szolgálta hűséggel. Meghagyta továbbá, hogy tapasztalt tudorok (többek között Bakócz Tamás esztergomi érsek) gondoskodjanak a fiairól.⁴³

László egyetlen lánya Orsolya volt. Életéről nincsenek túl bőséges forrásaink. Az eddigi kutatások szerint kétszer ment férjhez. Első férje Derencsényi Imre volt, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánja, aki 1493-ban halt meg török fogságban. Az év nyarán a török 8 ezer főnyi sereggel betört Horvátországba. A területet védő Derencsényi 1493. szeptember 9-én az udbinai csatában, a Krbava-pataknál (az ún. krbavai mezőn) súlyos vereséget szenvedett, amelyben 5700 lovag esett el.⁴⁴ A török sereg parancsnoka, Jakub basa, győzelme jeléül elküldte a szultánnak Konstantinápolyba az elfogott horvát bánt és az elesett katonák levágott orrát. A csatában életét veszttette a bán testvére és fia is. Bonfini krónikájában így tudósít erről: „Ebéd közben a basa parancsára az asztalra tették fia és testvére fejét, melyet fölismerve mély fájdalommal szólt: miért nem fosztottatok meg inkább az élettől, mint hogy ilyen kegyetlen és borzalmas látványt tártok elém? Erre az: méltán táruel eléd ez a látvány, Imre, aki megszegted a szavadat, és veszclybe sodortál annyi derék katonát és bátor tisztet. Ugyan mi bajt okoztam én a te tartományodban, hogy visszatértem fegyverrel akadályoztad? Ezért hát ne is reméld, hogy szenvedéseidnek véget vet a halál; mert hogy nyomorúságod sokasodjék és gyarapodjék, szorgalmatos gondom lesz rá, hogy életed hosszúra nyúljon.”⁴⁵ Derencsényit ezután egy szigetre vitték, ahol pár hónap elteltével mégis meghalt.⁴⁶ Derencsényi és Szapolyai Orsolya házasságából két fiú született, Pál és György.⁴⁷

Szapolyai Orsolya második férje – a máig megjelent irodalom alapján – Perneszy Pál volt.⁴⁸ Házastár-

si kötelékük 1500-ig tartott, amikor is Orsolya meghalt, és Porván (Veszprém megye), a pálos templomban helyezték örök nyugalomra, ahol fennmaradt gyönyörű sírja. A sírfelirat így hangzik: *Epitaphium ad marmore dominae Ursulae, relictae quondam Pauli Perneszy, sororis et consanguineae quondam spectabilis est magnifici domini Stephani de Zapolya, comitis perpetui terrae Scepusiensis, ac regni Hungariae palatini, fundatoris huius claustris Beatae Mariae Virginis de Porva, quae obiit sabbato die ante dominicam Invo-cavit anno Domini MCCCC.*⁴⁹ E feliratról kiderül, hogy Orsolya végső nyughelyét testvére, Szapolyai István emeltette; más forrásokból pedig az is kiderül, hogy a templomot anyagilag támogatta Orsolya és István testvére, Imre is.⁵⁰ A síron, amelyen szerepel Orsolya halálának napja is (március 7.), a Perneszy család címere látható, melyet 1438-ban adományozott Habsburg Albert király Perneszy Pálnak, aki fiához, Orsolya későbbi férjéhez hasonlóan szintén a Pál nevet viselte.

Kubinyi, a Szapolyai család környezetéhez tartozó *familiares* csoportoknak szentelt, frissen megjelent cikkében egy 1508-ban kelt dokumentumra hívja fel a figyelmet, amelyben Orsolya és egyik fia, György, mint élők szerepelnek. Ez az okmány megkérdőjelezi Orsolya elhalálzásának eddig elfogadott dátumát (1500), és ezzel együtt Orsolya kapcsolatát a fent leírt porvai pálos templomban található síremléssel. Szintén Kubinyi vetette fel, hogy Perneszy Pál, Szapolyai Orsolya feltételezett férje, 1470-ben már nem élt, tehát 1493-ban, Derencsényi Imre halálának évében, nem vehette feleségül Orsolyát.⁵¹ A sírfeliraton olvasható *soror et consanguinea* kifejezéseket egy másik Orsolyával kell összefüggésbe hozni, aki szintén Szapolyai István rokona kellett, hogy legyen. A középkori latin nyelv vérségi és rokonsági kötelékekre vonatkozó terminológiája nem volt túl pontos, következésképp a *soror et consanguinea* kifejezéseknek nem feltétlenül kellett egy vérből való lánytestvért jelentenie. A kutatások jelenlegi állása alapján nehéz megállapítani, hogy ki volt Perneszy Pál felesége. Mindössze annyi bizonyos, hogy ha Perneszy Pál 1470 előtt halt meg, akkor felesége, Orsolya, csaknem 30 évvel élte őt túl.

Szapolyai István és a sziléziai hercegnő, Hedvig legidősebb gyermeke Szapolyai János volt, a későbbi magyar király.⁵² Születési idejéről megoszlanak a vélemények a tudományos irodalomban. A legvalószínűbb, hogy János 1487 vége felé született, vagyis egy évvel azután, hogy szülei házasságot kötöttek.⁵³ Erre

utal egy anekdotikus, mégis nagy történelmi értékű beszámoló, amely szerint János atyja, Szapolyai István, 1490-ben, a magyar trónért folytatott küzdelmek idején, egy Jan Łaskival folytatott beszélgetés alkalmával néhány esztendőös fiára mutatott, majd karjával a férfi testmagasságát mérve ekképp szólott: „*si tantulus esses fili modo corporis paulo maiore ostenso, nunc rex Hungariae esses*”.⁵⁴ Ha hitelesnek fogjuk fel ezt az elég késői beszámolót, akkor elfogadható, hogy János 1487-ben született. A magyar irodalomban ez a forrás nem ismert, és a későbbi magyar király 1487-es születési dátumára szülei házasságkötésének időpontjából következtek, melyet 1486-ra datáltak.⁵⁵ A problémakör egyes ismerői úgy vélekednek, hogy Szapolyai János 1490-ben született, mivel 1526-ban, a velencei udvarban, 36 éves férfiként írják le.⁵⁶

Szapolyai János 1505-ben Jagelló Ulászló akkor két éves lányának kezét szándékozott megkérni, de a királyi család ezt visszautasította.⁵⁷ Ekkor már szepesi zsupán volt (a hivatalt apja halála után vette át). A többi méltóság az idő előrehaladtával jutott neki osztályrészül. 1511-től erdélyi vajda, 1514-ben szörényi bán, majd Jagelló Lajos mohácsi csatában bekövetkezett halála után a köznemesség magyar királlyá választotta.⁵⁸ A bárókat tömörítő párt azonban Habsburg Ferdinánd jelölésével állt elő. A két király által kormányzott országban elkerülhetetlen volt a polgárháború, melynek következtében János száműzetésbe kényszerült, és Lengyelországban talált menedékre a tarnóvi várban.⁵⁹ Hazatérve Magyarországra, 1529-ben visszaszerezte a trónt.

Élete utolsó hónapjaiban még megházasodott. Választottja Izabella volt, Öreg Zsigmond lengyel király elsőszülött lánya, aki ennek második feleségétől, Bona Sforzától született. A házasságkötésre és a királyné koronázására 1539. február 23-án került sor a fehérvári székesegyházban.⁶⁰ E házasságból született fia, 1540. július 7-én reggel nyolc órakor, Budán, aki a János Zsigmond nevet kapta.⁶¹ A gyermek világrajövele mindössze két héttel előzte meg Szapolyai János király halálát. A király 1540. július 2-án távozott az élők sorából, Erdélyben, a szászsebesi táborban, Majláth István és Balassi Imre lázadásának leverése közben, akik Erdély különválásáért léptek föl. A halál közvetlen oka agyvérzés volt. A magyar irodalomban észrevehető kétegyes ellenére, Szapolyai János halálának időpontja jól kivehető a forrásokból.⁶² Ezt mindenekelőtt Petrenitz Péternek és a király fivérének, György váradi érseknek és egyúttal Magyarország kincstartójának 1540. július 23-án kelt levele támasztja alá, amelyet Öreg Zsig-

mondnak küldtek. Ebben a magyar király haláláról értesítik a lengyel uralkodót, megadva nem csak az elhalálozás napját – július 22. –, de óráját is.⁶³ Az uralkodó földi maradványait – a több évszázados hagyománynak megfelelően – a fehérvári nekropoliszban helyezték el. Ez volt egyúttal az utolsó királyi temetés ezen a helyen.

Egyes történészek úgy vélik, a királynak volt egy Kardosné nevű szeretője Debrecenben.⁶⁴

Szapolyai István és Hedvig sziléziai hercegnő másik fia György volt, aki 1495 februárjában jött világra. Születési idejét elég pontosan behatárolja az az 1505-ben kelt szerződés, amely Hedvig és Frangepán Beatrix, Corvin János özvegye között jött létre. Ennek értelmében Szapolyai György feleségül vette volna Beatrix lányát, Erzsébetet. Az okiratban pontosan megadták, hogy a zsenge korú Erzsébet 1505-ben, Szt. Tamás apostol napján (december 21-én) tölti be kilencedik életévét, jegyese pedig akkor nála egy évvel és 10 hónappal lesz idősebb. Ebből a pontos fogalmazásból következik, hogy György 1495 februárjában született.⁶⁵ A házasság egy eleme volt csupán Hedvig hercegnő szélesebb politikai akciójának. Corvin János özvegye, Beatrix, beleegyezett ugyan e házassági ajánlatba, a házasságot azonban mégsem kötötték meg. Szapolyai György több évig birtokolta a szepesi zsupán címet. 1526. augusztus 29-én halt meg a mohácsi csatában – utódok nélkül.⁶⁶

Szapolyai István és a sziléziai Hedvig harmadik gyermeke Barbara lányuk volt. Születési idejét a magyar források alapján 1495-re teszik.⁶⁷ Ha azonban figyelembe vesszük, hogy ebben az évben született testvére, György, akkor Öreg Zsigmond későbbi feleségének születésnapját az 1496. év első felére kell kitolni. Éppen ezt a születési időt támasztja teljességgel alá ez a forrás, ami szerint Barbara 20 esztendőskorában hunyt el.⁶⁸ Huszadik életévéhez minden bizonytalansággal hiányzott pár hónap, minthogy 1515. október 2-án hunyt el. Barbara tehát fiatalabb volt fivéreinél, Jánosnál (szül.: 1487) és Györgynél (szül.: 1495), de idősebb lánytestvérénél, Magdolnánál. Atyja halála után édesanyjával és testvéreivel élt a trencsényi várban, időnként ellátogatva Budára, ahol 1498 és 1501 között a Jagelló királyfi, Zsigmond is időzött, aki alkalmanként Trencsényben is járt, és valószínűleg ott találkoztak egymással első ízben.⁶⁹ A Zsigmond és Szapolyai Barbara közötti házasság kezdeti tervei valószínűleg már 1505-ben körvonalazódtak, mikor Zsigmond lett a közvetítő abban a vitában, amely testvére, Jagelló Ulászló magyar király és Szapolyai János között támadt.⁷⁰ A tényleges házassági megbe-

szélésekre csak 1511 őszen került sor, mikor Krakkóba érkezett Ulászló magyar király követsége, Kázmér tescheni fejedelem és Hanel Mihály budai esperes személyében. A tárgyalások eredményeként 1511. december 2-án megkötötték a házassági szerződést, amely Barbara számára 100 ezer aranyforint összegű hozományt helyezett kilátásba.⁷¹ Két nappal az után, hogy Barbara 1512. február 6-án Krakkóba érkezett, megtartották az esküvőt és a fiatal Szapolyai leány koronázását. Február 10-én Öreg Zsigmond hozomány címén 200 ezer aranyforintot írt fiatal felesége javára, Barbara pedig február 19-én fivéreinek javára lemondott mindennemű trónutódlási jogáról Magyarországon.⁷²

A lengyel király Barbarával kötött házassága idején már 45 éves volt, és ez volt első felesége. Korábban nem hivatalos viszonyt folytatott Telniczanka Katalinnal, akit – miután Barbarát elvette – barátjához, Andrzej Kościelecki, királyi kincstartóhoz adott feleségül.⁷³ Zsigmond és Barbara házassága, bár alig három évig tartott, kivételesen sikeres és boldog volt. Levelezésük fennmaradt anyaga, a kor dinasztikus házasságaiban ritkán tapasztalható, forró érzelmekről tanúskodik.⁷⁴ E frigyből két leánygyermek született: Hedvig 1513. március 15-én, illetve Anna, kinek világra jöttét a források 1515. július 1-jére teszik.⁷⁵

Szapolyai Barbara 1515. október 2-án hunyt el Krakkóban. A halál oka apoplexiás roham volt. Folyó év október 18-án temették el a Nagy Kázmér által felépített Szentséges Szűz Mária Mennybemenetelének ajánlott kápolnában. 1533-ban, a Zsigmond-kápolna felépítése után, ismét megtartották Barbara temetését, aki a kápolna föld alatti részében talált örök nyugalomra.⁷⁶ Jelenleg a földi maradványait tartalmazó koporsó a királyi sírok hátsó részében található.⁷⁷

Magdolna volt Szapolyai István és Hedvig legfiatalabb gyermeke. Keveset tudunk róla. Az egyetlen nyom Magdolna napjainkra elveszett márványszarkofágja a trencsényi plébániatemplomban. Štefán Hyroš, aki valószínűleg saját szemével láthatta a sír 19. század hetvenes éveiben még létező maradványait, a következő feliratrészletet olvasta rajta: „*jaceo hac tumba illustrissima virgo Magdalena orta Stephano dicto Zapolya ... palatino ...*”,⁷⁸ A *virgo* kifejezés arra utal, hogy Magdolna fiatalon, minden bizonytalansággal hunyt el.⁷⁹

Szapolyai János magyar király és Jagelló Izabella – Öreg Zsigmond lánya – egyetlen gyermeknek adott életet; ez volt János Zsigmond. Budán született, Mátyás palotájában, 1540. július 7-én, nyolc órákor.⁸⁰

Atyja július 22-én bekövetkezett halála után János Zsigmondot királyi címmel ruházták fel, s nevében, régensként anyja kormányzott. Sajnos a török betörése Izabellát arra kényszerítette, hogy Erdélybe költözzön. 1542-től a kétéves Szapolyai Erdélyi fejedelm volt. Miután Izabella 1551-ben lemondott Erdélyről, az ifjú édesanyjával 5 évre Lengyelországba költözött.⁸¹ János Zsigmond 1556-os hazatérése után három évvel elfoglalta Szt. István trónját. Ez már Izabella halála után volt, aki 1559. szeptember 15-én tá-

vozott az élők sorából. De János Zsigmond nem sokáig örülhetett a királyi koronának. 1570-ben hátrányos egyezség megkötésére kényszerítették a Habsburgokkal, amelynek értelmében lemondott a magyar királyi címről, megtartva ugyanakkor az erdélyi fejedelmi címet.⁸² Röviddel ezután, 1571. március 14-én, alig 31 esztendőskorában halt meg.⁸³ Nem kötött házasságot és nem hagyott maga után utódot.

Stanisław A. Sroka

JEGYZETEK

¹ *Analecta Scepūsii sacri et profani*, ed. C. Wagner, Viennae, 1778, t. IV. 1–45.

² Štefan Hyroš: Rodopis a Rodostrom Zapolských, *Letopis Matice Slovenskej* 1874, 2. sz., t. 11. 19–34.

³ Wertner Mór: Családtörténeti adalékok. Erdélyi Múzeum. 21. (1904) 24–30.; *Uő*: Szapolyai-család, *Tunul.* 27. (1909) 178–179. *Tersztyánszki D.*: A Szapolyai család eredetéről. *Turul.* 27. (1909) 137–138.

⁴ *Temesváry János*: Erdély középkori püspökei. Cluj-Kolozsvár, 1922. 373–383.; *D. Dworaczek*: Genealogia, tabl. Warszawa, 1959, tabl. 59.; *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. (CD-ROM) Bp., 2001. Zápolya szócikk.

⁵ *Bal Jeromos*: A Szapolyaiak viszonya a Szepességhez. A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve 12. (1909) 48–64.; *Dobroslova Menclová*: Spišský hrad. Bratislava, 1957, 96–121.; *Horváth Richárd*: Adalékok a Szapolyaiak északkelet-magyarországi felemelkedéséhez. In: *Analecta mediaevalia*. Tanulmányok a középkorról. Szerk.: *Neumann Tibor*. Bp., 2001. 1. 99–112.; *Terra Scepūsensis*. Stan badań nad dziejami Spiszu. Szerk.: *R. Gładkiewicz, M. Homza*, közreműködött: *M. Pukski, M. Slivki*. Levoča-Wrocław, 2003, passim.

⁶ *Kubinyi András*: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkor Erdélyéről*. Szerk.: *Bessenyei József, Horváth Zita, Tóth Péter*, Miskolc, 2004, 169–194. (*Studia Miskolcensis*, t. 5.). E kötetben közzétett említésre méltó cikk még *Kenyeres István*: A Szapolyai család és Trencsén. 135–145.; *Gyulai Éva*: Farkas vagy Egyszarvú (Politika és presztízis megjelenése a Szapolyai-címer változataiban). 91–110.

⁷ *Analecta Scepūsii sacri et profani*. Ed. *Carolus Wagner*. Viennae, 1773, t. I. 360. „pro praefatorum quondam dominorum comitum et palatinorum defunctorum ac generose quondam domine Dorothee genetricis ipsorum recordacionibus que modo simili in ipsa aede domini Martini conquiescit”.

⁸ Uo.

⁹ Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. Ed. *Iványi Béla*. (a továbbiakban: *Iványi, Bártfa*), Bp., 1910. 1479. sz.

¹⁰ *Tersztyánszky D.*: A Szapolyai család eredetéről. 138.

¹¹ Testvérei között mindig elsőként említik. *Vetera monumenta historica Hungarum sacra illustrantia*. Ed. *A. Theiner*. Romae, 1860. II. 494. sz.

¹² Lásd az előző lábjegyzetet, illetve *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal, Pest, 1863, 10. 486–491.

¹³ *Kubinyi András*: Törvénytelen gyermek a magyar középkorban. *História*. XXI. (1999) 7. sz., 22.; *Uő*: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkor Erdélyéről*. 171.

¹⁴ *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Bp., 1996. 1. 371.; *Soós Ferenc*: Magyarország kincstartói 1340–1540. Bp., 1999. 41.

¹⁵ *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp., 1970. 110–113. Lásd még: *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Bp., 1891. I. 6. 51. sz.

¹⁶ *Stanisław A. Sroka*: Historia Węgier do 1526 roku w zarysie. Bydgoszcz, 2000. 103.

¹⁷ *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. 105.; *Soós Ferenc*: Magyarország kincstartói 1340–1540. 41.

¹⁸ Legutolsó okirata, melyet nádorként írt alá, 1487. május 27-én kelt. (Magyar Országos Levéltár, DL 95717).

¹⁹ *Iványi, Bártfa*, 2573. sz.

²⁰ *Varga Livia-Lővei Pál*: Funerary Art in medieval Hungary, *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1990–1992. 35. t. fasc. 3–4. 151., *Analecta Scepūsii sacri et profane*. Ed. *Carolus Wagner*. Viennae, 1778. II. t. 339. Imre fennmaradt, vörös márványból készült, gyönyörű, 275×141 cm méretű gótikus síremlékét legújabbban a szlovákiai gótikus művészetet taglaló monográfia írja le (Gótika. *Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Szerk.: *Buran Dušan és mások*. Bratislava, 2003. 667–668. – a további irodalmat lásd ott).

²¹ Magyar Országos Levéltár, DF 263147.

²² *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia (CD-ROM).

²³ Magyar Országos Levéltár, DL 34077.

²⁴ *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásenkeő* (a továbbiakban: *Zichy*), ed. *E. Kammerer*. Bp., 1907. X. t. 127. sz.

²⁵ *Temesváry János*: Szapolyai Miklós erdélyi püspök (1462–1468). *Erdélyi Múzeum*. 27. (1910) 51–53.; *Uő*: Erdély középkori püspökei. Cluj-Kolozsvár, 1922. 373–393.; *Fügedi Erik*: A XV. századi magyar püspökök. *Történelmi Szemle*. 8. (1965) 491.

²⁶ *Zichy*, X. t. 319. sz.

²⁷ *Temesváry János*: Erdély középkori püspökei. 383.

²⁸ *Slovenský Biografický Slovník* (833-tól 1990-ig), Martin, 1994. VI. 407.

²⁹ *Kazimierz Orzechowski*: Generalny starosta Śląska. In: *Studia historyczno-prawne ofiarowane Alfredowi Koniecznemu*, szerk.: *K. Orzechowski*. Wrocław, 2004.

³⁰ J. Mráz: Velikán Povází. Trenčín, 1929. 89–92.; J. Havran: Hlavní župani trenčianskej župy, in: Vlastivedný zborník Trenčianskeho múzea v Trenčíne-Bratislava, 1971. 159.

³¹ Kubinyi András: Mátyás király ausztriai kormányzata, *Levéltári Közlemények*. 63. (1992) 111–121.

³² Slovenský Biografický Slovník, 407. Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében, *Századok*. 122. (1988) 207.

³³ *Analecta Scepūsii sacri et profani*, IV. t. 25–26.; Štefan Hyroš: Rodopis a Rodostrom Zapošských, 26.

³⁴ Engel Pál: Középkori magyar genealógia (CD-ROM). Eme összeállítás alapján Drugeth Simonnak kettő fia volt, János és Gáspár, valamint egy Barbara nevű lánya. Lásd még: Hazai Oklevéltár 1234–1536, szerk.: Nagy Iván, Deák Ferenc, Nagy Gy. Bp., 1879. 373. sz.

³⁵ Štefan Hyroš: Rodopis a Rodostrom Zapošských, 19–34.; Wertner Mór: Családtörténeti adalékok. *Erdélyi Múzeum* 21. (1904) 30.

³⁶ Barta Gábor: A Sztambulba vezető út (1526–1528), Bp., 1983. 212., 40. jegyzet.

³⁷ Engel Pál: Középkori magyar genealógia (CD-ROM), a Homonnai Drugethek táblája. Lásd még: Magyar Országos Levéltár, DL 82479; Nagy Iván: Magyarország családai. 486–491.

³⁸ E kapcsolatot legutóbb Kubinyi András vonta kétségbe: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik), 175.

³⁹ Wertner Mór: Családtörténeti adalékok. 29–30.

⁴⁰ A halál dátumát sírfelirat árulja el (VIII Kalendas Januarii MCCCLXXXIX). *Analecta Scepūsii*, t. II., 341.

⁴¹ *Analecta Scepūsii*. I. t. 148–151.

⁴² A sírfelirat szövege: *Analecta Scepūsii*. II. t. 341. A feliratot idézi még Csoma József–Csergheő Géza: Szapolyai István és Csetneky István sírkövei. *Archaeologiai Értesítő* 10. (1890) 133–136. A sír képe fellelhető: Varga Livia–Lövei Pál: *Funerary Art in medieval Hungary*. 152., valamint Ivo Hlobil: Rytířské náhrobinky rané renesance na Slovensku a Moravě, *Ars* 2002. 113. Lásd még: Gótika, 668. (az eddigi összegyűlt irodalom szintén ott).

⁴³ *Analecta Scepūsii*. I. t. 149–150. Szapolyai István végrendelete nem maradt fenn. Tartalma Jagelló Ulászló király 1500. május 31-én, Budán kelt igazoló okmányából ismert, melyet az elhunyt fia, Szapolyai János és a szepesi prépost kérésére állított ki.

⁴⁴ Az udbiniai csatát Antonio Bonfini írja le részletességgel krónikájában. *Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades*. IV. t. 1. Ed. Főgel I., Iványi B., Juhász L. Bp., 1941. 240–241. A bécsi könyvtárban található az az érdekes ősnymtatvány, amely tartalmazza Antonio Fabregnes, pápai nuncius két beszámolóját a török 1494. évi horvátországi támadásáról. Lásd *Borsa Gedeon: Néhány bécsi ősnymtatvány magyar vonatkozásai*, *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1965–1966, Bp., 1967. 390–391. Ebben az udbiniai csata napja 1493. szeptember 5-ére van datálva – tévesen, ugyanis szeptember 7-én Derencsényi még az élők sorában volt. Lásd *Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia*. 110, 113. *A. A. Olesnicki: Bošnjak Hadum Jakub, pobjednik na Krbavskom polju* g. 1493. *Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti* 1938. t. 264, 123–160.; *K. Baczkowski: Europa wobec problemu tureckiego w latach 1493–1495. Studia Historyczne* 1997, t. 40, nr 3, 318–319. A török korábbi balkáni hadjárataihoz lásd *P. Wróbel: Krzyż i półksiężyc. Zachodnie Bałkany wobec Turcji w latach 1444–1463*. Kraków, 2000.

⁴⁵ *Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades*. 240–241. Kulcsár Péter fordítása.

⁴⁶ Uo. Lásd még *Forgon Mihály: Gömör-Kishont vármege*

nemes családai. Kolozsvár, 1909. 199. *Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia*. 110, 113.; *Szakály Ferenc: Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365–1526). Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1979. 33. t. 102.

⁴⁷ Magyar Országos Levéltár DL 19785. Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM (a Balog család táblája).

⁴⁸ Az *Analecta Scepūsii*. IV. t. 6–7. (genealógiai tábla) szerint Orsolyának csak egy férje volt, Derencsényi Imre. Hasonló állásponton volt a Szapolyaiak eredetét illetően *Štefan Hyroš: Rodopis a Rodostrom Zapošských*. 34.

⁴⁹ *Augusti Gerő: Adalék a Zápolya- és Perneszy-család nemzedékrendjéhez*. *Századok*. 13. (1879) 352. Orsolya sírjának képét közli: *Varga Livia, Lövei Pál: Funerary Art in medieval Hungary*. 150.

⁵⁰ *Gyéressy Béla, Hervay Ferenc: Documenta artis Paulinorum*. Bp., 1976. II. 305.

⁵¹ Kubinyi András: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik), 173–174.

⁵² Például az 1493-ban kelt, a trencsényi várat Szapolyai Istvának adományozó levélben ez áll: „eidem Stephano palatino ac Johanni filio suo”. Ebből kiderül, hogy 1493-ban Istvánnak csak egy utódja volt, és a többi gyermeke csak ez után jött a világra. Magyar Országos Levéltár DL 19969.

⁵³ *Štefan Hyroš: Rodopis a Rodostrom Zapošských*. 27. napra pontosan adja meg János születési dátumát: 1487. vagy 1490. március 29. Ám ez az adat nincsen alátámasztva semmiféle forrással.

⁵⁴ *Katona, Stephenus: Historia critica regni Hungariae, stripis mixtae*. Budae, 1793. X. t. (ordine XVII), 31. *Baczkowski K.: Walka o Węgry w latach 1490–1492. Z dziejów rywalizacji habsbursko-jagiellońskiej w basenie śródkowego Dunaju*, Kraków, 1995. 49.

⁵⁵ *Pálffy Géza: Szapolyai János*. In: Magyarország uralkodói. Bp., 2003. 190.

⁵⁶ Barta Gábor: A Sztambulba vezető út. 212., 41. jegyzet.

⁵⁷ *Małgorzata Duczmal: Jagiellonowie, Leksykon biograficzny*. Kraków, 1996. 46.; *Helmut Andics: Kobiety Habsburgów, Wrocław*, 1991. 80.

⁵⁸ Kubinyi András: Bárók. 207.

⁵⁹ *Stanisław A. Sroka: Kontakty hetmana Jana Tarnowskiego z Węgrami*. In: *Uő: Wokół kontaktów dawnych ziem węgierskich z Polską w średniowieczu*. Szkice. Bydgoszcz, 2002. 105–109.

⁶⁰ *Zygmunt Wdowiszewski: Genealogia Jagiellonów*, Warszawa, 1968. 98. M. Duczmal: *Jagiellonowie*, 266.

⁶¹ *Veress E.: Izabella királyné 1519–1559*. Bp., 1901, 74.; *Z. Wdowiszewski: Genealogia Jagiellonów*, 98. M. Duczmal: *Jagiellonowie*. 267.

⁶² Pálffy Géza szerint (A tizenhatodik század története. Bp., 2000. 92.; *Uő: Szapolyai János*. 192.) a király 1540. július 21-én vagy 22-én halt meg.

⁶³ *Biblioteka Czartoryskich w Krakowie*, rkps. 277. 246.: „maiestas itaque regie dominus noster clementissimus suscepta in Transilvaniam contra factiosos expeditione dum gravius in septimanam diei e vivis excessit.” Lásd még: *Veress Endre: Izabella királyné*, 78. 1. jegyzet, valamint *Z. Wdowiszewski: Genealogia Jagiellonów*, 178. 645. jegyzet.

⁶⁴ Kubinyi András: Törvénytelen gyermekek. 20.

⁶⁵ *Staatarchiv Nürnberg, Fürstentum Brandenburg-Ansbach, Ungarische und schlesische Verhältnisse*, *Brandenburger Litera-*

lien, 1064/1a.: „ipsam puellam Elisabeth [...] etatemque eiusdem ad festum beati Thome Apostoli proxime venturum novem annorum integrorum attingere agnovit, ob hoc ex quo prefatus dominus Georgius comes filius illustrissime domine nostre qui etatem ipsius puelle ad predictum festum beati Thome Apostoli in uno anno integro et mensibus tantummodo decem transcendere dinoscitur”. Magyar regeszták a bécsi cs. Levéltárból 1118–1605, szerk.: *Horváth Mihály*. Magyar Történelmi Tár 9. (1861) 80–81.; *Schönherr Gyula*: Hunyadi Corvin János. Bp., 1894. 310–311.

⁶⁶ *Stephanus Brodericus*: De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcorum imperatore ad Mohach historia verissima, Szerk.: *Kulcsár Péter* Bp., 1985. 56.; *Relationes oratorum pontificiorum 1524–1526*. In: *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, series secunda*, Budapestini 1884 (reprint: 2001) 1. t. 452.

⁶⁷ A magyar források úgy számolnak be, hogy Barbara 1515-ben bekövetkezett halálakor 20 esztendő volt. *Monumenta Hungariae Historica*, II. sorozat: *Scriptores*, Bp., 1894, 33. k. 11.: „1515. Moritur Barbara regina consors Sigismundi primi Regis Polonorum anno aetatis suae 20, fuit haec filia comitis Stephani de Zapolia, Joannis regis soror”; *Z. Wdowiszewski*: *Genealogia Jagiellonów*. 78.; *Bolesław Przybyszewski*: *Barbara Zapolya królowa Polski 1512–1515*, Łańcut. 2000. 21.

⁶⁸ Lásd az előző lábjegyzetet.

⁶⁹ *Adorján Pawiński*: *Młode lata Zygmunta Starego*. Warszawa, 1893. 63–73.; *Adorján Divéky*: *Królewicz Zygmunt na dworze Władysława II. króla węgierskiego*. In: *Mediaevalia*. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego, Warszawa, 1960. 355–374. *Reketyés Mária*: *Renesans węgierski widziany oczami królewicza Zygmunta*, in: uő: *Stosunki polityczne i kulturalne polsko-węgierskie za Władysława Jagiellonczyka*. Wrocław, 1999. 57–96.

⁷⁰ *M. Duczmal*: *Jagiellonowie*. 136.

⁷¹ *Waszu Pocięcha*: *Barbara Zapolya*, *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1935. 1. t. 294.; *Z. Wdowiszewski*: *Genealogia Jagiellonów*, 79.; *M. Duczmal*: *Jagiellonowie*. 138.; *Reketyés Mária*: *Matčeństwo króla Zygmunta I z Barbarą Zapolya*, in: uő: *Stosunki polityczne i kulturalne*. 104.; *B. Przybyszewski*: *Barbara Zapolya*. 22–23.

⁷² Öreg Zsigmond és Szapolyai Barbara frigyének körülményeit részletesen előadja *Jodok Ludwik Decjusz*: *Księga o czasach króla Zygmunta*. Warszawa, 1960. 55–63.; *Z. Wdowiszewski*: *Genealogia Jagiellonów*. 79.; *K. Baczkowski*: *Zjazd wiedeński 1515*. Geneza, przebieg i znaczenie. Warszawa, 1975. 86. *Trencsén város legrégebbi – az 1476 és 1615 közötti időszakot felölelő – városi krónikájában*, a szerző egy bizonyos 1512. február elején lejegyzett esetet a király és Barbara esküvőjének hozzátétőleges időpontja segítségével datált. *Okresný Archív v Trenčinie*, fond Mesto Trenčín, k. 68a: „Anno Domini millesimo quingentesimo duodecimo feria secunda ante festum beate Dorothee Virginis tempore nupciarum serenissimi principis et domini domini regis Poloniae”.

⁷³ *Telniczanka Katalinnal folytatott kapcsolatából született egy természetes fia, János – akit Jánosnak, a „litván fejedelmek*

ivadékának” neveztek, s aki később vilnai és poznańi püspök volt –, illetve két lánya: Regina és Katalin. *A. Przezdziecki*: *Jagiellonki polskie w XVI wieku*. Kraków, 1868. 1. t. 3–8.; *A. Swieżawski*: *Jan (Janusz) z książąt litewskich 1499–1538*. PSB 1966–1967. 10. t. 439–441.; *R. Żelewski*: *Katarzyna (ok. 1503–1548), zona Jerzego II hr. Montfortu*. PSB 1966–1967. 12. t. 222.; *Reketyés Mária*: *Matčeństwo króla Zygmunta z Barbarą Zapolya*. 97–99.

⁷⁴ *B. Przybyszewski*: *Barbara Zapolya*, *passim*.

⁷⁵ *Z. Wdowiszewski*: *Genealogia Jagiellonów*. 94–97.

⁷⁶ Uo. 79–80. *Przybyszewski*: *Barbara Zapolya*, 74. Lásd még *S. Komornicki*: *Kaplica Zyguntowska w katedrze na Wawelu 1517–1533*. *Rocznik Krakowski* 1932. 23. t. 88.; *Kaplica Zyguntowska*. *Materiały Źródłowe 1517–1977*, szerk.: *A. Franaszek, B. Przybyszewski*. Kraków, 1991. 20. *A Zsigmond-kápolnáról lásd J. Depowski*: *Kaplica Zyguntowska (Jagiellońska) i ołtarz srebrny w katedrze na Wawelu*. Kraków 1937.; *A. Bochnak*: *Kaplica Zyguntowska*. Warszawa 1960.; *L. Kalinowski*: *Treści artystyczne i ideowe Kaplicy Zyguntowskiej*. Kraków 1960.

⁷⁷ 1874-ben, a Wawel uralkodói sírjainak felújítása alkalmával, Barbara koporsóját is restaurálták. Lásd *A. Witko*: *Nowe urządzenie krypt królewskich na Wawelu w latach siedemdziesiątych XIX wieku*. *Studia Waweliana* 1992 1. t. 101–103.

⁷⁸ *Štefan Hyroš*: *Rodopis a Rodostrom Zapojských*. 27. Lásd még *Dubroslova Menclová*: *Hrad Trenčín*. Bratislava 1956. 151–152. *Jelenleg, a trencsényi plébániatemplomban egyetlen középkori sírkő található, melyet egy Martin Zimny nevű polgárnak készítettek 1498-ban*. Lásd *B. Cvacho*: *Súvis prestavieb ferského kostola s prestavbami hradu. Vývok farského kostola Narodenia Panny Márie v Trenčíne*. *Trenčianske Noviny*, 2001. 42. t. 34. sz. 6.; *Ľ. Dohnányi*: *Dejiny trencianskeho hradu a vývoj bývalého slobodného kráľovského mesta Trenčína*. Trenčín, 1944. 171–172. (gépírás, trencsényi levéltár). *Köszönetem a trencsényi Stanislava Kuzmovának, aki felhívta figyelmemet e munkákra*. *R. Marsina*: *Najstaršie dejiny Trenčína*. In: Szerk.: *Milan Šišmiš Trenčín*. *Vlastivedná monografia*. Bratislava, 1993. 1. t. a 60. a trencsényi plébánia leírásánál meg sem említi Magdolna síremlékét. Lásd *Analecta Scepusii*. IV. t. 42.

⁷⁹ *Katona Stephanus*: *Historia critica regni Hungariae*. XI. t. (ordine XVIII), 189. úgy véli, Istvánnak csak egyetlen lánya volt, Barbara. *Kenyeres István*: *A Szapolyai-család és Trencsén*. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és kora újkori Erdélyről*. 139. szerint Magdolna földi maradványai Trencsénben nyugodtak.

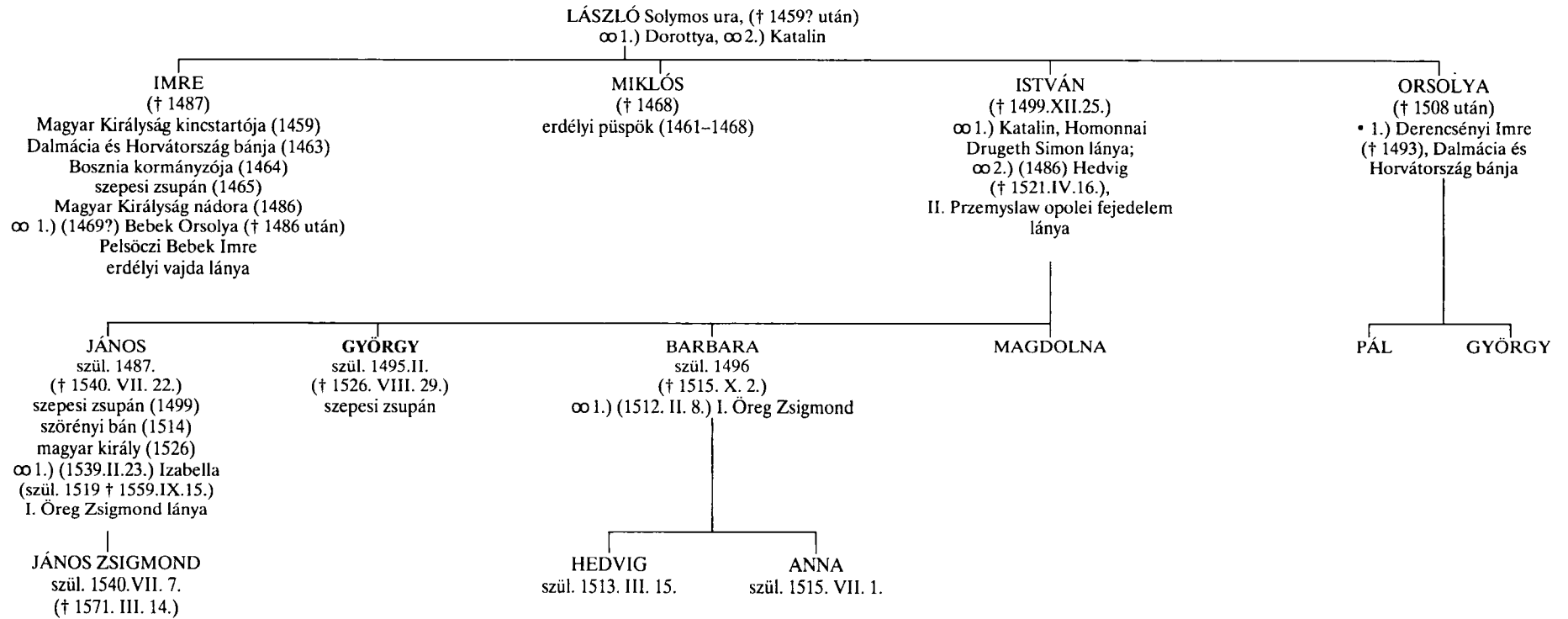
⁸⁰ *Veress E.*: *Izabella királyné*. 74.

⁸¹ A számukra átadott opolei fejedelemségben telepedtek le, ahol a fiatalkorú János Zsigmond nevében Izabella kormányzott. Lásd *K. Szélag*: *Pieczę opolska królowej Izabeli*, *Biuletyn Numizmatyczny* 1969. 42/43. t. 808–811.; *Uő*: *Heraldyczne błędy w pieczęci królowej Izabeli*, uo 1969. 47/48. t. 889–893.

⁸² *M. Duczmal*: *Jagiellonowie*. 579–582.

⁸³ *Z. Wdowiszewski*: *Genealogia Jagiellonów*, 98.

GENEALÓGIAI TÁBLA¹

⁶ Szül. – született; † – meghalt; ∞ – házasság.

SZALONTAI GYÖRGY ÉS A VÉGARDÓI SZALONTAIK

Szalontai György végardói bíró, az 1697-es hegyaljai felkelés második számú vezetője volt, de mind a mai napig „nem sokaktól ismert” embernek számít.¹ Tanulmányomban ezért megpróbálom egy kissé jobban megismertetni a Szalontaiak Végardóhoz fűződő kapcsolatát és az ő szerepét a felkelésben. Ez azért szükséges, mert vele kapcsolatban a korábbi történeti munkák több téves állítást közöltek, amelyeket Esze Tamás II. Rákóczi Ferenc 1703-as breznai kiáltványáról 1954-ben írt tanulmánya javított ki.²

Végardó zempléni település, ma Sárospatak része, a vizsgált időszakban (1570–1698) a sárospataki uradalomhoz tartozott.³ A végardói Szalontaiakról az első, általam ismert adat a sárospataki uradalom 1632–1633-as urbárium, amely szerint Ardón élt egy Zalonthai János nevű jobbágy, aki kétökrös gazda volt. Valószínűleg féltelkes jobbágy lehetett, mivel az 1631-es urbárium szerint azok, akik marhával szolgáltak – azaz ígás robotot teljesítettek –, félhelyes jobbágyok voltak.⁴

A Szalontai név talán a család származási helyére utal, amely a borsodi Hejőszalonta, vagy a bihari Nagyszalonta is lehet.⁵ Arról viszont nincsenek pontos adataink, hogy mikor települtek le Végardóra, kutatásaim során annyit sikerült megállapítani, hogy sem az 1570-es urbárium, sem az 1573-as bor-, sem az 1574-es sertésdézma-jegyzékben, sem az 1603. XII. 27-én készült, a sziléziai Teschen hercege által vezetett katonák kártételeiről szóló forrásban nem szerepelnek a végardói lakosok között, illetve az 1624-es újhelyi bordézma-jegyzék sem tünteti fel még sátoraljújhelyi szőlőbirtokosként őket.⁶

A 1648-as urbárium szerint, Végardón Szalontai Jánost a féltelkes jobbágyok között említik, gyermektelen, 4 ökre, 2 tehene, 1 disznója volt és fél forint cenzust fizetett.⁷ Az 1657-es urbárium már nősnek írta,

de fia nem volt az összeírás szerint. Féltelkes jobbágy, 4 ökre, 4 tehene, 6 disznója és 1 méhcsaládja volt, öccse is az ő portáján lakik, mivel „egy kenyéren vannak”.⁸

1664-ben a végardói gabonadézma-jegyzék szerint két Szalontai élt a településen. Az egyik Szalontai János, akinek két méhcsaládja volt, a másik, a dézsmajegyzékben utána következő Szalontai (I.) György volt, aki a második legnagyobb gabonatermelő gazda volt a faluban, 100 keresztel és neki volt a legtöbb méhcsaládja, szám szerint 15.⁹

Bár az urbáriumok és dézsmajegyzékek nem alkalmasak a rokoni viszonyok egyértelmű megállapítására, de feltételezhető, hogy Szalontai János azonos az 1632-es és 1648-as urbáriumokban szereplő személlyel, akinek Szalontai (I.) György lehetett az öccse, akit név nélkül már említ az 1657-es végardói urbárium. Erre abból következtethetünk, hogy a decimátorok nem ábécé-rendben írták össze a falvak lakóit, hanem a bírók vallomása alapján, akik az egy portán élő családokat egymás után mondták be.¹⁰

Sátoraljújhely városkönyve szerint 1665-ben az (vég)ardói Szalontai (I.) György az „alsó veres haraszt” vásárolt egy darab szőlőt és felesége atyafiaitól a részüket, 18 forintért.¹¹ 1667-ben egy bizonyos Szalontai Györgynének Újhely határában 41 csöbör bort adó szőlője volt, ő vélhetően azonos az 1665-os jegyzékben szereplő személlyel, akit az 1676-os sárospataki urbárium özvegyként írt össze Végardón. Azt is tudjuk, hogy a bordézma-jegyzékek nem minden esetben tüntetik fel a szőlőhegyeket használó bortermezők lakhelyét, hanem az intraenusokat és extraneusokat egyes sorolják fel. A későbbi összeírásokból pedig kiderül, hogy Újhely határában Szalontai (II.) Györgynek, a későbbi végardói bírónak és a hegyaljai felkelés egyik vezetőjének volt szőlője. Az 1667-es bordézma-

jegyzéknek az is érdekessége, hogy itt még a promontóriumokat sem különítik el, hanem az összes bortermelőt együtt sorolják fel.¹²

Szalontai Jánost és (I.) Györgyöt 1676-os urbáriumban már nem írták össze Végardón, feltehetően mindketten meghaltak 1664–1676 között. Ez csak Szalontai György özvegyét említi, aki vélhetően (I.) György felesége volt. Özv. Szalontai Györgyné negyedtelkes és 4 fia volt, akik az atyai házban laktak. 2 tehene, 8 disznója és 4 méhcsaládja volt, valamint bort is termelt.¹³ A négy fiú egyike lehetett Szalontai (II.) György, akiről először a sárospataki uradalomról készült 1688. áprilisi inventárium és összeírás emlékezik meg. Ezt a szeptesi kamara készítette a munkácsi vár feladását követően. Ardó ekkor teljesen felégetett és elpusztult falu, és azok a lakosok, akik megmaradtak, Sárospatakon éltek. Ezek között a jobbágyok között említik Szalontait. Lakossága jelentősen megfogyatkozott 1688-ra, ugyanis 14 személyt írtak össze, szemben az 1676-os 32 családfővel.¹⁴

1693. I. 19-én Huszti András és Ferenc cladták az Ardón lakó Szalontai Györgynek 7 Ft 48 „pénzért” a „Béka Korgóban” lévő szántóföldjüket, amit északról „maga az Emptor” (vevő) földje határolt.¹⁵ Az 1693-as újhelyi bordézsmajegyzék szerint pedig Szalontai György ardói lakosnak 6 köből bort termő szőlője volt.¹⁶

Még ez évben összeírták a sárospataki uradalmat. E szerint Szalontai György kisbíró féltelkes jobbágy volt, fiai nincsenek, két ökörrrel, 1 tehénnel, 3 méhcsaláddal, egy dézsmás szőlővel és „szőlőterméssel” rendelkezett. A Rákócziak számára gyalogszeresként szolgált, övé volt a legnagyobb állatállomány a településen, amelynek lélekszáma stagnált, ugyanis a fent idézett 1688-as összeírásban is 14 ardói jobbágyot soroltak fel. A neve előtti kettes szám azt jelenti, hogy másodmagával írták össze. Ez arra utal, hogy Szalontait valamilyen férfi családtaggal (talán testvérel) együtt írták össze. Családjáról egyébként mindössze annyit tudunk, hogy a hegyaljai felkelés idején, 1697. VII. 13-án, felesége és gyermekei beköltöztek sárospataki várban található jezsuita rendházba és elfoglalták a rendfőnök szobáját.¹⁷

Ezek azt mutatják, hogy tehetősebb jobbágy volt, aki saját jobbágytelke mellett Sárospatakon és Sátoraljaújhely határában is gazdálkodott. Ezt erősíti meg egy 1696-os összeírás, amely szerint Sátoraljaújhelyen a Dörzsik (Dörsek) nevű promontóriumon egy Szalontai György nevű személynek öt kapás nagyságú szőlője volt,¹⁸ és egy 1698. VIII. 2-ai tanusítvány, mely

szerint a Veresharaszton is volt egy 150 magyar forintot érő szőlője.¹⁹

Ekkor már érlelődött a Hegyalján és a Tiszántúlon az a társadalmi megmozdulás, amelynek ő az egyik vezéralakja. Az 1690-es években az elhúzódtörök háború súlyos terhei és a császári katonaság pusztításai oda vezettek, hogy jobbágyok és Thököly egykori tisztjei szervezkedni kezdtek a császári hatalom és a velük szimpatizáló nemesség ellen. A Tiszaháton egy régi kuruc tiszt, Kis Albert, míg Hegyalján szintén egy volt thökölyánus tiszt, Tokaji Ferenc gyalogos hadnagy, valamint Szalontai György, 1697-ben Végardó bírása, illetve Kabai Márton elcsapott református prédikátor voltak ennek a vezetői.²⁰

Az előzményekről II. Rákóczi Ferenc így írt: „Mindezek (a háborús terhek és visszaélések – O. T.) az országgyűlés előbb említett évétől (ti. 1687) egészen 1697-ig tartottak, s ez okozta a nyomorult népnek azt az igen hatalmas fölkelését, melynek fő szervezője Tokaji Ferenc, Szalontai János (sic!) és három-négy más ember, részben jobbágyaim, részben szabadosaim voltak, többnyire sárospataki városom lakói, akik sok hónappal a fegyverfogás előtt gyűltek össze regéci erdőimben és hegyeimben, és szigorú esküvel arra kötelezték magukat, hogy megőrzik titkukat. Bár igen sok ember tudomására jutott, a fölkelés terve mégis egész télen rejtve maradt, és az új dolgokra készülődés kigondolt terve elterjedt a nép között, mely a német csapatoknak a téli állomáshelyekről való kivonulását várta.”²¹

Az északkelet-magyarországi szervezkedés, amely kapcsolatot tartott Thökölyvel és a Török Birodalommal is, 1697. VI. 30-án, kirobbantotta a hegyaljai felkelést. E napon a sátoraljaújhelyi vásáron, a sokadalomban elrejtőzött kurucok megtámadták és megölték a szomszédos pataki vár őrségéből a vásárosok megvámolására kiszállt 25 katonát, parancsnokukkal, Wachsmuth hadnaggal együtt. A szervezkedés tiszaháti ágát azonban lefejezték, mivel vezetőiket, Kis Albertet és Esze Tamást elfogták 1697 júniusában.²²

A készülődő felkelésről azonban Dudás György, a sárospataki jezsuita rendház egyik jobbágya VI. 30-án értesítette a szerzeteseket és elmondta nekik, hogy VII. 1-jén az éjszakai órákban akarják a felkelők megrohanni Tokaj és Patak várát. A jezsuiták értesítették a várban maradt uradalmi tiszteket és arról döntöttek, hogy elfogadják a felkelés vezetőjét, Szalontait. Háromszor küldtek érte hajdúkat, de ők is szimpatizáltak a felkelőkkel és ezért hagyták elmenekülni a hegyekbe.²³

A sikeres rajtaütést követően a felkelők Szalontai vezetésével VII. 1-jén éjjeli egy óra körül megrohamozták a várat, amelyet Badinyi János jószágigazgató, a pataki jezsuiták, nemesek, valamint a várban maradt 7 főnyi császári őrség megpróbáltak megvédeni. Szalontait, aki elsőként kapaszkodott fel a külső vár falára, megsebesítették, azonban a sorozatos rohamokat nem tudták feltartóztatni, és előbb a külső vár, majd hajnali fél négyre a belső vár is megadta magát, ami után Szalontait választották várkapitánnyá. Szalontai, akit Benczédi László a felkelés leg-radikálisabb vezetőjének írt le, kemény intézkedéseket hozott a várban elfogott jezsuitákkal és Meskó Jakab királyi jogügyigazgatóval szemben, akiket a belső vár tömlöcébe záratott. Ugyanekkor a Tokaji Ferenc vezette felkelők elfoglalták a tokaji várat. Őket Bajusz Gáspár, a vár magyar katonáinak parancsnoka segítette a várba való bejutásban.²⁴

Tokaji, a felkelés vezetője, ezután körlevelében csatlakozásra szólított fel mindenkit, de miután a felkelés inkább antifeudális jellegű volt, nem igazán tudott Zemplénen túl terjedni. Rövidesen a Felső-Magyarországon állomásozó császári erők megindultak a felkelés leverésére. Az első komolyabb mezei ütközetet Ritschan ezredes és Mihályi Pál deák csapatai vívták a felkelőkkel VII. 6-án, az Ónod melletti Bőcsnél, ahol megverték a kurucok mintegy 7-800 főnyi seregét. A császáriak azonban a győzelem ellenére nem mertek tovább vonulni, mivel nem érezték elégségesnek erejüket Tokaj és Sárospatak visszafoglalására.²⁵

A megmenekült kurucok Tokaji Ferenc vezetésével Sárospatakra mentek, majd visszatértek Tokajba, miután erősítést kaptak. Innen Mihályi Pál deák huszárezrede ellen indultak, azonban VII. 11-én a Bőcs melletti Harangod-mezőn súlyos vereséget szenvedtek Pál deák és Dietrich Glöckelsperg ezredes csapataitól.²⁶

Ez alatt Szalontai parancsokat küldött a falvaknak és városoknak, hogy kísérjenek be Patakra mindenkit, akinek nincs útlevele és akit a környéken nem ismernek. Megbénította a Tiszántúl és Kassa közötti

közlekedést, hogy a császáriak mozgását akadályozza. Szenczi István átállt nemes személyében „direktort” nevezett ki a révek vigyázására és arra, hogy a környékre portyázókat küldjön.²⁷ A sátoraljaújhelyi pálos kolostorba menekült nemeseket Thököly hűségére eskette. A Varannó táján, a Dargó nevű hegynél elfogott báró Vécsey Sándort, július 6-án Szalontai és társai kihallgatták, mert az ungvári várparancsnok által Nigrelli felső-magyarországi főkapitányhoz írt levelek voltak nála, amelyeket felolvastak és ezek miatt a Magyarok árulójának és a Császár hívének nevezték. Szalontai Vécseyt tömlőcbe küldte, de a kurucok a tömlőcnél, amely a pataki vártemplom közelében állt akkor, meggyilkolták.²⁸ A jezsuita rendház naplója szerint VII. 15-én Badinyi Jánosra, Rákóczi egykori nevelőjére mondtak ki halálos ítéletet a felkelők vezetői és akkor ölte meg valaki, amíg az ítélethezók arról vitatkoztak, hogy bevezessék-e abba a szobába, vagy sem, ahol az ítéletet kimondják fölötte.²⁹

A már Hegyalján lévő császári csapatok azonban, miután egyesültek Vaudemontnak a török elleni fő-seregtől visszarendelt erőivel, megindultak VII. 16-án Tokaj ostromára, másnap bevették a várost, majd miután az őrség nagy része elmenekült, VII. 19-én elesett a vár is. A Vaudemont vezette egységek ezután Sárospatak ellen indultak, ahol kb. 1000 gyalogos és 400 lovas állomásozott császári jelentések szerint. VII. 21-én a védősereg 400 főnyi lovassága talán Szalontaival az élen, a felvonuló császári erőkre támadt, de rövid csatározás után rendezetlenül elmenekült. A pataki vár ezután kétnapi ostromot követően, VII. 23-án elesett.³⁰

Szalontainak és családjának sorsa ezután ismeretlen. Benczédi szerint Szalontai Patak elestekor meghalt a hegyaljai felkelés utóvédharcaiban. Ez valószínű, mert a későbbiekben nem szerepel a neve a történeti forrásokban. Így tűnt el Végardóról a Szalontai család, amely a források szerint az egyik legtehetősebb jobbágycsalád volt a XVII. században.³¹

Oláh Tamás

JEGYZETEK

¹ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára. (SFL) V-272. Tarczal nagyközség iratai 1606–1950. Feudáliskori iratok. Városkönyvek. 2. kötet. Városkönyv 1670–1834. Benne: Tartzal Városának Főbb Változásai Mellyekben minthogy Magyar Országának 1670^{dik} Esztendőről fogva 1700^{dik} Esztendőig történt nevezetesebb szomorú Viszontagságait is Esz-

tendőnként hiven meg írta N: Babocsay Isák. Ao 1697. (a továbbiakban: Babocsay Isák) E Zenebonás nép Tokajban Tokay Ferenczet Patakon Szalontai Györgyöt előljárókká teszi.

² *Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltvány. *Századok*. LXXXVIII. évf. 1954. 2–3. sz. 285–316. Ez a tanulmány tisztázza a történeti irodalom (*Thaly Kálmán* és *Takáts Sándor*) ko-

rábbi tévedéseit, és megállapítja, hogy Szalontai jobbágy volt és nem keverendő össze Szalontai Kárándy János nemessel, aki szintén részt vett a hegyaljai felkelésben.

³ Végardó a XIV. századtól volt a sárospataki uradalom része. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet. Budapest, 1890. 341. és 377–378.; Détsy Mihály: Sárospatak vára. Sárospatak, 2002. 14–15.; Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. (Magyarország vármegyéi és városai) Szerkesztő: *Borovszky Samu*. Bp., 1905. 134–135.

⁴ Ez egyébiránt arra is utal, hogy önálló szántógazdálkodásra képtelen volt, mivel ekkor a teljes értékű ekofogat legalább 6 igazállatból állt. A hegyaljai terület jobbágyfalvaiban azonban nem a szántógazdálkodás volt a domináns, hanem a szőlőművelés. A jobbágyok jelentős része nem termelt annyi gabonát, amely kenyér- és takarmányszükségleteit kielégítette volna, ezt ugyanis a piacon szerezte be. A végardói Szalontaiak esetében a későbbi források a szőlőművelést alá is támasztják. I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: *Makkai László*. Bp., 1954. 36–42, 169–194.

⁴ Bevett szokás volt, hogy a jobbágyokat új lakóhelyükön régi lakóhelyük nevéből alakított névvel illették. Ila Bálint: A dézsmajegyzékek, mint a történeti statisztika forrásai. In: A történeti statisztika forrásai. Szerkesztette: Kovacsics József. Budapest, 1957. 82–118.; *Gyalay Mihály*: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. Budapest, 1989. 507., 667., 775.

⁵ Bevett szokás volt, hogy a jobbágyokat új lakóhelyükön régi lakóhelyük nevéből alakított névvel illették. Ila i. m. Bp., 82–118. (a továbbiakban: Ila i. mm.); *Gyalay Mihály*: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. Bp., 1989. 507., 667., 775.

⁶ Magyar Országos Levéltár (MOL) Magyar Kamara Archivuma. E 156. Urbaria et Conscriptioes, 1527–XIX. század. 974. doboz. Fasc. 95. No. 22. A sárospataki uradalom urbárium 1570.; SFL IV-A. 1001/b. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai 1214–1848 (–1898). Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta politica 1714–1786. Loc. 96. No. 92.; Filmtár. 391. tekercs. 1573/18. A pataki járás bordézsmajegyzéke, 392. tekercs. 1574/29. A pataki járás sertésdezsmajegyzéke, 418. tekercs. 1624/22. Újhelyi bordézsmajegyzék.

⁷ I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). 268–270.

⁸ MOL. E 156. U et C. 428. doboz. Fasc. 41. No. 3. A sárospataki uradalom urbárium 1657-ből.

⁹ SFL Filmtár. 426. tekercs. 1664/2. Sárospataki gabonadézsmajegyzék.

¹⁰ Ila Bálint: i. m. 95.

¹¹ SFL Sátoraljaújhely város levéltára. A. Feudális kor. V-2001. Sátoraljaújhely város iratai (1111–) 1617–1876 (–1898). Városkönyvek. 1. kötet. Sátoraljaújhely város jegyzőkönyve 1617–1763. 173.

¹² SFL Filmtár. 426. tekercs. 1667/2. Újhelyi bordézsmajegyzék. 761.; MOL. E 156. U et C. Fasc. 41. No. 11. A sárospataki uradalom urbárium 1676.; Ila Bálint: i. m. 91.

¹³ Ebben a korszakban, amikor a magas adók miatt jellemző az állatállomány csökkenése, ezzel az állatlétszámmal a legjelentősebb végardói gazdák között volt, ugyanis a 32 jobbágycsaládból 6-nak voltak ökrei (egy négyökrös és öt kétökrös jobbágy). Azok közül a jobbágyok közül, akiknek ökre nem volt, egynek volt 3 tehene és 10-nek 2 tehene, de a faluban a legtöbb sertéssel és a harmadik legtöbb méhcsaláddal özv. Szalontai Györgyné rendelkezett.

MOL E 156. U et C. Fasc. 41. No. 11.; Magyarország története 1526–1686. (Magyarország története tíz kötetben.) Szerkesztő: *R. Várkonyi Ágnes*. II. kötet. 1364–1365.

¹⁴ MOL. E 156. U et C. 419. doboz. Fasc. 36. No. 25. A sárospataki uradalom leltára és összeírása 1688.

¹⁵ Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltára. Sáros Nagy- és Kispaták város iratai 1366–1910. a. Sárospatak város tanácsának iratai 1366–1910. SD.I.4./TJ.4. Senatusi jegyzőkönyvek 1–6. kötet. 1579–1786. 3. kötet. Protocolum Judicis Primarii, Notarii et Senatus Oppidi Sáros Nagy Patak 1642–1717. Közölve: A sárospataki szőlőművelés történetének 16–17. századi forrásai a mezővárosi protokollumokban. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Forráskiadványai I.) Közli: *Román János*. Sárospatak, 1964. 144–145. 232. regeszta. A Békakörgő Sárospatak határában a Megyerhegy alatt található, másik neve Alsó-Megyer. *Balassa Iván–Kováts Dániel*: Sárospatak határának helynevei. Sárospatak, 1997. 40., 62. és 70.

¹⁶ SFL Filmtár. 431. tekercs. 1693/15. Újhelyi bordézsmajegyzék.

¹⁷ Nem számítom az ardói lakosok közé azt a két jobbágyot, akiről megjegyzik, hogy Sárospatakon laknak. MOL E 156. U et C. 429. doboz. Fasc. 41. No. 22. A sárospataki uradalom összeírása 1693. 117–122; Visegrádi János: Az 1697.-i parasztmozgalom lefolyása Sárospatakon. (IV. közlemény.) In: Adalékok Zemplénvármegye Történetéhez. (a továbbiakban AZT) XVII. évf. Sátoraljaújhely, 1911. máj–aug. 5–8. sz. 165–169. Visegrádi négy részletben közölte a sárospataki jezsuitáknak az 1697. évi hegyaljai felkelésre vonatkozó feljegyzéseit.

¹⁸ Mint fent már utaltam rá, a szőlőbirtokok összeírásai nem mindig tüntetik fel az extraneusokat, továbbá Szalontainak ebben az időben volt Sátoraljaújhelyen szőlőbirtoka. SFL IV-A. 1005/a. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553–1850 (–1852). Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoria et commissariatia 1553–1777. 13. cs. C. Loc. 112. No. 60. Conscriptio Ignobilium processus Varanoviensis. 1696.

¹⁹ *Benczédi László*: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben. Budapest, 1953. 39.; Esze Tamás: i. m. 290. A Dörzsik a Szárhegy keleti lejtőjén található és a sárospataki uradalom birtoka volt, míg a Veresharaszti Károlyfalvától keletre, a város külterületének délnyugati határában helyezkedik el. Az 1693. évi urbárium szerint a Dörzsik majorsági szőlő volt, ezt „pénzzel míveltetik Spataki Tiszt Uraimék” MOL. E 156. U et C. 429. doboz. Fasc. 41. No. 22. 150.; Sátoraljaújhelyi Lexikona. Szerkesztő: *Kováts Dániel*. Sátoraljaújhely, 2001. 88. és 465.

²⁰ *Benczédi László*: i. m. 22–39.; *Sugár István*: Lehanyatlak a török félhold. Budapest, 1983. 360–363.

²¹ *Rákóczi Ferenc*: Vallomások. Fordította: *Szepes Erika*. Pécs, [2003.] 48.

²² *Benczédi László*: i. m. 24–25. és 47–49.; SFL. V-272. 2. kötet. Babocsay Isák: i. m. A Pataki Commendanst is mesterséges kötekedésért a Vá[rba]valókkal együtt az Újhelyi vásár[ban] meg ölik.

²³ Visegrádi János: i. m. (I. közlemény.) In: AZT. XVI. évf. Sátoraljaújhely, 1910. jan.–márc. 1–3. sz. 65–71.

²⁴ SFL. V-272. 2. kötet. Városkönyv 1670–1834. Babocsay Isák: i. m. E Zenebonás nép Tokajban Tokay Ferenczet Patakon Szalontai Györgyöt előljárókká teszi; Visegrádi János: i. m. (I. közlemény.) 67–68; Détsy Mihály: i. m. 275.; *Benczédi László*: i. m. 39., 47–52.

²⁵ *Benczédi László*: i. m. 52–54. és 72–77.

²⁶ *Benczédi László*: i. m. 77–78.

²⁷ A „Passus” nélkül járó személyek elfogására és Patakra kísérésére kiadott parancsról egy 1698. május 3-án, Cékén (ma Cejkov, Szlovákia) lefolytatott tanúvallatási jegyzőkönyvben maradt fenn utalás. Baksa Lőrinc Zemplén vármegye helyettes szolgabírója és Szentpéteri László helyettes esküdt vizsgálatot folytattak Szcenci István ellen, arról, hogy „Szcency István Uram, Vitézi János Uramnak Uyhelyből való elmenésében, a midőn támadot vala tavalyi esztendőben az a Tolvaj Világ semit sem tudot? sem pedig Cékén való megh fogásának semminému oka nem volt, és a kik megh fogták, arra nézve fogtáké megh hogy Patakra be vigyék, a mint hogy beis vidték?” Ekkor nemes Szabó Gáspár 25 év körüli cékei lakos azt vallotta, hogy nem Szcenci István miatt fogták el Vitézit, hanem azért, mert „kemény parancsolatya volt az falukra, városokra Szalontaitul, hoga az olljan embert megh fogaik az kinek passzusa nincsen, amint hoga beis vidték Patakra”. Ezt erősítette meg Molnár István 38 év körüli és Kocsis János 50 év körüli cékei lakosok vallomása is. SFL IV-A. 1008/f. Zemplén Vármegye Törvényszékének iratai 1550-1850 (-1851). Juridikus iratok és polgári perek 1550-1813. 63. csomó. Loc. 112. No. 379. Inquisitio pro Parte Domini Stephani Szcency Anno Dni 1698. Czéke, 1698. május 3.

²⁸ Szalontainak Vécsey kivégeztetésében játszott szerepéről egy 1730-as vizsgálati jegyzőkönyvben Kőrös György (1660 k. – 1731), ekkor Rákóczi elkobzott birtokainak kormányzója azt vallotta, hogy kemény fogságba hozták be Vécseyt Szalontai elé, „aki azon tolvajoknak előljárója volt”. Előtte „valamely leveleket olvasgattak volna, kiket Eö Ngatúl vettek el, mellyért árulónak kiáltván, felzendül azon gyülevész nép, és a Pataki Várbeli templom alsó végénél az ott való tömléc Szelyén, hogy ösze koncolták, vag-

dalták megölték”. Jankafalvi János 50 év körüli pataki lakos, aki fiatalon részt vett a felkelésben, úgy vallott, hogy Vécseyt elfogatása után Patakra vitték. Itt Szalontai társaival együtt kihallgatta, majd a tömlöcbe küldte és a kurucok a tömlöc felé hurcolván, amely a pataki vártemplom felső végében állt akkor, ahelyett, hogy a tömlöcbe vetették volna, szeme láttára megölték. IV-A. 1008/f. (Loc. 113.) Loc. 114. No. 195. Inquisitio Pro Parte D. L. Bar. Alexandri Vécsey 1730 per in Febr.; *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8.) Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2005. 250-251. Vécsey halála kapcsán Esze tanulmánya megemlíti egy 1718. június 19-ei inkvizíciót, amelyben egy tanú azt vallotta, hogy először Jankafalvi János szúrta le hátulról őt egy hegyes törrel, majd a többiek ezt követően felkoncolták. Sajnos a forrás helyét nem adja meg. Esze Tamás: i. m. 292.

²⁹ Visegrádi János: i. m. (II. közlemény.) In: AZT. XVI. évf. Sátoraljaújhely, 1910. ápr–jún. 4-6. sz. 175–180.; Benczédi László: i. m. 55–59.

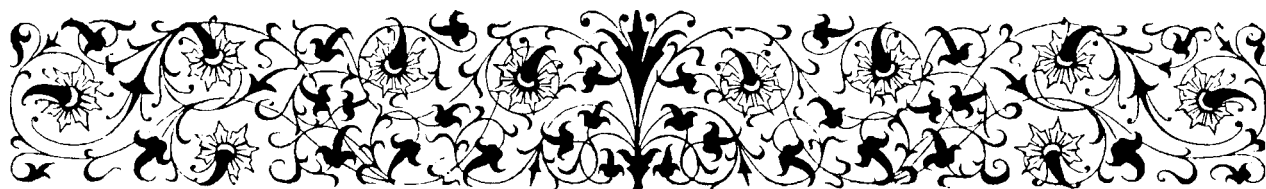
³⁰ Sugár István: i. m. 364-365., Benczédi László: i. m. 83–91.; Visegrádi János: i. m. (II. közlemény.) In: AZT. XVII. évf. Sátoraljaújhely, 1911. jan–ápr. 1–4. sz. 70–74. A rendház naplója mindössze annyit írt, hogy „a lázadók kiváló vezetői mindnyájan elmenekültek”. A várban maradtak pedig VII. 22-én még bíztak Szalontai segítségében, ezért folytatták a harcot, de egy nappal később megadták magukat.

³¹ Benczédi László: i. m. 118, SFL Filmtár. 432. tegercs. 1698/2. Sárospataki gabonadézsma-jegyzék. A dézsmajegyzék szerint Végárdón már nem éltek Szalontaiak.

MEGHÍVÓ

2005. december 8-án a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Évadzáró vacsorát tart az Árpád Étteremben (Bp., Semmelweis u. 1. – Magyarok Háza alagsorában). A vacsora költségét minden kedves résztvevő egyénenként a helyszínen rendezi. Kérjük tagtársainkat, hogy részvételi szándékukat az (1) 209-6078; (20) 973-6120 telefonon, vagy a heraldika@heraldikakiado.hu címen szíveskedjenek jelezni.

Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság vezetősége

BAJOR MARGIT HERCEGNŐ (1325–1374) MAGYARORSZÁGI TEVÉKENYSÉGE¹

Lajos, bajor herceg és római király (a későbbi IV. [Bajor] Lajos német-római császár [1314/1328–1346]) 1324-ben, Kölnben, oltár elé vezette Vilmos holland herceg (1304–1337) lányát, Margitot. A házaspár legidősebb lánya, aki szintén a Margit nevet viselte, 1325-ben született. A kislánynak később még kilenc testvére látta meg a napvilágot.² A hercegnő gyermekkoráról szinte semmit nem tudunk.

Károly Róbert magyar király és Łokietek Erzsébet házasságából öt fiú, Károly, László, Lajos, András és István származott, akik közül a két legidősebb nem érte meg a felnőttkort. Károly Róbert 1342-ben bekövetkezett halála után az 1324-ben született Lajos követte őt Magyarország trónján. András herceget, aki 1333 óta Nápolyban élt, és Johanna hercegnő (később Nápoly királynője) férje volt, 1345-ben Aversában meggyilkolták, és a gyanúsítottak felesége környezetéből kerültek ki. Mivel sem VI. Kelemen pápa (1342–1352), sem a királynő nem tett semmit a gyilkosok felkutatásáért és megbüntetéséért, Lajos király maga szeretett volna sereget vezetni Nápolyba, öccsét megbosszulandó. Mivel a pápa ellenezte ezt a tervet, lévén a Nápolyi Királyság hűbérbirtoka, ezért a magyar uralkodó szövetségest keresett magának VI. Kelemen ellen. Ezt természetes módon találta meg az egyház által szakadárnak tekintett és kiátkozott IV. (Bajor) Lajosban. A szövetséget eljegyzéssel pecsételték meg, a császár lánya, Margit, jegyet váltott a magyar király 1332-ben született fiatalabb öccsével, István herceggel. A tervezett házasság ellen a pápa azonban tiltakozott, 1345-ben azt írta a magyar uralkodónak, hogy réműlettel és ámulattal értesült a hercegnek és a császár lányának tervezett házasságkötéséről.³ Az eljegyzésből azonban ekkor még nem lett házasság, mert a magyar herceg számára Lajos király ígéretesebb menyasszonyt talált. II. (Sánta)

Károly (1285–1309) nápolyi király 1296-ban megváltotta a dél-itáliai Anjou-családban addig fennálló öröklési rendet. Ezek szerint az 1300-ban Magyarországra került Károly Róbert vagy leszármazottai akkor sem örökölhették a trónját, ha harmadszülött fia és utóda, Róbert (1309–1343) örökös nélkül hal meg. Ebben az esetben a Nápolyban élő Anjou-hercegek közül kellett örököst találni. Róbert király azonban mind a két fiát túlélte, és nem voltak fiú unokái sem. A trónját azonban biztosítani szeretette volna lányunokái – Johanna és Mária – valamelyikének, ezért a magyar uralkodóhoz fordult segítségért. Felajánlotta neki, hogy egyik fia vegye feleségül idősebb unokáját, Johannát, és uralkodjanak együtt Nápoly felett. A szerződést végül 1333-ban kötötték meg, és ennek értelmében Károly Róbert András nevű fia (aki az apjával együtt utazott) Nápolyban maradt, és nagykorúságának elérésekor feleségül vette az idősebb hercegnőt. A megegyezés bármely fél halála esetén életben maradt, mert ha András elhunyt volna, akkor helyette Lajos herceg lett volna Johanna férje, és szükség esetén Mária hercegnő is házasságra léphetett volna Andrással.⁴ VI. Kelemen pápa Nagy Lajos magyar király első nápolyi hadjárata (1347–1348) után úgy gondolta, hogy a megbékélés érdekében a magyar udvar által András halálában bűnrészesnek tartott Johanna királynő helyett annak húga, Mária uralkodjon az országban, és menjen nőül István herceghez. Ezt a tervet Guido pápai legátus 1349-ben közölte Lajossal, ezért lehet tudni, hogy ekkor a herceg még nőtlen volt.⁵ Azonban a nászból nem lett semmi, mert a megözvegyült Nagy Lajos maga is gondolt arra, hogy elveszi az akkor már szintén özvegy nápolyi hercegnőt. Így István számára ismét előtérbe került a már 1345 óta mellőzött bajor császárlánnyal kötendő esküvő terve. A házasságot 1350 végén köthették

meg, de a pápa diszpenzációját (erre azért volt szükség, mivel a fiatalok másod-unokatestvérek voltak) csak később kérték meg. Tudjuk, hogy 1350. szeptember 22-én Szécsényi Tamás országbíró külföldön tartózkodott, István herceg *per procura* esküvőjén, Bajorországban.⁶ VI. Kelemen pápa 1350. december 31-én kelt levelében értesítette a herceget, hogy a kért diszpenzációt számára megadja,⁷ és 1351. január 8-án írott levelében már István herceg feleségeként említi Margitot.⁸ A hercegnőt fényes küldöttség hozta magyar földre, melynek tagja volt a már említett Szécsényi Tamáson kívül a két Nagymartoni Miklós is.⁹ A házassági akadály alóli felmentést a hercegi pár Keszei Miklós zágrábi püspöktől kapta meg, akit VI. Kelemen pápa 1351. február 10-én kelt levelében tartalmazott fel.¹⁰ Margit két gyermekkel, név szerint Jánossal és Erzsébettel ajándékozta meg férjét. A hercegnő bajor kísérei csak évekkel később bukkannak fel az oklevelekben. A hercegi pár 1350–1352 között Budán lakott, a herceg néhány oklevele arról tanúskodik, hogy kisebb utazásokat tett az uralma alatt álló területeken. 1353-ban Zágrábra költöztek, és ekkor építették ki önálló udvartartásukat is. Margit férje életében sem Budán, sem Zágrában nem vett részt az ügyek intézésében, háttérbe húzódott. Valószínűnek tarthatjuk, hogy elkísérte férjét 1353 nyarán Budára, ahol részt vettek Nagy Lajos és Kotromanić Erzsébet házasságkötésén, (a későbbi IV. Károly német-római császár [1346–1378] látogatásán, bár erről konkrét adatokkal nem rendelkezünk, mindössze azt tudjuk, hogy 1353. szeptember 16-án a herceg az akkori királyi székhelyről, Budáról keltez oklevelet.¹¹ Margit férje halála után gyermekeivel együtt Budára költözött, és a gyászév leteltéig a királyi családnál maradt. 1355 végén visszatér Zágrábra, de a következő év elején távozott Magyarországról, gyermekeit Budán hagyta, és férjhez ment Gerlach von Hohenloch német lovaghoz. 1356 januárjában párhuzamosan viselte a horvát-szlavón-dalmát és bajor hercegnői címet, magát még szlavón hercegnőnek nevezi,¹² de II. Albert osztrák herceg (1330–1358) már bajor hercegnőként („*ducissa Bavarie*”) említi.¹³ Nem sokkal ezután távozhatott el végleg Magyarországról, ugyanis áprilisban már Bécsből ad ki oklevelet,¹⁴ és január után nem ismerünk több olyan forrást, amelyben szlavón hercegnőként szerepelne. 1356-ban Lajos magyar király és Margit között az osztrák herceg közvetítésével a hercegnő nászajándéka ügyében indult meg a tárgyalás. Áprilisban Margit lemondott minden jogáról, amely a magyar király öccsével kö-

tött házasságából megillette, és kérte, hogy Lajos fizesse ki számára a nászajándékát jelentő hatvanezer forintot. Mivel a későbbiekben a hercegnő követelése megváltozik, ezért valószínűnek tarthatjuk, hogy az ügyet nem ismerte pontosan. A házassági szerződés szerint Margit hozománya negyvenezer forint volt, amihez István herceg további hatvanezret tett hozzá. A magyar királyi család ennek biztosítására Nagyszombat város jövedelmeit kötötte le. Margit később azonban a város átadását is követelte Lajostól, harmincezer forint készpénzzel együtt. Végül az ügy 1359-ben jutott nyugvópontra, mikor második férjével együtt elismerte, hogy miután hozományának és nászajándékának különbségét, húszezer forintot kifizettek neki, több követelése a magyar korona felé nincs.¹⁵ A hercegnő második házasságából fiú született, aki a János nevet kapta. Margit 1387-ben halt meg.¹⁶ Nem lenne teljes azonban a kép, ha nem foglalkoznánk a hercegi pár gyermekeivel is. Valószínűnek lehet tartani, hogy István herceg második szlavón hercegsége alatt (1353–1354) születtek. 1361-ben Erzsébetet nyolc évesnek tudják, így születési évét 1353-ra tehetjük.¹⁷ Margit hercegnő egy 1355-ös oklevelében írja azt, hogy István Zágrában volt, mikor János megszületett, és a káptalannak adományt ígért örökösének világra jötte miatt, de mivel meghalt, teljesíteni nem tudta. A herceg be nem váltott ígérését Margit hercegnő azonban teljesítette.¹⁸ Mivel István az oklevelek tanúsága szerint 1353 előtt nem járt Zágrában, ezért János herceg születési idejét 1354 tavaszára-nyarára tehetjük. A kis herceg apja halála után névleg megörökölte annak tartományát, ténylegesen a régenshercegséget viselő anyja és Hahót Miklós bán irányította az ügyeket. Margit 1355. december 20-án kiadott okleveléből tudjuk, hogy nem tehetett örök érvényű adományokat, azokat később a nagykorúvá vált fiának meg kellett volna erősítenie. A hercegnő ekkor tett adományának kapcsán kifejezi abbéli reményét, hogy fia, mikor nagykorú lesz, nem vonja majd vissza ezt.¹⁹ 1356-ban Margit hercegnő Magyarországon hagyta gyermekeit, akik innentől kezdve Budán nevelkedtek. Annál inkább indokolt volt ez a lépés, mert Lajos király még mindig gyermektelen volt, és Jánost szánta örökösének. Ezt az öröklési rendet a magyar uralkodó 1355-ben elfogadtatta a lengyel rendekkel is.²⁰ A herceg fiatal korával indokolhatóan nem szerepelt gyakran az oklevelekben. 1358-ban Lajos egyik oklevelében a várt fiai mellett Jánost nevezi

örökösének.²¹ 1359-ben Rudolf osztrák herceg a kisleány Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegnének említi.²² A fiatal herceg azonban 1360-ban elhunyt, ettől kezdve Nagy Lajos Katalin lányának megszületéséig nővére, Erzsébet számított a magyar trón örökösének.

A herceg(nő)i aula

Margit hercegnő aulájából szükségszerűen kevés embert ismerünk, hiszen összesen 10 darab oklevele maradt ránk, és önálló udvartartása csak pár hónapig állt fenn.²³ 1354 végétől 1355 őszéig-teleig Budán élt a királyi családdal együtt, azután költözött le gyermekeivel Zágrábba. Azt tudjuk, hogy a főbb udvari tisztségeket betöltötték, Margit hercegnő egy oklevelében olvashatunk bánjáról és tárnokmesteréről is.²⁴ De azoknak a neveit, akik betöltötték ezeket a tisztségeket, nem ismerjük.

A hercegnő kancelláriáját Brünni Péter vezette, az oklevelekben kancellár és vasvári prépost („*cancellarii et prespositi Castris ferrei*”) címmel szerepel. Tevékenységéről a csekély számú fennmaradt oklevél miatt nem tudunk bővebb képet alkotni.

Ahogy a hercegnői udvar főbb tisztségviselőinek archontológiáját nem lehet összeállítani, úgy az alsóbbfokú tisztségviselők névsora is meglehetősen hiányos. A szlavóniai várak élén pusztán két esetben tudjuk megnevezni a várnagyot, és csak egy megye (Zágráb) ispánját ismerjük. A hercegnő szolgálatában álló *homo ducis* és *relátor* is csak egy-egy esetben tűnik fel. Ezekon kívül találkozunk adószedőkkel is.²⁵ Hahót Miklós 1354 decemberében Istvánnak, Beke fiának címzi diplomáját.²⁶ 1355-ben pedig maga a hercegnő ad ki oklevelet adószedőjének, Rodolfus de Cacestayn-nak és tisztségbeli utódainak címezve.

Margit Bajorországból hozott kísérete csak István herceg halála után jelenik meg az okleveles anyagban. A már fentebb említett Rodolfus de Cacestayn adószedőként szolgált a hercegnő mellett,²⁷ Jenslinus Teutonicus pedig egy oklevél relátoraként szerepel.²⁸

A hercegnői jelenlét

Margit hercegnő alatt is találkozhatunk a hercegi jelenléti bírósággal, vagyis a *ducalis praesentia* működésével. 1356. január 14-én kelt a hercegnő oklevele, melyben a zágrábi káptalant utasítja arra, hogy a zágrábi

ágostonos atyákat iktassa be a nekik adományozott birtokokba. Ha pedig a bejárat határokkal a szomszédos birtokokosok nem értenek egyet, akkor az ellentmondókat a hercegnői jelenléti bírósága elé idézze meg.²⁹ A káptalan válaszleveléből tudjuk, hogy senki nem emelt szót ezen birtokbaiktatás ellen.³⁰ Más olyan eset, ahol szóba kerül a hercegnői jelenléti bíróság, a csekély számú oklevél miatt nem maradt ránk.

Margit de gratia tevékenysége

A *ducalis praesentia* fogalom értelmezése azonban kettős: jelenti egyrészt a fentebb tárgyalt hercegi jelenléti bíraskodást, másrészt pedig a hercegnőtől kegyet és kiváltságot remélők is a hercegnő jelenléte elé állva („*ad nostram accedentes praesentam*”) adtak elő kérésüket.

István, Tamás fia, aki István herceget is szolgálta, 1356 januárjában birtokadományt kap a hercegnőtől, eddigi szolgálatai fejében. A hercegnő kifejezi abbéli reményét is, hogy a familiárist a későbbiekben is maga és fia mellett tudhatja. A birtok a hercegnő kezéhez öröklés útján jutott.³¹

Olyan esetekkel is találkozunk, mikor a kérelmező nem kiváltságot kért a hercegnőtől, hanem a már meglévő oklevelét szeretne volna átírni a terület új urával. Margit egy 1355-ben kelt oklevelében leírja, elhunyt férje adományait és megerősítő okleveleit nem akarja elhanyagolni, ezért átírja és megerősíti a szóban forgó diplomát.³²

A zágrábi vár jobbágyainak küldöttsége felkereste a hercegnőt, és kérte, hogy Nagy Lajos számukra adott kiváltságlevelét írja át és erősítse meg. A hercegnő eleget tett ennek és szóról szóra („*de verbo ad verbum*”) átírta a királyi diplomát.³³

1355 januárjában Margitot felkereste Miklós, Mátyásfi Mike fia, és kérte, hogy István hercegtől 1353. november 27-én kapott privilégiumát erősítse meg. A hercegnő teljes egészében, változtatás nélkül („*non abrasum non cancellatum*”) saját oklevelébe foglalva átírja és megerősíti a privilégiumot. Miklós azonban nem elégedett meg annyival, hogy a herceg halála után a tartomány élére került régenshercegnővel erősítse meg a privilégiumot, hanem a királynál is bemutatva azt.³⁴ Lajos király átíró oklevele február 2-án kelt.³⁵

A zágrábi polgárok küldöttséget menesztettek a Budán időző hercegnőhöz 1355-ben. Anton bíró, Péter, Ligerius fia és Iván deák, János fia azzal álltak a

hercegnő elé, hogy szabadságaikban és kiváltságaikban háborgatják őket. A hercegnő megparancsolta bánjának és tárnokmesterének, hogy ne cselekedjenek a meglévő kiváltságokkal ellentétesen.³⁶ A város polgárainak sikerült még egy kiváltságot kieszközölniük a már meglévők mellé. Nevezetesen bárki gyilkost halálra ítéelhettek, illetve számúzhettek, és ha a számúzöttet vissza akarták fogadni, azt is megtehették.³⁷

1355-ben Kapronca város polgárai járultak a hercegnőhöz, és bepanaszolták Kapronca várának várnagyát, Lászlót, Péter fiát, hogy azokat a kiváltságokat, amelyeket István herceg 1353. március 10-én kelt oklevelében biztosított a városnak, nem tartja tiszteletben. A hercegnő a kiváltságok figyelembe vételére utasította várnagyát.³⁸

1355 novemberében Tétény nembeli Pekri (*de Pukur*) Lőrinc fia, Pál, „*ad nostre serenitatis accedendo presenciam*” bemutatott a hercegnőnek két oklevelet, amelyek szerint a birtokai mentesek minden adó alól. A hercegnő megparancsolta adószedőinek, hogy ezt tartsák tiszteletben, és ne háborgassák az adószedéssel a családot.³⁹

Generalis congregatio

1354–1356-ban Hahót Miklós tartotta a szlavóniai *generalis congregatiokat*, Zágrábban. 1354. december 6-án kelt oklevelében emlékezik meg arról a gyűlésről, amelyet Szent Miklós ünnepe előtti szerdán tartott, és ezen a gyűlésen a Garig-hegyen lakó ágostonos remete atyák kérték, hogy a korábbi bánok és István herceg ideje alatt élvezett adómentességüket továbbra is megtarthassák. A bán parancsot adott a hercegnő nyestbőradószedőjének, Istvánnak, Beke fiának, valamint minden tisztségbeli utódjának, hogy az atyákat az adóval többet ne háborgassák.⁴⁰

Összegzés

Margit hercegnő férje halála után rövid ideig irányította annak tartományát, majd távozott Magyarországról. Önálló oklevelezése másfél évet ölelt fel, ennek az időnek legnagyobb részét azonban Budán töltötte, a királyi családnál. A hercegség István herceg életében funkcionáló intézményei továbbéltek, így például az önálló hercegi udvartartás és önálló bírói jelenléte (*ducalis praesentia*) is. Azonban 1354 nyarától 1356 elejéig nem élvezett a hercegség olyan nagy-

fokú önállóságot, amely István életében szokásban volt. A terület belügyeibe ekkor már Lajos király is beleavatkozott, az oklevelet átíratók immár neki is bemutatták diplomáikat, és a régenshercegnő átíró levele mellett a királyival is „bebiztosították” magukat. A hercegnő a gyászév letelte után távozott az országból és újból férjhez ment. Fia, János, ekkor a magyar korona örököse volt, lévén Lajosnak még nem születtek gyermekei, lánya, Erzsébet pedig az uralkodócsalád egyetlen fiatal női tagja volt. A gyermekek így „természetszerűleg” maradtak Budán, nagyanyjuk és nagybátyjuk felügyelete alatt. A hercegnő távozásának okát azonban nem ismerjük.

Bajor Margit hercegnő aulája

1. András, György fia (Semethnek mondott): Margit hercegnő adószedője, úrnőjétől testvéreivel együtt 1354 novemberében birtokaikra kiváltságot kapott.⁴¹

2. Benedek, Domonkos fia: 1354-ben mint marócsai ispán, nagykemléki és grebeni várnagy tűnik fel az oklevelekben. A herceg halála után megmaradt Margit hercegnő szolgálatában, ugyanazokat a tisztségeket viselve, mint István herceg életében.⁴² 1356 januárjában homo ducisként szerepel. Ugyanebben az oklevélben famulusáról, Gatalról olvashatunk („*Gatal de Hrascyna*”)⁴³

3. Brünni Péter: 1350-ben találkozunk először a nevével a herceg szolgálatában mint „*comitis capelle et secretarii cancellarii ... Stephani ducis*”.⁴⁴ 1352. június 2-án Lajos számára, mint István herceg kancellárjának (*cancellario*), győri olvasókanonoknak, esztergomi és zágrábi javadalmasnak, erdélyi kanonokságot kér a pápától.⁴⁵ 1352. november 2-án a királyi család az András, vasvári prépost halálával megüresedett javadalomra ajánlja.⁴⁶ Ez a kinevezés azonban VI. Kelemen pápa halála miatt sokáig húzódott, csak 1355. augusztus 21-én került rá sor. Pétert, pedig az oklevélben „*suo capellano, familiari et cancellaro*”-ként van említve.⁴⁷ Ennek ellenére Pétert megtalálhatjuk a káptalanban a kinevezés megérkezése előtt is, így 1353 májusában a vasvári káptalan oklevele Péter mester prépostot István herceg kápolnaispánjaként és titkos kancellárjaként említi.⁴⁸ Margit hercegnő szolgálatában 1355 folyamán többször is feltűnik kancellárként, „*prepositi ecclesie castri ferrei et cancellarii nostri*” címmel.⁴⁹ 1357. május 18-án pedig már a svájci Churi város püspökeként találkozunk vele,

mely utóbbi méltóságot valószínűleg a Magyarországról távozó Margit hercegnő segítségével nyerte el, életét ölmützi püspökként fejezte be.⁵⁰

4. Gorbonoki István, Beke fia: István herceg szolgálatában 1353-ban verőcei ispánként és hercegi kiküldöttként (*homo ducis*) találjuk meg.⁵¹ 1354-ben már Hahót Miklós bán embereként találkozhatunk vele: „*cum Stephano filio Beke homine dicti domini bani*”⁵² 1354. december 6-án a bán ad ki oklevelet Istvánnak, Beke fiának „*collectorii marturinarum domine Margarete ducisse*”, hogy a zágrábi Szent Ágoston monostor testvérei minden adófizetés alól mentesek.⁵³ 1358-ban pedig veszprémi alispánként látjuk viszont.⁵⁴ Apja Baboniocs István familiárisaként körorösi ispán volt 1316-ban.⁵⁵

5. István, Tamás fia: 1356. január 10-én kelt Margit hercegnő azon oklevele, melyből tudjuk, hogy István elkísérte 1354 nyarán a herceget arra a szerbek ellen vezetett hadjáratra, melynek visszaútjában meghalt. A hercegnő ebben a levélben kifejezi azt az óhaját, hogy familiárisa továbbra is Zágrábban maradjon, és szolgálja őt és fiát, János herceget.⁵⁶

6. Jenslinus Teutonicus: Margit hercegnő egyik 1356-os oklevelének rálátóraként szerepel. Valószínűleg a hercegnő bajor kíséretének tagjaként érkezett Magyarországra.⁵⁷

7. László, Péter fia: 1355-ben Kapronca várának castellanusa volt. Margit hercegnő 1355 áprilisában

kelt oklevelében a város kiváltságainak tiszteletben tartására szólította fel a várnagyot.⁵⁸

8. Rodolfus de Cacestayn: Margit hercegnő udvarában Istvánhoz, Beke fiához hasonlóan a nyestbőradó beszédével foglalkozott. Valószínűleg a hercegnő bajor kíséretének tagja volt.⁵⁹

9. Szentjakabi Tamás: István herceg szolgálatában állt már ura gyermekkorában is, de először 1350-ben szerepel a neve a ránk maradt oklevelekben, mikor addigi szolgálataiért birtokadományt kap a hercegtől („*servitia sua ab evo nostre puerilis etatis*”).⁶⁰ Tamás ekkor az okicsi vár várnagya volt. Később, 1353-ban, azért fordult Istvánhoz, hogy 1350-ben kapott birtokát cseréljék el, mert az „*in confinio dicti regni... Slavonie adeo existerent*”, hogy lehetetlen békében birtokolni. A herceg teljesítette ezt a kérést és a Körös megyei Szentpéter birtokát adta helyette cserébe.⁶¹ Tamás ekkor Medvevár várnagyaként szerepel, ezt a tisztséget oklevelekkel igazolhatóan 1353. május 28-án is viselte.⁶² 1353 májusában más tisztségeket is betöltött – a herceg udvari ifjúja és gerzencei ispán – s ezt a két tisztséget viselte utoljára május 28-án.⁶³ 1354-ben Szentjakabi Tamás (kő)kaproncai várnagyaként tűnik fel az oklevelekben, ezek után semmi nyomát nem találjuk sem a herceg, sem pedig Margit hercegnő udvarában.⁶⁴

10. Tamás, de Marócsa: Margit hercegnő 1356. január 14-én kelt oklevelében *homo ducis*ként szerepel.⁶⁵
Halász Éva

Függelék

1.

1350. december 31. (Avignon)⁶⁶

VI. Kelemen pápa (1342–1354) értesíti Anjou István szlavón-horvát-dalmát (1332–1354) herceget, hogy számára a kért diszpenzációt megadja. Egyúttal arra kéri, hogy a Visegrádon fogva tartott nápolyi Anjou-hercegek érdekében járjon közbe bátyjánál, Nagy Lajos magyar királynál.

Eredeti jelzet: Archivio Secreto Vaticano, Regista Vaticana, 144. 195v, 196r.

MOL DF 291938

Dilecto filio, nobili viro, Stephano nato clare memorie Ludovici⁶⁷ regis Ungarie, illustris duci Slavonie⁶⁸ salutem etc. Sinceritatem devotionis et fidei,

quibus clare memorie progenitores tui claruerunt erga Deum et Romanam ecclesiam matrem tuam inter ceteros catholicos orbis terre principes accedentes et sperantes, quod tu in hiis et aliis operationibus virtuosus eorum debeas studia imitari notis tuis libenter annuimus et petitiones tuas quantum cum deo possumus exaudimus.

Hac igitur conside ratione suasi dispensationem⁶⁹ tuam, pro qua nobis supplicasti, ad gratiam ex auditionis admisimus beneplacita tua quaelibet in aliis quantum cum deo possumus favorabiliter prosequi prestante domino disponentes. In igitur fili caritatis affectum Romane matris tue ecclesie erga te

filiali gratitudine recompensans sic in omnibus ipsius ecclesie beneplacitis te conformes, quod ecclesia ipsa erga te materne prosecutionis continuante favores et felicibus in presenti successibus afferuas et in futuro eterne beatitudinis premia consequaris. Ceterum innocentie dilecti filii Regalium domus Sicilie⁷⁰, quos ad carcerem Carissimi in Christo filii nostri Ludovici Regis Ungarie Illustris germani tui non culpa sed eventus infelix adduxit pio compacientes affectu nobilitatem tuam accente rogamus obsec-

rantes accentius per viscere misericordie dei iuri, quatenus apud eundem germanum tuum pro dictorum liberatione Regalium divine propitiationis intuitu nostre interventionis obtentu et tue consideratione salutis sic dare velis opem et operam efficacem, quod per auxilium inter positionis tue nostri super hoc desiderii consequamur effectum et tibi ad prosecutiones et grata rependa teneamur. Datum Avinione secundo kalende Januarii Anno nono.

2.

1351. február 10. (Avignon)

VI. Kelemen pápa (1342–1354) levele Keszei Miklós zágrábi püspöknek (1350–1356). A pápa tudatja a főpappal, hogy értesült Anjou István és Bajor Margit hercegnő házasságáról, amelyet a köztük lévő harmadfokú vérrokonság tudatában kötöttek meg, de a pápai diszpenzációért csak annak elhálása után folyamodtak. Jelen levelében VI. Kelemen felhatalmazza a zágrábi püspököt, hogy üdvös penitencia kiszabása után, az egyházi formák szerint nyilvánítsa a házasságot érvényesnek, és az abból születő gyermeket törvényesnek. A hercegi párnak ugyanakkor a felmentés megadása utáni évben egy Krisztus testének szentelt kápolnát kell alapítania, azt évente és örökre húsz ezüstmárkával ellátni.

Eredeti jelzet: Cancellaria Apostolica, Registra Avenionensia, 250 451 R

MOL 291200⁷¹

Venerabili fratri N N⁷² episcopo Zagrabiensi salutem etc. Exhibita nobis pro parte nobilis viri Stephani ducis Scalvonie⁷³, nati clare memorie Caroli regis Ungarie⁷⁴ et nobilis mulieris Margarite nate condam Lodovici de Bavaria,⁷⁵ quod olim ipsi non ignari, quod in tercio consanguinitatis gradu invicem se contingunt⁷⁶, nichilominus ad procurandum statum pacificum Regni Vngarie ut Regnum ipsum ab insultibus Ruthenorum, Tartarorum, Wlachorum, Bulgarorum et Raxinorum ac aliorum infidelium eidem regno vicinorum, qui regnum ipsum per strages fidelium incendia et rapinas nisi sunt hactenus invadere et nituntur possit, unitis eorum viribus efficacius deffensari tractatu super hoc habito inter eorum utriusque consanguineos et amicos scienter matrimonium alias pro verba legitime de presenti licet de facto invicem contraxerunt illudque

carnali copula consumaverunt. Quare pro parte ipsorum Stephani et Margarite nobis extitit humiliter supplicatum⁷⁷, ut cum ipsi in huius matrimonio absque dispensatione sedis apostolice licite remanere nequeant et si inter eos divorcium fieret turbatio dicti regni et alia multa mala et scandala inter consanguineos et amicos utriusque partis subsequi verisimiliter timeantur dictos Stephanum et Margaritam ab excommunicationis sententia quam propterea incurrerunt absolvere eisque de oportune dispensationis beneficio providere de benignitate apostolica dignemur. Nos igitur, qui salutem querimus singulorum ac statum pacificum dicti Regni eo specialius affectamus, quo infidelium vicinitas nisi inibi pacis vigeret tranquillitas plus posset esse nociva huiusmodi periculis obviare ac dictorum Stephani et Margarite animarum saluti providere volentes, ipsorum supplicationibus inclinati fraternitati tue de qua specialem in Domino fiduciam gerimus per apostolica scripta committimus et mandamus, quatenus si est ita eosdem Stephanum et Margaritam ab huius excommunicationis sententia auctoritate nostra iuxta ecclesie formam absolvas eisque ad tempus iuxta tue discretionis arbitrio separatis ac iniuncto eis inter alia sub virtute iuramenti prestandi similia, quod filia decetero non attemptent nec facientibus praebeant consilium auxilium vel favorem iniunctis etiam eisdem Stephano et Margarite super hoc bona penitentia salutari et alys de iure fuerint iniungenda, demum si tibi videatur expediens quod huius dispensatio concedatur, super quo tuam constantiam oneramus cum eisdem Stephano et Margarita, ut impedimento quod ex dicta consanguinitate provenit nequaquam obstante matrimonium huius libere contrahere et in

eo postquam contractum fuerit licite remanere valeant apostolica auctoritate dispensos prolem⁷⁸ ex huius matrimonio suscipienda legitimam nunciando volumus. Nichilominus, quod iidem Stephanus et Margarita infra unius anni spatium post dispensatio-

nem huiusmodi inmediate sequentis unam capellam in honore corporis Christi fundare teneantur et de bonis eorum propriis dicte capelle pro dote viginti marchas argenti annui et perpetui redditus assignare. Datum Avinione IIII. Idus Februarii, Anno nono.

FELHASZNÁLT IRODALOM – Rövidítésjegyzék

A. = Anjoukori Okmánytár – Codex diplomaticus Hungaricus Andagavensis. (Szerk.: Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula) I–VII. (1301–1357) Bp., 1878–1920.

Bertényi, 1987. = Bertényi Iván: Magyarország az Anjouk korában. Bp., 1987.

Boss.: = Regesta supplicationum I–II. Szerk.: Bossányi Árpád. Bp., 1916–1918.

Diessenhoven = Henricus Dapifer de Diessenhoven: „Chronica”, In: J. F. Boehmer, Fontes Rerum Germanicarum, I–IV. Stuttgart, 1843–1868.

Dlugoss = Ioannis Dlugossi: Annales seu Cronicae incliti Regni Polonie Liber Nonus. Varsó, 1978.

Engel 1996 = Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457, I–II. Bp., 1996 (História Könyvtár – Kronológiák, adatbázisok 5., Szerk.: Glatz Ferenc)

F. CD. = Fejér Georgius: Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis, Tomi I–IX. Buda, 1829–1844.

Hóman–Szekfű = Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet III. A magyar nagyhatalom – A magyar renaissance – Mohács. P., 1934.

MOL DF = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképtár.

MOL DL = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár.

Pór, István úr = Pór Antal: István úr árvája. In: Századok, 35 (1901) 97–115., 193–208.

Pór, Nagy Lajos = Pór Antal: Nagy Lajos (1326–1382). Bp., 1892.

Pór, Pecséttani = Pór Antal: Pecséttani újabb apróságok. In: Turul, 15 (1895) 1. sz. 10–19.

Rall 60 = Hans und Maria Rall: Die Wittelsbacher, von Otto I. bis Elisabeth I. Tosa, 1994.

Smič. = Codex Diplomaticus Regni Slavoniae, Croatiae et Dalmatiae, Vol. XII., Ed.: Tadeus Smičiklas. Zágráb, 1914.

T = Turul

Theiner = Vetera Monumenta Historica Hungarum Sacra Illustrantia I–II. Ed.: Theiner, Augustin. Róma, 1859.

Villani = A három Villani krónikája. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Rácz Miklós. Bp., 1909 (Középkori Krónikások, szerk.: Gombos Ferenc Albin. VIII–IX.).

JEGYZETEK

¹ Bajor Margit hercegnővel kapcsolatosan a magyar szakirodalom egy cikkre korlátozódik. Pór Antal a Turul 1897. évfolyamában *Pecséttani újabb apróságok* címmel közölt cikkében röviden bemutatja Margit életét, és közli 1356 után használt pecsétjét is.

² Rall, 60. Első házasságából születtek Matild, Lajos, István, Anna, Ágnes nevű gyermekei és egy gyermekkorban elhunyt lány. Második felesége tizenegy gyermekkel ajándékozta meg, akik a következő neveket kapták: Margit, Anna, Lajos, Erzsébet, Vilmos, Albert, Ottó, Beatrix, Ágnes és Lajos.

³ „*dilectus filius Nobilis vir Stephanus germanus tuus filiam ipsius Ludovici reciperet in uxorem, quod quidem audire non solum nobis, sed in aliorum fidelium cordibus horrorem generat et stuporem.* 1345. október 18. Theiner I., 1050. sz. Villani János krónikájában is olvashatunk arról, hogy a pápa neheztelt Nagy Lajos királyra IV. (Bajor) Lajossal való szövetsége miatt. Villani, 158–159.

⁴ Bertényi, 1987, 90–94.

⁵ Hóman–Szekfű, 40. és 51.

⁶ „*Et quia nunc in Bawariam ad nuptias domini Stephani ducis domini nostri transivimu*” MOL DL. 51573.

⁷ Reg. Vat. 144. 195.v és 196r. és MOL DF 291938. Magyar nyelvű regesztája: Történelmi Tár, 1894. 27.

⁸ Theiner, I. 791. sz., 244. A házasságról olvashatunk még a 15. században élt lengyel történétírónál, Jan Dlugossznál: „*[Stephanus], qui Ludovici Romanorum regis et Bawarie ducis filia tra-*

ducta unicam ex ea filiam susceperat” Dlugoss, 223 (a herceg fiának, Jánosnak az alakja már ekkor nem élt az emlékezetben). Diessenhoven művében is megjelenik a bajor-magyar házassági kapcsolat: „*rex Ungarie ... de Roma reversus est in Ungariam. Et ibi frater suus unior quem ibi reliquerat duxit in uxorem sororem ducum Bawarie, filiam Ludewici*” Diessenhoven 78.

⁹ 1352. április 29. A.V. 359. Itt kell megemlékeznünk arról, hogy egyedül ebben említik a hercegnőt Anna néven. Ezt azonban elírásnak tarthatjuk, mert más forrásunk nem támasztja alá ezt a névváltozatot. IV. (Bajor) Lajos császár családjában találunk Anna nevű lányt, de ő 1339-ben férjhez ment János alsóbajor herceghez.

¹⁰ MOL DF 291200, az okmányt lásd a Függelékben.

¹¹ Smič. XII. 195–196.

¹² Smič. XII. 320–322.

¹³ F CD IX/1. 498.

¹⁴ F CD IX/2. 499–500., Lajos király 1356 áprilisában pedig Zágrábban tartózkodott. Smič. XII. 340–341.

¹⁵ 1359. február 11. Passau, az oklevelet közli: Pór, *Pecséttani*, 14–15.

¹⁶ Pór, *Pecséttani*, 15.

¹⁷ Pór, *István úr*, 98. A cikk Erzsébet hercegnő életével foglalkozik, igen alaposan.

¹⁸ „*Stephanus dux ob gaudium nativitatis Johannis ducis primogentiti sui tunc Zagraaba existens proposuerit possessiones magni*

valoris se capitulo donaturum, morte tamen proventus exsequi haec promissa nequiverit." Az, hogy János elsőszülöttként van említve nem zavaró, hiszen a középkorban a fiúknak kedvezett a jog az öröklésnél. 1355. december 20. Smič. XII. 319.

¹⁹ „Hoc insuper exprimens, quod restitutione ea consortis sui votum impletum esse, non existimet, quod itaque ipse dux Johannes, quum ad aetatem pervnerit, sit in effectum, prout ei deus inspiraverit, deducturus.” 1355. december 20. Smič. XII. 319.

²⁰ Dlugoss, 250.

²¹ „ad recognoscendum nos et filium seu filios, quos deus nobis donaverint, aut... inclitum dominum Johannem ducem, condam domini Stephani ducis, fratris nostri filium, heredes nostros” 1358. május 27. Smič. XII. 480–484.

²² 1359. augusztus 2. Smič. XII. 588–589.

²³ Az egyes személyekre vonatkozó információkat lásd a mellékletben.

²⁴ „per nos quoslibet ad nos pertinentes in libertatibus ipsorum conserventur, et specialiter bano nostro et magistro tavarniconum nostrorum et deinceps alii, quibus presentes ostenderentur firmiter damus in mandatis” 1355. március 1. Smič. XII. 281–282.

²⁵ 1354. december 2-án kiadott oklevélnek inscriptiójában is megtaláljuk az adószedők említését: „collectarum suarum exactoribus” Smič. XII. 259.

²⁶ 1354. december 6. Smič. XII. 262.

²⁷ „dicatori et exactori collectarum suarum marturinarum” 1355. november 30. Smič. XII. 313–314.

²⁸ 1356. január 10. Smič. XII. 320–321.

²⁹ „contradictores citat ... in nostram praesenciam” Smič. XII. 321–322.

³⁰ 1356. január 15. Smič. XII. 322–323.

³¹ „Pothgorya nominata hereditaria nostre maiestati provenire deberet” 1356. január 10. Smič. XII. 320–321.

³² „Nos donationi et confirmacioni eiusdem domini ducis Stephani, domini et consortis nostri karissimi felicitis memorie derogare nolentes.” 1355. január 20. Smič. XII. 265.

³³ 1354. december 4. Smič. XII. 261–262.

³⁴ 1355. január 20. Smič. XII. 265.

³⁵ Smič. XII. 267–268.

³⁶ 1355. március 1. Smič. XII. 281–282.

³⁷ 1355. március 11. Smič. XII. 282.

³⁸ 1355. április 27. Smič. XII. 288–289.

³⁹ 1355. november 30. Smič. XII. 313–314.

⁴⁰ 1354. december 6. Smič. XII. 262.

⁴¹ 1354. november 6. MOL DF 254164.

⁴² 1354. március 13. Smič. XII. 308–309., 1355. április 28. Smič. XII. 289–290.

⁴³ Smič. XII. 241. 321–322.

⁴⁴ 1350. szeptember 1. A. V. 399.

⁴⁵ Boss. I. DXIII.

⁴⁶ Boss. I. DXIX.

⁴⁷ Boss. II. LXII.

⁴⁸ MOL DL 4359.

⁴⁹ Smič. XII. 265.

⁵⁰ Boss. II. XCI.

⁵¹ 1353. május 14. Smič. XII. 163–164.

⁵² 1354. március 20. Smič. XII. 232–233.

⁵³ Smič. XII. 262.

⁵⁴ Engel 1996. I. 232.

⁵⁵ Engel 1996. I. 252.

⁵⁶ Smič. XII. 320–321.

⁵⁷ 1356. január 10. Smič. XII. 239.

⁵⁸ Smič. XII. 288–289.

⁵⁹ 1355. november 30. Smič. XII. 239.

⁶⁰ Smič. XI. 632–633.

⁶¹ 1353. április 11. Smič. XII. 155–156.

⁶² Smič. XII. 175–176.

⁶³ 1353. május 14. Smič. XII. 163–164. és Smič. XII. 175–176.

⁶⁴ 1354. január 7. Smič. XII. 218–219.

⁶⁵ Smič. XII. 321–322.

⁶⁶ A levél regesztáját közli Áldássy Antal, a Történelmi Tár 1894-es évfolyamában (29. 79. sz.). A dátumozása azonban hibás, január helyett szeptember szerepel a szövegben. Itt szeretnék köszönetet mondani Nagy Kornélnak és Kovács Bálintnak a dokumentum azonosításában nyújtott segítségükért.

⁶⁷ Helyesen: István herceg Károly Róbert magyar király (1301–1342) fia, Nagy Lajosnak (1342–1382) pedig testvére.

⁶⁸ A herceg okleveleiben a „dux Sclavonie, Croatie et Dalmatie” címet használta. Pl: MOL DL 91451 (1350. május 17.).

⁶⁹ István herceg és Bajor Margit hercegnő másodunokatestvérek voltak, ezért házasságuk megkötéséhez pápai diszpenzációra volt szükség.

⁷⁰ Nagy Lajos (1342–1382) első nápolyi hadjárata (1347–1348) fogta el a hódolatára érkező durazzói és tarantói Anjou-hercegeket, akiket 1352-ben engedett szabadon, mikor békét kötött I. Johanna nápolyi királynővel (1343–1381).

⁷¹ A középkori Magyarország levéltári forrásai című CD-ROM-on az oklevél kiadójaként tévesen VII. Kelemen ellenpápa szerepel.

⁷² A levél keltének időpontjában Keszei (Apáti) Miklós töltötte be a zágrábi püspöki méltóságot (1350–1356).

⁷³ Jelen időpontban István herceg már a „dux Transsilvanus” címet viselte. Pl. MOL DF 286543 (1351. október 18.).

⁷⁴ Károly Róbert magyar király (1301–1342).

⁷⁵ IV. (Bajor) Lajos német-római császár (1314/1328–1346).

⁷⁶ Habsburg Rudolf két lányának voltak mind a ketten leszármazottai.

⁷⁷ VI. Kelemen 1350 decemberében arról értesíti a herceget, hogy a kért diszpenzációt számára megadja.

⁷⁸ A hercegi párnak két gyermeke született: János és Erzsébet.

HAGYOMÁNY ÉS ÚJÍTÁS AZ EGYHÁZI HERALDIKÁBAN: XVI. BENEDEK PÁPA CÍMERE

II. János Pál pápa halála és utódja, XVI. Benedek megválasztása az új évezred eddigi legfontosabb eseménye volt a Katolikus Egyházban. Az új egyházfő többször hitet tett az elődje által képviselt irányvonal folytatása mellett, ugyanakkor az elmúlt fél év során néhány figyelemre méltó változtatást is bevezetett. A hagyomány és az újítás e kettőssége az egyházi heraldika terén is markánsan megjelenik.

A régi hagyományt követve a pápai szék megüresedésének idején (*sede vacante*) ezúttal is központi szerephez jutott a Római Szent Egyház bíboros kamarása (*camerlengo*), noha a II. János Pál által e tárgyban kiadott legújabb törvény korábbi hatásköreinek egy részét a Bíborosi Kollégium dékánjára ruházta át.¹ A bíboros kamarás legfontosabb feladata az Apostoli Szentszék anyagi javainak kezelése a szüküresedés alatt, így erre az időre az elhunyt pápa címere helyén az Apostoli Kamara szimbóluma: a pápai kulcsok fölött rúdon álló, vörös-arany sávozású nyitott ernyő (*ombrell[in]o*) volt látható a hivatalos dokumentumokon, sőt a Szentszék internetes honlapján is. Ugyancsak ez az embléma jelenik meg az ez alkalomból kiadott *sede vacante*-emlékérem egyik oldalán, míg a másik Eduardo Martínez Somalo bíboros kamarás saját címerét ábrázolja,² amely az újabb szokásnak megfelelően már nem tartalmazza a korábban jobb mezőként megosztva felvett pápai címet.³

A 20. század utolsó négy pápájának címerét az egyházi heraldika közelmúltban elhunyt *doyenja*, a svájci születésű Bruno Bernard Heim (1911–2003) xanthusi címzetes érsek, volt apostoli nuncius tervezte. XVI. Benedek pápa szintén egy nyugalmazott diplomatát, Andrea Cordero Lanza di Montezemolo tuscaniai címzetes érseket kérte fel címere megalkotására.⁴ Az új címet először a Vatikán napilapja, a *L'osservatore romano* tette közzé egy Cordero Lanza

di Montezemolo érsek tollából származó részletes kommentárral együtt.⁵

Az új pápa címerének leírása a következő: Kerek talpú pajzson arany mezőben pajzsfőig érő vörös sátor – az olasz szöveg ellenkező nézőpontú terminológiája szerint „vörös pajzs arany köpennyel borítva” (*di rosso, cappato di oro*) –, a sátorban arany kagyló, a jobb mezőfélben természetes színű, arany fülbevalós mór (szerecsen) fej vörös ajakkal, koronával és gallérral, a bal mezőfélben fekete szegélyű vörös zsákot cipelő, természetes színű, oldalra néző és lépő medve. A pajzs mögött a keresztbe tett pápai kulcsok láthatók (jobbról balra ezüst, rajta balról jobbra arany), amelyeket fejkükből kétoldalt lelógó és bojtban végződő vörös zsinór köt össze. A pajzs fölött ezüst püspöksüveg három vízszintes, egymással középütt függőlegesen összekötött arany sávval és a pajzs mögé lelógó, majd jobbról és balról újra előtűnő két vörös szalaggal, amelyeket arany rojtok és egy-egy arany

kereszt díszítenek. A pajzs alján fekete rojtos ezüst pallium függ három vörös kereszttel.⁶

A kommentár szerint a pápa nagy szerepet tulajdonít a címer szimbolikájának. A pajzs mesteralakja, az ún. *cappa* vallási szimbólum, amely a monasztikus, közelebbről a bencés lelkiséget jelöli (XVI. Benedek erős kötődése Szent Benedek rendjéhez közismert, amit csak tovább erősít az a tény, hogy 2005. május 31-én címertervezőjét, a római bencés Szent Pál apát-ság patriarkális bazilikájának élére állította). Az arany mező címeralakjai a münchen-freisingi főegyházmege történetéhez kapcsolódnak: a mór fej (ún. *caput Aethiopicum*) a freisingi püspökség ősi jelképe, amely III. Konrád herceg-püspök (1316) óta hagyományosan szerepel a főpásztorok címerében, a terhet cipelő medve pedig az első freisingi püspök, Szent Corbinianus (kb. 680–730) személyéhez kötődik, akinek második római útja során történt, hogy az egyik lovukat elragadó medve utóbb megszelídülve magára vette annak csomagját, és egészen Rómáig hordozta (a legendát megörökítő ábrázolás a püspöki feladat terhét jelképezi). A központi mezőben látható kagyló, amely XVI. Benedek liturgikus öltözkékének fő motívuma volt főpásztori munkájának megkezdésekor bemutatott szentmiséjén, három jelentéssel is bír. Teológiai szempontból Isten végtelenségére és az emberi elme végességére utal egy Szent Ágostonhoz fűződő legenda alapján. Eszerint az egyházatya egyszer a tengerparton sétálva meglátta, amint egy kisfiú kagylóval akarja kimerni a tenger vizét, mikor azonban felkiáltott, hogy ez lehetetlen, a gyermek így szólt: „Előbb merem ki a kagylóval a tenger vizét, mintsem te megérthetnéd a Szentháromság titkát!” (Érdemes megjegyezni, hogy Joseph Ratzinger doktori értekezését Szent Ágoston egyháztanáról írta.) Ikonográfiai szempontból a kagyló évszázadok óta a zarándokok szimbóluma (a Santiago de Compostelába vezető út miatt „Jakab-kagylónak” is nevezik), s ezt Benedek pápa is meg kívánja őrizni elődjének, II. János Pálnak a nyomdokait követve, aki zarándokként az egész világot bejárta. Végül a kagyló szerepel a Regensburg melletti Schotten monostor címerében is, amelyhez Ratzinger bíborost, a regensburgi szeminárium egykori tanárát erős lelki kötődés fűzi (a kagyló mezejének eredeti színei, az ezüst és a kék ezenkívül Bajorország nemzeti színei).

A címerpajzs e hagyományközpontú tartalmához képest jelentős újításokat mutatnak a XVI. Benedek által választott hatalmi jelvények. Az oldás és kötés Krisztus által Szent Péternek és utódainak adott ha-

talmát (vö. Mt 16, 19) a keresztbe tett kulcsok (*chiavi decussate*) ugyan továbbra is megjelenítik, ezek fölött azonban már nem a hagyományos pápai tiara, hanem egy ehhez hasonló ikonográfiával kialakított, ám teljesen új jelvény található: egy speciális ezüst mitra, amelyen a korábbi három korona helyett három arany szalag fut körbe, ezeket pedig középpütt egy függőleges arany sáv köti össze – az előbbieket a pápai hatalom hármasság természetét jelölik (*potestas ordinis, iurisdictionis és magisterii*), az utóbbi ennek egy személynél való fennállását jelképezi. Ez a változtatás újabb határozott lépést jelent a tiara használatának visszaszorításában: VI. Pál még csak saját koronájának fizikai viseléséről mondott le, I. János Pál már magát a koronázási szertartást is eltörölte, s ugyanígy tett II. János Pál is, anélkül azonban, hogy a tiara képi ábrázolását kiiktatta volna a hagyományos hatalmi szimbolikából. XVI. Benedek radikális szakítása ezzel a középkori eredetű uralkodói jelvényvel tehát elődeinek elvi döntését ülteti át következetesen a gyakorlatba, miközben a II. János Pál címerében láthatóval teljesen megegyező két vörös szalagot megtartva ikonográfiailag a folytonosságot is hangsúlyozza.

A pápai hatalom szimbolikájában a tiara eltávolításával beállott fogalmi gyengülést⁷ kívánja helyrebillenteni a címer másik újítása, a pajzs aljára függesztett pallium. Mivel ez a ruhadarab a koronázás eltörlése óta a pápai főhatalom egyetlen valóban viselt, liturgikus jelképe, XVI. Benedek is nagyobb jelentőséghez kívánta juttatni, s így visszatért a pallium eredeti, későóokori formájához, amely az elmúlt évszázadok elől és hátul egy-egy nyúlványban végződő vastag nyakgallérjától eltérően egyetlen hosszú textilsávból áll, amelynek két vége elől és hátul a miseruha aljáig ér le. További változás, hogy a gyapjúból szőtt pápai palliumot többé nem hat fekete, hanem öt vörös kereszt díszíti, amelyek jobban szimbolizálják Krisztusnak, az Isten bárányának öt sebeit.

Az egyházi heraldika legfontosabb, s korunkban immár széles (nemcsak katolikus) körben ismert példájának, a pápai címernek ez a történelmi jelentőségű megújítása ugyanakkor több komoly kérdést is felvet. A tiara elhagyásánál ugyanis számításba kell venni, hogy ez a hatalmi jelvény nemcsak a pápai címer részeként fordul elő, hanem a Szentszék címerjében avagy jelvényében (*badge*) is szerepel a keresztbe tett, zsinórral összekötött pápai kulcsok fölött. Ez az embléma a pápát megválasztása elfogadásának pillanatától megilleti, vörös mezőbe helyezve pedig a pápaság és a Vatikánvárosi Állam címerül is

szolgál.⁸ A kulcsos-tiarás jelvényt egyébként a Római Kúria dikasztériumain kívül még számos más intézmény használja, így pl. a *L'osservatore romano*, a Vatikáni Könyvkiadó, vagy a különböző rangú pápai követtségek.⁹ Vajon a tiarát ezekben az esetekben is mindig az új (bár liturgikus ruhadarabként még be nem vezetett) háromsávós mitrára kell majd lecserélni, aminek eddig semmi jele a gyakorlatban, vagy olyasféle kettősség jön létre ezúttal a heraldikai használat körén belül, amilyen korábban a liturgikus valóság és annak képi megjelenítése között volt?

A másik probléma a palliumra vonatkozik. Cordero Lanza di Montezemolo érsek megjegyzése ugyanis, amely szerint a pápa címerének ez a része „teljesen új szimbólum” volna, annyiban pontosításra szorul, hogy csak kizárólagos pápai szimbólumként új, hiszen érsekek, illetve püspökök már ezelőtt is felvet-

ték címerükbe.¹⁰ Az eddigi gyakorlat szerint a palliumot ma is viselik a pajzs alján egyes keleti pátriárkák,¹¹ régebben pedig viselték még latin rítusú metropoliták a pajzs tetején (pl. Serédi és Mindszenty magyar hercegprímások¹²), illetve egyes kiváltásból palliumot nyert püspökök, főleg a pajzs mögött¹³ vagy alatt.¹⁴ Mivel ez utóbbi megoldás pontosan megegyezik az új pápai címer ábrázolásmódjával, a pallium kifejezetten pápai rangjelölő funkciója csak akkor tűnik biztosítottnak, ha a viselésére jogosult többi személyt eltiltják annak címertani használatától – bár ezzel a meglevő liturgikus valóság és az elmara-
dó képi megjelenítés között újfent némi kettősség, sőt feszültség jönne létre.¹⁵

Rihmer Zoltán

JEGYZETEK

¹ II. János Pál: „Universi dominici gregis” apostoli rendelkezés, 1996. február 22., *Acta Apostolicae Sedis* 88 (1996) 305–343.

² Az érem fényképét közli a *L'osservatore romano*. *Wochenausgabe in deutscher Sprache*, 2005. szeptember 9., 4.

³ A régi gyakorlatról l. *Gert Oswald: Lexikon der Heraldik*, Leipzig, 1984, 226, s.v. „Kirchliche Heraldik”. Erre példa Mons. Federico Callori di Vignale érme, aki pápai maggiordomóként XII. Pius halálakor volt a konklávé kormányzója, l. *Bruno Bernard Heim: L'araldica nella Chiesa Cattolica. Origini, usi, legislazione*, trad. ital. e aggiorn. di *Fausto Ruggeri*, Città del Vaticano 2000, 20. Az új gyakorlatot ezzel szemben Jean Villot bíboros államtitkár és kamarás két 1978-as *sede vacante*-érme példázza, l. *Heim*, 153 és 154.

⁴ Andrea Cordero Lanza di Montezemolo érsek Torinóban született 1925. augusztus 27-én. 1954-ben szentelték pappá, VI. Pál 1977-ben nevezte ki anglonai (pandosiai) címzetes érsekké. Pápai diplomataként sok helyen megfordult: 1990 és 1998 között Izraelben állomásozott, majd 1998-tól 2001-ig Olaszország apostoli nunciusa volt. Jelenleg a Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrend Nagymesteri Hivatalának *assessora*, 2005. május 31-e óta pedig a XVI. Benedek által megreformált szervezett San Paolo fuori le Mura patriarkális bazilika *archipresbytere*.

⁵ *L'osservatore romano*, 2005. április 28., 6 (az itt közölt fekete-fehér cimerrajz a színjelölés több pontatlansága miatt sajnos hibás). A szöveg és a színes címer megtalálható még http://www.vatican.va/holy_father_benedict_xvi/elezione/stemma-benedict-xvi_it.html (2005. szeptember 20-ai állapot).

⁶ A pápai címer forrása Joseph Ratzinger bíboros címere, amely még münchen-freisingi érsek korában készült és az említett címerképeket a következő formában tartalmazza: a négyelt pajzs 1. és 4. arany mezéjében a fenti színű és díszítésű mór fej látható, a 2. két mezőben arany medve fekete szegélyű ezüst zsákot cipel, végül a 3., késsel és ezüsttel hullámosan vágott mező felül arany, alul kék kagylót oszt ketté. Amikor Ratzinger bíboros a Hittani Kongregáció prefektusa lett, ezen úgy változ-

tott, hogy a mór fejet szív-pajzsra emelte, így a medve az 1. és 4. mezőbe került, a felül ezüstre változott kagyló pedig a 2. és a 3. mezőt foglalta el.

⁷ A tiara elhagyása világszerte megütközést keltett, és nemcsak heraldikus körökben (a szakmai kritika lényegét további hivatkozásokkal http://en.wikipedia.org/Coat_of_arms_of_Pope_Benedict_XVI, 2005. szeptember 20-i állapot). A változtatást Augustine Di Noia OP, a Hittani Kongregáció altitkára a Vatikáni Rádióknak 2005. május 11-én adott interjújában a pápának a püspöki kollegialitás erősítésére vonatkozó szándékával magyarázta.

⁸ Ez a címer volt látható XVI. Benedek pápa trónján 2005. április 24-én, az egyetemes főpásztori szolgálatának ünnepélyes megkezdése alkalmával bemutatott szentmise során, amikor saját címere még nem lett hivatalosan közzétéve.

⁹ A lisszaboni pátriárka címerében a 18. századi eredetű szokásjog alapján egészen a mai napig főpapi kalap helyett szintén tiara szerepel, ez azonban nem hatalomjelző szimbólum, vö. *Heim: L'araldica nella Chiesa Cattolica* (3. jegyzet), 94–95. Ugyanakkor a tiara elhagyása a pápai címerből azzal a bizarr következménnyel jár, hogy ez a *par excellence* pápai jelvény mostantól csak az említett érseket illeti meg.

¹⁰ A pallium címertani használatáról általában l. *Heim: L'araldica nella Chiesa Cattolica* (3. jegyzet), 71–73.

¹¹ Pl. egy örmény és egy maronita pátriárka, címerüket l. *Heim: L'araldica nella Chiesa Cattolica* (3. jegyzet), 129 és 130.

¹² Címerüket l. *Beke Margit: A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei*, Esztergom, 1995, 238–239 (n. 148–149).

¹³ Pl. Gerlier tarbes-i és lourdes-i, ill. Guillois puyi püspök címerében, l. *Heim: L'araldica nella Chiesa Cattolica* (3. jegyzet), 45 és 78.

¹⁴ Pl. de Marguerie autuni püspök címerében, l. *Heim: L'araldica nella Chiesa Cattolica* (3. jegyzet), 47.

¹⁵ A pallium címertani elhelyezését egyébként a heraldikusok szintén igen szerencsétlennek tartják (l. erről a fenti 7. jegyzetben említett helyeket).

VÁLLAJI SÍPOS GYÖRGY KÉT ARMÁRISA

Sípos György a Báthoryak ecsedi uradalmához tartozó Vállajon élt a 16. század utolsó és a 17. század első évtizedeiben. Születésének és halálának pontos ideje nem ismert.

Ha édesapja az a Sípos András, aki 1575. június 23-án Báthory Miklós országbírótól, királyi tanácsostól, Somogy, Szatmár és Szabolcs vármegyék főispánjától adományban részesült, van remény a születési év meghatározására. Az adománylevél¹ kiállítására a tagyi kúriában ugyanis azért került sor, mert bár Sípos András már 1574-ben megkapta Vállajon a Kerekerdő alját és birtokba vette elhunyt öccse rétvét, fia születésével teljesen új helyzet állt elő: a földesúr immár Sípos András gyermekére is kiterjesztette az adományt, és kettejüket jelöli meg az elhunyt rokon örökösének. Az 1575-ben született, meg nem nevezett gyermek talán Sípos György lehetett. E feltevést erősíti, hogy a Kerekerdő-alját 1648-ban Sípos György fiának, Andrásnak a birtokában találjuk.² Sípos György – „kora ifjúságától kezdve, állhatatos lélekkel és odaadással” – szabadosként szolgált a Báthory család ecsedi ágának utolsó férfi tagját, Báthory Istvánt³, és részt vett a tizenöt éves háborúban, amire a második armális burkoltan utal. Ha ekkor kezdte a fegyveres szolgálatot, igen fiatal lehetett, midőn 1593–1596 között ura kíséretében bekapcsolódott a törökellenes harcokba.⁴ Sípos György 1615-ben még élt,⁵ 1626-ban viszont már néhaiként említi egy forrás.⁶

Az első armalist Sípos György 1609-ben kapta Báthory Gábor erdélyi fejedelemtől, aki egyúttal földesura is volt. Ez azt jelentette, hogy felvették, beiktatták őt Erdélyország igaz nemesei sorába. Vállaj azonban nem Erdélyben, hanem a Királyi Magyarországon feküdt. Az armális kihirdetését az illetékes Szatmár vármegye minden bizonnyal megtagadta.

Ezért volt szükség egy újabb, a magyar király által adományozott armálisra. Ezt Sípos György feltehetően Báthory Gábor közbenjárására kapta meg 1613-ban. A Pozsonyban kiállított, április 4-i keltezésű címereslevelet már május 1-jén a vármegye közgyűlése Szatmár városában „kihirdette, közzétette és minden részletét tudomásul vette”.

Ma már egyik armális sincs meg.⁷ Az első szövegeinek kivonatát az erdélyi királyi könyvek őrizték meg⁸ abból a célból, hogy elkallódása esetén az armális a formuláskönyvek segítségével újra kiadható legyen. (Elvileg tehát Sípos György címereslevelét egykorú – az erdélyi fejedelem kancelláriáján 1609-ben kiállított – armálisok szövegeinek segítségével rekonstruálni lehetne, erre azonban nem tettem kísérletet.) A második armális szövege nemességvizsgálatok alkalmából készült hiteles másolatokban,⁹ illetve permellékletként¹⁰ maradt meg. Ez utóbbinak állítólag van egy másolati példánya a Jászóvári Konvent levéltárában is.¹¹

1.

Gyulafehérvár, 1609. augusztus 15.

Báthory Gábor erdélyi fejedelem Sípos Györgyöt és fiát, Andrást a nemesség soraiba emeli és vállaji házukat minden adó és szolgáltatás alól mentesíti.¹²

Nobilitatio nobilis Georgii Sipos cum armorum collatione et perpetua exemptione domus

Anno 1609 die decima quinta mensis Augusti serenissimus princeps dominus clementissimus pro fidelibus servitiis praefatum Georgium Sipos ac per eum filium ipsius Andream Sipos ex statu et conditione plebea ac ignobili, in qua nati sunt et hactenus extiterunt, haeredesque et posteritates ipsorum utri-

usque sexus universos exemit ac in coetum et numerum verorum regni Transylvaniae nobilium annumeravit et ascripsit. Scutum habent militare coelestini coloris, in cuius campo sive area leo naturali colore depictus in viridi monticulo arundinoso exerta lingua erectus stans dextroque pede sursum porrecto fasciculum spicarum granis luxuriantibus tritici tenere visitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis pretiosisque lapillis atque unionibus exornatum, unde itidem homo umbilico tenuis candida stola indutus exurgere manibusque in coelum levatis, dextra quidem pateram, sinistra vero telum tenere conspicitur; ex cono vero galeae sive lemnisci variorum colorum, hinc inde defluentes oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant. Animo deliberato praefatis Georgio Sipos et Andreae similiter Sipos ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis dedit, donavit et contulit.

Et nihilominus domum eorundem in possessione Vaila¹³ vocata, vicinitatibusque domorum providorum Georgii Cziarto ab una et Joannis Sipos partibus ab altera in comitatu Zathmariensi existenti habitam, ab omni censuum, taxarum et contributionum nostrarum tam ordinariarum, quam extraordinariarum subsidiique et lucri camerae nostrae solutione et hospitum condescensione, vineas, item seminaturas, allodiaturas et agricolationes ipsorum, quorumlibet a decimarum, nonarum et capetiarum pensione in perpetuum exemit, nobilitavit et supportavit per praesentes in civitate Alba Julia, anno et die supra notato.

Sipos György nemesítése, címeradományozással és házának örökre szóló mentesítésével.

1609. augusztus havának tizenötödik napján a feleséges és kegyelmes fejedelem úr hű szolgálataiért Sipos Györgyöt és általa fiát, Sipos Andrászt kiemelte abból a jobbagyi, azaz nem nemesi állapotból, amelyben születtek és addig éltek, majd őket, minden örökösüket és valamennyi mindkét nembeli utódukat felvette és beiktatta Erdélyország igaz nemeseinek sorába. Katonai pajzsuk égszínkék színű, melynek mezejében náddal benőtt zöld dombon álló helyzetben természetes színre festett oroslán látható, kinyújtott nyelvel, amint felfelé tartott jobb lábával egy magokban gazdag búzakarász csokrot tart. A pajzsra zárt rostélyú katonai sisak van helyezve, melyet drágakövekkel, más értékes kövekkel és gyöngökkel díszített királyi korona fed be. Ebből derék-

tól felfelé egy fehér köpenybe öltözött ember emelkedik ki, aki kezeit az ég felé emeli, jobbában kelyhet, baljában pedig lándzsát tart. A sisak csúcsáról különböző színű díszleplek hullanak alá, melyek a pajzs oldalát szépen körülveszik és díszítik. Ezt a címet a fejedelem megfontolt lélekkel a fentebb említett Sipos Györgynek és Sipos Andrásnak, örökösüknek és valamennyi mindkét nembeli utóduknak adta, ajándékozta és adományozta.

Továbbá felmenti a Szatmár vármegyében fekvő Vállaj nevű faluban lévő házukat, amelynek egyfelől Cserto György, másfelől pedig Sipos János gazdák a szomszédjai, minden fejedelmi cenzus, taksa és hadiadó alól, akár rendszerezsek, akár rendkívüliek legyenek azok, továbbá a hadisegély és a kamara haszná megfizetése alól és mentesíti a házat a vendégek beszállásolása alól is. Szülőiket, vetéseiket, majorságait és veteményeiket a tizedek, kilencedek és kepék megfizetése alól mindörökre felmentette, nemessé tette, és elengedte jelen kiváltságlevelével Gyulafehérvár városban a fent említett időben.

2.

Pozsony, 1613. április 4.

II. Mátyás német-római császár, magyar király Sipos Györgynek és általa feleségének: Futott Annának, valamint fiának Andrásnak, továbbá leányának Katalinnak nemességet ad, és címet adományoz.¹⁴

Nos Matthias Dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae Bulgariaeque, etc. rex, archidux Austriae, dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, marchio Moraviae, dux Lucemburgae, ac superioris et inferioris Silesiae, Vierthembergae et Thecae, princeps Sueviae, comes Habsburgi, Tyrolis, Ferreti, Kyburgi et Goritiae, landgravius Alsatae, marchio Sacri Romani Imperii supra Anasum, Burgoviae ac superioris et inferioris Lusatae, dominus Marchiae Sclavoniae, Portus Naonis et Salinarum etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum praelatorum ac baronum humillimam supplicationem nostrae propterea factam majestati; tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis fidelis nostri *agilis Georgii Sipos*

de Wallay, quae ipse Sacrae primum regni nostri Hungariae Coronae et deinde majestati nostrae, pro locorum et temporum diversitate fideliter et constanter exhibuisse atque impendisse ac in futurum quoque exhibere et impendere velle dicitur. Cum igitur ob hoc, tum vero ex gratia et munificentia nostra caesarea et regia, qua quoque de nobis et republica Christiana benemeritos ac virtutis colendae studiosos antecessorum nostrorum divorum quondam Hungariae regum exemplo prosequi eisque certa virtutum suarum monimenta, quae ad majora quoque praestanda eos incitare possent, decernere consuevimus. Eundem igitur *Georgium Sipos de Valay* ac per eum *Annam Futott* consortem et *Andream Sipos* filium nec non *Catharinam* filiam de statu et conditione civili atque ignobili, in qua hactenus perstitisse dicuntur, de caesarea ac regiae potestatis nostrae plenitudine et gratia speciali exemptos in coetum, numerum et ordinem verorum Hungariae Partiumque ei subjectarum nobilium duximus aggregandos, annumerandos atque adscribendos. Annuentes et ex certa nostra scientia, animoque deliberato concedentes, ut ipsi a modo in posterum futuris semper temporibus, omnibus illis gratiis, privilegiis, indultis, honoribus, libertatibus, juribus, praerogativis et immunitatibus, quibus caeteri veri, atque indubitati dicti regni nostri Hungariae Partiumque ei subjectarum nobiles hactenus, quomodolibet de jure et consuetudine usi sunt et gavisii utunturque et gaudent, uti, frui et gaudere possint ac valeant haereditasque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint. In cujus quidem nostrae erga ipsos exhibitae gratiae et clementiae, ac liberalitatis testimonium, veraeque et indubitatae nobilitatis signum haec arma, seu nobilitatis insignia: scutum videlicet militare erectum albi coloris viridi campo in fundo stratum, in quo sylvestris capra cornibus ad tergum reflexis, posterioribus pedibus innixa et anterioribus ad saliendum directis ac in dextrum scuti latus conversa erecte stare cernitur. Scuto incumbentem galeam militarem apertam regio diademate dimidiam capram, priori per omnia conformem proferente ornatam. A summitate vero sive cono galeae laciniis seu lemniscis hinc coelestini et aurei, illinc rubri et albi colorum in scuti oram defluentibus illudque decenter exornantibus; prout haec omnia in capite seu in principio praesentium literarum nostrarum pictoris manu et artificio propriis suis coloribus clarius depicta esse cernuntur, eidem *Georgio Sipos de Vallay* ac per eum supradictis personis ipsorumque haeredibus et pos-

teritatibus utriusque sexus universis gratiose danda duximus et concedenda. Decernentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes, ut ipsi a modo in posterum futuris semper temporibus eadem arma, sive nobilitatis insignia instar aliorum dicti regni nostri Hungariae Partiumque ei subjectarum nobilium sub iisdem juribus, praerogativis, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus iidem natura vel ex consuetudine usi sunt et gavisii utunturque et gaudent ubique in praeliis, certaminibus, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis, et aliis omnibus et quibusvis exercitiis militaribus, et nobilitaribus, nec non sigillis, velis, cortinis, aulaeis, annulis, vexillis, clypeis, tentoriis, domibus sepulchris, generaliter vero in quarumlibet rerum, et exercitationum generibus, sub merae, et syncerae nobilitatis titulo, quo eos ac haeredes ipsorum utriusque sexus universos, ab omnibus cujuscunque status, dignitatis, conditionis et praeminentiae existant homines insignitos dici, nominari haberique et reputari volumus, ferre, gestare illisque uti, frui et gaudere possint ac valeant haereditasque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint. Imo damus, nobilitamus et concedimus praesentium per vigorem. In cuius rei memoriam praesentemque perpetuam praesentes literas nostras secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur impendenti communitas eidem *Georgio Sipos* ac per eum supradictis personis ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti reverendi Valentini Leepes episcopi Nitriensis, locique ejusdem comitis perpetui consilarii et aulae nostrae per Hungariam cancellarii in arce nostra regia Poseniensi quarta die mensis Aprilis anno Domini millesimo sexcentesimo decimo tertio, regnorum nostrorum Romani primo, Hungariae et reliquorum quinto, Bohemiae vero anno secundo. Reverendissimis ac venerabilibus in Christo patribus dominis Francisco Forgách de Ghymes Sanctae Romanae Ecclesiae praesbytero cardinale Strigoniensis et Demetrio Napragy Colocensis et Bacchiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepiscopis, Petro Domitrovith electo Zagabiensis, Nicolao Micatio Varadiensis, Francisco Ergelio Vesprimiensi, dicto Valentino Leepes Nitriensi, Paulo Almassy Vacziensi, praefato Demetrio Napragy administratore Jauriensi, Joanne Pyber electo Quinqueecclesiensi, Matthia Herovitio electo Chanadiensi, Ladislao Majtheny electo Sirmiensi,

Paulo David electo Tininiensis et Joanne Thelegdino Bosznensis ecclesiarum episcopis ecclesias Dei feliciter gubernantibus Agriensis, Transsylvaniensis et Modrusiensis cathedralibus sedibus vacantibus. Item spectabilibus ac magnificis dominis comite Georgio Thurzo de Betthlehemfalva regni nostri Hungariae palatino, comite Sigismundo Forgách de Ghymes iudice curiae nostrae, comite Thoma Erdeödy de Moniorókerek regnorum nostrorum Dalmatiae, Sclavoniae et Croatiae bano, thavernicali sede et officio vacante Francisco de Batthyan agazonum, Thoma Széchy de Rimaszéché dapiferorum, Andrea Doczy de Nagyluchie cubiculariorum, Georgio Drugeth de Hommona pincenarum, Petro de Réva curiae nostrae et Nicolao Istvánffy de Kisasszonfalva janitorum regalium nostrorum magistris, Stephano Pálffy de Erdeöd comite Posoniensis caeterisque quam plurimis regni nostri comitatus tenentibus et honores.

Matthias m. p.

Valentinus Leepes

Episcopus Nitriensis m. p.

Laurentius Ferenczffy m. p.

Arma Georgii Sipos de Valay com: per comitatum Zabolcz et Ugocha et Beregh et Andream Doczi.

Anno Domini 1613. prima die mensis Maii, in oppido Zaththmar loco et die celebrationis generalis huius comitatus Zaththmariensis congregationis exhibitae sunt et praesentatae praesentes litterae Suae Majestatis gratiosae armorum seu insigniorum nobilitarium donationales et per universitatem comitatus Zaththmariensis proclamatae, publicatae laudatae et in omnibus partibus earum ratificatae etc.

Andreas Iriny juratus notarius

ejusdem comitatus Zaththmariensis m. p.

Coram me Francisco Paczo vice comite

comitatus Zaththmariensis idem m. p.

Coram me Johanne Ibrany iudex nobilium. m. p.

N. B. Praesentes litterae, ut e contextu videre est, sigillo regio secreto pendenti munitae sunt.

Mi Mátyás, Isten kegyelméből mindig felséges, választott római császár és Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Ráma, Szerbia, Gallicia, Lodoméria, Kunország és Bulgária királya, Ausztria főhercege, Burgundia, Brabant, Stíria, Karinthia, Krajna hercege, Morvaország őrgrófja, Luxemburg, továbbá Felső- és Alsó-Szilézia, Württemberg és Téka hercege, Svévia feje-

delme, Habsburg, Tirol, Ferrete, Kyburg és Görzgrófja, Elzász őrgrófja, az Enns fölött fekvő Szent Római Birodalom, Bajorország, valamint Felső- és Alsó-Luzsácia őrgrófja, a vend őrgrófság, Pordenone és Salzburg ura, stb. emlékezetül adjuk jelen levélünkkel tudomására hozván mindenkinek, akit illet, hogy mi egyrészt néhány hűséges főpapunk és bárónk hozzánk intézett kérésére, másrészt pedig megfontoltván és figyelembe véve hívünknek, az anyai ágon nemes Vállaji Sípos Györgynek irántunk tanúsított hűségét és hű szolgálatait, melyeket ő elsősorban Magyarország Szent Koronájának, másodsorban pedig Felsőgünknek¹⁵ különböző helyeken és időkben kintartóan és állandó szolgálatkészséggel teljesített és nyújtott, sőt ígérete szerint a jövőben is teljesíteni és nyújtani óhajt, mindezekért császári és királyi bőkezűségünk alapján, mellyel a kereszténység szolgálatában érdemeket szerzőket és az erények művelésére törekvőket – elődeinknek, Magyarország dicső királyainak példáját követve – mindenkor meg szoktunk jutalmazni, hogy vitézségük emlékeit megőrizhessék és azok még nagyobb tettek végrehajtására ösztönözzék őket, mindezek figyelembe vételével Vállaji Sípos Györgyöt és általa feleségét, Futott Annát, valamint fiát, Sípos Andrást, továbbá leányát, Katalint az eddigi polgári és nem nemesi helyzetéből császári és királyi hatalmunk teljességével és különleges kegyünkkel kiemeljük és Magyarország és a kapcsolt Részek igaz nemeseinek közösségébe és kiváltságos rendjébe sorozzuk, csatoljuk és közéjük beírjuk. Hozzájárulunk és biztos tudással, megfontolt lélekkel megengedjük, hogy ők mostantól kezdve minden időben bármikor élhessenek azokkal a kegyekkel, kiváltságokkal, engedményekkel, tisztségekkel, szabadságokkal, jogokkal, előjogokkal és mentességekkel, amelyekkel Magyarország és a hozzá tartozó kapcsolt Részek igaz és kétségtelen nemesi bárnikor és bármilyen módon jog vagy szokás alapján éltek és élveztek; mindezekkel ők maguk is éljenek és azokat élvezzék saját maguk és örökösökük valamint mindkét nemből származó utódaik is. Ennek az általunk nyújtott kegynek, kegyességnek és bőkezűségnek bizonyosságául, továbbá igaz és valóságos nemesi jogaiknak jeleként az alábbi címert, mint nemesi jelvényt adományozzuk nekik: álló katonai pajzs fehér mezővel, amelynek alsó részén szétterülő zöld mezőben egy erdei kecske, háta felé nyúló szarvakkal, hátsó lábaira támaszkodva, míg mellső lábai ugrásra készen nyúlnak előre, áll a pajzs jobb oldala felé fordulva. A pajzsra nyílt katonai sisak van helyezve királyi

koronával, melyből a fentivel mindenben megegyező féltestű crdei kecske emelkedik ki. A sisak tetejéről, azaz csúcsáról jobbról kék és arany, balról pedig vörös és fehér színű szalagok hullanak alá, amelyek szépen díszítik a pajzs oldalait, amint mindez az oklevelünk elején a festőművész ügyes keze által szép színekkel megfestve látható. Mindezt Vállaji Sípos Györgynek és általa az említett és felsorolt személyeknek adományozzuk, örökösökkel együtt és mindkét nembeli utódaikkal együttesen, királyi kegyelmünk jeleként. Elhatároztuk, valamint biztos tudással és megfontolt lélekkel megengedtük, hogy ők mostantól kezdve minden időben ezzel a címerrel, mint nemességük jelvényével, Magyarország és kapcsolt Részei nemeseinek példájára mindazokkal a jogokkal, előjogokkal, kedvezményekkel, szabadságokkal és kiváltságokkal élhessenek, melyekkel ők természet vagy jogszokás alapján éltek és használtak, illetve jelenleg is élnek és használnak. Mindezeket a jelvényeket bárhol használhatják és ezekkel élhetnek akár csatákban, ütközetekben, párbajokban, tornajátékokon vagy küzdelmekben, valamint bármely egyéb katonai gyakorlaton vagy nemességi vetélkedőn; de ugyancsak viselhetik zászlóikon, pecsétjeiken, pajzsikon, sátraikon, otthonaikban, sírhelyeiken és általában mindenütt, bármely tulajdonukon és kiadványukon mindannak az igazi és valódi nemességnek jeleként, amellyel őket és mindkét nembeli utódaikat mindenki, bármilyen jogállású, méltóságú, állapotú és helyzetű személy megtisztelni tartozik. Mindezeket részükre adjuk, adományozzuk, őket megnemesítjük a jelen kiváltságlevelünk ereje alapján. Ennek emlékezetére és örök megerősítésül kegyesen kiadtuk jelen oklevelünket magyar királyi titkos függő pecsétünkkel megerősítve Sípos Györgynek és általa a fent említett személyeknek, örökösöknek és mindkét nembeli utódainak. Kelt királyi várunkban, Pozsonyban az Úr ezerhatszáztizenharmadik esztendejében, április hónap negyedik napján húséges hívünk, Lépes Bálint nyitrai püspök és nyitrai örökös főispán, királyi tanácsosunk és magyarországi udvari kancellárunk kezei által, német-római birodalmi uralkodásunk első évében, magyarországi és egyéb országainkbéli uralkodásunk ötödik, csehországi uralkodásunk második évében. Jelen voltak: főtisztelendő és nagytiszteletű, Krisztusban atyák Ghimesi Forgách Ferenc, a Római Szent Egyház presbiter bíborosa, esztergomi érsek, Náprágyi Demeter, a kánonjogilag egyesült kalocsai és bácsi egyházmegye érseke, Dimitrovich Péter választott zágrábi, Mika Miklós váradi, Ergely Ferenc

veszprémi, a már említett Lépes Bálint nyitrai, Almácssy Pál váci, az említett Náprágyi Demeter győri apostoli adminisztrátor, Pyber János választott pécsi, Horovitz Mátyás választott csanádi, Majtényi László választott szerémi, Dávid Pál választott tinnini, Tegledy János boszniai egyházmegyei püspök, akik Isten egyházait boldogan kormányozzák. Az egri, az erdélyi, a modrusi egyházi méltóságok üresedésben lévén. Velük együtt jelen voltak az alábbi tekintetes és nagyságos urak: gróf Bethlehemfalvai Thurzó György, Magyarország nádora, gróf Ghimesi Forgách Zsigmond udvarbíránk, Monyorókeréki Erdődy Tamás gróf, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánja, miközben a tárnoki hivatal üresedésben volt; rajtuk kívül Batthyány Ferenc lovászmester, Rimaszécsi Széchy Tamás étekfogómaster, Nagylucei Dóczy András főkamrás, Homonnai Drugeth György pohárnokmester, Révay Péter udvarmester és Kissasszonyfalvai Istvánffy Miklós ajtónállómester, valamint Erdődi Pálffy István, pozsonyi ispán és még sokan a vármegyék főispánjai, akik a megyéket vezetik.

Mátyás s. k.

Lépes Bálint

nyitrai püspök s. k.

Ferenczffy Lőrinc s. k.

Vállaji Sípos György címereslevele. Kihirdetve Szabolcs,¹⁶ Ugocsa¹⁷ és Bereg vármegye¹⁸ és Dóczy András¹⁹ által.

Az Úr 1613. esztendejében május havának 1. napján Szatmár vármegye Szatmár városában tartott nemesi közgyűlésének helyén benyújtották és bemutatták a király úr öfelsége által kegyesen kiadott jelen nemes- és címereslevelet. Egyidejűleg Szatmár vármegye nemesi közgyűlése az idézetet kihirdette, közölte és minden részletét tudomásul vette.

Irinyi András, Szatmár

vármegyének esküdt főjegyzője, s. k.

Előttem Paczó Ferenc, ugyanezen

Szatmár vármegye alispánja előtt, s. k.

Előttem Ibrányi János szolgabíró előtt, s. k.

Megjegyzés. A jelen oklevél, aminthogy a szövegből az kiderül és érthető, a királyi titkos függő pecséttel van megerősítve.

Végezetül szeretném remélni, hogy ráirányíthatom a figyelmet a rövid időn belül két nemeslevelet szerző családokra. (Jómagam még két ilyen családról tudok: Domahídi Sípos,²⁰ Nyúzó.²¹) Egy adatbázis birtokában biztosan megállapítható lesz:

Az első armálist az erdélyi fejedelem adta, ami a királyi Magyarországon nem érvényesíthető. A második armálist már a magyar király adományozza. (Vélhetően olyan eset nem fordul elő, hogy fordított lenne a sorrend.) Mindebből az következne, hogy a magyar király Erdélyt is a Magyar Korona részének tekinti, adományait ott is érvényeseknek gondolja. Az erdélyi fejedelem hatásköre viszont csak Erdélyre szorítkozott. Elvileg kialakulhatott volna olyan okleveles gyakorlat is, hogy a magyar király megerősíti az erdélyi fejedelem által kiadott nemeslevelet – ilyenre azonban aligha van példa –, de nem ez történik: új armálist ad ki. Példa csak arra van, hogy az egyik erdélyi fejedelem megerősíti a másik által kiadott nemeslevelet. Pl. Dévai Keözegy Bálint Rákóczi Zsigmondtól kapott nemességet (Gyulafehérvár, 1607. szeptember 28.), ezt írta át, erősítette meg (Gyulafe-

hérvár, 1608. október 4.) Báthory Gábor.²² Mint ismeretes Rákóczi Zsigmondot lemondásra kényszerítette Báthory Gábor, Kőszegi Bálint kényes helyzetbe került: szükségességét érezte annak, hogy az új fejedelemmel is elismertesse nemességét.

Bethlen Gábor uralkodása idején, 1622-től Erdélyhez csatoltak hét magyarországi vármegyét (Ugocsa, Szatmár, Bereg, Szabolcs, Zemplén, Abaúj és Borsod), I. Rákóczi György 1645-ben kettővel (Szatmár és Szabolcs) gyarapította a fejedelemséget.²³ Ha az ezeken a területeken élők kaptak tőlük nemesleveleket, elismerte-e ezeket később a magyar király, vagy a visszacsatolás után (Bethlen Gábor, illetve II. Rákóczi György halálát követően) újra nemesítette e családokat?

Sípos Ferenc

JEGYZETEK

¹ Az eredeti nem ismert, 1648-as másolatát ld.: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Magyar Kamara Archivuma. E 156. U et C. Fasc. 13. nr. 13. Az eszedi uradalom 1648-as urbárium. 63. p. (Filmtár, 2225. sz. doboz).

² Uo. Az adománylevelet *Sípos András levelének pariája az Kerek Erdeő allyarúl* címmel másolták be az urbáriumba.

³ Tagy, 1607. augusztus 4. Báthory Gábor mentesíti a terhek alól Sípos György vállaji házát. 1648. évi másolat. Uo. 63. p.

⁴ Báthory István szerepére a tizenöt éves háborúban ld. legújabbban *Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. (a továbbiakban: *Tóth 2000.*) 143–144., 151–152., 156. és 231. p.

⁵ Lelesz, 1615. január 29. A Leleszi Konvent jelentése Sípos György birtokba iktatásáról. Bratislava (Pozsony) Slovenský národný Szlovák Központi Állami Levéltár. Leleszi Konvent Levéltára. Statutoriae. S 29. (Fogalmazvány.)

⁶ Lelesz, 1626. június 11. A Leleszi Konvent az országbíró parancsára hiteles másolatban Sípos Andrásnak kiadja az édesapja, Sípos György birtokba iktatásáról készült jelentését. MOL, P 392 Károlyi levéltár. Lad. 47. nr. 41/a. (Másolat 1748-ból.)

⁷ Az első nemeslevél elkallódása érthető: előbb a jogbiztosító volta kérdőjeleződött meg, majd pár évvel később – az új armális megszerzésével – feleslegessé is vált. A második armális – *Nyakas Gáborné Sípos Erzsébet* debreceni lakos szóbeli közlése szerint – nagy valószínűséggel 1944-ben Nyírmihálydiban semmisült meg: a beszállásoló orosz katonák barbarizmusának esett áldozatul több családi irattal együtt.

⁸ MOL, F 1. Libri regii VI. k. 309. p. (Filmtár 1196. és 39239. sz. doboz)

⁹ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (a továbbiakban: SZSZBML) IV. A. 1/b. Szabolcs vármegye közgyűlési iratai. Fasc. 31. nr. 19. 1613. (Másolat 1760-ból.) Uo. IV. A. 501/e. Szatmár vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 227. csomó: Nemesi igazolások, XVI-XIX. század, R-S. (Másolat 1766-ból.)

¹⁰ MOL, Bírósági levéltár. O 69 Acta post advocatos. Fasc. 129. nr. 97. Sípos Péter iratai.

¹¹ *Karagyena Mihály*: Magyarország hiteles helyeinek levéltáraiban őrzött hercegi, grófi, bárói és nemesi okleveleinek jegyzéke. Melléklet a Turul 1887. évi folyamához, 18. p. In: Ezt nem látam, keletkezési körülményeiről így nem tudok nyilatkozni. A két armális publikálását e körülmény teszi szükségessé, de korábbi tanulmányom (ld.: A Vállaji Sípos család genealógiája. In: Turul, [1995] 3–4. sz. 84–92. p.) kiegészítésül is szánom. A latin nyelvű szövegeket *Komoróczy György*, a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár azóta elhunyt nyugalmazott igazgatója fordította, a latin nyelvű szövegek olvasatát és a fordításokat *Sölch Miklós*, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosa ellenőrizte.

¹² MOL, F 1. Libri regii VI. k. 309. p. (Filmtár, 1196. és 39239. sz. doboz) A nemeslevél szövegének egykorú kivonata.

¹³ Azaz: Vállaj.

¹⁴ MOL, Bírósági levéltár. O 69. Acta post advocatos. Fasc. 129. nr. 97. Sípos Péter iratai. Másolat 1824-ből.

¹⁵ Mátyás, még mint főherceg, 1594-ben és 1595-ben főparancsnokként irányította a magyarországi hadműveleteket. *Tóth 2000.* 148., 170. p.

¹⁶ A nemeslevél itteni kihirdetésére nincs adatom: nemességét ebben a vármegyében először 1725-ben igazolta – a nemeslevél bemutatásával – a Balkányban lakó Sípos János. SZSZBML IV. A. 1/b. Szabolcs vármegye közgyűlési iratai. Fasc. 27. nr. 24., 25. 1726., valamint MOL, Helytartótanácsi Levéltár C 30. Acta nobilium. Catalogus nobilium armalistarum comitatus de Szabolcs, 1725. 2–3. p. (Filmtár, B 1109. sz. doboz) 1789-ben Szabolcs vármegyében (Aba puszta, Apagy, Balkány, Besenyőd, Bogát, Eszeny, Geszteréd, Ibrony, Kemece, Kércs, Laskod, Mihálydi, Oros, Pazony, Perked puszta, Ramocsaháza, Szakoly, Tiszaladány, Tura) a Mihálydiban lakó özvegy Sípos Györgyné Somlyódy Évának, valamint Sípos Józsefnek, Sípos Ferencnek, Sípos Györgynek és a Balkányban lakó Sípos Ferencnek voltak részirtokai. SZSZBML IV. A. 1/b. Szabolcs vármegye közgyűlési iratai. Fasc. 4. nro. 61. 1790. 213., 214., 215., 216., 221. számú birtokbevallási lap. MOL, Archivum Josephinum. Tabula Provincialis. O 64. 6. csomó. Elenchus indicationum comitatus Szabolcsensis, nri 213., 214., 215., 216., 221.

¹⁷ A nemeslevél Ugocsa vármegyei kihirdetésére nincs adatom, a szomszédos Ung vármegyében (Gejőc) 1789-ben a Mihálydiban lakó Sípos Józsefnek volt részbirtoka. SZSZBML IV. A. 1/b. Szabolcs vármegye közgyűlési iratai. Fasc. 4. nr. 61. 1790. 214. számú birtokbevallási lap. MOL, Archivum Josephinum. Tabula Provincialis. O 64. 6. csomó. Elenchus indicationum comitatus Szabolcsensis, nr. 214.

¹⁸ A nemeslevél itteni kihirdetésére nincs adatom. 1789-ben Bereg vármegyében (Atya, Barabás, Csomonya, Gergelyi, Gerzsenyő, Kerecseny, Kisbégány, Nagybégány, Tiszaadony, Tiszaszalka, Tákos, Ugornya, Vid) a Mihálydiban lakó özvegy Sípos Györgyné Somlyódy Évának, valamint Sípos Józsefnek és Sípos Györgynek voltak részbirtokai. SZSZBML IV. A. 1/b. Szabolcs vármegye közgyűlési iratai. Fasc. 4. nr. 61. 1790. 213., 214., 216. számú birtokbevallási lap. MOL, O 64. 6. csomó. Elenchus indicationum comitatus Szabolcsensis, nr. 213., 214., 216.

¹⁹ Dóczy András 1610–1621 között Szatmár vármegye főispánja volt. *Fallenbühl Zoltán: Magyarország főispánjai, 1526-1848.* Bp., 1994. 98. p. Utalás az armális 1613. május elsejei kihirdetésére. 1789-ben Szatmár vármegyében (Endréd, Vitka) a Mihálydiban lakó Sípos Györgyné Somlyódy Évának és Sípos Györgynek voltak részbirtokai. SZSZBML IV. A. 1/b. Szabolcs vármegye köz-

gyűlési iratai. Fasc. 4. nr. 61. 1790. 213., 216. számú birtokbevallási lap. MOL, O 64. 6. csomó. Elenchus (...) nr. 213., 216.

²⁰ Az első armalist Báthory Gábortól (Gyulafehérvár, 1608. május 20.) Sípos Márton és Péter, a másodikat II. Ferdinándtól (Bécs, 1629. október 31.) Sípos Péter kapta. A család mindkét nemeslevelét megőrizte és bemutatta az 1766-os nemesvizsgálaton. SZSZBML IV. A. 501/e. Szatmár vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 227. csomó: Nemesi igazolások, XVI-XIX. század, R-S. (Másolatok.)

²¹ Az első nemeslevelet II. Rákóczi Ferentől (Szerencs, 1707. május 20.) Nyúzó Mihály és János, a másodikat VI. Károlytól (Bécs, 1712. augusztus 15.) Nyúzó Mihály kapta. Az első szövegét ld. *Thaly Kálmán: Heraldikai és sphragistikai adatok a Rákóczi-korból. Turul, (1895) 50–51. p.* (A közlés egykorú, hivatalos másolatról történt.) A második szövege 1766-os másolatban maradt meg. SZSZBML IV. A. 501/e. Szatmár vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 226. csomó: Nemesi igazolások, XVI-XIX. század, Ny-P.

²² Confirmatio Nobilitationis Valentini Keözegy de Deva, cum perpetua exemptione domus. MOL, F 1. Libri regii V. k. f. 96. (Filmtár 39238. sz. doboz)

²³ *Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában, 1541–1711.* Bp., 1918. 368. p.

KÖNYVISMERTETÉS

Armálisok. Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898.
 Szerkesztette: MOLNÁR ANDRÁS. Írta: BILKEI IRÉN, KAPILLER IMRE és MOLNÁR ANDRÁS
 A reprodukciókat és a borítótérket készítette: Zóka Gyula. Digitális technika: TVF Stúdió Kft.
 Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004

2004-ben a hazai tudományos élet az egyik, a levéltár-tudomány és diplomatika pedig a legjobb könyvvel gazdagodott a Zala Megyei Levéltár jóvoltából. A vállalkozás is óriási, hasonlóra eddig csak a Magyar Országos Levéltár merészkedett, igaz, a nemzeti archívum – az armálisok regisztere mellett – csak válogatva közölhetett fotómásolatokat óriási gyűjteménye címeradományairól (*Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Corvina, Bp., 1987. Második, kiegészített kiadás: Babits, Szekszárd, 1999*), amelyek már CD-ROM formájában is hozzáférhetők (*A MOL címereslevelei. Arcanum Adatbázis Kft., Bp., 2000*). A témában megjelent többi címergyűjteményt e helyt nem említhetjük, hiszen azok nem fotómásolatokat közölnek, vagyis nem a címerminiatúrákat reprodukálják, hanem a címereket. Utalunk viszont a régi Turulban időről időre megjelent regiszterekre, melyekben a vármegyei levéltárak igyekeztek a heraldika és genealógia iránt érdeklődők népes taborát a megyék levéltárában fellelhető címereslevelekről tájékoztatni.

A zalai armálisgyűjtemény elég csekély ahhoz (a félszázat sem éri el), hogy teljes egészében közölni lehessen, ugyanakkor elég gazdag is, hogy megérje a levéltárosoknak hiánytalanul publikálni az itt őrzött okleveleket, hiszen terjedelmük éppen elegendő egy jól kezelhető képeskönyv összeállításához. A közlést a Szerkesztő előszava szerint alapos restaurátori munka előzte meg, igazolva, hogy a publikáció csak végterméke a gyűjteményi munkának, a közreadást

ugyanis a levéltári praxis számos fázisa előzi meg. Bár a hártárra írt és festett miniatúrákkal díszített armálisok matériájuk és a nemesi családban kultusztárgyként való őrzésük, óvásuk miatt sokszor marandandóbbaknak bizonyultak a papírra vetett iratoknál, restaurálásuk éppen különlegességük és összetettségük miatt igényel nagyobb anyagi ráfordítást. A restaurálás a – digitális technikával végzett – reprodukció egyik előfeltétele is, hiszen az évszázadokig összehajtván őrzött pergameneket lehetetlen gyűrődés nélkül kibontani és lemásolni.

A kutathatóvá és esztétikailag is „élvezhetővé” tett darabokat a zalai levéltárosok a közlés bevett szabályainak megfelelően kísérő tanulmányokkal engedték útjukra, melyek a téma legfontosabb hivaltörténeti, heraldikai ismereteit a Zala Megyei Levéltár irataira alapozva közvetítik. A tanulmányok nemcsak az armálisok gyűjteménytörténeti vonatkozásaira térnek ki, hivatkozva a magtalanul kihalt nemesi családok törvény szabályozta beszoigáltatási kötelezettségére, hanem a zalai nemesség, különösen az armalisták társadalomtörténeti kérdéseit is érintik. A hangsúly azonban a heraldikai, szfragisztikai, valamint diplomatikai tájékozódáson van (kár volt azonban félretájékoztatni a kronológiában járatlanokat azzal, hogy a 16–18. században a magyar királyok, illetve a Habsburg-kancellária diplomatikája a Gergely-naptárt alkalmazta, hiszen a 16. évszázad jó részére ez nem igaz, így a zalai oklevelek első 5 darabjára sem), s már a tanulmányok illusztrációinál feltűnik a kötet fő erőssége, a magas színvonalú repro-

dukció és nyomdai munka. A címeradományozásról és az oklevelek vármegyei recepciójáról szóló tanulmányokat nemcsak a hivatkozott oklevelekről készült reprodukciók magyarázzák – köztük a legszebb, a két lapra nyomott, fólió méretben közölt 1590. évi Tarcali-armális (10–11.), amelynek gyönyörű, sárkányos iniciáléminiatúrája a könyv borítóján is visszaköszön –, hanem a tanulmányblokk Címerkérő folyamodványok c. részének (28–31.) illusztrációi is. Mivel a címerkérő supplicatiókra a heraldikában kevesebb figyelem vetül, a zalai kötetben közölt kis címerfolyamodvány-gyűjteménynek különösen nagy a forrásértéke. Kérdés azonban, hogy a Tarcali-armális címerfestőjében helyes-e Bocskay Györgyöt, I. Ferdinánd kancelláriai titkárát és a kor neves kalligráfusát sejtetni, aki 1575-ben meghalt, így egészen bizonyos, hogy nem lehetett ott az oklevél kiállításánál a prágai udvarban [akinek egyébként miniatóri tevékenysége is kérdéses, hiszen 1560–1561-ben készült *Mira calligraphiae monumenta* c. kéziratához, amely ma a Getty Gyűjtemény féltett kincse, jó 30 évvel később Joris/Georg Hoefnagel készít csodálatos illusztrációkat, ekkor már valóban II. (I.) Rudolf udvarában].

A zalai armálisokat közlő könyv gerincét az oklevelek színes címerábráinak az A/4 formátumú könyvlapokhoz igazított (vagyis nagyított) közlése alkotja, számozás nélkül, ami esetleg megnehezítheti a tájékozódást, főként azonban a hivatkozás lesz körülményesebb, a szokásos diplomatikai gyakorlatnak, jelesül az egyes regeszták, szövegek számozás szerinti kiadásának pedig mindenképpen ellentmond. A kutatás és az esztétikai befogadás megkövetelte nagyításban reprodukált címerfestményeket a képekkel együtt olvasható leírás kíséri, amely a legfontosabb diplomatikai adatok – így az oklevél és címerrajz mérete – mellett az oklevelekre és a nemesi családokra vonatkozó egyéb könyvészeti és levéltári források hivatkozásait is közli, úgy, hogy a szakmabeliek és a családi régiséget kutató „civilék” is bőven meríthetnek belőlük. Az armálisok legfontosabb részéről, a címerleírásról azonban csak magyar nyelvű regesztát mellékelnek a szerzők, ami éppen a heraldikai kutatást nehezíti, hiszen a címer lényege a rövid latin nyelvű leírás, ilyen értelemben az oklevél elején „a címerfestő mesteri kezével” megfestett címer a latin szövegnek „csupán” – igaz, elsőnek és őseredetinek tekintett – illusztrációja. A latin leírás elmaradása miatt a heraldikus nem kerülheti ki, hogy eredetiben vizsgálja az armálisokat, hiszen a törökori oklevelek egyikét sem jegyezték be a Királyi Könyvekbe, a későbbiek közül is csak 10-et.

Az eredeti címerleírás csupán a teljes egészében reprodukált armálisokon olvasható. Ezeknek a regesztákkal való összevetéséből kiderül, hogy a szerzők az egyébként is látható címerrajzra koncentráltak, s kevésbé a „locusra”. Az 1630. évi Bertalan-armális eredeti címerleírását és a regesztát (8., 70–71.) vizsgálva az oklevélszöveg sokkal plasztikusabbnak, bővebbnek, sőt helyenként eltérőnek tűnik (*fuluus leo divaricatis posterioribus pedibus erectis stare, ac cauda ad tergum reflexa et ore hianti linguaque exerta... anterioribus pedibus ad rapiendum protensis et gradienti similis, rosae candidae efflorescentes... virum juvenili forma... nigro pileo hungarico, manu sinistra in lumbis injecta, dextra tres flauoscentes spicas tritici ostentantem, genibustenus eminentem*). A latin leírás szerint az oroszlán nem természetű, hanem vörhenyes vagy sötétsárga (aki látott oroszlánt, persze tudja, hogy ez a természetes színe is), s nemcsak – egyébként terpeszállásban – lép, hanem támadóállásban ábrázolják, farka – a címerrajzzal ellentétben – nem kettős, viszont visszahajlik a hátára, a rózsák nem ezüstszerűek, hanem fényesen fehérek (igaz, ez valóban az ezüstöt takarja). A sisakdísz férfialakja térdtől növekszik, ráadásul fiatal, és a kezével *sárgálló* búzakalászatokat mutat fel. Az említett Tarcali-armális leírása is sokkal költőibb és szemléletesebb, mint a regeszta (42.), hiszen a szőlőtő fürtjeivel a pajzs csúcsáig nő fel, és nem egyszerűen „a talajból nő ki”, s a görbe (és nem arany-) szarvú kecske nem pusztán eszi, hanem a szőlőtő árnyékában megbújva (hűsölve) eszi a lecsüngő fürtöket, s az arany csillag sem lebeg, hanem „rára-gyog” a kecskére (*cuius fundum viridis campus occupat, ex quo in scuti parte dextra vitis viridis ad scuti summitatem botris reserta excreuisse, sub cuius umbra in campo viridi delitescens capra cornibus reflexis uvis dependentibus vesci, illamque ex scuti sinistram angulo stella aurea irradiare...*). Az 1715-ben Iharosy Gergelynek és családjának kiadott armálisba zöldöves vörös ruhába öltözött magyar katonát (*vir militaris Hungarus... rubro vestitu induitus viridi cingulo*) raktak, s nem „vörös, katonai ruhás férfit zöld övvel” (15., 104.), nem csupán „vörös prémes sapkában” van, hanem „vörös cobolyprémes süveg” (*rubro pileo Sabellino*) fedi a fejét, ami nemcsak a korabeli magyar viseletre utal, hanem a címernerő igényességére is vall, hiszen a cobolyprémes még a gyakoribb „nyusztos” fővegnél is drágább és előkelőbb volt. A címerkép figurája bal kezét nem „csípőjére teszi”, hanem hüvelyébe rejtett szablyáját markolja vele, jobbajával pedig nem egyszerűen tartja, hanem hájánál vagy üstökénél ragadja meg a levágott török fejet (*manuum sinistra frameam in vagina reconditam sus-*

tinere, dextra vero amputatum caput Turcicum per comam tenere).

Ahol a rajz hiányzik, s rekonstruálni kell a címet, ott sem teljesen pontos a leírás, hiszen a Kissey Herczegh-armálisban (Prága, 1601), amelynek keretét és intitolációjának betűit egyébként feltűnően szép leveles-írdás füzérdísszel ékesítették II. (I.) Rudolf prágai címerfestő műhelyében, a heraldikailag igényes címerleírás világosan közli, hogy a pajzsot „közepén folyóvíz módján/folyóhoz hasonlóan fehér pólya” (*lamina alba instar fluxus currentis... per medium*) vágja el (45.).

A magas nívón közölt címerminiatúrák vélhetően a kései reneszánsz és barokk művészettörténeti kutatást is megtermékenyítik, sőt a késő gótikus címerfestészet is képviseltetik a Mátyás-kori Dely-armális (19., 32–33.) által, amelynek gyönyörű fehér lilioma nem sokkal később az 1500 körül készült híres Szent Margit-fametszeten (*Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom*) jelenik meg.

Az újkori heraldika és mentalitástörténet kutatói azonban feltétlenül kincsesbányát találnak a bámulatos kollekciót tartalmazó kötetben, egyébként a jellegzetes magyarországi címertan és címerhasználat sajátosságaival, illetve a Habsburg-kancellária heraldikai gyakorlatával a kísérő tanulmány is invenciózusan foglalkozik. A naturalizmusra törekvő heraldikai ízlés és igény szinte valamennyi címerképfajtája megjelenik a gyűjteményben, s ha meggondoljuk, hogy –

esetleges – pár könyvének metszetén kívül az armális volt az egyetlen művészi alkotás, amely egy kismemesi, armalista család otthonában felbukkant, a gyűjtemény kompakt forráscsoportot szolgáltat ennek a társadalmi rétegnek a vizsgálatához is.

Tanulságos, és a Zala Megyei Levéltár helyi presztízsére, kapcsolataira mutat, hogy a könyv megjelenését az obligát országos pályázatok mellett több zalai vállalkozás, sőt magánszemély támogatta, s még szappanreklámot sem kellett a kötet utolsó oldalain elhelyezni, ami természetesen egyet jelentett volna az eredeti cél és a minőség súlyos lerontásával. Megnyugtató, hogy az üzleti életben és magánszférában találni olyast, aki megelégszik nevének a kolofonban való feltüntetésével, ugyanakkor úgy gondolja, rangot kap ő és cége is, ha rangos kiadványt támogat. Üzleti ajándéknak sem megvetendő a keménykötésű, elegáns kötet, amelyet éppen a címerreprodukciók miatt – a kutatás mellett –, a nagyközönség is élvezettel lapozhat.

A zalai armálisgyűjtemény, követve Nyulásziné Straub Éva munkáját, az első (vagy a második) lépés a teljes hazai címereslevél-corpus összeállításához és közreadásához, s tekintve, hogy a magyar közigazgatás jelenleg 19 megyéről rendelkezik, hosszú még az út. És nehéz is, mert a zalai levéltárosok magasra tették a mércét.

Gyulai Éva

ANTON WIRTH-JOHANNES NEUMAYER: Ortsfamilienbuch der ehemaligen deutschen Gemeinde Vecsés bei Budapest. 1786–1895. [Waiblingen, 2004.] 1037 oldal (Schriftenreihe zur donauschwäbischen Herkunftsforschung. Band 106.) (Deutsche Ortsippenbücher. Band 353.)

Alig másfél évtizeddel azt követően, hogy Vecsést herceg Grassalkovich Antal benépesítette, 1799-ben Vályi András „Magyarországnak leírása” c. munkájában a következő szavakkal jellemezte a települést és annak lakóit: „Vecsés. Német falu Pest Vármegyében, földesura Herceg Eszterházy Uraság, kinek egyegy emeletre épült Vendégfogadójával díszeskedik, lakosai katolikusok, fekszik Etszerhez közel, mellynek filiája, Pesthez két mértföldnyire; határja homokos, rozstot, és tavaszit (azaz tavaszi árpát) terem, kevés szénát is.”¹

A lakosokról sajnos igen szűkszavúan nyilatkozik. Csupán lakóinak etnikai hovatartozásáról és vallásá-

ról értesülhet tömör összefoglalásából az olvasó. Ami az előbbi illeti: csak annyit mond: németek. Egy szót sem szól elszármazásukról, létszámukról, idetelepítésükről, esetleges bevándorlásukról. Információi csupán tájékoztató jellegűek.

Nem sokkal bőbeszédűbb az utolsó, 1848 előtti, 1828. évi országos összeírás alapján készült, a Magyar Királyság közigazgatási-földrajzi és statisztikai leírását bemutató mű sem, de azért azt megtudhatjuk belőle, hogy lakosai már nemcsak katolikusok, jóllehet ők voltak többségben (a 925 főből 869), velük együtt az egykori faluban az említett esztendőben még 52 református, illetve evangélikus és görög-kele-

¹ III. k. Budán, 1799. 614.

ti, valamint 4 zsidó is élt. Ők mindösszesen 141 házbán éltek.²

Lakatos Ernőnek a településről készített monográfiájából ismeretes, hogy a gyorsan fejlődő falu lakosságának száma 1846-ban elérte az 1560, majd 1850-ben az 1881, a dualizmus korában, azaz az 1867 utáni évtizedekben, 1881-ben a 2674-et, egy évtizeddel később pedig a 3271-et.³ A különböző statisztikai adatokból ismert a lakosság vallási és etnikai-nemzetiségi összetétele is: bármelyik statisztikai évet is vizsgáljuk, szembevetve a katolikusok és a németeknek a részaránya, mégpedig általánosságban 2/3-1/3 arányban a németek javára, a velük itt együtt élt magyar és szlovák lakossággal szemben, akik többségükben evangélikus és református vallásúak voltak (igen kis számban képviseltették még magukat az izraeliták).

Ezeknek, a 18. és 19. században itt élt vagy más-hová vándorolt s megtelepedett vecsési németeknek az emlékéit idézi fel az a tekintélyes munka, amelynek szerzője a németországi, Sindelfingen (Stuttgart mellett) székhelyű „Arbeitskreis donauschwäbischer Familienforscher (AkdFF)” (Dunai Sváb Családkutatók Munkaköre) elnöke. Anton Wirth vecsési német család sarja: mindössze kilenc éves volt, mikor 1946-ban családjával és rokonainak többségével együtt Baden-Württembergbe kitelepítették. Jelenleg is ott él, egy kis városban, a Stuttgarthoz közeli Waiblingenben. Az egyesületet 1975-ben alapították, melynek állandó taglétszáma meghaladja a 700 főt. Fő célja az ún. „dunai svábok”, azaz az egykori Magyar Királyság területére a 17. század végétől a 19. század közepéig folyamatosan betelepült-betelepített német származású lakosok családfáinak felkutatása, pontosabban az ősök elszármazásának, vándorlásának, letelepedésének körülményeit a rendelkezésre álló németországi és magyarországi, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamainak levéltári kútfői (elsősorban egyházi anyakönyvek és egykorú országos, területi összeírások), alapján a lehetőség szerint körültekintően feltárni. Az „Arbeitskreis” a dunai sváb népcsoportok sorsának, múltjának megismertetésével szoros összefüggésben fontosnak tartja a dunai svábok önazonosságának, öntudatának erősítését, elmélyítését, az egykori lakóhelyekkel történő kapcsolattartást is. Az egyesület évente – tavasszal –

közgyűlést tart sindelfingeni székházában, melyre hivatalos, céhbeli történéseket is meghívnak, akik a dunai svábok múltjáról tartanak előadásokat. Minden ősszel kerül sor a taggyűlés összehívására, ahol különböző szekciókban az egyesület tagjai tartanak beszámolókat családtörténeti kutatásaikról.⁴

Az „Arbeitskreis” nemcsak köz- és taggyűlései útján nyújt hasznos információkat tagjai és az érdeklődők szélesebb tábora számára, részint az egyesület életéről és működéséről, részint pedig a családkutatásokról, hanem rendszeres kiadványaival is. Ezek között említhető a „Donauschwäbische Familienforschung”, a „Die Bestände der Bibliothek und des Archivs”, valamint a „Donauschwäbische Familienkundliche Forschungsblätter. Mitteilungen des Arbeitskreises donauschwäbischer Familienforscher e. V. (AkdFF)” (1974 óta 116 szám látott napvilágot). A kiadványok között fontos helyet foglal el a „Schriftenreihe zur Donauschwäbischen Herkunftsforschung” c. sorozat, melyben eddig publikált 106 kiadvány a dunai svábság számos német településének lakosairól nyújt alapos történeti, családtörténeti áttekintést. Ennek a sorozatnak utolsó kötete Anton Wirth műve, amely magas színvonalával folytatja a németországi dunai sváb családfakutatás immáron több mint félévszázados kitűnő hagyományait.⁵

⁴ Az egyesület tevékenységéről és tagjairól, a családkutatás feladatairól ld. bővebben: Handbuch des Arbeitskreises donauschwäbischer Familienforscher e. V. (AkdFF) herausgegeben zum Anlass des 25-jährigen Jubiläums mit dem Verzeichnis der Mitglieder. Sindelfingen, 2000. Arbeitskreis donauschwäbischer Familienforscher (Schriftenreihe zur donauschwäbischen Herkunftsforschung. Band 87.)

⁵ Ld. erre a következő alapvető műveket: *Franz Wilhelm-Josef Karlbrunner*: Quellen zur deutschen Siedlungsgeschichte in Südosteuropa. München, 1936. (Schriften der Deutschen Akademie. Heft 11.); *Werner Hacker*: Auswanderungen vom Oberen Neckar an Südosteuropa und Übersee im 18. Jahrhundert. München, 1970. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 23.); *Uő.*: Auswanderungen aus dem Südöstlichen Schwarzwald im 17. und 18. Jahrhundert. München, 1970. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 28.); *Uő.*: Auswanderungen aus dem Oberschwaben im 17/18. Jahrhundert. Stuttgart und Aalen, 1977.; Auswanderungen aus dem Baden und dem Breisgau im 18. Jahrhundert. Stuttgart und Aalen, 1980.; *Uő.*: Auswanderungen aus Rheinpfalz und Saarland im 18. Jahrhundert. Stuttgart, 1987.; *Stefan Stader*: Sammelwerk donauschwäbischer Kolonisten. Auszüge aus der donauschwäbischen Gesamtkartei. Teil I. A-D.; Teil II. E-G; Teil III. H-Kap.; Teil IV. Kar-L.; Teil V. M-O. Sindelfingen, 1997–2001. – Közel négyszázra tehető azoknak a német műveknek a száma, melyek részint a Magyarországra, illetve a Kárpát-medencébe elvándorolt és itt megtelepült vagy letelepített német családok történetével foglalkozik.

² *Fényes Elek*: Magyar Ország 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. II. k. Pest, 1837. 437.

³ *Lakatos Ernő*: Vecsés története. Bp., 1973. 46.

Anton Wirth Antal könyve több mint három emberöltő vecsési lakosaira vonatkozó legfontosabb adatokat gyűjtötte össze több mint két évtizeden át tartó, lankadatlan szorgalmat és kitartást igénylő, szem és idegfárasztó munkával. Művével, mely nem egy esti könnyed szórakoztató olvasmány, azt az elsődleges célt szolgálja, hogy a betelepítéstől, tehát 1786-tól a kizárólagos egyházi anyakönyvezés megszűnéséig, illetve a polgári anyakönyvezés bevezetéséig, 1895-ig részletes adatokkal szolgáljon egykor a településre a Német-római Birodalomból, az osztrák örökös tartományokból, valamint Poroszországból, Cseh- és Morvaországból, Galíciából, a Magyar Királyság közeli és távoli vármegyéinek elsősorban német anyanyelvű polgárok lakta településeiről a jelzett időszakban több generáción át ide érkezett, illetve megtelepült lakosairól, lett légyenek azok jobbágyok, parasztok, kézművesek, cselédek, értelmiségiek, vagy bármiféle más foglalkozásúak. Összesen 455 helyről települtek ide, illetve telepedtek át Vecsésről más helységekbe a jelzett időszakban lakosok.

A könyvet Lakatos Ernőnek, a Pest megyei Levéltár egykori igazgatójának Vecsés történetéről írott rövid, németnyelvű összefoglalása vezeti be. A műben több ezer névvel találkozhat az olvasó, aki pusztán csak kíváncsiságból veszi a kezébe ezt a nemcsak tartalmára, de súlyára nézve is rendkívül becses könyvet, amelyből tájékozódhat felmenőiről, elődeiről, egykori szomszédaiak őseiről. A szoros alfabetikus sorrendben feltüntetett szülők (3754 családfő és házastárs) nevével kívül megismerheti származási, születési és halálozási helyüket, adataikat, a házasságkötések pontos dátumát. Információkat kap a gyermekek számáról, nevéiről, születési és halálozási adatairól, házasságkötésükről, a keresztszülőkről, továbbá ismereteket szerez a szülők vallásáról, foglalkozásáról (elsősorban az apáéről), vecsési lakcíméről, vagy ha éppenséggel más településen (pl. Soroksár, Dunakeszi, Szigetújfalu) élt, akkor az ottani házszámáról, címéről is. Az érdeklődő olvasók – elsősorban a vecsésiek és elvándorolt vecsésiek késő maradékai –, tehát megtalálhatják a műben egykori felmenőiket, felidézhetik a nagy-, déd- és ükszülők emlékét, akik ennek a településnek a lakói voltak, ennek a földjét művelték, ennek utcáit járták, mígnem több ezrüket a szerzővel együtt a történelem vihara el nem sodorta innen.

Anton Wirth mindenekelőtt az egyházi anyakönyveket tekintette fő forrásául, de felhasználta a különböző országos és vármegyei összeírásokat is, különös

tekintettel azokra, ahol névadatok is szerepelnek. Nemcsak a vecsési matrikulákat faggatta, hanem azokat a németországi települések anyakönyveit is, ahonnan a későbbi vecsési betelepülők vagy betelepítettek elszármaztak, továbbá a magyarországi környékbeli vagy távolabbi városok, falvak, kisebb települések matrikuláit, összeírásait is. Elsősorban azokat, ahol nagyobb vagy kisebb lélekszámú német anyanyelvű lakosság élt, így Pest különböző városrészeit, Budaét, Óbudaét, továbbá (a teljesség igénye nélkül): Zsámbékét, Perbálét, Budaörsét, Budakesziét, Pesthidegkútét, Nagykovácsiét, Ürömét, Dunakesziét, Soroksárét, Csepelét, Dunavarsányét, Dunaharasztiét, Ferihegyét, Halomét, Halomegyházét, Gyálét, Monorét, Taksonyét, Újhartyánét, Üllőét, Szigetújfaluét, Gyömrőét, Ceglédbercelét, Vácét stb. Azaz mindazon helységek anyakönyveit, ahol Vecsés egykori polgárai éltek s később Vecsés lakói lettek, vagy innen más helységekbe települtek át.

Anton Wirth műve nem egyszerűen adatbázis. Az, aki kézbe veszi ezt a vaskos kötetet, és nem mélyed el benne, és csak a pusztá adatokra koncentrál, minden bizonnyal annak tartja. A munka azonban, tüzetes tanulmányozás után megállapítható, hogy jóval több ennél, nevezetesen: a hazai és külföldi családtörténeti, genealógiai irodalom jelentős alkotásának tartható, melynek segítségével a családja iránt érdeklődő olvasó könnyen utánajárhat egyenes- vagy akár oldalági elődeinek, bepillantást kaphat a pusztá tények közlése alapján is életükbe. Fontos A. Wirth műve mindezen túlmenően azért is, mivel a házszámok pontos közlése alapján térképre vihetők Vecsés településviszonyai, meghatározható a falu kiterjedése, utcáinak rajzolata. De igen nagy jelentőséggel bír a könyv azért is, mivel a családfők foglalkozásának megadásával közvetve bepillantást nyerhetünk az egykori vecsési német családok életébe, társadalmi összetételébe, szociális helyzetébe is. Végül nyereségnek tartható a könyv Pest-Pilis-Solt vármegye több helységének története szempontjából, különös tekintettel a helyi migrációra, az el- és bevándorlásokra, továbbá a lakosság vallási és etnikai összetételének vizsgálatára.

A jobb és egyértelmű tájékozódást a könyv adataiban akkurátus pontossággal összeállított mutatók segítik: így a német családokba beházasodott nőkről, a kötetben szereplő összes személyről, a feltüntetett helyekről és területekről, végül a felhasznált forrásokról. A kötet számítógépes program alapján került kiadásra, melynek készítője A. Wirth munkatársa,

Johannes Neumayer volt. Teljes felelősséggel ajánljuk a kiadványt mindazoknak a figyelmébe, akik már hosszú ideje foglalkoznak a családfakutatással, különös tekintettel a nem nemesi famíliákra, és azoknak

is, akik a kötethez hozzájutva, azt tanulmányozva, csak ezután kapnak kedvet a családtörténet műveléséhez.

Soós István

Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára
Szerk.: ALMÁSI TIBOR, DRASKÓCZY ISTVÁN, JANCSÓ ÉVA
Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005. 414 oldal
ISBN 963 631 173 0

Nehéz helyzetben van a recenzens, mikor egy kiemelkedő kutató életpályáját méltató kötet nagyszerű tanulmányairól ír. Érszegi Géza, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosa, címzetes egyetemi tanár idén ünnepelte 60. születésnapját, ebből az alkalomból kollégái és tanítványai tanulmánykötettel köszöntötték. Érszegi Géza munkássága nemcsak a magyar középkor területére terjed ki, hanem túllép a korszak határain. Megjelent írásai között találunk olyat, ami Magyaróvár és Moson megye 1809-es francia megszállásával foglalkozik, és nevéhez köthető II. Rákóczi Ferenc *Vallomásainak* szöveggondozása. A kötetben található írások is széles időhatárt ölelnek fel, a magyar honfoglalás korától (Makk Ferenc: *A magyarok földje és a vezéri törzsek szálláshelyei a X. században*) kezdve egészen a 17. századig. Az időhöz hasonlóan széles skálán helyezkednek el az írások témái is, hiszen a nagyrészt középkortörténeti tárgyú cikkek mellett olvashatunk filológiai (pl.: Déri Balázs: *Ambrosius-idézetek Gellértnél*; Kristó Gyula: *A Dubnici Krónika Mátyás történetének két szöveghelyéről*), művészettörténeti tárgyú cikkeket is, és a köztörténet mellett legnagyobb számban a történeti segédtudományok körébe tartozó dolgozatok kaptak helyet a kötetben. Így például a középpécset fogalmának újfajta értelmezését nyújtja Almási Tibor „... *sub mediocri sigillo suo ...*”. *Megjegyzések a királyi középpécset fogalmának kialakulásához* című cikkében, Bilkei Irén a zalavári és kapornaki konvent hiteleshelyi tevékenységét dolgozza fel, a kiadványok külső és belső jellegzetességeinek bemutatásával (*A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi tevékenységének néhány sajátossága a Mohács utáni évtizedekben*), Németh Péter genealógiai tárgyú írást publikált (*Két szatmári család eredetéről*). Mivel Érszegi Géza munkássága széles körben hatott a magyar tudományos életben, ezért nem meglepő, hogy a szerzők között egyetemi oktatókat, levéltárosokat, muzeológusokat

egyenként találunk. Nemcsak a már jelentős tudományos tevékenységet maguk mögött tudó, idősebb kutatók írásai kaptak helyet, hanem a pályájuk elején álló, fiatal szakemberek munkáit is megismerhetjük.

A kötetben a köztörténeti tárgyú dolgozatok mellett legnagyobb számban a történeti segédtudományok körébe tartozó írások szerepelnek.

Az elkészült írások között szép számmal találunk olyanokat is, amelyek egy-egy forrás elemzésén túl annak kiadására is vállalkoztak. Így tett Henzsel Ágota (*A várdai család birtokügye 1550-ben*), Kubinyi András (*Politikai vitakultúra a Mohács előtti Magyarországon*), Oborni Teréz (*Néhány megjegyzés a székely széki önkormányzat történetéhez: Miklósvárszék 1624. évi privilégiuma*) és Vizkelety András (*Deus pictor*) is.

A következőkben szeretnék kiemelni – a teljesség igénye nélkül – néhány tanulmányt.

A történettudományt régóta foglalkoztatja az a kérdés, hogy Kis Károly bő két hónapos uralma idején Mária és Erzsébet milyen szerepet játszott az ország kormányzásában. Bertényi Iván *Volt-e kettős uralom hazánkban II. (Kis) Károly országglása idején?* című cikkében ezt a témát járja körül. A szerző megállapítása szerint Mária nem mondott le az uralomról Károly megkoronázása után, csak annak kizárólagos gyakorlásáról, így az 1385. december 31-ei szertartás után kettős uralomról beszélhetünk.

Gericz József *A képviselőlet középkori országgyűlésein* című cikkében áttekinti a szakirodalom (Léon Cadier, Lousse, Marongiu, Hartung, Mitterauer) felfogását a rendi gyűlésekről, majd ezeket összeveti a középkori magyarországi rendiséggel. Megállapítja, hogy minden magyar város a maga lakóinak összessége volt, nem alkottak egységes testületet, tehát mint renddel, a középkori magyar városokkal nem számolhatunk.

Kőfalvy Tamás a pécsváradi konvent hiteleshelyi tevékenysége során keletkezett oklevelekben találha-

tó malmokkal és malomhelyekkel foglalkozott. A különböző diplomákban fennmaradt említések térképre vetítésével malomkörzeteket különített el, és az adásvételek rögzítése során megmaradt forgalmi értékek alapján igazolta, hogy az említett ingatlanok igen értékesek voltak, és ezért nem meglepő, hogy gyakran estek hatalmaskodások áldozatául. A cikket a malmokat és malomhelyeket említő 64 darab oklevél listája zárja.

Laczlavik György *A budavári kisebb Szűz Mária-, avagy Szent Zsigmond-prépostság történetéhez* című írásában a Zsigmond király által 1410 előtt alapított káptalan történetének összefoglalása mellett az 1541 előtti prépostok pályáját mutatja be röviden, a szakirodalom eredményei alapján. Buda török kézre kerülése után a káptalan működése megszűnt, a hódítók dzsámivá alakították át. 1686 után Putanicz János esztergomi kanonok kapta meg a prépostságot, jogaival és javaival egyetemben. Azonban – mivel az oklevelek időközben elkallódtak – csak a templom és a prépostsági székház maradványait sikerült visszaszerzenie, de nem építették újjá azokat. A régészek az épület alapfalait hozták felszínre a Szent György téren.

Ladányi Erzsébet *A miles Magyarországon és Európában Szent István korában* című cikkében a középkori társadalom egyik kategóriáját, a *milest* veszi vizsgálat alá. A források áttekintése után arra a következtetésre jut, hogy szemben a legújabb szakirodalommal, a miles Magyarországon mindig szabad volt, soha nem szolgarendű. Ha megélhetése miatt elszegődött fegyveres szolgálatra, ez nem változtatott jogállásán, és nem találunk olyan magyarországi forrást, amely hűbéres voltáról szólna.

Nyulásziné Straub Éva *Mohács előtti címereslevelek* című cikkében a ránk maradt 283 címert adományozó diploma jegyzékét nyújtja. Ebben kiegészíti Csoma József *Mohácsi vész előtti címereslevelek nyomai* címmel 1906-ban, a Turul hasábjain közölt listáját. A jegyzék kiegészítése azért vált időszerűvé, mert az azóta eltelt 100 évben egyes oklevelek elpusztultak, ám a kutatók számára ezzel egyidőben hozzáférhetővé váltak olyan diplomák, melyek addig ismeretlenek voltak. A forrásbázis az esetlegesen még lapangó oklevelek napvilágra kerülésével még bővíthet.

Piti Ferenc Károly Róbert egy évi kelteztést nem tartalmazó oklevelét datálta közvetett bizonyítékok alapján 1316-ra (*Egy Károly Róbert-kori oklevél keltezése és a dévai csata időpontja*). Az így pontosan év-

hez kötött oklevélben található adatok alapján az eddig bizonytalan dátumú dévai csatát (Engel Pál 1314/15 tele, Kristó Gyula 1317 második fele) megnyugtatóan köti az 1316-os évhez. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a kelteztelen oklevelek pontosabb datálása fontos köztörténeti adalékokkal szolgálhat.

Solymosi László szintén diplomatikai tárgyú cikket publikált a kötetben, *Az esztergomi örkanonok 13–14. századi okleveleinek leltára 1412-ből* címmel. A középkori oklevelek elsődleges feladata a jogbiztosítás volt, ezért a kedvezményezettek minden körülmények között azok megőrzésére törekedtek. Ennek egyik eszköze volt, hogy az eredeti diplomát egy hiteleshellyel átírásták. A hiteleshelyek kiadványai kezdetben chirographumok voltak, azaz két példányban állították ki az oklevelet, és az egyiket saját levéltárukban őrizték, és ugyanott helyezték el a saját jogaikkal és birtokaikkal kapcsolatos iratokat is. Mivel ez az anyag egyre gyarapodott, ezért szükségessé vált, hogy valamilyen listát vagy leltárt vezessenek róla, ami megkönnyítette a tájékozódást. A kartuláriumok a legfontosabb okleveleket másolatban tartalmazták (pl. a pannonhalmi Liber ruber), a levéltári leltárak pedig az anyag számbavételét, nyilvántartását szolgálták. A szerző jelen tanulmányában azt a levéltári leltárt ismerteti, amelyet 1421. május 7-én Csepregi Gergely zólyomi főesperes és esztergomi kanonok állított össze a káptalan megbízásából. A leltár az egyes oklevelekről rövid tartalmat közölt, ez alapján végezte el Solymosi László az egyes oklevelek azonosítását. A forrás egykorú számozásának sorrendjében közölt latin nyelvű kivonatok után következik a magyar regeszta, az oklevél külső jegyeinek ismertetése, a diploma azonosítása és a modern szövegkiadások felsorolása.

Szende László a középkori elbeszélő források segítségével állítja elénk Łokietek Erzsébet magyar királyné személyét, aki szinte az egész 14. századon keresztül meghatározó elemként volt jelen a magyar politikában (*Łokietek Erzsébet a 14. századi hazai elbeszélő forrásokban*). A magyar krónikákban két epizód őrződött meg részletesen Erzsébettel kapcsolatban, az egyik Zách Felicián merénylete, a másik pedig a királyné Nápolyban tett útja. Ahhoz azonban nem tartalmazznak elég adatot az elbeszélő források, hogy általuk a királyné teljes életét rekonstruálni lehetne.

Szelestei N. László *A De modo bene vivendi középkor végi kódexeinkben és 1612-ben* című tanulmányá-

ban a Szent Bernát neve alá sorolt, apácák számára íródott népszerű mű 12. fejezetének három magyar fordítását olvashatjuk. A Winkler-kódexben és a Guary-kódexben található fordítások azonban nem a teljes művet ültették át magyar nyelvre, azt Ebeczky Sándor tette meg 1612-ben. A mariánus ferences rendtartomány provinciálisa a Pozsonyba menekült óbudai klarisszák lelki vezetőjeként, az apácák részére készítette el a fordítást.

Szlavónia és Horvátország története nem tartozik a magyar történészek által kedvelt témák közé, viszonylag kis számú publikációt olvashatunk ezekről a területekről. Zsoldos Attila *Ducissa Sclavonie* című írásában a IV. (Kun) László és III. András uralma alatti dinasztikus osztozásokat vizsgálja, és megállapítja, hogy a két uralkodó édesanyjai területi jellegű uralomhoz jutottak, mégpedig mind a ketten Szlavónia kormányzatát kapták meg. IV. (Kun) László édesanyja, Erzsébet, 1282-ben Macsó és Bosznia vezetése mellé valószínűleg azért kapta meg újabb címét (*ducissa Sclavonie*), mert a király bánja, Tétény nembeli Péter helyzete eléggé ingatag volt, és az uralkodó az ő kinevezésével próbálta meg stabilizálni pozícióját. Címét 1284-ig viselte, ekkor azonban a Kőszegiekkel való viszálya miatt le kellett mondania arról. III. András édesanyja, Thomasina pedig 1295-ben jutott Szlavónia kormányzatába, amit egészen haláláig megtartott. A szerző a cikk végén arra a következtetésre jut, hogy a két asszony csak hercegek hiányában juthatott kormányzati szerephez, mert a dinasztikus országfelosztások során a királynékat nem vették figyelembe.

Bessenyei József (*Székesfehérvári menekültek – Adatok a koronázó város kereskedőinek Mohács utáni történetéhez*) és Petrovics István (*Újabb adatok a középkori Pécs polgárságának történetéhez*) a városi polgárok történetével foglalkoztak írásaikban. Spekner Enikő a városokban élő beginákról írt, megállapította, hogy azok hazánkban főleg királyi és királynéi

központokban és a „medium regniben” telepedtek meg (*A magyarországi beginák és beginakolostorok 13. századi történetéhez*). N. Tahin Emma a városokban élő orvosokkal foglalkozott, mint a társadalom egyik speciális csoportjával (*Orvosok a Zsigmond-kori Magyarország városaiban*).

Süttő Szilárd („...Temporibus sanctorum regum Hungariae” – *A „szent királyok” fogalma a 14. század végi Magyarországon*) és Veszprémy László (*Lotaringiai szentek hazai liturgikus könyveinkben*) hagiográfiai témát dolgozott fel.

Blazovich László *Az első litván statútum* című cikkében bemutatja az 1529-ben elfogadott törvény cikkeit, elfogadásának körülményeit.

Gazdaságtörténeti tárgyú írásokkal is találkozhatunk a kötetben. Draskóczy István az erdélyi sóbányászatról írt (*Szempontok az erdélyi sóbányászat 15–16. századi történetéhez*), Buza János a magyar dénárok külföldi előfordulásait vizsgálta (*Magyar dénárok Velencében a XVI. század közepén*), Magyar Eszter pedig Körnöcbánya, Selmezbánya és Besztercebánya erdőhasználatával foglalkozott (*Fa- és faszénellátás a három Garam-menti bányavárosban*).

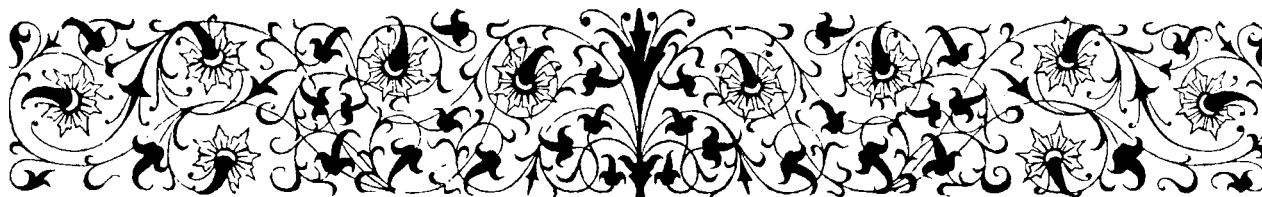
Kordé Zoltán *Szentgyörgyi János erdélyi tevékenysége 1465–67-ben* című cikkében az erdőntúli tartomány élén rövid ideig álló vajda tetteit vizsgálta.

A kötetet Érszegi Géza írásainak bibliográfiája zárja, melyet Sölch Miklós készített el.

Köszönet illeti a kötet igényes összeállításáért a szerkesztőket: Almási Tibort, Draskóczy Istvánt és Jancsó Évát.

A szerzők a középkori magyar történelem kutatója és a tudós levéltáros, Érszegi Géza köszöntésére olyan tanulmánykötet létrejöttéhez járultak hozzá írásaikkal, amely nemcsak a szűkebb szakma számára értékes, hanem a nemzeti történelmünk iránt érdeklődők is nagy haszonnal forgathatják.

Halász Éva

HÍREK

2005. június 17-én, Szentlőrincán, a Faluházban nyitotta meg Dr. Pandula Attila Szabadiné Sinkó Ilona címerkiállítását. A bemutatón hímezett és festett magyar címerek (uralkodói, állami, vármegyei, egyházi, városi, községi, családi) szerepeltek.

2005. július 1-jén, a Debreceni Egyetem Történeti Intézetében volt Mészáros Kálmán PhD értekezésének nyilvános vitája. A disszertáció témája: *A kuruk felső vezetése létrejötte és hierarchiája 1703–1711.*

A vásárosnaményi Beregi Múzeumot 40 éve alapították. Az évforduló alkalmából 2005. augusztus 25–26-án tudományos konferenciát rendeztek a határon innen és a határon túl élő előadók közreműködésével. A múzeumalapító, Csiszár Árpádról és a Múzeum történetéről szóló előadásokon túl súlyponti téma volt az *Egyházi jegyzőkönyvek és anyakönyvek, mint a történettudomány forrásai* tárgykor. Így például a kunhegyesi Vig Mária a kunhegyesi kolerajárványokról és koleratemetkezésekről tartott előadást.

2005. szeptember 7-én a Magyar Országos Levéltár dísztermében köszöntötték a 60 éves Dr. Érsegi Gézát. Egyben az ez alkalomból megjelent *Studia professoris – Professor studiorum* című Emlékkönyv bemutatójára is sor került. Az ünnepeltet Prof. Dr. Blazovich László levéltárigazgató, illetve Dr. Draskóczy István egyetemi docens köszöntötte.

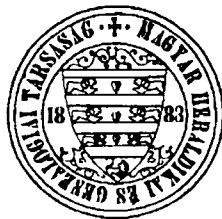
A szlovákiai Párkányban, 2005. szeptember 7-én, a Városi Múzeumban *Úti okmányok a Monarchia korától* címen igen érdekes kiállítás nyílt. Az anyag az ismert szakértő (szakíró) és gyűjtő, Lenk János kollekciójából került bemutatásra. A kiállítást Lenk János nyitotta meg.

2005. szeptember 22-23-án tartották Nyíregyházán, majd Nagykárolyban a XII. Szabolcs-Szatmár-Beregi Nemzetközi Levéltári Napokat. A Családtörténeti konferencián három szekcióban folytak a genealógia témakörét érintő előadások, a 3. szekció üléseit tartották Nagykárolyban, a Károlyi családot érintő témákat tárgyalva.

Dr. Antoanetta Zaprianova (a Bolgár Genealógiai Társaság elnöknője) és Dr. Pandula Attila (a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitkára) *A genealógia múltja, jelene és jövője Bulgáriában és Magyarországon* címen közös – tudományos – előadást tartottak, amelyet vita követett. A rendezvényt a Bolgár Genealógiai Társaság szervezte, 2005. október 27-én, Szófiában, népes hallgatóság előtt, a Bolgár Akadémia Történettudományi Intézetében.

A Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és az MTA Történettudományi Intézete, a szófiai Magyar Kulturális Intézet közreműködésével – 2005. október 28-án tudományos konferenciát tartott Szófiában. A *Bulgarian and Hungarian Historiography at the End of the 20th and in the Beginning of the 21st Century* címen megrendezett ülészsakra a Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében került sor.

Több előadás foglalkozott történeti segédtudományi kérdésekkel is. Pl. Zlateva, Ana (Szófia) *Lending a Helping beyond Borders*, Zaprianova, Antoaneta (Szófia) *Bulgarian Phaleristics after World War II.*, Pandula Attila *Bulgarian – Hungarian Exchange of Orders and Decoration (1919–1945)* című előadások.

ÉRTESÍTÉS

Értesítjük tagtársainkat, hogy 2005. második félévében az alábbi rendezvényeket tartjuk:

Szeptember 29. (csütörtök) 17 órakor,

Előadó: Körmendi Tamás

ELSŐ NŐI CÍMERADOMÁNYUNKRÓL

Az ülést vezeti: dr. Bertényi Iván elnök

Október 27. (csütörtök) 17 órakor,

Előadó: Nyulásziné dr. Straub Éva

EURÓPAI HERALDIKAI ÉLET

Az ülést vezeti: dr. Bertényi Iván elnök

November 24. (csütörtök) 17 órakor,

Előadó: Kovács Eleonóra

GRÓF BATTHYÁNY ARTÚRNÉ GRÓF APRACIN JÚLIA GENEALÓGIÁJA

Az ülést vezeti: dr. Pandula Attila főtitkár

Összejövetelünk helye a Zászlómúzeum, Budapest, VIII. ker. József krt. 68. – Nap u. sarok.

Felkérjük előadóinkat, hogy előadásuk szerkesztett formában hozzák magukkal az összejövetelre, hogy azt a Heraldika Füzetek c. kiadványban megjelentethessük. Kérjük azon előadókat, akik még nem adták le korábbi előadásuk anyagát, pótolják. Az anyagokat elektronikus adathordozón vagy Email-ben kérjük a lap alján szereplő címre.

Felhívjuk kedves tagtársaink figyelmét, hogy aki még nem fizette be a tagsági díjat a mellékelt csekken szíveskedjék rendezni. Évi tagsági díj változatlanul: 1000,- Ft. (Csekket csak azon tagtársainknak küldünk, akik még nem fizették ki tagsági díjukat.)

Budapest, 2005. január

a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság vezetősége

Költségkímélés miatt kérünk mindenkit, hogy ha van, közölje Email címét!

1113 Budapest, Takács Menyhért u. 5. Tel.: 209-6078, 06/20/9736-120

Email: heraldika@heraldikakiado.hu

www.heraldikakiado.hu

FELHÍVÁS

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, 2006. június 2–3-án, nemzetközi tudományos konferenciát rendez Nagykanizsán, a város támogatásával.

Eddig regisztrált előadások:

Csizi István (Budapest): A birodalmi sas magyar főnemesi címerekben.

Fraknói Márta (Budapest-Nagykanizsa): Nagykanizsa és Zalaegerszeg címerei.

Harmath Arisztid Sándor (Budapest): Genealógia és nemzettudat.

Eckhart Henning (Berlin-Dahelm, Németország): Genealogie – Standortbestimmung und Perspektiven aus deutscher Sicht.

Richard Hufschmied (Wien, Ausztria): Österreichische Befreiungsmedaille (1946) – Ehrenzeichen für die Verdienste um die Befreiung Österreichs (1976).

Körmendi Tamás (Budapest) Középkori város címereink pajzstartói.

Lakatos Sarolta (Nyíregyháza): Az orosz Császári Szent György Rend.

Makai Ágnes (Budapest): Az 1848–1849-es emigráció falerisztikája.

Pandula Attila (Budapest): Magyar címereslevelek falerisztikája.

Rainer Pál (Veszprém): Egy heraldikai díszítésű német későreneszánsz ládika.

Sallay Gergely (Budapest): Japán-magyar katonadiplomáciai kapcsolatok a kitüntetés-adományozások tükrében, 1938–1945.

Georg Scheibelreiter (Wien, Ausztria): Heraldik als Geschichtsquelle – einige grundsätzliche Überlegungen.

Gerd Scharfenberg (Berlin, Németország): Das Goethepreis der Stadt Berlin – eine hochrangige kommunale Auszeichnung der Jahre 1950 bis 1989.

Walter Alexander Schwarz (Wien, Ausztria): Die Kollanen des kgl. Ung. St. Stephans-Ordens im Heeresgeschichtlichen Museums in Wien.

Szemán Attila (Sopron): Selmecebánya címerének címertartói.

Friedrich Tuschek (Wien, Ausztria): Die Dekorationen des Militärverdienstkruzes 1849–1945.

Vajay Szabolcs (Vevey, Svájc): Heraldika és emblematika.

Vitek Gábor (Székesfehérvár): Szent István alakja Fejér vármegye jelképein (címer, zászló, pecsét).

Várjuk minden kedves érdeklődő jelentkezését! Jelentkezni lehet Horváthné Dr. Fraknói Máriánál, 1021 Budapest, Bethlen Gábor u. 43. I/6., vagy a szerkesztőség címén.

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben lehetőleg végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) fogad el. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratokat technikai okokból nem tudunk közölni. Az ismertetéseknel kérjük az ismertető mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni.

Az egységes jegyzetapparátus étekében tisztelettel kérjük az alábbiak betartását: – A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk (pl.: *Domanovszky Sándor.*).

– Az oldalhivatkozáskor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40, 61–72).

– A hivatkozáskor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket rövid kötőjellel válasszuk el egymástól (pl.: Wien-Köln; Budapest-Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.) A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl.: Bp.,)

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely, és év után zárójelben tüntessük fel. Pl.: (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után „In” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.

– Folyóiratban megjelenő cikkekre történő utaláskor nem tesszük ki az „In” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána pedig az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám. Pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, utána pedig az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: Nagy I.: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, az „Uo.” jellet kell használni. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbi/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, vagy a megjelenés évével) és erre hivatkozni. Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. Nagy I.: i. m. II. k. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

– Írásaikat minden esetben 3,5” formátumú kislemezen Word for Windows ’95, ’97, ’98 vagy ’2000 szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe egy kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében. A szöveget balra zártan írják, és azt a kurziválás, kövérítés és jegyzetszám-emelés kivételével nem mázzák.

– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

– A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „végjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az eddigi gyakorlatnak megfelelően a tanulmányok végére kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban kép/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális lemezen a kéziratához csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat ne számítógépes programban készítsék, hanem azokat kézzel megrajzolva csatolják a tanulmányhoz.

A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különlenyomatokat készítettünk, melyeknek árát levonjuk a szerzők tiszteletdíjából.

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

VAJAY SZABOLCS: A csömöri Zay családról. A bárói nemzedékek, 16–17. század. Harmadik (befejező) közlemény	69
SAS PÉTER: Köpeczi Sebestyén József, az európai műveltségű Erdély megörökítője... ..	78
SZÁLKAI TAMÁS: Hadi viselet és fegyverzet ábrázolása magyar címeresleveken a 16. század végéig	86
SROKA, STANISLAW A.: A Szapolyi család genealógiája	96
OLÁH TAMÁS: Szalontai György és a végardói Szalontaiak	104
HALÁSZ ÉVA: Bajor Margit hercegnő (1325–1374) Magyarországi tevékenysége.....	109
RIHMER ZOLTÁN: Hagyomány és újítás az egyházi heraldikában: XVI: Benedek pápa címere.....	117
SIPOS FERENC: Vállaji Sipos György két nemeslevele	120

Könyvismertetés

Armálisok. Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898. Szerk.: Molnár András. (Ism.: Gyulai Éva).....	127
ANTON WIRTH-JOHANNES NEUMAYER: Ortsfamilienbuch der ehemaligen deutschen Gemeinde Vecsés bei Budapest. 1786–1895. (Ism.: Soós István)	129
Studia professoris – professor studiotum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk.: Almási Tibor-Draskóczy István-Jancsó Éva. (Ism.: Halász Éva).....	132
Előfizetési felhívás 2006-ra.....	85
Turul Aranykönyve	95
Meghívó	108
Hírek	135
Szerzőink figyelmébe –Tájékoztató	138